T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR DEVLET ADAMI: EBUBEKİR HAZIM TEPEYRAN

DOKTORA TEZİ

AYÇİN DEMİR

İSTANBUL 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR DEVLET ADAMI: EBUBEKİR HAZIM TEPEYRAN

DOKTORA TEZİ

AYÇİN DEMİR

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. BÜLENT BAKAR

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER..…….…….……..……. I

ÖNSÖZ…….…….…….…….…....……...IV

ÖZET……..…….....…….…VI

ABSTRACT ……...…..……..…….VIII

KISALTMALAR…….....…….…….X

GİRİŞ.……...……..……...…….. 1

BİRİNCİ BÖLÜM- AİLESİ, EĞİTİMİ VE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDEKİ GÖREVLERİ

1.1. Çocukluğu, Eğitimi ve Memuriyete Başlaması…….…….....5

1.2. Konya ve Kastamonu'daki Görevleri..…….……..…….8

1.3. İzmir'de Mümeyyizlik ve Vilayet Gazetesi Yazarlığı……...……...14

1.4. Edirne Vali Muavinliği..……...……...…..…….....18

1.5. Dedeağaç Livası'nda Mutasarrıflığı……....……..……....21

1.5.1. Yıldız Sarayı'na Jurnal Edilmesi ve Azli…….…..……...29

1.6. Musul Valiliği…….……...…….…...32

1.7. Şura-yı Devlet Üyeliğine Tayini……...…..…….....…….....39

1.8. Manastır Valiliği…..……...…….…….……42

1.9. Bağdat Valiliği….…….…….…….....……...…….……...50

İKİNCİ BÖLÜM- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Sivas ve Ankara Valilikleri....…….....…….....55

2.2. İstanbul Şehreminliği..…..…….……...…….59

2.3. Hicaz Valiliği…….67

2.4. Beyrut Valilikleri..……...……..72

2.4.1. I. Beyrut Valiliği……72

2.4.2. II. Beyrut Valiliği...……..……..…….....……..…….....78

2.5. Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Reisliği...…….…..…….....85
2.6. Bursa Valilikleri……..89
2.6.1. I. Bursa Valiliği ve Tetkik-i Seyyiat Encümeni.……...…...……..89
2.6.2. II. Bursa Valiliği……...…….....…….…….…….…….…97
2.7. Dahiliye Nazırlığı……...…….…..…….....…….....…...105
2.7.1. Dahiliye Nazırlığı.…….....…..…..…….....…….....…....105
2.7.2. Yargılanması ve Ankara'ya Gidişi...…….…..……..…...115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM- MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMLERİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

3.1. II. Sivas Valiliği……...……...…..……129
3.2. Trabzon Valiliği……..……..…...134
3.2.1. Valiliğe Tayin Sebepleri ve Trabzon'un Genel Durumu.……134
3.2.2. Ardahan Mebusu Hilmi Bey Olayı…….……...……...135
3.2.3. İstanbul'dan Tahran'a Elçilik Heyeti……...…….....137
3.2.4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Soruşturması ve Kahya Yahya ……137
3.2.5. Elviye-i Selase Tahkikat ve Tetkikat Heyeti…….…….…..142
3.2.6. İmar Faaliyetleri ve Trabzon'dan Ayrılış…….……..……...146
3.3. II. Dönem Niğde Mebusluğu 1923-1927…….…….……...…....148
3.3.1. Mebus Seçilmesi ve İlk Faaliyetleri…….……148
3.3.2. Cumhuriyet'in İlanındaki Rolü ve Cumhurbaşkanının Yetkileri.…….....151
3.3.3. Halifeliğin Kaldırılması ve Damatlar Meselesi…….……....154
3.3.4. Meclis'te Çeşitli Konulardaki Görüşleri ve Faaliyetleri…….…….……..156
3.4. 1927-1947 Yılları Arasındaki Hayatı ve Faaliyetleri.……...…..161
3.4.1. İngiliz Muhipler Cemiyeti Meselesi…….…….....161
3.4.2. İctihad Dergisi'nde Yazdığı Yazılar…..…….…….164
3.4.3. VI. ve VII. Dönemler Niğde Mebusluğu.…….…….…...168
3.4.4. Vefatı İle İlgili Basına Yansıyan Haberler.……...169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM-EDEBİ YÖNÜ VE ESERLERİ

4.1. Hazım Bey'in Edebi Yönü ve Edebi Eserleri……...……...173
4.1.1. Küçük Paşa…….....…….....……...……...173
4.1.2. Eski Şeyler……...…...…….……...…….....177
4.1.3. Les Fleures Degenerees I.……...……...……182
4.1.4. Kar Çiçekleri I…..…….…….....186
4.2. Hazım Bey'in Tarihçiliği ve Eserleri…….……..189
4.2.1. Canlı Tarihler.....……...……...190
4.2.2. Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları ..…..……...……...193
4.2.3. İdari- İctimai Sanihat……...……...…...…...……...196
4.2.4. Zalimane Bir İdam Hükmü …….…….202

SONUÇ ....……...…….……...……..……204
BİBLİYOGRAFYA..……...…….....…....208
EKLER……...…….…..231

ÖNSÖZ

Biyografiler tarih araştırmalarında büyük öneme sahiptir. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde yaşamış ve önemli görevlerde bulunmuş olan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın hayatını doktora tezi olarak hazırlamayı uygun gördük.

Ebubekir Hazım Bey, son dönem Osmanlı devlet adamları içerisinde bulunduğu görevler ve bıraktığı eserler açısından müstesna bir yere sahiptir. Meslek hayatına 15 yaşında başlamış, çeşitli kademelerde görev alarak Dâhiliye Nazırlığına kadar yükselmiştir. Tespit edildiği kadarıyla Hazım Bey'in hayatı hakkında ilk tez 1986 yılında *"Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hikâye ve Romanları"* başlığı altında Serpil Hayber tarafından kaleme alınan bir yüksek lisans çalışmasıdır. İkinci olarak yine bir yüksek lisans tezi olan *"Ebubekir Hazım Tepeyran 'hayatı*-eserleri'" Ayla Pirimoğlu tarafından 1988 yılında hazırlanmıştır. Adları geçen bu iki tez Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılan çalışmalardır. Tarih alanında ise 1999 yılında Mustafa Yiğit tarafından *"Ebubekir Hazım Tepayran'ın Hayatı ve Tarihçiliği"* adıyla kaleme alınan yüksek lisans tezi mevcuttur. Ancak bu eserler kaynak kullanımı açısından yeterli görülmediğinden yeni bir çalışma yapılması kararlaştırılmıştır.

Ebubekir Hazım Tepeyran'ın hatıraları dışında yayınlanmış birçok kitabı bulunmaktadır. Hazım Bey'in eserleri yanında; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden konuyla ilgili belgelere ulaşılmıştır. Ayrıca Hazım Bey'in yaşadığı dönemdeki birçok süreli yayın da taranmıştır. Hazım Bey'in evrak-ı metrukesinin torunu Oktay Akbal tarafından Alper Lütfi Göncü'ye verildiği tespit edilmiş ve Sayın Göncü ile iletişime geçilmiştir. Sayın Göncü, evrak-ı metruke ile ilgili bir çalışma sürecinde olduğunu ifade etmiş ve bu konuda daha fazla bilgi ya da belge paylaşmayacağını belirtmiştir. Göncü ile yapılan görüşme hakkında tez danışmanı bilgilendirilmiştir.

Tezin giriş bölümünde, Hazım Bey'in ailesi ve yetiştiği çevre ile ilgili bilgi verilmiştir. Dört bölümden oluşan doktora çalışmamızın birinci bölümünde; Hazım Bey'in çocukluğu, eğitimi ve Sivas Valiliği'ne kadar hayatı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu anlamda özellikle Dedeağaç Mutasarrıflığı ve Musul Valiliği gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölümünde ise; Hazım Bey'in II. Meşrutiyet'teki faaliyetleri incelenmiştir. Bu dönemde İstanbul Şehreminliği, Hicaz Valiliği, Beyrut ve

Bursa Valilikleri ve Dâhiliye Nazırlığından sonra tutuklanıp, idamla yargılanması ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerindeki yaptığı görevleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Millî Mücadele döneminden başlamak üzere 1947 senesine kadar olan faaliyetleri incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Hazım Bey'in siyasetten idareciliğe dönüşünü görmekteyiz. Milli Mücadele'de Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde de üç dönem Niğde milletvekilliği yapmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Hazım Bey'in tarihle ilgili eserlerine ve edebi yapıtlarına değinilmiştir. Aldığı eğitimin rüştiye yani ortaokul düzeyinde olduğunu göz önünde bulundurulduğunda, bıraktığı edebi ve tarihi eserlerin kıymeti bir kat daha artmaktadır. Bu minvalde bu son bölümde bütün eserleri tek tek incelenmiştir.

AYÇİN DEMİR

ÖZET

Ebubekir Hazım Tepeyran, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1863 yılında Niğde'nin Tepeviran semtinde doğdu. 5 yaşında Hafız Osman Mektebi'ne başladı. Daha sonra babasının memuriyeti dolayısıyla eğitimine Isparta'da devam etti. 1877 yılında ise Niğde'de memuriyete başladı. 1882-1885 yılları arasında Konya'da maarif meclisi kâtipliği ve vilayet gazetesinde yazarlık yaptı. Bunu Kastamonu mektubi kalemi mümeyyizliği izledi. Mümeyyizlikle beraber vilayet gazetesinde yazarlık ve idadide Mecelle öğretmenliği yaptı. Buradaki görevi 1891'e kadar sürdü. Bu tarihten itibaren aynı görevlerine Aydın'da devam etti. 1893'te Edirne vali muavini oldu. 1896'da terfi ettirilerek Dedeağaç mutasarrıflığına getirildi. 1898 yılında görevinden azledildi. 1899 yılında ise Musul vilayet valiliğine getirildi. Başarılı bir valilik yaptı. Hatta burada bir petrol şirketi kurmaya çalıştı ancak İstanbul'dan gelen emir neticesinde bundan vazgeçti. 1901'de tekrar azledildi. 1902 yılında ise Şura-yı Devlet üyeliğine atanarak İstanbul'a geldi.

1903 yılında yeni görev yeri Manastır Valiliği oldu. Manastır'daki isyan ve eşkıyalıklara karşı mücadele etti.1906'daki görev yeri ise Bağdat Valiliği oldu. İki yıl kadar bu görevini sürdürdü. 1908 yılının Haziran ayında bu bölgedeki ıslah heyeti başkanı ile anlaşmazlığa düştü. Bu nedenle önce Sivas ardından Ankara Valiliğine tayin edildi. Mart 1909'da İstanbul Şehremini görevine atandı ve yolu ikinci defa İstanbul'a düştü. 1910'da Küçük Paşa adlı romanını yayınladı. Şubat 1911'de Hicaz Valiliğine tayin edildi. Oradan aynı yılın Ekim ayında Beyrut Valisi olarak görevlendirildi. Eylül 1912'de Halep Valisi olarak atandı ancak bu kararı usulsüz bularak görev yerine gitmedi. Bu sebeple yeniden Beyrut Valiliğine getirildi. Ancak bu süreçte yerine bir başkası da tayin edilmişti. Bu nedenle yeni görev yeri Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi İkinci Reisliği oldu. Sağlık durumu nedeniyle bu görevinden kendi isteğiyle ayrıldı. Ekim 1918'de Bursa Valiliğine tayin edildi ancak iki ay sonra sebepsiz azledildi. Ekim 1919'da ise ikinci defa Bursa valisi oldu. Bursa, Kocaeli ve Balıkesir'de asayişi sağlama görevi kendisine verildi.

Şubat 1920'de Dâhiliye Nazırı oldu. Dâhiliye Nazırlığı ve Bursa'daki görevi sırasında Kuva-yı Milliye taraftarı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle tutuklandı. Yedi buçuk ay çeşitli hapishanelerde yattı. Nemrut lakabıyla meşhur Mustafa Paşa'nın harp divanında idama mahkûm edildi. Ancak daha sonra kısmi bir beraatla serbest bırakıldı. Hazım Bey, İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya gitti ve Milli Mücadele saflarına

katıldı. Ankara hükümeti tarafından Sivas Valiliğine tayin edildi. Daha sonra valiliğe Trabzon'da devam etti. Trabzon Valiliği sırasında doğu cephesindeki savaşların sonuçlanması üzerine kurulan Elviye-i Selase Tahkik ve Tetkik Heyeti başkanı olarak Kars, Ardahan ve Artvin'de görevlendirildi. Kasım 1922'de valilik ve memuriyetten ayrıldı. Böylece 42 yıllık memuriyet hayatı son buldu. TBMM'nin II. Döneminde Niğde milletvekili seçildi. Daha sonra yine TBMM'nin VI ve VII. Dönemlerinde Niğde milletvekilliği yaptı. 5 Haziran 1947'de İstanbul'da vefat etti. Hazım Bey bir devlet adamı olmaktan ziyade şiir, roman ve tarih konulu eserleriyle de dikkate değer bir şahsiyettir. Kaleme aldığı hatıraları ve tarih eserleri II. Abdülhamit, II.Meşrutiyet, Milli Mücadele dönemleri için önemli kaynak niteliğindedir.

ABSTRACT

Ebubekir Hazım Tepeyran was born in the Tepeviran district of Niğde on 1862, as far as we can determine. He started to Hafız Osman Mektebi at the age of 5. Then he continued his education in Isparta due to his father's office. In 1878, he started to work in Niğde. Between 1882 and 1885, he worked as a clerk of education council in Konya and a writer in the Vilayet newspaper. This was followed by the Kastamonu letter pen possible.Along with Mümeyyizlik, he worked as a writer in the provincial newspaper and as a teacher in Mecdad. His mission here lasted until 1891. Since then, he continued his same duties in Aydın. He became the deputy governor of Edirne in 1893. He was promoted to Alexandroupolis by being promoted in 1896. He was dismissed from his post in 1898. In 1899, he was appointed as the governor of Mosul province. He made a successful hunting. He even tried to establish an oil company here but gave up on this as a result of the order from Istanbul. He was dismissed again in 1901. In 1902, he was appointed as a member of the State Council and came to Istanbul.

In 1903, his new post became the governor of Manastir. He fought against riots and bandits in the Monastery. The place of duty in 1906 was the Governor of Baghdad. He continued this duty for two years. In June 1908, he disagreed with the head of the correctional committee in this region. For this reason, he was first appointed to the governor of Sivas and then to Ankara. In March 1909, he was appointed to my city of Istanbul, and his road fell to Istanbul for the second time. In 1910, he published his novel, Küçük Pasha. In February 1911, he was appointed as the governor of Hejaz. From there he was appointed as the governor of Beirut in October of the same year. He was appointed as the governor of Aleppo in September 1912, but found this decision irregular and did not go to his post. For this reason, he was again brought to the governor of Beirut. However, another person was appointed instead.For this reason, his new post was the second head of the Shura-i State Ministry of Civil and Public Affairs. He left this job voluntarily due to his health condition. He was appointed as the governor of Bursa in October 1918, but was released after two months without any reason. In October 1919, he became the governor of Bursa for the second time. He was given the task of ensuring public order in Bursa, Kocaeli and Balıkesir.

He was the Minister of Internal Affairs in February 1920. During the Internal Affairs Ministry and his duty in Bursa, supporters of Kuva-yı Milliye were arrested for their activities. He spent seven and a half months in various prisons. He was sentenced

to death in the military court of Mustafa Pasha, famous for his nickname Nemrut. However, he was later released with a partial acquittal. HazımBey left Istanbul and went to Ankara and joined the national struggle. He was appointed to the governor of Sivas by the Ankara government. Then he continued to go to the governorship in Trabzon. He was commissioned in Kars, Ardahan and Artvin as the chairman of the Elviye-i Selase Investigation and Investigation Board established after the wars on the eastern front during the Trabzon governorship. In November 1922, he left the governor and civil service. Thus, 42 years of civil service life ended. The II. He was elected deputy of Niğde during his period. Later, again, VI and VII of the Turkish Grand National Assembly. During his time, he was a deputy of Niğde. He died in Istanbul on June 5, 1947. Rather than being a statesman, HazımBey is a remarkable figure with his works on poetry, novel and history. The memories he wrote and his historical works II. Abdulhamit is an important source for the Second Constitutional Era and the National Struggle.

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

A.MTZ.04: Sadaret Eyâlât-ı Mümtaze-Bulgaristan Evrakı

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BEO: Bâb-ı Ali Evrak Odası

Bkz: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

DH.EUM.6.Şb: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube

DH.EUM.AYŞ.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi

DH.EUM.SSM : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyr-ü Sefer Müdüriyeti

DH.İ.UM: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

DH.İD: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

DH.KMS : Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri

DH.MB..HPS.: Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti

DH.MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.MTV: Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı

DH.MUİ : Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

DH.SAİDd.: Dahiliye Defterler

DH.SYS : Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

DH.ŞFR .: Dâhiliye Şifre Kalemi

DH.TMIK.M : Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat

DH.UMVM : Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı

HR.H.: Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı

HR.ŞFR .: Hariciye Şifre Kalemi

HR.TH :Hâriciye Nezâreti Tahrîrât-ı Hâriciye Odası

İ. MBH.: İrade Mabeyn-i Hümayun (BOA, İ..DH..(İrade Dahiliye), 1469-10.

İ. TKS : İrâde Tekaüd Sandığı

İ..HUS.: İrade- Hususi

İ..TAL.: İrade- Taltifat

İ.DUİT: Dosya Usulü İradeler Tasnifi

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

s. : Sayfa

S. : Sayı

ŞD: Şûra-yı Devlet Evrakı

TBMM: Büyük Millet Meclisi

TBMM. ZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TFR.I..MN..: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı

TFR.I.A.: Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı

Y. MTV.: Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri

Y..PRK.UM..: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umumi Vilayetler Tahriratı

Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Evrakı

Y.PRK. ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabet Dairesi Maruzatı

Y.PRK.DH.. :Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Evrak-ı Umumi

ZB: Zabtiye Nezareti Evrak

GİRİŞ

Ebubekir Hazım Bey, 1863 yılında Osmanlı Devleti'nin Konya Eyaleti'ne bağlı Niğde Sancağı'nın Yenice Mahallesinde dünyaya geldi. Babası Niğde'nin köklü ailelerinden Niğdeli Murat Paşa sülalesinden Bekir Beyzade Hasan Efendi'dir. Annesi ise Muhsine Hanım'dır. Hazım Bey'in büyük dedelerinden Murat Paşa 1661-1662 yıllarında Niğde'de bir külliye yaptırmıştır. Külliye, cami, türbe, han, hamam ve çeşmeden oluşmaktadır[1]. Murat Paşa, 1654 yılında vefat etmiş ve yaptırdığı külliyeye defnedilmiştir. Oğulları ve torunları Ali, Abdurrahman, Ömer ve Osman Paşaların da mezarları onun külliyesinde yer almaktadır[2].

Hazım Bey'in üç kız kardeşi vardı ve babası Niğde Tahrirat Müdürlüğü'nde memurdu. O, hatıralarında mahalle mektebine başlamasını anlatırken ailenin tek erkek çocuğu olduğu için anne ve babası tarafından aşırı şımartıldığını ve bu sebeple çok yaramaz olduğunu belirtir. İki erkek kardeşinin çok küçük yaşlarda vefat etmesi, üç kız kardeş arasında tek erkek çocuk olarak kalması ailesinin kendisini şımartmasının sebebidir[3]. Bu durumdan rahatsız olan annesi ve babası onu, disipline edebilmek için beş yaşından önce mahalle mektebine göndermişlerdir.

O, hemen evlerinin karşısındaki mektebe severek gidiyordu. Çünkü mektep hocası komşularıydı ve Hazım'ın evin tek erkek evlat olduğunu bildiği için ona hoşgörülü davranıyordu. Kendisi bu konuda *"Mektep gibi hocası da komşumuz olduğu ve beni, -anamın, babamın ne kadar sevdiklerini bildiği için- gücendirmek istemeyerek pek hoşgörülü davranıyor; ben mekteple ev arasında mekik dokuyarak zamanımın çoğunu sokakta geçiriyordum. Harfleri birer işkence aletinin resmi gibi hiç sevmediğimden ne annemin maksadı hâsıl oluyor, ne de ben mertek gibi "elif", badem gözlü "sad", kuzu başlı "kaf, yay gibi "ye" diyerek vasıflarıyla öğretilen elifbayı öğreniyordum."* diyordu[4]. Ebubekir Bey'in annesi, oğlunun bu durumundan pek de memnun değildi. Çünkü annesi oğlunun mektebe düzenli gitmesini ve okuyup yazmasını istiyordu.

Muhsine Hanım, oğlunun bu durumunu değiştirmekte kararlıydı. Bu nedenle Hasan Efendi geçici bir görevle iki aylığına Aksaray'a gittiğinde Hazım Bey'i bu

[1] Mehmet Özkarcı, "Niğde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nigde#2-mimari, s.96.
[2] Abdülkadir Hayber, *Ebubekir Hazım Tepeyran,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.1.
[3] Tahsin Demiray, *Canlı Tarihler I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s.5.
[4] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, Elips Kitap, Ankara 2020, s.13-14.

okuldan alarak kendisinin de eğitim gördüğü Hafız Osman Mektebi'ne gönderdi. Okulda eğitim gördüğü bilgisi göz önüne alındığında Muhsine Hanım'ın da Niğde'nin ileri gelen ailelerinden birine mensup olduğu tahmin edilmektedir. Hatta annesi onu okula uşakla gönderdiğinde uşağın Hazım Bey'in kim olduğunu söylemesi üzerine hocanın *"Bekir Beyzade'nin oğlu mektebe böyle mi başlatılır?"* diye sorması da bu durumu desteklemektedir. Ancak Hafız Osman Mektebi'ndeki kötü eğitim ve şahit olduğu şiddet onun okuldan kaçmasıyla sonuçlandı.

Okula gitmeyeceğini annesine anlattı ancak annesi *"Yavrum; ben de az çok ceza göre göre o mektepte, o hocada okudum. Bu cezalara kendi kusurumdan dolayı da uğramadım. Hoca, beni büyük dayına mektep kalfası yaptı. Yani derslerini ben öğretirdim. Onun kaç yanlışı çıkarsa hem onun ayaklarına, hem de benim avuçlarıma o kadar değnek vururdu. Hocanın vurduğu yerde gül biter. Dayıların, babam tarafından bu hocaya "etleri senin, kemikleri benim" diyerek verilmişti. Ben öyle bir haber göndermediğim gibi, baban ise hiç öyle sözler söylemez. Sen dersine çalışır, yaramazlık etmezsen hiçbir ceza görmezsin."* diye cevap verdi[5]. Annesinden bu konuda destek göremeyen Hazım Bey, okuldan kaçarak küçük amcası Ethem Bey'in evine gitmiş ve onun desteğini alarak bir daha Hafız Osman Mektebi'ne gönderilmeyeceğine dair söz almadan oradan evine dönmedi.

Oysa II. Mahmud zamanında sıbyan mektepleri hocalarının yeterlikleri üzerinde durulmaya başlanmış, 1838 tarihli layiha ile hocaların umumi durumları ile bilgi derecelerinin yoklanarak bilgisiz ve ehliyetsizlerin görevlerine son verileceği bildirilmişti. Hatta öğrencilere verilecek cezalar belirlenmişti. Buna göre; "Sıbyan mekteplerinde ahlak ve disiplin, suçun türü ve derecesine göre, örneğin tembellik ve yaramazlık gibi hallerde, çocuğun minderinin hocadan uzaklaştırılması, azarlama ve bazı cezalar verilirdi. Talimat, ayrıca çocuklara uygulanacak cezaları kararın özelliğine göre sınıflandırmakta hafif şiddette kulak çekme, hocanın yanından uzlaştırma hakaret niteliği taşımayan acı söz söyleme, ayakta durdurma, dersleri kalfalar tarafından tekrar tekrar okutturma olarak belirlemektedir " Bununla birlikte uygulamada teori ve pratiğin her zaman örtüşmediğini söylemek mümkündür.

Hafız Osman Mektebi'nden böylece ayrılan Hazım Bey, bir buçuk yıl serbest kaldıktan sonra babasının tayinin çıkması üzerine eğitimini Isparta'da sürdürdü. Burada

[5] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s.8.

Isparta Rüştiyesi'ne başladı ancak babası üç ay sonra Antalya'da görevlendirildi. Isparta'dayken yıllar sonra bile canlı bir şekilde hatırlayacağı çocukluk arkadaşı Hüseyin ve Isparta'nın genelinde yaşanan fakirliğe anılarında yer veriyordu. Kendisi Isparta'da çok fakir bir muhitte yaşadıklarını ve mahallede refah düzeyi yüksek ancak iki aile bulunduğunu ifade ediyordu. Bu mahallede en sevdiği arkadaşının Hüseyin adında zeki bir çocuk olduğunu anlatıyordu. Hazım Bey kendisini *"şımarık serseri bir mektep kaçkını"* Hüseyin'i ise *"ağır başlı, çalışkan bir iş adamı"* diye tanımlıyordu. Ailesine çalışarak yardım etmek için okulda okuyamayan Hüseyin'i çok takdir ediyordu. Hazım Bey'in daha sonra sanata meraklı olmasında ve hobi edinmesinde, resim ve heykel yapan arkadaşı Hüseyin etkili olduğu söylenebilir[6].

Eğitimine Antalya Rüştiyesi'nde devam etti. Antalya'daki hayatıyla ilgili *"Isparta'dan, şiddetli bir poyrazla savrulan karlar arasında, her tarafı keçelerle kapatılan mahfeler içinde ulu ve karlı dağlardan geçerek gittiğimiz Antalya'yı, limon ve portakal ağaçlarıyla zümrüt gibi bir cennet hâlinde bulmaktan çok memnun oldum ve ilk defa orada gördüğüm denizden pek heyecan duydum. Antalya'yı doya doya gezip her tarafını layıkıyla görmeden rüştiye mektebine verildim. Antalya'nın bence hepsi yeni, hepsi cazip birçok güzelliklerinden dolayı mektebe az çok muntazam devamım iki ay bile sürmedi. Birkaç ay içinde erkek arkadaşlardan çok kız dostlarım, altıyı buldu. Ben onlarla birleşip oynamayı, onlarla gezip eğlenmeyi ve denize pek yakından; küçük limana biraz uzaktan hâkim olan yüksek bir yerdeki kayalar arasına otururak, denizin değişik görünüşlerini seyretmeyi her şeye üstün tuttuğumdan, mekteple ilgiyi büsbütün kestim."* diyordu[7].

Antalya'da iken babasının da ısrarıyla eğitimine devam eden Hazım Bey, rüştiye eğitimini ailesiyle birlikte geri döndüğü Niğde'de 1877 yılında sınıfın birincisi olarak tamamladı. Mezuniyet sınavında orada bulunan Hasan Mazhar Paşa[8] Hazım Bey'in başarısını görünce babası Hasan Efendi'ye onun eğitiminin rüştiye ile bitmemesi gerektiğini söylemiştir. İstanbul'da bir evi ve kızı bulunduğunu, Hazım Bey'in kızıyla evlenerek İstanbul'da mülkiye mektebine devam edebileceğini belirtmiştir. Ancak annesi Muhsine Hanım bu duruma karşı çıkmış ve Hazım Bey'i bir sene sonra büyük

[6] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 13 Haziran 1938, s.7.
[7] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, Elips Kitap, s.20-21.
[8] Cezayir'in meşhur Kuloğullan arasında Miroir isimli eserin yazarı Hamdan Hoca'nın yeğenidir. Âlim ve fazilet ehli bir kimse olan ve Arapça'dan tercümeleri bulunan, erken yaşlarda başladığı idari ve siyasi görevlerinde büyük tecrübeler kazanan Ahmet Nazif Efendi'nin oğludur. Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", *Osmanlı Araştırmaları*, S.21, s.57.

ablasının on üç yaşındaki kızı ile nişanlamıştı[9]. 1880 yılında bu nişan evlilik ile sonuçlandı. Hazım Bey'in ilk eşinden Celal, Vuslat, Kemal ve Nizamettin adında dört çocuğu olur[10]. Niğde'de başlayan yaşamı, okulunu Niğde'de bitirmesi ve meslek hayatına yine Niğde'de atılmasıyla devam etti.

[9] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 11 Haziran 1938, s.9.
[10] Ayla Pirimoğlu, *Ebubekir Hazım Tepeyran Hayatı- Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1988, s.2.

BİRİNCİ BÖLÜM- AİLESİ, EĞİTİMİ VE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDEKİ GÖREVLERİ

1.1. Çocukluğu, Eğitimi ve Memuriyete Başlaması

Ebubekir Hazım Bey'in çocukluğu ve ailesi ile ilgili edindiğimiz bilgiler kendisinin kaleme aldığı hatıralarına dayanır. Ancak 1944 yılında Tahsin Demiray tarafından hazırlanan ve Ebubekir Hazım Tepeyran'ın hayatını ve hatıratını içeren Canlı Tarihler I adlı eserde hatıratın daha sonraki basımlarında yer almayan önemli bilgiler mevcuttur. Burada yer alan bilgiler şöyledir[11] *"Ebubekir Hazım Tepeyran, Niğde'de cami, hamam ve çeşme gibi hayratı mevcut ve mamur olan Niğdeli Murat Paşa sülalesinden Bekir Beyzade Hasan Efendi'nin oğludur. Miladi 1864'te*[12] *Niğde'nin Tepeviran denilen semtindeki Yenice mahallesinde doğmuştur. Halk bu mevkiye Tepeyran dediği için Ebubekir Hazım bu telaffuz şeklini soyadı olarak kabul etmişti."* Hazım Bey, biri kendisinden büyük diğeri küçük iki erkek kardeşinin küçük yaşta ölmeleri sebebiyle anne ve babası için ilgi odağıydı. Üç kız kardeşi olan Hazım Bey'in babası Niğde Tahrirat Müdürlüğü'nde görevliydi.

Ailenin tek erkek çocuğu olan Hazım, yaramaz bir çocuktu. Annesi Muhsine Hanım, bu durumun önüne geçebilmek için onu mahalle mektebine gönderdi. Ancak bu okul Hazım'ın yaramazlıklarını engellemede başarısız oldu. Bu nedenle annesi onu kendisinin de okuduğu bir sıbyan mektebi olan Hafız Osman Mektebi'ne başlattı. Ancak bu okul macerası da başarısızlıkla sonuçlandı. Hazım Bey anılarında bu konuya geniş yer ayırmıştır. Kendisi Hafız Osman Mektebi'ndeki ilk gününü şöyle tasvir etmektedir[13] *"Mevsim kışdı; yalnız çocukların nefesleri ile ısınan, iki, üç ay evvel iki penceresine kaba kâğıtlar yapıştırılarak hava girmek hakkından, güneş aydınlatmak lütfundan men edilmiş olan bu mektebe girince adeta koyu bir karanlık içinde kaldım. Yavaş yavaş gözlerim alışarak etrafımı seçmeye başlayınca insan şeklini bozacak derecede şişmanlığı, merhametinin azlığı cezalarının şiddeti ile Niğde'nin bütün çocuklarını yalnız mektepte değil, evlerinde analarının kucağında hatta rüyalarında bile korkutan Hafız Osman, sol tarafında küçüklü büyüklü yılan derneği gibi duran*

[11] Tahsin Demiray, *a.g.e.*, s.7.
[12] Arşiv belgelerinden doğum tarihi 17 Haziran 1863 olarak tespit edilmiştir. BOA, DH. SAİDd, *150-101, 55-369, B.187*.
[13] Ebubekir Hazım, "Hatıralarım- Niğde Hafız Osman Mektebi", *İctihad Dergisi, 26*. Sene, 15 Nisan 1931, s.5640.

değnek yığınını sağ cihetinde mektebin tavanına kadar yükselen sırıkları ve duvara asılmış olan falakayı gördüm…" Hazım Bey'in Hafız Osman Mektebi'ne gitmeyi bırakmasının nedenini en iyi şu satırlarda bulmak mümkündür: *"Bir kızın burnundan kanlar fışkırdığını, bir oğlanın kulağında kıpkızıl bir yara açıldığını kendi gözleriyle gören bir çocuk hocanın vurduğu yerde açılacak gül sözünden ne kadar hakikat korkusu alabilir? Çocukları, şefkate en ziyade muhtaç, merhamete müstahak oldukları bir çağdan, onların ileride mesut yaşamaları sebeplerini hazırlamak için yapılmış olan mektepte böyle hissiz bir yobazın işkenceleriyle ağlayıp inletmek, zavallı masumlara tuba ağacı gölgesinde cehennem azapları çektirmeye benzer."*

Hazım Bey, Hafız Osman Mektebi'nde bu yaşadıkları ve şahit oldukları neticesinde okul ve öğrenmekle ilgili her şeyden uzaklaştı. Bu konuyla ilgili *"Bu hoca beni mektepten, okuyup yazmadan son derece soğuttu. Evet, daha onlara hiç ısınmadan soğuttu, nefret ettirdi. Ertesi gün bu mektebe yine uşakla gönderildim; fakat uşakla yan yana, arkadaşça yürüyerek değil, onun sırtında tepine tepine, hüngür hüngür ağlayarak…"* demektedir[14]. Bu olaydan sonra Hazım Bey, amcası Ethem Bey'in yanına kaçtı ve bir daha Hafız Osman Mektebi'ne gitmeyeceğini ailesine kabul ettirene kadar orada kaldı[15]. Bu süreçte Hazım Bey, bir buçuk sene kadar serbest kaldığını ve bu zaman zarfında yaptığı yaramazlıkları ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra ekliyor *"Niğde'de o zaman bir ana mektebi bulunsa ben orada koşar, oynar, eğlenir; hiç farkına varmaksınız birçok şeyler öğrenir, böyle zararlı yaramazlıklarda bulunmaya vakit bulmazdım.[16]"* Hazım Bey'in hayatı Niğde'de böyle devam ederken babasının tayinin Isparta'ya çıkması neticesinde zorunlu olarak değişti. Bu değişiklik onu ve öğrenim hayatını olumlu yönde etkiledi. Buradayken babasının ricası üzerine sıbyan mektebi eğitimini tamamlamadan rüştiyeye kabul edildi. Ayrıca bu okulun hocalarından özel eğitimler de aldı.

Isparta'da hayatında ilk defa düzenli bir eğitim hayatı olmuşken babasının tayini Antalya'ya çıktı. Antalya'da rüştiyenin dördüncü yani birinci sınıfına başladı. Kendi anlatımına göre bu okula devamı iki ay kadar sürdü. Bu sırada babası eğitimini kendisi vermeye ve ona Kur'an öğretmeye başladı. Ayrıca her gün kendisiyle gidip gelmek üzere Hazım Bey'i tahrirat kalemine mülazım olarak aldı. Bu sıralarda Konya

[14] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.18.
[15]Ayrıca bakınız; Mustafa Oğuz, "Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın Hatıralarında Niğde'de Mahalle Mektepleri", *ZeitschriftfürdieWelt der Türken*, Vol. 5, No. 1, 2013, s7.
[16] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.19.

Valisi Esat Paşa ziyareti esnasında rüştiyeyi de teftiş etti. Teftiş anında Hasan Efendi de tahrirat müdürü olarak oradaydı. Hazım Bey'in okula bulunmaması babasının Esat Paşa'ya yalan söylemesine yol açtı. Bu olay neticesinde babasının utanmasına neden olan Hazım Bey okula devam etmeye karar verdi. Antalya Rüştiyesinin ilk sınıfında eğitimine devam etti. Kendi deyimiyle üç sene sonra ikinci sınıfın ikincisi olarak (burada ikinci sınıf olarak üçüncü sınıfta olduğu kastedilmiştir.) Niğde'ye döndüler[17]. Niğde'de 15 yaşında sınıf birincisi olarak mezun oldu. Şimdiye kadarki öğrenim hayatıyla ilgili kendisi hakkında tutulan hususi tezkerede *"Sıbyan mektebinde mukaddema-i ulumi(başlangıç ilimleri) ve Isparta ve Antalya ve Niğde rüşdiye mektebinde müretteb dersleri tahsili ile şehadetname almış ve muallimin-i mahsusadan arabi, farsi okumuştur."* denmektedir[18].

14 yaşında Niğde rüştiyesinden mezun olan Hazım Bey, aynı yıl memuriyet hayatına yine Niğde'de başladı. Bu konuda kendisi hakkında tutulan hususi tezkerede *"1294 senesi şehr-i şabanül muazzamın yirmi yedisinde (25Ağustos 93-6 Eylül 1877) 15 yaşında iken Niğde Sancağı Tahrirat Kalemi'ne[*] mülazımata[*]..."* bilgisi yer almaktadır[19]. Ancak kendisi anılarında Tahrir-i Emlak ve Arazi adıyla kurulan kurumun memurluklarından muhaberat kâtipliğine yani haberleşme yazıcılığına getirildiğini belirtmektedir[20]. Fakat kendisi hakkında erişilen belgede 13 Ağustos 1878 tarihinde 235 kuruş maaşla Niğde Tahrir-i Emlak Kalemi, Senedat ve İlamat kâtipliğine tayin edildiği bilgisi yer almaktadır[21]. 13 Eylül 1879 tarihinde ise bu görevlerine maaşı 300 kuruşa İblağ, İnşaat ve Tahsilat Kitabeti ilave edilmişti. 28 Nisan 1880'de bu görevlerine ek olarak Niğde Rüştiye Mektebi'nde Rikka Öğretmenliği'ne atanmış, Niğde Vilayet Gazetesi'nde de makaleler yazmaya başlamış ve yine aynı yıl büyük teyzesinin kızı ile evlenmişti[22].

---

[17] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.23.
[18] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.
[*] Osmanlı Dönemi'nde resmi dairelerde yazışmaları yürüten birimdir.
[*] Osmanlı Dönemi'nde resmi dairelerde işe yeni başlamış stajyer anlamındadır.
[19] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.
[20] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.24.
[21] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.
[22] Yazarın ilk eşinden Vuslat adında bir kızı Celal, Nizamettin ve Kemal adlarında üç erkek çocuğu olur. Kemal'i Kastamonu'da (1886-1891) eşini ve babasını 1891 yılında İzmir'e gelir gelmez kaybeder. Musul'da da (1899-1901) oğlu Nizamettin vefat eder. Geriye kızı Vuslat ve oğlu Celal kalır. Hazım Bey daha sonra çocuklarının Fransız mürebbiyesi ile evlenir. Paulette yani Hidayet Hanım'dan da Nesrin ve Hasan Hazım adlarında iki çocuğu daha olur. Hasan Hazım 1918 yılında 15 yaşında iken vefat eder. Ayla Pirimoğlu, *a.g.e.,* s.2.

1.2. Konya ve Kastamonu'daki Görevleri

Onun görev yeri 2 Şubat 1881'de Bidayet Mahkemesi zabıt kâtipliği olarak değiştirilmişti. Bu görevi sırasında Hazım Bey'in anılarında yer almayan bir olay cereyan etmişti. Olay şöyleydi: Edinilen bilgide Niğde'ye bağlı köylerden birinde Altınoğlu Abdülhalim Efendi ile Nikoyaki Efendi arasında meydana gelen rüşvet olayında resmi evrakın üç sayfasını değiştirmeye yeltenmesinden dolayı hakkında soruşturma açılmıştı[23]. Hazım Bey'in, 25 Nisan 1882 tarihinde görevinden alınıp Konya'da Heyet-i İthamiyece[24] sorgulandığı görülmekteydi. Ancak soruşturma neticesinde sadece kendisine verilen emri uyguladığından dolayı 5 Temmuz 1882'te oybirliği ile beraat etmesine karar verilmişti.

Hazım Bey, 13 Şubat 1883'de ise Konya Vilayet Maarif Meclisi kâtipliğine tayin edildi. Bu tayinin ayrıntılarına Hazım Bey'in anılarından ulaşılmaktadır. Hatta daha tayin olmadan önce Niğde'de iken Selanik'in son Valisi Şair Mehmet Nazım Paşa aracılığı ile Konya Vilayet Gazetesi'nde yazıları yayınlanıyordu. Hazım Bey'e göre[25] Konya'ya tayin ise Konya Valisi Müşir Mehmet Said Paşa'nın[26] Niğde'yi ziyaretinden sonra kendisine teklif edilmişti. Bu ziyaret esnasında Hazım Bey, Said Paşa'nın kâtipliğini üstlenmiş, onu evinde misafir etmiş ve bir memur olarak Said Paşa'nın dikkatini çekmişti. Neticede 13 Şubat 1883 tarihinde Hazım Bey 400 kuruş maaş ile Konya Vilayeti Maarif Meclisi kâtipliğine ve fahri azalığına 13 Aralık 1883'de ise Konya Vilayet Gazetesi yazarlığına resmen atandı[27].

Kendisinin kâtipliğini yaptığı[28] Konya Vilayeti Maarif Meclisi[29] de, valinin başkanlığında toplanıyordu. Âzâ sayısı 30 kadardı. Bu âzâlar arasında vilayetin idare,

---

[23] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.

[24] Heyet-i İthamiye, Vilayet mahkemelerinde ilk derece mahkemesince yapılan soruşturmayı tetkik ve kontrol etmek amacıyla oluşturulan üçer üyeli heyettir. Bilgi için bkz: Osman Köksal, "Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II.Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, 1998, s.267.

[25] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.26.

[26] Mehmet Said Paşa'nın fotoğrafı için bakınız; *Son Posta*, 12 Temmuz 1938, Ek 1.

[27] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.

[28] *Konya Vilayeti Salnamesi, 1884-1885 Konya Yıllığı*, cilt 18, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2011, s.36.

[29] Tanzimat ile birlikte eğitim alanında da yenileşme hareketi başlamıştı. Bu dönemde eğitim ile ilgili birçok karar alınmış ancak İstanbul dışında uygulama imkânı bulunamamıştı. Bu dönemde Konya'da yedi ibtida mektebi ve yüz kırk sıbyan mektebi bulunuyordu. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile vilayet meclislerinde birer maarif meclisi kurulması öngörülmüştü. İlk defa 1872 yılında Tuna ve Bağdat vilayetlerinde maarif meclisleri teşkil edildi. Ancak bir süre için eğitim alanındaki reformlar hızını kaybetti. 1878 yılından itibaren ise taşrada da eğitim reformlarına hız verildi. Bu nedenle vilayet maarif meclislerinin kurulmasına devam edildi. 1869 nizamnamesine göre maarif meclisi üyeleri şunlardı: bir başkan, biri müslim diğeri gayri müslim iki muavin, ikisi gayri müslim olarak dört muhakkik, bir muhasip, bir sandık emini ve on kişiye kadar müslim ve gayri müslim üyelerdi. Maarif

adliye ve maliye ileri gelenleri, Konya merkez livası mutasarrıfı, Mevlana Celaleddin'in postnişi Safvet Çelebi ve diğer çelebiler, eşraf ve ulemanın ileri gelenleri bulunurdu[30]. Bu mecliste Hazım Bey'in görevi hem kâtiplik hem de sandık eminliğiydi. Bu da meclisin gelir ve giderlerini kayıt altında tutmayı gerektiriyordu. Haftada bir kere Pazar günü toplanan meclisin amacı maarif idaresi adına ilk mektep yapmak için eski zaviye ve tekkelere el koymaktı ancak meclisin bu konuda pek başarılı olduğu söylenemezdi. Bu konudaki en iyi örnek Safvet Çelebi'ye ait olduğu için zapt edilemeyen Buğday Pazarı ya da Buğday Hanı adlı yıkık bir vakıftı. Ebubekir Hazım Bey'e göre Said Paşa bu konuyu gündeme almaktan ısrarla kaçınmaktaydı[31]. Bu yıllarda vilayet maarif meclisleri dışında vilayetlere ayrı maarif müdürleri de tayin edilmeye başlandı. Said Paşa Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü için Hazım Bey'i tavsiye etti. Ancak bu tavsiye İstanbul tarafından kabul edilmedi. Bir süre sonra da maarif müdürlüğü için Bursa Rüştiye öğretmenliğinden azledilmiş biri tayin edildi. Bunun üzerine Vali Said Paşa'nın başkanlığında büyük meclis devam ederken yeni maarif müdürünün başkanlığında dört üyeden oluşan küçük bir meclis kurularak kâtiplik görevi Hazım Bey'e verildi[32]. Hazım Bey ve Said Paşa, maarif müdüründen hoşlanmadıkları için anılarında adını zikretmemektedirler ancak bu Maarif Müdürünün adı Hayri Efendi'dir[33].

Konya'da Hazım Bey'in en yakın çalışma arkadaşlarından biri şair ve mektupçu Mehmed Nazım Bey'di[34]. Aslında Said Paşa'nın ve Nazım Bey'in, Hazım Bey için akıl hocaları oldukları söylenebilir. Burada kâtiplik ve sandık eminliğine[35] başlayan Hazım Bey, Nazım Bey'in teşvikiyle şiirle de ilgileniyordu. Hatta şiirlerini vilayet gazetesinde yayınlamaya başladı. Ancak yazdığı birkaç beyit Konya kadısı ile tartışmasına neden olduğundan dolayı şiiri vakit kaybı olarak da gören Said Paşa, *"... Yaşınız her şeyi öğrenmeye müsaittir. Bir fenne bile istinap edebilirsiniz. Mamafih memur mesleğinde kalırsanız idari, adli veya mali ihtisas sahibi olmanız lazımdır. Bu*

---

meclislerinin görevleri arasında sorumlu oldukları bölgenin her türlü maarif işleriyle meşgul olmak, sıbyan okullarının çoğaltılmasını sağlamak, öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak, maarif gelirlerinin arttırılmasına çalışmak, sınavları uygulamak ve diplomaları vermekti. Mehmet Önder, Konya Maarif Tarihi, Ülkü Basımevi, Konya 1952, s.71; Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s.82- 87.

[30] *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, Ed: Musa Şaşmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.316.

[31] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.30.

[32] *Konya Vilayeti Salnamesi, 1885-1886 Konya Yıllığı*, cilt 19, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 147.

[33] *Konya Vilayeti Salnamesi, 1885-1886 Konya Yıllığı*, cilt 19, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 146-147.

[34] Nazım Paşa'nın anıları için bakınız; *Bir Devri Tarihi- Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları*, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

[35] *Konya Vilayeti Salnamesi, 1885-1886 Konya Yıllığı*, cilt 19, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 149.

ihtisası peyda edebilmek için mutlaka Avrupa dillerinden birini öğrenmek mecburiyeti var. Çünkü herhangi bir meslekte ilerlemeye yarayacak kitap yok. İnsan şimdiki kitaplarımızdan ne kadar okursa okusun, gözü bağlı olarak kuyu dolabına koşulmuş bir at gibi, küçük bir daire içinde döner durur. İlerleme ve olgunlaşma yolunda bir adım mesafe ilerleyemez…" diyerek Hazım Bey'i, yeni bir dil öğrenmeye teşvik etmişti[36]. Bunu üzerine Hazım Bey, Said Paşa'ya ikazı için teşekkür ederek hem artık şiir yazmayacağını hem de mutlaka bir yabancı dil öğreneceğini söyledi[37]. O zamanlar en yaygın öğrenilen dil Fransızcaydı. Hazım Bey de bu nedenle Fransızca öğrenmeye karar verdi ancak bunun için önce Fransızca alfabeyi edinmesi gerekiyordu. Bu sıralarda Konya'da bulunan Osmanlı Bankası müfettişi Mihran Efendi'den kendisi için bir alfabe yazmasını rica etti. Daha sonra da bir Türkçe-Fransızca sözlük edinerek Fransızca konusundaki çalışmalarına itina ile devam etti. Hatta bu konuda Les Fleurs Degenerees adında bir Fransızca şiir kitabı hazırlayacak kadar kendini geliştirdi[38]. Konya'da başlayan Fransızca öğrenimi Kastamonu görevi sırasında da Vali Abdurrahman Paşa'nın[39] gölgesinde devam etti.

Abdurrahman Paşa, II. Abdülhamit devrinin önemli devlet adamlarındandı. 1882'de kısa bir süre sadrazamlık yapmış, II. Abdülhamid ile anlaşamadıkları için bu görevinden ayrılmış, sürgün niteliğinde Kastamonu Valiliğine gönderilmişti ve 12 Ocak 1883'te ise Kastamonu Valiliğine başlamıştı[40]. Bu olayın Hazım Bey açısından önemi ise Abdurrahman Paşa'nın Kastamonu Valiliği sırasında Hazım Bey'i, Konya'dan Kastamonu'ya kendi yanına devlet hizmetine çağırmasıydı. Bu davet Said Paşa tarafından da uygun görülmüştü. Bu yolda Hazım Bey, 17 Şubat 1885 tarihinde Kastamonu'ya gitmek için Konya'dan ayrıldı. Önce Niğde'ye uğradı ve burada bir hafta kaldı. Kendi anılarına göre Abdurrahman Paşa'dan aldığı telgraf üzerine 1885 yılı Mart ayında Kastamonu'da görevine başladı[41].

---

[36] Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal),* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, s.91.
[37] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.39.
[38] Eboubekir Hazım, *Les Fleurs Degenerees,* Imprimerie Milli Medjmoua, İstamboul 1931.
[39] Abdurrahman Paşa'nın fotoğrafı için bakınız; Son Posta, 10 Temmuz 1938, Ek 2.
[40] Nurdan Mercan, *Abdurrahman Nureddin Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.54.
[41]Ancak buradaki tarihte bir hata olmalıdır çünkü Hazım Bey ile ilgili tutulan arşiv vesikasında Kastamonu'da göreve başladığı tarih 20 Mart 1886 olarak ifade edilmişti. Bu karışıklık aynı anda kullanılan hicri ve rumi takvimden kaynaklanmış olabilir. Bu durumda arşiv vesikasının verdiği tarihi dikkate almak gerekmektedir. *"675kuruşat maaş ile Kastamonu vilayeti mektupçu kalemi mümeyyizliğine tahvil memurin edilip şehr-i mezburun 13ünde rütbe-i selase tevcih buyurulmuş cemaziyel ahiresinin 14ünde (8 Mart 1302-20 Mart 1886) vazifesine mübaşeret etmiştir"* BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.

Kastamonu, 1886 yılında Bolu, Çankırı ve Sinop'u da içine alan bir ucu Karadeniz bir ucu İç Anadolu bölgesine uzanan bir vilayetti[42]. 19.yüzyıl bütün Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi Kastamonu'da da yenileşme devriydi. Hazım Bey, Kastamonu'da göreve başladığında Abdurrahman Paşa, burada üç yıldır valiydi. Sorumlu olduğu vilayetin her bölgesi ve her alandaki işleriyle ilgileniyor özellikle eğitim alanında yaptığı çalışmalar dikkati çekiyordu[43]. Aslında Abdurrahman Paşa'nın da yetişme tarzı Hazım Bey'den farklı değildi. Paşa, eski valilerden ve Germiyanoğullarından Kütahyalı Vezir Hacı Ali Paşa'nın oğlu ve Hacı Mirzade Hacı Mustafa Ağa'nın torunuydu. Babasının valilik görevleri sırasında kethudalık ve divan kâtipliği görevlerinde bulundu. Tıpkı Hazım Bey gibi alaylı bir memurdu ve özel dersler alarak yetişmişti. Farsça, Arapça bilirdi, 40 yaşında ise Fransızca öğrenmeye başlamıştı. Babasının yanında yetişerek mülkiye mesleğinde de ilerlemişti. Genç yaşında padişahın ısrarı üzerine sadrazamlık makamına getirilmişti[44]. Mısır meselesi konusunda padişah ile fikir ayrılığına düştükten sonra sadrazamlıktan alınmış ve Kastamonu valiliğine tayin edilmişti. Abdurrahman Paşa Kastamonu görevi sırasında Hazım Bey'in, en yakın amiriydi. Ayrıca yetişme tarzları da benzemekteydi. Bundan başka Hazım Bey'in yetişme çağında olması ve Abdurrahman Paşa'nın yanında uzun süre görev yapması da göz önüne alınırsa Paşa'nın Hazım Bey'in meslek hayatındaki rolü daha net olarak anlaşılmaktadır.

Hazım Bey, Kastamonu mektupçu kalemi mümeyyizliğine tayin olunurken başka da görevleri oldu. Vilayet gazetesi yazarlığı da tıpkı Konya'da olduğu gibi ilave edilen görevlerdendi[45]. Göreve tayini Abdurrahman Paşa'nın Fransızca bilen iyi bir yardımcıya ihtiyacı olduğunu belirtmesi üzerine Hazım Bey'in Konya'daki amir ve arkadaşlarının aracılığıyla olmuştu. Kastamonu'da onun için günler yazı işleriyle geceleri ise Abdurrahman Paşa'nın isteği üzerine satranç ya da Mesnevi dersleriyle geçiyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Kastamonu günleri Abdurrahman Paşa'nın gölgesinde Hazım Bey için gündüzleri devlet tecrübesi edinmek anlamına gelirken geceleri de en az sekiz ya da on kişinin katıldığı bir nevi okul gibiydi. Bu çalışmalardan fırsat buldukça Fransızca öğrenmeye de devam ediyor özellikle gramer çalışıyordu. Ancak

[42] 19.yüzyılda Kastamonu vilayetinin genel durumu için bkz: Esat Aktaş, "18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 54, Haziran 2015, s.223-240.
[43]Abdulkerim Abdulkadiroglu, "Abdurrahman Nureddin Paşa", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.13, 2002, s.10-11.
[44] Hüseyin Yürük, "Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa", *Adalet Dergisi*, S.65, 2020, s.643.
[45] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.

Fransızca kitapları okumaya başladığında bunu ancak lügat yardımıyla ve yine de çok zorlanarak yapıyordu[46]. 19.yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti'nin modernleşme konusunda hız kazandığı bir dönemdi ve bunun taşraya da yansıması isteniyordu. Devlet sistemini modern hale getirmek amacıyla çeşitli alanlarda yenilikler yapılıyordu ve bunlardan biri de tarımdı.

Vali Paşa, buğday, arpa yerine daha fazla ve daha kolay ürün alınabilecek patates ve haşhaş gibi ürünlerin ekilmesini istiyordu ve bu görevle ilgilenme işini Hazım Bey'e verdi. O da uzmanlardan yardım alarak birer talimatname hazırladı, vilayet gazetesinde yayımladı. Ayrıca vilayet gazetesinden fazlaca bastırarak Kastamonu'ya bağlı Sinop, Bolu ve Çankırı'ya gönderdi. Tohumlar getirildi ve bedava dağıtıldı ancak köylüleri alıştıkları tarım ürünlerinden başka ürünler ekmeye alıştırmak kolay olmamıştı. Fakat Kastamonu hakkında önemli bilgiler veren H. 1317 (M. 1899) tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesinde Kastamonu vilayetinde yetiştirilen başlıca tarım ürünleri içinde haşhaşa da yer verilmesi bu konuda az da olsa başarılı olunduğunu gösteriyordu[47]. Yine de bu ürünler arasında patates yoktu. Bu sırada Hazım Bey, Kastamonu'da ilginç bir geleneğe şahit oldu. Bir sabah hükümet konağında uyandığında akbabalara hususi olarak ciğer yedirdiklerini gördü. Bunun nedeni Vali Paşa'nın kızının bir hastalıktan kurtulmasıydı ve bu Kastamonu'ya özgü bir gelenekti[48].

13 Eylül 1889 tarihinde Hazım Beye bütün görevlerine ek olarak 300 kuruş maaş ilavesiyle Kastamonu İdadisi'nde Kavanin-i Mülkiye Muallimliği verildi[49]. Bu sırada vilayet gazetesinde de muharrirliğine devam ediyordu. Bu gazete haftada bir gün dört sayfa olarak çıkarılıyordu. Gazeteyi yayınlarken Abdurrahman Paşa'nın uyguladığı sıkı sansür kontrolü devrin şartlarını anlamak bakımından dikkat çekiciydi. Hazım Bey'in, Vali Paşa'nın emri üzerine gazetede yayınlamak üzere eski Arap âlimlerinden Keşşaf'ın eserinden çevirdiği bir kelime soruna neden olmuştu. *"Pinti"* diye tercüme ettiği kelimeye önce paşa bir şey dememiş ancak gazete basılırken büyük bir telaşla basımın durdurulmasını emretmişti. Bu durumun nedeni *"pinti"* kelimesinin padişahı çağrıştırabileceğinden çekinilmesiydi. Bunun üzerine kelime *"hasis"*e çevrilerek yeniden basılmıştı[50].

---

[46] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 2 Temmuz 1938.
[47] Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S. 11, 2010, s.274.
[48]"Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 3 Temmuz 1938.
[49] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.
[50] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 1 Temmuz 1938.

Hazım Bey'in Kastamonu'daki görevi sadece hükümet merkezinde bulunmaktan ibaret değildi. Kendisi Vali Paşa'nın maiyetinde bulunduğu için vilayete bağlı olan yerlerin denetlenmesinde de görev alıyordu. Abdurrahman Paşa'nın alışkanlığı ise her senenin üç ayı vilayete bağlı yerleri teftiş etmekti. Bu teftişler sırasında Hazım Bey de paşanın yanında bulunuyordu ve bu teftişler onun tecrübe edinmesi yolunda birer fırsattı. 22 Ekim 1890 tarihinde Hazım Bey'in rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi terfisine kararı verildi[51]. Artık resmi belgelerde ondan azimetlü diye bahsediliyordu. Daha sonra 7 Kasım 1890 ile 1 Ocak 1891 tarihleri arasında Kastamonu'na bağlı Sinop Sancağı'nda mutasarrıf vekili olarak görev yaptı[52]. Bu görevin nedeni Sinop mutasarrıfı hakkında vilayet merkezine ulaşan şikâyetler ve mutasarrıfın İstanbul'dan izin alarak Sinop'tan ayrılmasıydı. Hazım Bey'in görevi hem mutasarrıf vekilliği yapmak hem de isnat edilen sayısız suçları araştırmaktı. Bu mutasarrıf 1889-1890 yılları arasında görev yapan Salih Faik Bey'dir[53].

Sinop, bu dönemde bir sürgün kentiydi ve her dereceden asker, sivil sürgünler ile dört yüzü aşan mahkûm da yer alıyordu. Aslında bu Sinop için yeni biri durum değildi ve 18. Yüzyıldan başlayarak Sinop'un sadece kalesi değil şehrin kendisi kalebentliğe mahkûm edilenlerin öne çıktığı yerlerden biri olmuştu. Sinop Hapishanesi de Osmanlı İmparatorluğu içinde İstanbul'dan sonra taşrada kurulan ilk hapishanelerdendi. Sinop'ta İç Kale'nin resmen hapishaneye tahsis edilmesi 1887 yılında Sinop Mutasarrıfı olan Veysel Paşa zamanında gerçekleşti. O dönem İç Kale cezaevine dönüştürüldü, buraya yeni binalar yapıldı[54]. Hazım Bey'in, daha önceki şikâyetler üzerine Sinop'a gelir gelmez ilk yaptığı iş sur içindeki kale zindanlarını ziyaret etmekti. Daha sonra ise Sinop'a geliş nedeni olan yolsuzluk üzerinde çalışmaya başladı. Bu meselenin aslı Sinop kale kapılarından Meydan Kapısı denilen kapı ve korunması gereken burcunun yıkılmasıyla ilgiliydi.

Vali Abdurrahman Paşa, Sinop'ta yeni bir hapishane yapılmasını emretmişti. Yeni hapishane binasının temel atma töreni 18 Mart 1888 tarihinde başta Vali Abdurrahman Paşa olmak üzere askeri ve mülki erkân, Kastamonu eşrafının ileri gelenlerinin katılmasıyla yapılmıştı[55]. İnşaatın sorumluluğu da bir müteahhitte

[51] BOA, İ..DH.., 1198-93790.
[52] 1890'da Sinop Mutasarrıf Vekili iken fotoğrafı için bakınız, *Son Posta*, 4 Ağustos 1938, Ek 3.
[53] Fırat Küskü, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı: İdari, İktisadi ve Demografik Yapıya Dair Tespitler", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu,* Sinop 5-7 Ekim 2018, s.1057.
[54] Cevdet Yılmaz, "Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi", *Doğu Coğrafya Dergisi,* S. 22, s.6.
[55] Nurdan Mercan, *a.g.e.*, s.60.

verilmişti. Bu hapishane için kasaba dışından taş temin etmek ise yüksek fiyata mal oluyordu. Bu minvalde müteahhitle işbirliği yapan mutasarrıf kapının üzerindeki taşlardan yararlanmak yolunu tutmuştu. Bunu tetkik eden Hazım Bey, hapishanenin birinci katının taş kısmının yapıldığını gördü ancak usule uygun olarak harçla yapılmadığı için yeniden yaptırılmak üzere yıkılmasını emretti[56]. Bu geçici görev boyunca Hazım Bey, Abdurrahman Paşa'nın Sinop'ta yapılmasını emrettiği idadi mektebi ile frengi ve guraba hastanesi inşaatlarını da tetkik etti. Bu incelemeler sonucunda hapishane inşaatında olduğu gibi yerel görevlilerin usulsüzlükleri sonucu hizmetlerin aksadığını belirledi. Bu sırada eski mutasarrıfın yerine Gürcü Yahya Dede Paşa tayin edildi[57]. Ancak Hazım Bey, hemen merkeze dönmeyip Abdurrahman Paşa'dan aldığı emir üzerine memurlar hakkında bilgi edinmeye devam etti. Bu süreçte bilgi edindiği memurlarla ilgili olarak daha sonra "*Böyle mutasarrıflar, kadılar, müftüler ve bunlara uygun her çeşit memurlarla idare olunmak musibetine asırlarca mahkûm olan Osmanlı İmparatorluğu'nun feci sonu görünür bir halde idi.*" diyerek tarihimizde çokça yer alan kötü yönetimin bir örneğini sunuyordu[58]. Hazım Bey, görevini tamamladıktan sonra Kastamonu'ya döndü. Kısa süre sonra Abdurrahman Paşa, Kasım 1891'de Aydın valiliğine tayin edildi ve Hazım Bey de onun maiyetinde Aydın'a gitti[59].

1.3. İzmir'de Mümeyyizlik ve Vilayet Gazetesi Yazarlığı

Aydın Güzelhisarı 18. yüzyıl sonuna kadar bugünkü İzmir, Denizli, Manisa, Muğla ve Aydın'dan oluşan geniş bölgenin idarî merkezi iken, İzmir'in ulaşımda ve dolayısıyla ticarette giderek daha da önem kazanmasına bağlı olarak 19. yüzyıl ortalarından itibaren vilâyet merkezinin de buraya taşınmasına neden oldu. Bu durum Aydın'ı kısmen olumsuz etkiledi ancak İzmir-Aydın demiryolunun inşası ve giderek artan transit ticaretin de etkisiyle şehir gelişimini sürdürmeye devam etti[60]. 1867

[56] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.91.
[57] Fırat Küskü, *a.g.m.*, s.1058.
[58] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.99.
[59] Nurdan Mercan, *a.g.e.*, s.55.
[60] Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri" *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, 2003, s.50.

tarihinden sonra Aydın Sancağı'na İzmir, Aydın, Denizli, Saruhan ve Menteşe yöreleri bağlıydı ve sancak merkezi İzmir'di[61].

Abdurrahman Paşa ile birlikte Kasım 1891'de Hazım Bey için de Kastamonu görevi sona erdi. 21 Kasım 1891 tarihinde 1100 kuruş maaş ile Aydın vilayeti mektupçu mümeyyizliğine memur olarak atanmasına karar verildi[62]. Bu görevine 21 Ağustos 1893 tarihine kadar devam etti. Abdurrahman Paşa ise 9 Ekim 1891 tarihinde 25.000 kuruş maaşla Aydın Valiliğine tayin olunmuştu[63].

Hazım Bey için İzmir, yeni bir tecrübeydi ve imparatorluğun batıya açılan kapısıydı. Dolayısıyla kültürel anlamda zengindi ve Hazım Bey burada genç ve eğitimli Türklerle arkadaşlık kurmaya başladı. Bunlar arasında Halit Ziya başta olmak üzere Tahir Kenan, Şekip ve Nevzat Beyler vardı. Hazım Bey için Fransızcasını geliştirmesi konusunda da İzmir görevi önemli bir fırsattı. Halit Ziya Bey, Hazım Bey ve Tahir Kenan Bey'e Fransızca konusunda yardım ediyordu ve onlara özellikle Fransızca okuma konusunda dersler veriyordu. Halit Ziya Bey'in daha sonra Osmanlı Bankası kâtipliğinden Vilayet Yabancı İşleri Kalemi Müdürlüğüne tayiniyle teşrik-i mesai yapmaya başlamışlardı. Hazım Bey, Halit Ziya Bey ile çalışmayı aziz bir emel olarak adlandırıyordu[64]. Halit Ziya Bey ise onu[65] küçük bir taşra kasabasında sıradan bir kâtipken yaradılışından kaynaklı olarak hızlıca kendini geliştirerek olgunlaşmış bir genç olarak tanımlıyordu ve devamında Hazım Bey'in kendisinden Fransızca konusunda yardım isteğini belirterek, ona önerdiği kitapları ve bu çalışmalar sırasında aralarında bir dostluk geliştiğini anlatıyordu.

---

[61] Cemil Akçakoca, *20. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1997, s.30

[62] BOA, DH. SAİDd, 150-101, 55-369, B.187.

[63] Nurdan Mercan,*a.g.e*.,s.62.

[64] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.132.

[65] *"Küçük bir taşra kasabasında mütevazı bir katip iken hilkatinde kaynayan geniş ve yüksek bir canlılık usaresiyle serpilmiş bir kavi ağaç gibi, Hazım Bey seri küşayişlerle inkişaf safhalarını aşarak Abdurrahman Paşa'nın vilayet mektupçuluğu ile gelince kemale ermiş bir genç adam devresinde idi. Ya sıfat-ı resmiyesinden mümbais bir uzaklıkla, ya kendisine henüz yabancı olan bir memlekette derhal nefsini teslim etmekten müctenib bir çekingenlikle evvela uzakça durmaktan başlayarak, bu yeni alemde kendisiyle temasa gelenlerin ne resmi sıfatını ürkütecek ne de şahsiyetinin evhamını ürpertecek insanlar olmadığına pek çabuk kanaat etmiş olmalı ki, tamamen takarrüb etmekte gecikmedi. Ezcümle benimle… Onun fikri iştigalleri, resmi vazifeleri Türkçesinde an'anelere fazla bir merbutiyet bırakmış olmakla beraber, arada daha sıkı münasebetler hasıl olup da bazı hatıralarını, hikayelerini bana okuduğu zaman meydana çıkan, öyle bağlarını çözmeye ve serbest ufuklarda uçmaya amade hamleler keşfolundu ki bir eli eski itiyadlarını tutmakta gevşerken diğer eli yeni ülfetlere kuvvetle yapışacağında şüphe bırakmadı. Bunu için yegane çare garp ile münasebeti teyit etmekti. Bunu o düşündü ve benden, pek zayıf olan Fransızca malumatının takviyesi esbabını sordu. Bu bir nevi müzakere teklifiydi. Her türlü fikir iştigallerine karşı bu derece müstahzar bir irfan sahibini kaide ve temrin zeminlerine çekmek kadar beyhude bir teşebbüs olamazdı. Ona derhal icab ettikçe beraber okumak üzere bir müntehabat külliyatı bulmak en ameli çare idi ve bunun için İsviçre ediplerinden birinin ehemmiyet itibarı ile hazırlanmış üç büyük ciltten mürekkep ve tarihi, tenkidi haşiyelerle memlu olan Chrestomathie'sini tavsiye ettim. Bu müzakereler arasından daha sıkı bir münasebet-i dostane peyda oldu, nihayet yavaş yavaş bir samimiyet tevdiatı kabilinden sözleri bana sarahaten anlattı ki valinin hakkımda hayırhahane tasavvurları vardır…"* Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017,s.286-287.

İzmir'de 1891 Kasımından başlayarak mektupçu mümeyyizliği görevini sürdüren Hazım Bey, buna ek olarak 13 Ocak 1892 tarihinde itibaren vilayet gazetesi yazarlığında da bulunmaya başladı. Aynı yıl ilginç bir olaya şahit oldu. Anılarında *"İki Memleket Arasında Kırk Sene Evvelki Fark"* diye adlandırdığı bu olay şöyleydi:[66] II. Abdülhamit döneminde uygulanan usule göre yurtdışından gelen kitaplar incelenip ülke içine girmesine bir sakınca olup olmadığına karar veriliyordu. Bu minvalde 1892 yılında Londra'dan İzmir'deki bir kitapçıya gönderilen İngilizce kitaplardan biri Umur-ı Ecnebiyye Müdürü'nün başvurusu üzerine vilayetçe sakıncalı görülmüş ve iade edilmişti. İlginç olan kitap Osmanlı ile ilgili bile değildi ve kitabın konusu Kraliçe Viktorya aleyhinde bir İngiliz gazetesinde makaleleri yayınlayan bir yazarın mahkemeye verilmesi, mahkemenin ise yazarın beraatine karar vermesiydi. Bunun üzerine yazar bu makalelerine mahkemedeki savunmasını da ekleyerek bir kitap haline getirmişti. Bu kitap ayrıca Londra'da mahzurlu görülmeyerek basılmasına izin verilmişti. Yetkililerin bu kitabı yasaklaması ise birkaç nedene dayanıyordu. Bunlardan biri tebaadan bir kişi hükümdarı hakkındaki aleyhtar fikirleri yaymaya nasıl cesaret edebilirdi. Bundan başka bu cesaret Osmanlı aydınlarına da yayılabilirdi. En son olarak ise görevliler bu kitabın ülkeye girmesine müsaade eder ise bir jurnal ile işlerinden olabilirlerdi.

Burada da Hazım Bey'in görevi sadece vilayet merkezi ile sınırlı değildi. Bu görevlerden biri de 1892 yılında üstlendiği Aşar Arttırma ve İhale Memurluğu ile Seferihisar ve Urla kazalarına gidişiydi. Burada özellikle Seferihisar Kaymakamı ile ilgili gözlemleri önemliydi. Kaymakamı *"Önü açık ve iki yandan yırtmaçlı beyaz gecelik entarisi; püsküllü örme kuşağı, arkası yatırılarak aba terliğe çevrilmiş kundurası; ak çorapları ve kollarına geçirmeyerek omuzlarına attığı sarı, bilinen Şam hırkası; koyu mor ve sivri kalıplı fesi; elinde tüten iki karış kadar uzun ağızlığı ile çok tuhaf bir kılık almış olan kaymakam…"* diye tarif ediyordu[67]. Daha sonra Kaymakam Bey jandarmalardan Hazım Bey'in geldiğini öğreniyor, kıyafet olarak hazırlıksız yakalandığı için kıyafetini değiştirip değiştirmemekte tereddüt ediyor ve Hazım Bey'in uyarısı üzerine aynı şekilde geliyordu. Buna müteakip Hazım Bey ve Kaymakam Bey arasında aşar işleri, kasaba mektepleri ve diğer işleri konuşuldu.

[66] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.114-115.
[67] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 17 Ağustos 1938.

Daha sonra Hazım Bey, Kaymakam Bey ile oturduğu konağın camından bakınca geniş bir bataklık gördü ve bu durumun nedenini sordu. Kaymakam Bey bu soruyu takdir edici bir şey olarak algıladı ve bataklığın oluşum sürecini anlattı. Bunun üzerine Hazım Bey, orada sıtma hastalığı olup olmadığını sordu. Hem de pek çok cevabı üzerine bu hastalığın sebebinin bataklık olduğunu Kaymakam Bey'e anlattı. Aralarında bu konuda bir tartışma geçti ve bu tartışmanın neticesinde Kaymakam Bey bu konuda bir suçu olmadığına dair Hazım Bey'i ikna etmeye çalıştı ancak başarılı olamadı. Gözlemleri sonucunda Hazım Bey, Kaymakam Bey ile ilgili *"... zavallı Seferihisar'ın bu kadar uzun müddetten beri bu derece cahil ve hatta bunak bir adam tarafından idare edilmek belasını bir an evvel sona erdirmek kararıyla sustum."* diyordu[68]. İzmir'e dönünce bütün gözlemlerini Vali Paşa'ya anlatmasına rağmen Paşa, kaymakamı bir mektupla uyarmakla yetindi.

Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa'nın 12 Aralık 1892 tarihinde azledilmesiyle yerine vilayet mektupçusu Muharrem Efendi, mektupçuluğa ise 3000 kuruş maaş ile mektupçu kalemi mümeyyizliği yapan Hazım Bey tayin edildi[69]. 1893 yılının Mayıs ayında Hazım Bey'in uzun yıllardır yanında çalıştığı Abdurrahman Paşa, Edirne Valiliğine tayin edildi[70]. Onun yerine Aydın Valiliğine Hasan Fehmi Paşa getirildi. Hasan Fehmi Paşa, Türk Galip lakabıyla da anılan Abdülhalim Galip Paşa'nın kölesi veya evlatlığı iken sonradan damadı olmuştu. Galip Paşa, Antalya ve Niğde'de mutasarrıflık yapmış, taşra idaresini bilen, Kastamonu şivesiyle yazdığı şiirlerle de tanınan biri idi[71]. Hazım Bey, Galip Paşa'yı babası ile birlikte çalıştığı zamanlardan tanıyordu. Bu nedenle Hasan Fehmi Paşa ile çalışmakta çok zorlanmadı. Kendisinin de deyimiyle kısa zamanda ilişkileri bir baba oğul ilişkisi gibi oldu[72]. Ancak bu teşrik-i mesai kısa sürdü ve 22 Ağustos 1893 tarihinde Hazım Bey'in yeni görevi Edirne Vilayeti vali muavinliği olmak üzere tayini çıktı[73].

Tayin kararı çıkmasına rağmen Hazım Bey'in İzmir'den ayrılması kolay olmadı. Çünkü 1893 yılında İzmir'de kolera salgını vardı ve halkı endişeye, paniğe düşürmemek için hastalığın ismi konusunda farklı ifadeler kullanılıyordu. Nitekim İzmir'de, illet-i sâriye, illet-i malume, illet-i meşkûke, avarız-ı meşkûke veya daha basit

[68] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.124.
[69] BOA, BEO, 120-8985.
[70] Nurdan Mercan, *a.g.e.,* s.64.
[71] Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C.46, S.1, 2006,s.138.
[72] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.139.
[73] BOA, BEO, 261-19560; "Tevcihat-ı Mülkiyye", *Mecmua-i Fünûn-ı Askerî,* 24 Ağustos 1893.

anlamda şüpheli hastalık gibi isimlerle adlandırılıyordu[74]. Ancak durum ciddiydi, bu nedenle çeşitli önlemler alındı ve İzmir'i terk edecek kişilerin 10 gün süre ile Klazomen Adası'nda beklemesi mecburiyeti uygulanmaya başlandı. Hazım Bey ve ailesi de doğal olarak bu karantinaya dâhillerdi. Onlar, Klazomen Adası'na annesi, üç küçük çocuğu, amcasının oğlu ve bir hizmetçisi ile birlikte gelmişlerdi[75]. Buradan karantinanın bitmesiyle İstanbul yoluyla Edirne'ye gittiler.

1.4. Edirne Vali Muavinliği

19.yüzyılda Edirne Vilayeti, bu yüzyılda Balkanlarda yaşanan savaşlar ve göçler dolaysıyla en fazla etkilenmiş Osmanlı vilayetlerinden biriydi.1893 yıllarında Edirne vilayetinin sınırları; *"kuzeyden mümtaz Rumeli vilayeti, doğudan Karadeniz ve İstanbul vilayeti, güneyden Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Adalar Denizi, batıdan Selanik vilayeti ile"* belirlenmişti[76]. Hazım Bey'in Edirne'ye vali muavini olarak tayini önce Yıldız Saray-ı Hümayun baş kitabet dairesinden verilen bir yazı ile emredildi[77]. Bir ay kadar sonra da ise 24 Eylül 1893 tarihinde ehliyet ve yeteneğinden dolayı kendisine Osmanlı mülki idare sisteminde rütbe-i ula sınıf-ı sanisi diye isimlendirilen birinci rütbenin ikinci sınıfına terfi ettirildi[78]. Bunun akabinde de Hazım Bey'e en kısa yol hesabıyla 1750 kuruş harcırah verilmesine karar verildi[79].

Hazım Bey bu görevi 21 Eylül 1896 tarihine kadar sürdürdü. Artık resmi belgelerde adı saadetlü Hazım Bey olarak anılıyordu. Hemen ardından ise 25 Eylül 1893'te üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verildi[80] ve 9 Ekim 1893 tarihinde de 5000 kuruş maaş tahsis edildiği bildirildi[81]. Hazım Bey, vali muavinliği görevinde de Abdurrahman Paşa'nın en yakınında çalışmaya devam etti. Burada çevresi de genişliyordu. Ama bu sefer tanıdıkları İzmir'deki gibi değildi, mülki idareden ziyade askerî idareden kimselerdi. Edirne'de o sırada İkinci Ordu Müşiri Mahmut Hamdi Paşa ve Ordu Müfettişi Ferik Arif Paşa vardı. Hazım Bey de Vali Paşanın yardımcısı olması hasebiyle onun sofrasında bulunuyor, doğal olarak çevresindeki kişiler de askeri ve yüksek mülki idareden kimselerden oluşuyordu. 16 Ekim 1894 tarihinde Hazım Bey'in

[74] Metin Menekşe, "İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)", *TAD*, C. 39, S.67, 2020, s.393.
[75] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.143.
[76] Ramazan Özey, "19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.6, Temmuz 2002, s.6.
[77] BOA, İ..HUS., 15-38.
[78] BOA, İ..TAL., 31-37; "Tevcihat", *Bursa*, 2 Ekim 1893.
[79] BOA, DH.MKT.,131-43.
[80] BOA, İ..TAL.,32-7.
[81] BOA, BEO,290-21730. Edirne Vali Muavinliği'ndeki fotoğrafı için bakınız, Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.335, Ek 4.

15-20 gün müddetle hususat-ı zatiyesi yani özel işleri dolayısıyla İstanbul'a gitmesine izin verilmesi için sadarete yazı yazıldığını ve sadaretin de 28 Ekim 1894 tarihinde buna onay verdiği anlaşılmaktadır[82]. Ancak bu ziyareti neden yaptığının ayrıntısı tespit edilememiştir.

Özellikle 19. yüzyılın sonu Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyası için Sırp, Bulgar ve Rumların komitacılık faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü bir dönemdi. Edirne vilayeti de bu faaliyetlerin görüldüğü yerlerden biriydi. Bu nedenle asayişsizlik olayları görülüyordu. Hatta Bulgar meselesi ile ilgili olarak kurulan ilk gizli örgüt 1890 yılında kurulan ve merkezi Edirne olan Makedonya Komitesi'ydi[83]. Hazım Bey de Bulgar komitacılar tarafından yakılmış merkeze uzak köylerden birinde tahkikat için görevlendirildi ve kadın, çocuk ve erkeklerden oluşan elli kişinin işkencelerle öldürüldüğü bu olayda inceleme yapmak için altı gün süren bir yolculuk yaptı[84]. Bu sırada merkeze geri döndüğünde Vali Paşa ile Mahmut Hamdi ve Arif Paşa'ların aralarının açılmış olduğunu öğrendi. Bu nedenle Vali Paşanın da emriyle o Edirne'den ayrılana kadar Mahmut Hamdi ve Arif Paşalarla görüşemedi. 6 Kasım 1895 tarihinde Abdurrahman Paşa'nın adliye nazırlığına tayini ile Hazım Bey'in de bu konudaki yasağı bitti. Abdurrahman Paşa'nın tayini ile de Hazım Bey'in muavinliğinin değiştirilmesi söz konusu oldu, netice itibariyle 26 Kasım 1895 tarihinde Arif Paşa'nın vali vekilliğini üstlenmesine Hazım Bey'in de muavinliğe devamına karar verildi[85].

Edirne'de Hazım Bey'in tanıştığı kimseler arasında konsoloslar da vardı. Onlarla ilgili anılarında verdiği bilgiler Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu göstermesi açısından ilginçtir. Fransız yetkilinin şikâyetine konu olan bir olay şöyleydi; on beş yaşındaki bir Türk çocuğu konsolosluk bahçesindeki erik ağacına bir odun parçası atmış ve bu ağaç parçası tesadüfen oradan geçen konsolsun faytonuna denk gelmiş o da Vali Vekili Arif Paşa'ya bunu şikâyet etmişti. Her ne kadar Hazım Bey, bu olay neticesinde özür ve diğer istekleri aşırıya kaçan şeyler olarak tanımlasa da Arif Paşa üniformasını giyerek konsolosluğa gitti ve özür diledi. Bu özür sadece sözde kalmadı ayrıca vilayet gazetesinde de yayınlandı[86]. Bu arada Hazım Bey'in önceki memuriyet görevlerini başarılı bir şekilde yapmış olması nedeniyle kendisine rütbe-i

[82] BOA, DH.MKT.,300-76.
[83] Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.72, s.80.
[84] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 23 Ağustos 1938.
[85] BOA, BEO, *709-53119*.
[86] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.166.

evvelînin sınıf-ı evveli rütbesi verildi[87]. Bu olay neticesinde hem özür dilenmesi hem de Hazım Bey'in ödüllendirilmesi Sultan II. Abdülhamit'in diplomasi aracılığıyla yürüttüğü denge politikasının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Hazım Bey Ağustos 1895'te Bulgar eşkıyalar tarafından katliam yapılan Gümülcine Livası'na bağlı Yanıklı Köyü'ne tahkikat yapmaya gitti. Bu tahkikat için ancak bir haftalık bir sürede Yanıklı Köyü'ne varabilmişti. Burada on iki insanla beraber dört yüz hayvanın yakıldığını, ayrıca binaların da dinamitle tahrip edildiğini tespit etti ve bu tahribatın fotoğraflarını çekerek belgeledi[88]. Bu katliam resmi belgelere de yansımıştı ve bunlarda Yanıklı karyesinde Bulgar eşkıyası tarafından yapılan terör olayına değinilerek ahaliye Edirne Vilayeti tarafından altmış bin kuruş yardım yapıldığı belirtilmişti[89]. Hazım Bey dönüşte hastalandı, İsmilan mevkiinde kalarak 2 Eylül 1895 tarihine kadar tedavi gördü ve iyileşince Edirne merkezine geri döndü. Yine Eylül 1896 yılında da Yıldız Sarayı'ndan gelen emir üzerine Edirne'ye bağlı Dedeağaç ve Tekirdağ'daki silah, cephane ve dinamit kaçakçılığını incelemek nedeniyle bir komisyon teşkil edildi. Hazım Bey de bu komisyonda görev aldı ve tahkikat için yola çıktığında bir iki gün Gelibolu'da kaldı. Burada yer alan Süleyman Paşa Türbesi ve Namık Kemal'in mezarını ziyaret etti ve gördüğü manzara nedeniyle çok üzüldü. Çünkü onun tabiriyle bu bir mezardan ziyade bir toprak yığınıydı ve mezar taşı yerine de bir tahta parçası vardı. Namık Kemal'in *"Ölürsem görmeden millette ümid ettiğim feyzi, yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun ben mahzun"* beyti hatırına geldi. Bu beyitten hareketle Namık Kemal'in kendisine bir mezar taşı yapılacağından hiç şüphe etmediğini ancak bunun böyle olmadığını esefle belirtiyordu. Hatta daha sonra Namık Kemal'in beyti ile Fransız şair Lamartine'in *"Ben ölünce yurttaşlarım mezarımın üstüne bir taş koymaya beni layık görürlerse…"* dediği sözlerini karşılaştırıyor ve buradan yola çıkarak bu iki şairden hangisinin insanları daha iyi tanımış olduğu açıkça görünüyor diyordu[90].

Gelibolu'dan ayrıldıktan sonra özellikle Dedeağaç ile beraber Edirne dâhilinde kaçakçılık meselesinin ciddi bir sorun teşkil ettiği Tekirdağ'a gitti. Tahkikatı neticesinde bu durumun sıradan asayişsizlik olaylarına yol açan basit kaçakçılıklar olmadığını, Avusturya sefaretinin bu kaçakçılığı yapan Lloyd vapurlarına pratika yani

[87] "Rütbe", *Yeni Asır*, 15 Temmuz 1896.
[88] Bu fotoğraflardan biri için bakınız; *Malumat*, 13 Ağustos 1896, Ek 5.
[89] BOA, Y..PRK.UM., 34-29.
[90] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.187-188.

ithalat ve ihracat izni verilmesine dair başvuruda bulunduğunu tespit etti[91]. Nitekim Lloyd Kumpanyasına ait Veste vapurunda çalışan bir Rum tarafından arkadaşına teslim edilen bir sepetten 22 rovelver ve 300 fişek yakalanmıştı[92]. Hazım Bey anılarında bu kişinin Avusturya konsolosu olduğunu belirtmekte ve hatta bu kaçakçılığı ortaya çıkarmak için konsolosa oynadığı oyunu uzun uzun anlatmaktadır[93]. Rumeli vilayetlerindeki asayişsizlik olayları ve konsolosların kanunlara aykırı hareketleri göz önüne alındığında Hazım Bey'in başından geçen bu olayın sadece tespit edilebilenlerden biri olduğu tahmin edilebilir. Nitekim daha sonra konsolos hakkında herhangi bir yaptırımda bulunulmaması bu tahmini doğrulamaktadır. Hazım Bey, Tekirdağ'da inceleme yaparken telgraf ile Dedeağaç Mutasarrıflığına tayin edildiğini öğrendi.

1.5. Dedeağaç Livası'nda Mutasarrıflığı

Dedeağaç, Osmanlı Devleti tarafından 1360 yılında fethedildi. İlk fethedildiğinde bir balıkçı köyüydü ancak 19. yüzyılda özellikle Sultan Abdülaziz'in buraya telgrafhane, postane ve Osmanlı Bankası kurulması ile ilgili emir vermesiyle bu durum da değişmeye başladı ve ilerleyen yıllarda önemi arttı. 1884 yılında ise sancak merkezi haline getirildi ve Edirne vilayetine bağlandı[94]. Yine, Sultan II. Abdülhamit döneminde yeni imar faaliyetleriyle birlikte liman da inşa edildi. Bu limanla birlikte Dedeağaç, Selanik ve Kavala'dan sonra Balkanlardaki üçüncü en önemli liman haline geldi[95]. Bu sıralarda Dedeağaç sancağında 103 cami, 2 mescit, 6 hamam, 22 han, 340 değirmen, 3 un fabrikası ve 20 çiftlik vardı[96]. Bu dönem özellikle Rusya'nın Panslavizm akımı etkisiyle Balkanların siyasi kargaşa içerisinde olduğu bir zamandı. Dedeağaç da bu kargaşadan ve Bulgar komitacılardan nasibini almıştı. Kaçakçılık, Bulgar komitacılar ve siyasi kargaşalık ciddi asayiş sorunlarına neden oluyordu. Nitekim Hazım Bey de daha önceki görevlerindeki başarısı nedeniyle buraya mutasarrıf olarak tayin edilmişti.

---

[91] BOA, HR.TH.., 185-10.
[92] BOA, DH.ŞFR.,198-38.
[93] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.183-186.
[94] H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş, *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2019, s.20
[95] Harun Halil, "Sultan II Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Dedeağaç", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2018, s.99.
[96] Özkan Ertuğrul, "Dedeağaç (Alexandropolis) Ve Etnoloji Müzesi", *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergis*i, C. 3, S.1, 2019, s.70.

Necib Paşa'nın 21 Eylül 1896 tarihinde azliyle Dedeağaç Mutasarrıflığına tahrirattaki başarısı görülen saadetlü Hazım Bey 6000 kuruş maaş ile tayin edildi[97]. Hazım Bey, Eylül 1896 tarihinde Mutasarrıflık görevine başladı[98]. Bu mülki idarede yönetici olarak yer aldığı ilk göreviydi ve mutasarrıflığı 15 Aralık 1898 tarihinde görevinden azledilene kadar sürdürdü. 3 Ekim'de Hazım Bey'in Dedeağaç'a gitmek için yola çıktığından bahisle kendisinin genç, faal, zeki olduğundan dolayı medeniyet ve ilerlemeye çok müsait olan Dedeağaç'ta başarılı olacağından hiç şüphe edilmediği basına yansıyan haberlerdendi[99]. Mutasarrıf olarak göreve başlar başlamaz alakadar olduğu ilk konu Dedeağaç'taki halkın su ihtiyacını gidermek için emir vermek ve masrafı karşılamak için yardım kampanyası başlatmak oldu[100]. Bundan sonra ilgilendiği ilk meselelerden biri de daha önceki ziyaretinde de mutasarrıflık binası koridorunda gördüğü içi zararlı ve yasaklı bulunan kitaplarla dolu olan sandıklarla ilgilenmek oldu. Ona göre bu sandıklar üç senedir orada duruyordu ve o emir vererek bu sandıkları açtırdı. Sandıkların içerisinde bin beş yüz adet kadar tamamı Fransızca olan ancak ihmal edildiği için nemlenmiş ve çürümüş kitaplar vardı. Hazım Bey bu konudaki üzüntüsünü *"... bu kitapların cümlesi arttırma suretiyle dört yüz kuruşa satıldıkları zaman duyduğum acı, aradan kırk sene geçtiği halde yazarken yine aynı şiddetle yenilendi."* sözleriyle anlatmaktadır[101].

Hazım Bey, bu göreve başladığında Dedeağaç'ta ikamet eden yabancı devlet konsolosları tarafından ziyaret edilmişti. Bir süre sonra Hazım Bey, İngiliz konsolosunun resmi ziyaretine karşılık vermediği iddiasıyla İngiltere Sefareti tarafından Osmanlı hükümetine şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti durumu Hazım Bey'den sormuş ve Hazım Bey'in gönderdiği yazı Sadrazama sunulmuştu[102]. Bu

---

[97] *"Dedeağaç Sancağı Mutasarrıfı Necib Paşa Hazretlerinin azliyle yerine 13 Rebiulevvel 314 tarihli ve 2249 numaralı tezkere-i hususiye Edirne vilayet-i celilesinden tahriratında gösterdiği veçhle Muavin-İ Vilayet saadetlü Hazım Efendi Hazretlerinin tayini ve müşarünileyh Necib Paşa'nın almakta olduğu yedi bin beş yüz kuruş maaşın bin beş yüz kuruşu zatına mahsus veçhle iş bu bin beş yüz kuruşun hazineye irca'ıyla…."* BOA, BEO, 841-63068.

[98] Dedeağaç Mutasarrıflığı'ndaki fotoğrafı için bakınız; (Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944, Ek 6.

[99] "Dedeağaç Mutasarrıflığına Tayin", *Yeni Asır*, 3 Ekim 1896.

[100] "Vilayat", *Yeni Asır*, 18 Teşrin-i Sani 1896.

[101] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.190.

[102] *"İcra-yı Dedeağaç mutasarrıflığına tayin buyurulan saadetlü Hazım Efendi Hazretlerinin merkez-i memuriyetine İngiltere konsolos vekili tarafından edilen ziyaret-i resmiyeyi iade etmediği cenab-ı sefaretten ifade olunduğundan bahisle icra-yı icabı hakkında şeref sudur eden 23 Teşrin-i evvel 1316 tarihli ve iki yüz kırk üç numaralı tahrirat-i aliyye cenab-ı nezaretpenahileri üzerine icra kılınan tebligata cevaben mutasarrıf-ı müşarünileyh tarafından varid ve hilaf-ı vaki şikayette bulunduğu anlaşılan konsolos vekili hakkında bazı ifadat-ı muhakemeyi havi olan tahriratın sureti leffen nezaretpenahilerine takdim kılınmakla ifa-yı muktezası hususuna müsaade-i aliyye-i asafaneleri buyurulmak……"* BOA, HR.TH..,184-104.

cevapta[103] Hazım Bey, Dedeağaç'a geldikten iki üç gün sonra diğer konsolos vekillerinin kendisini ziyaret ettiğini, kendisi de bu ziyaretlerden iki üç gün sonra iade-i ziyarette bulunduğunu, İngiltere konsolos vekilinin de ziyareti üç gün içinde yapması gerekirken Dedeağaç'a varışından tam 19 gün sonra kendisini ziyaret ettiğini ve buna Avusturya vis konsolosu Mösyö Suhur ile Şark Şimendifer Kumpanya mühendislerinden Mösyö Holc'un şahit olduğunu ancak iade-i ziyaret etmeye vakit bulamadan bahsi geçen konsolos vekilinin haber vermeden İzmir'e gittiğini ve bunu İzmir'e gittiği vapur kumpanyası ve karantina, liman daireleri kayıtlarıyla ispatlayabileceğini belirtiyordu.

Devamında konsolos vekilinin dönüşünden bir gün sonra iade-i ziyaret yaptığını, İngiltere'nin konsolos vekili ve aynı zamanda Mesajeri Maritim Kumpanyası'nın[104] acentası olan Mösyö Jaque Missyrie'nin ziyaretini geciktirmesinden dolayı kendisinin ona karşı şikâyette bulunması gerekirken bunu yapmadığını, buna rağmen konsolos vekilinin bir memleket halkının gözü önünde yapılan iade ziyaretinin yapılmadığını iddia ederek şikâyette bulunmasına anlam veremediğini söylüyordu. Hazım Bey, bir devlet memuru sorumluluğuyla İngiliz sefaretinin şikâyeti üzerine gelişen bu olayı ayrıntısı ile açıklamıştı. Zaten bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde de konsolosun gerçeklere aykırı olarak şikâyette bulunduğu anlaşılmıştı. Ancak bir vilayete bağlı bir sancağın Mutasarrıfının ziyaret meselesinin iki devlet arasında neden böyle büyük bir olay haline geldiği anlaşılamamaktadır. Ancak Hazım Bey anılarında İngiliz konsolos vekili Mösyö Missyrie ile iyi anlaştığından ve kendisine olan yardımlarından bahsediyordu[105].

Dedeağaç'ta da bu dönem tıpkı Tekirdağ ve diğer limanlarda olduğu gibi ticaret yapan özel vapur şirketleri konsolosluk nüfuzlarından ve kapitülasyonlardan yararlanmak için acente görevlileri konsolos ya da konsolos vekilleri görevlerini üstleniyorlardı[106]. Aslında Osmanlı hükümeti tarafından burada büyük bir liman yapılamaması ve mevcut küçük limanın büyük buharlı gemilerin yanaşmasına uygun

[103] BOA, HR.TH..,184-104.
[104] Avrupa'da ilk olarak Büyük Britanya ve Avusturya öncülüğünde devlet-özel söktör ortaklığında oluşturulan buharlı deniz nakliyatı rekabetine Fransızlar, Mesajeri Maritim Kumpanyası'yla (1851-1977) dahil oldular. Kumpanya'nın kuruluşundaki temel amaç ilk dönemler Akdeniz ve Karadeniz'deki liman kentleriyle Marsilya arasında düzenli posta ve ticari bağlantı oluşturmaktı. Süleyman Uygun, *Mesajeri Maritim Kumpanyası Ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2013.
[105] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.195-196.
[106] Bilgi için bkz: Osman Öndeş, *Vapur Donatanları ve Acenteler Tarihi*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013.

olmamasına rağmen, kısa sürede liman trafiği oluşmuştu. Büyük gemiler yanaşması için uygun bir rıhtım olmadığından açıkta demirliyor ve yüklerini mavnalar veya kayıklara indirerek, rıhtıma taşıyor ve aynı yöntemle yüklerini alıyorlardı[107]. Osmanlı mavnacıları da açıkta bekleyen bu vapurların mallarını kıyıya taşımakla geçimini sağlayan kimselerdi. Dedeağaç'ta da bu işten geçimini sağlayan bin beş yüz kadar nüfus vardı. Bu kişilerin çoğu Osmanlı tebaası olan Rumlar ve Müslümanlardı. Ancak Dedeağaç'ta hem acenta sahibi hem de konsolos ve konsolos vekili olan görevliler vapur nakliyatını kendi mavnalarıyla yapmaya başlamıştı. Bu ise Osmanlı tebaası mavnacılarının işsiz kalmasına neden olduğundan mavnacıların şikâyeti söz konusu olmuştu.

Bunun üzerine mavnaların sıra ile işletilmesine karar verildi. Ancak bu sefer yeni düzenleme konsolosların ve konsolos vekillerinin şikâyetlerine neden oldu. Bu şikâyetler, Osmanlı hükümetine kadar ulaştı. Hükümet, özellikle Şark Demiryolları İşletme Direktörü Mösyö Gros Holc'un baskısıyla meseleyi incelemek için Demiryolu Müfettişi Mösyö Hafner'ı Dedeağaç'a gönderdi ve Mösyö Hafner, Hazım Bey'in uygulamasını doğru buldu. Eski sistemden en çok kazanç sağlayan Avusturya Devleti Konsolosu ve aynı zamanda Lloyd Vapur Acentası yetkilisi Mösyö Suhur'du. Bu nedenle çeşitli yollardan Hazım Bey'i hükümete şikâyet eden ve hakkında çeşitli iddialarda da bulunan kişi de oydu. Oysaki Hazım Bey, daha önceki Dedeağaç ziyaretlerinde Mösyö Suhur ile tanışmış hatta neredeyse arkadaş olmuşlardı[108]. Mavnacılar meselesi şimdilik böyle bir çözüme kavuşmuştu.

Hazım Bey'in Mutasarrıflık görevinde Mösyö Suhur ile ilgili sorunlar bu mesele ile sınırlı kalmadı. Mösyö Suhur ve Hazım Bey'in de içinde bulunduğu ikinci mesele bir özür meselesiydi. Bu olay 28 Eylül 1896 tarihinde Avusturya Macaristan Devleti Dedeağaç Konsolosluğu tercümanı, Tütün İnhisarı İdaresi Müdürü ve aynı zamanda Mösyö Suhur'un da bacanağı olan Efremidi ile Dedeağaç Bidayet Ceza Mahkemesi Reisi Hayri Efendi arasında meydana geldi. Tercüman Efremidi, Avusturya vatandaşına yardımcı olmak için mahkemeye gitmiş ve şapkasıyla oturarak bir önceki duruşmayı izlemeye başlamış, bunu gören mahkeme reisi Hayri Efendi de şapkasını çıkarması gerektiğini belirtmiş, Avusturya vatandaşının mahkemesi başlayınca da Hayri Efendi, tercümanın mahkeme heyetinden biraz geride oturması ile ilgili uyarmıştı.

[107] H. Veli Aydın "Rumeli Demiryolları Ege Denizi Bağlantı Hattında Yeni Bir Liman Kenti: Dedeağaç (1872-1912)", *Humanitas*, C.9, S.17, 2021, s.88
[108] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.201.

Yaşanan olay üzerine Mahkeme Reisi Hayri Efendi, tercüman tarafından sefaret yoluyla Hariciye Nezareti'ne şikâyet edildi ve özür dilemesi talep edildi. Bu konuda Edirne Valiliğinden Hariciye Nezareti'ne yazılan 29 Ekim 1896 tarihli yazıya göre[109]; 10 Ekim 1896 tarihinde Hariciye Nezareti'nden bu mesele ile ilgili gönderilen tebligata cevaben Dedeağaç Mutasarrıflığından gönderilen telgrafnamenin bir kopyası takdim kılınmış, bu telgrafta mesele özetlenerek, tarafların hükümet konağında bir araya getirildiği bildirilmişti.

Dedeağaç'ta Hazım Bey için konsolos ve vekilleri ile ilgili hadisenin biri biterken diğeri başlıyordu. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri yabancı devlet temsilcilerinin kapitülasyonlardan doğan haklarını son raddesine kadar kullanması ve hatta bu hakları suiistimal etmesi yatmaktaydı. Bu nedenle her ufak hadise büyüyüp bir devletlerarası kriz halini alabiliyordu. Bu krizlerden biri de Messagerie Maritime adlı Fransız Vapurları Kumpanyası acentesi ve aynı zamanda İngiltere'nin Dedeağaç Vis Konsolosu Mösyö Jacques Missyrie'nin dövülmesi meselesi idi. Bu olay 3 Ekim 1896 tarihinde Mösyö Jacques Missyrie'nin Dedeağaç'a gelen Messagerie Maritime Kumpanyası vapuruna gümrük memurlarının aramasına izin vermeden çanta ve torbaları nakil etmek istemesi üzerine meydana geldi[110]. Gümrük memuru buna karşı çıktı bunun üzerine görevli jandarma neferi de müdahale etmek durumunda kaldı ve Mösyö Missyrie'e bir tokat attı, akabinde jandarma neferi tutuklandı ve tahkikata başlandı. Mösyö Missyrie'nin şikâyeti üzerine durum Hariciye Nezareti'ne intikal etti, jandarma neferi 15 gün hapis cezası aldı. Bu ceza Fransız Sefareti tarafından yeterli görülmediğinden olaya dâhil olan gümrük memurunun da cezalandırılması istendi ve tazminat talep edildi. Söz konusu problem Temmuz 1898 tarihine kadar sürdü ve 11 Temmuz 1898 tarihinde tazminat talebi reddedildi[111]. Sancaktaki en büyük mülki amir olması hasebiyle Hazım Bey de konuya dâhil oldu. Buna göre Edirne vilayeti aracılığıyla Hariciye Nezareti'nden gümrük memurunun cezalandırılmaması üzerine Fransa Sefareti'nin şikâyet ettiği ve gerçek durumun bildirilmesi isteniyordu[112]. Bunun üzerine Hazım Bey de yazdığı cevapta hukuka göre hem failin hem de sebep olan kişinin cezalandırılamayacağı, bu meselede mutlaka sebep olanın ceza görmesi gerekiyorsa vazifesini yapmaya çalışan memurun değil, memuru haklı görmediği

[109] BOA, HR.TH..,183-83.
[110] BOA, HR.H…,498-10.
[111] BOA, MV., 95-65.
[112] BOA, HR.H…,498-10.

takdirde polis komiserine müracaat etmek yerine sandıkları zorla geçirmeye çalışan Mösyö Missyrie'nin cezalandırılması gerektiğini belirtti[113].

Netice itibariyle gümrük memuru ceza almadı ve tazminat ödemesi de yapılmadı. Böylece bir kez daha Mösyö Missyrie'nin İngiliz Sefareti'nin nüfuzunu ve kapitülasyonlarla elde ettiği hakları kötüye kullanmaya çalıştığı ortaya çıkmıştı. Nitekim daha önce bahsedildiği gibi Hazım Bey'in kendisine iade-i ziyaret yapmadığı gerekçesi ile onu sefarete şikâyet eden yine aynı zattı. Mösyö Missyrie ile ilgili Hazım Bey *"Bir müddet sonra Mösyö Jak Missyrie nezdime gelerek bu iki meselede her nasılsa bazı kötü nasihatlere kapılmak gafletinde bulunduğunu ve fena hareket ettiğini itiraf ile itizar etmek faziletini göstermiş olduğundan, kendisiyle gerçekten dost olmuştum. Sonra anladığıma göre Mösyö Jak Missyrie o zaman Dedeağaç'taki konsolos acentalarının en iyisi ve insanca duygularla dolu necip bir kalbin sahibiydi. Çünkü diğer acenta konsoloslar 9 sene müddetle Müslüman, Hristiyan ahalimizden yüzlerce mavnacıyı sanatlarından, biricik geçim vasıtalarından mahrum ederek aç bıraktıkları halde bu zalimce gasba Mösyö Jak Missyrie asla iştirak etmemiş; bilakis zulüm gören ailelere cidden takdire layık yardımlarda bulunmuştur."* diye bahsetmektedir[114].

Osmanlı Devleti açısından hem de özellikle bulunduğu konum dolayısıyla Dedeağaç Sancağı açısından 1897 yılı çok önemli bir yıldı. Nisan 1897'den itibaren Türk- Yunan savaşı başlamıştı. Bu nedenle Şubat 1897'de Yunan sınırına asker sevki nedeniyle gerekli tedbirlerin alınması için Selanik, Gelibolu, Tekfurdağı ve Manastır Mutasarrıflıklarının yanında Dedeağaç Mutasarrıflığı da uyarıldı[115]. Haziran 1897'de ise Ticaret ve Nafıa Nezareti'nden gönderilen yazıya göre Yunanlılardan savaş meydanında alınan toplardan birinin kayıp olmasından dolayı tahkikat yapılması istendi[116]. Hazım Bey bu mesele ile bizzat ilgilendi. 28 Haziran 1897 tarihinde İstanbul'dan bu konuda gelen başka bir yazıda ise kim bu topu bulursa rütbe, nişan ve 300 lira ihsan buyurulacağı belirtiliyordu[117]. Hazım Bey, tahkikatı neticesinde topun Dedeağaç ile trenin kuleli istasyonları arasında olduğunu tespit etti. Sonuçta top bulunarak İstanbul'a

[113] BOA, HR.H…,498-10.
[114] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.207.
[115] BOA, BEO, 916-68667.
[116] BOA, Y. MTV., 161-61.
[117] BOA, Y..PRK.BŞK, 52-123.

sevk edildi[118] ancak vaat edildiği gibi bu konuda çalışan hiç kimseye ödüller verilmedi[119].

Dedeağaç'ta 1897 senesinde Hazım Bey açısından en önemli meselelerden biri Bulgar tüccar vekilleri meselesiydi. Bulgar Prensliği, 1878 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vali tarafından yönetilen bir prenslik haline gelmişti. Yunan savaşı sırasında ise Bulgarlara hoş görünmek için Selanik, Edirne ve Dedeağaç gibi yerlerde prensliğin tüccar vekilleri tayin etmesine müsaade edildiği 4 Ocak 1897 tarihli Varna tüccar vekâletine gönderilen bir yazıda anlatılıyordu[120]. Bu vekiller Osmanlı memurları ile aynı statüde olacaktı. Ancak uygulamada vekiller yabancı devlet konsolosları gibi hareket etmeye başlamışlardı ve ilk mesele de Dedeağaç tüccar vekilinin oturduğu binaya bayrak çekmesi ile ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Hazım Bey, ne yapacağı ile ilgili Edirne Valiliği aracılığıyla sadaretten bilgi istedi[121] ancak bir cevap alamadı. İlave olarak Dedeağaç'a tüccar vekili tayin edilen Dimitrof'un çok geçmeden asıl işinin vekillikten ziyade komitacılık olduğu anlaşılmıştı. Gelişmelere hassasiyet gösteren Hazım Bey, Dimitrof'un bütün hareketlerini Edirne Valiliğine bildiriyordu.

Ancak Tüccar Vekili Dimitrof'un kanunlara ve nizama aykırı hareketleri gün geçtikçe daha da artıyordu. 28 Haziran 1897 tarihinde tespit edildiğine göre Bulgar Tüccar Vekili Dimitrof, Bulgaristan'a gidecek yolcuların tezkire ve patentalarına 25 kuruş alırken[122] Hazım Bey de Osmanlı hükümeti tezkirelerini parasız vermeye başladı. Bu ise İstanbul'daki Bulgar Kapı Kahyası'nın onu sadarete şikayet etmesine yol açtı. Hazım Bey'e Sadrazam Halil Rifat Paşa'dan gelen telgrafta şikâyetlere meydan verilmemesi isteniyordu. Hazım Bey telgrafa cevaben zorluk çıkarmadığını sadece Berlin Antlaşması'na aykırı uygulamalara meydan vermediğini, usul ve nizama uyduğunu belirtiyordu[123]. Dimitrof hakkında bütün şikâyetlere Bâb-ı Âli sessiz kalmıştır. Ancak en sonunda şikâyetlerin başka Bulgar ticaret vekilleri ile ilgili kuşkuları arttıracağını düşünen Bulgar Kapı Kâhyası Markof, Dimitrof'u İstanbul'a çağırdı ve Kapı Kâhyalığı Başkâtibi Yoef Efendi'yi gönderdi. Yoef Efendi, Dimitrof

[118] Hazım Bey'in bulduğu top için bakınız; Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944, Ek 7.
[119] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.218.
[120] BOA, HR.SFR.04..,755-9.
[121] BOA, A.MTZ.(04), 45-21.
[122] BOA, A.MTZ.(04), 45-21.
[123] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.,* s.237.

gibi bir Bulgar milliyetçisi olmadığından Hazım Bey ile daha uyumlu bir biçimde çalıştı.

Mutasarrıflık görevi boyunca Hazım Bey daha önce duyduğu ve merak ettiği Dedeağaç'a bağlı Semadirek Adası'nı ziyaret etmek istiyordu. Nihayet 23 Eylül 1897 tarihinde isteğini yerine getirdi. Aslında Hazım Bey, Semadirek Adası ile Edirne Vali Muavinliği görevindeyken ilgilenmeye başlamıştı. Dedeağaç Mutasarrıflığına başlayınca da Selanik ve Dedeağaç'a gelip giden Osmanlı vapurlarından birinin 15 günde bir Semadirek Adası'na uğramasının yararlı olacağını Edirne Vilayetine yazmıştı[124]. 15 Mart 1897'de gelen cevaba göre Limni Adası'na tahsis edilen İstanköy vapurunun Dedeağaç sahilleriyle birlikte Semadirek Adası'nı da ziyaret ve teftiş etmesine karar verildiği bildiriliyordu[125]. Hazım Bey anılarında adı geçen ada ile ilgili geniş bilgi vermiş, tarihi, turistik güzellikleri ve burayı şenlendirmek için gezi düzenleme çabaları yanında buranın devlet tarafından şimdiye kadar çok ihmal edildiğinin altını çizmiş, hatta buranın tarihi eserlerinin korunması için yaptığı girişimleri de ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır[126].

Hazım Bey'in Dedeağaç Mutasarrıflığındaki son yılı olan 1898 senesinde kendisinin ana meşguliyet konusu Trakya ve Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi adıyla kurulmuş bir cemiyetti. 1878 yılından başlayarak Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline gelen Bulgaristan, çeşitli komiteler ve girişimlerle tam bağımsız bir devlet olmaya çalışıyordu[127]. Komitelerin faaliyet gösterdikleri coğrafya Rumeli bölgesi ve tabii devlet merkezi olan İstanbul'du ve bu cemiyetin adından Hazım Bey'e ilk söz eden Bulgar tüccar vekilliğini geçici olarak sürdüren Yoef Efendi idi. Verilen bilgi ve Yoef Efendi'nin bu bilgilerinin ispatı olarak cemiyete ait makbuz senedini kendisine takdim etmesi üzerine Hazım Bey, hemen İstanbul'u doğrudan bilgilendirmek konusunda harekete geçti[128]. Hazım Bey, 19 Mayıs 1898 tarihinde Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'ne yazdığı yazıda bu ihtilal komitesini oluşturan kişilere dair bilgi vermek için ve bunlarla ilgili evrakı takdim kılmak için Dersaadet'e yani İstanbul'a gitmesine izin verilmesini istedi[129]. Hazım Bey'in bu yazısı cevapsız kaldı ve

[124] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.220.
[125] BOA, BEO, 919-68887.
[126] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.226-233.
[127] Emre Gör, "II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Rumeli'de Komitelere Karşı Yürütülen İstihbarat Faaliyetleri", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD,* S.2, Aralık 2018, s.2.
[128] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.243.
[129] BOA, Y.PRK.UM..,41-119.

İstanbul'la iletişim kurmak konusundaki diğer girişimleri de karşılık bulamadı. Ancak Hazım Bey, bu meselenin peşini bırakmadı. Azledildikten yedi ay sonra İstanbul'a gittiğinde bu konu ile evrakı çeşitli görevliler aracılığıyla padişaha ulaştırmaya çalıştı fakat yine cevap alamadı[130].

1.5.1. Yıldız Sarayı'na Jurnal Edilmesi ve Azli

Dedeağaç'ta görevine devam eden Hazım Bey, 8 Ağustos 1898 tarihinde onun hakkında Selanik İstinaf Ceza Reisi Reşad Bey tarafından şifreli olarak Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı'na bir yazı gönderildi. Burada[131] Dedeağaç Mutasarrıfı Hazım Efendi'nin şan ve hissiyat-ı hükümeti ihlal eder surette bulunduğu gibi Paris'te bulunan firari Ahmet Rıza namlı kişi ile iletişimde olduğu hatta Ahmet Rıza'nın Fransızca olarak basılan bir kitabını hususi olarak Dedeağaç'a getirttiği ve haince fikirlerine hizmet etmekte yazılı belgeye dayanarak haber alınmış olunduğu bildiriliyordu. 11 Eylül 1898 tarihinde Hazım Bey ile ilgili başka bir şikâyet de İstanbul'a ulaştı. Aslında bu bir jurnaldi ve zaten metin içinde bunun bir jurnal olduğundan bahsediliyordu. Yazıda[132] jurnali yazan kişi Dedeağaç'ta bulunduğu sırada Dedeağaç Bidayet Mahkemesi Reisi Emin Bey'in bağına gittiğini, bu sırada orada bulunan Naip Ali Himmet Bey ile eşraftan Hacı Saffet Efendiler arasından geçen sohbette padişah ve İslamiyet hakkındaki konuşmalar nedeniyle bu jurnali göndermeye kendini mecbur hissettiğini yazıyordu.

Sohbetin içeriğinin İslamiyet'e ve devlet mülküne aykırı olduğunu, burada eski Müslümanların adetlerinin medeniyete uygun olmadığından bahisle Kur'an-ı Kerim'e aykırı iki yüz sayfadan ibaret *"Nadir"* isminde bir kitabın Dedeağaç Mutasarrıfı Hazım Efendi tarafından yazılarak Fransızcaya tercüme ettirilmek üzere olduğu ve kendisini ziyaret eden ecnebilere okuyarak İslam ahlakını aşağıladığı belirtiliyordu. Ayrıca Hazım Bey'in İngiliz Konsolosu aracılığıyla zararlı bazı kitaplar getirttiği, padişah arazisinden olan Şahinler Korusu'nda kadın oynattığı ve ecnebi konsolosların bu olayların içinde bulunmasıyla İslam ahaliyi zehirleyerek mahalli hükümet aleyhine sevk edildiğinden bahsediyordu. 26 Eylül 1898 tarihinde de Yıldız Sarayı'ndan Sadarete gönderilen

[130] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.246.
[131] BOA, Y..PRK.BŞK, 52-18.
[132] BOA, Y.PRK.DH., 10-70.

yazıya göre[133] Hazım Bey'in yazdığı ifade edilen *"Nadir"* adlı roman ile ilgili romanın Maarif Nezareti tarafından düzeltildiği, bu nüshanın iade olunmak üzere acele gönderilmesi isteniyordu. 29 Eylül 1898 tarihinde Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesinden verilen emre göre[134] Dedeağaç Mutasarrıfı hakkında önceden işitilen bazı şeyler üzerine tarafsız bir memur vasıtasıyla yapılan soruşturmada resmi yazı ortaya çıktıktan sonra icra kılınmış olduğundan buna göre durumun gerekliliğini yapılması istenmekteydi.

Hazım Bey hakkında jurnal ve şikâyetlere bir de 15 Kasım 1898 tarihinde Bulgar Tüccar Vekili Dimitrof'un Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısı eklenmişti. Buna göre[135] Edirne Vali Vekilinin Bulgar Tüccar Vekiline karşı hareketleri övülürken Dedeağaç Mutasarrıfı Hazım Bey'in Bulgar Tüccar Vekilinin ziyaretine iade-i ziyaret ile karşılık vermediği, Mutasarrıf ile Tüccar Vekili arasında arzu edilen iyi ilişki kurulamamış olduğu, cülus-ı hümayun münasebetiyle Dedeağaç'ta yapılan resmi törene Tüccar Vekilinin davet edilmediğinden bahsediliyordu. Bütün yazılar Hazım Bey'in azline giden süreci etkiledi. Hazım Bey ise gönderilen jurnallerden Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın gönderdiği Adliye Müfettişi Mehmet Galip Bey vasıtasıyla haberdar oldu. Abdurrahman Paşa'nın Mehmet Galip Bey aracılığıyla gönderdiği habere göre; Hazım Bey hakkında padişaha verilen ayrıntılı bir jurnal sonucunda gereğinin acele yerine getirilmesi için jurnal Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya gönderilerek Meclis-i Vükela'ya havale edilmişti. Burada Abdurrahman Paşa'nın isteği ile karar verilmeden önce Hazım Bey hakkında inceleme yapılmasına karar verildi. Yine Abdurrahman Paşa'ya göre bu jurnalde Hazım Bey'e isnad edilen suçlar; Jön Türklerin ileri gelenlerinden olma ve onlarla iletişimde bulunma, Paris'ten zararlı yayınlar getirtme, dine saygısızlık ve astronomi merakı, birden fazla kadınla evliliğe karşı olma, Mithat Paşa lehinde pek cesurca sözler söylemesi idi[136].

Meclis-i Vükela'dan soruşturma için gönderilen yazı Mabeyn Başkâtibi tarafından muhbirin padişahın gözünde çok güvenilir birisi olması nedeniyle reddedildi. Bunun üzerine Hazım Bey kendisine isnat edilen bütün bu suçlarla ilgili savunma yapmak için Darüssaade Ağası Abdülgani Ağa ve Abdurrahman Paşa'ya mektup yazarak kendisiyle ilgili jurnali veren kişinin kim olduğunu açıkladıktan sonra kendisi

[133] BOA, BEO, 1201-90032.
[134] BOA, İ..HUS., 68-112.
[135] BOA, A.MTZ.(04), 59-35.
[136] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.270.

aleyhinde bir şey bulamadığı için bütün bunları uydurduğunu belirtti. Hazım Bey, isnat edilen suçlara karşı tek tek ayrıntısıyla açıklama yaptı ancak bu savunma işe yaramadı. 13 Aralık 1898 tarihinde Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'nden verilen emirle[137] Dedeağaç Mutasarrıfı Hazım Efendi'nin azline karar verildi. 15 Aralık 1898 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden Edirne valiliğine gönderilen yazıda[138] Dedeağaç Mutasarrıfı Hazım Efendi'nin memuriyetinin devamı uygun olmayacağından hemen azline özel bir vükela kararına dayanılarak karar verildiği yer almaktaydı.

Kendisi için sürpriz olmayan bu azil kararını Hazım Bey,17 Aralık 1898 tarihinde Edirne vilayetinden gelen telgrafla öğrendi. Aslında o bu telgrafı aldığı sırada iki seneden beri tamamlanmasına çalıştığı hastanenin açılış meselesi ile ilgileniyordu[139]. Ayrıca yine hastane ile ilgili Servet-i Fünun'da hastanenin açılış töreni fotoğrafı ile birlikte haberin manşetten verildiği görülmekteydi[140]. Azli öğrenince hastane açılışını yaptı, ailesini Dedeağaç'ta bırakarak Edirne'ye gitti[141]. Burada Arif Paşa ile görüştükten sonra İstanbul'a gitmek için yola çıktı. İstanbul'da ilk olarak Abdurrahman Paşa ve Sadrazam Halil Rifat Paşa ile daha sonra zor da olsa Baş Kâtip Tahsin Bey ile görüştü ancak bu görüşme umduğu gibi sonuçlanmadı. İstanbul'da bulunduğu sırada Hazım Bey, Darüssaade Ağası Abdülgani Ağa ile de görüştü. Ona Dedeağaç'ta yaptırdığı eserlerin fotoğraflarını gösterdi. Daha sonra ise Abdülgani Ağa'dan bu fotoğraflardan bir albüm yaparsa padişaha iletip iletmeyeceğini sordu, olumlu yanıt aldı ve albümle[142] beraber bir de padişaha iletilmek üzere ariza da yazdı. Üç gün sonra Başkâtip Tahsin Paşa tarafından saraya çağırıldı. Tahsin Paşa ile görüşmesi adeta bir sorgu şeklinde cereyan etti. Tahsin Paşa, Hazım Bey ile bu süreçte tekrar görüştü. İkinci görüşmede mağdur olduğunun anlaşılması üzerine Musul Valisi tayin edildiğini öğrendi.

[137] BOA, İ..HUS., 70-71.
[138] BOA, BEO, 1242-93076.
[139] Hastane ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Nurcan Yazıcı Metin, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Kasaba Hastanesi: İnşa Süreci ve Mimarisiyle Dedeağaç Gurebā Hastanesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, Ekim 2020, s.945-961.
[140] "Dedeağaç Hastanesi'nin Manzara-i Umumisi", *Servet-i Fünun*, 2 Şubat 1899.
[141] Dedeağaç'ta Hazım Bey tarafından inşa ettirilen Gureba Hastanesi açılış töreninin fotoğrafı için bakınız; *Servet-i Fünun,* 2 Şubat 1899, Ek 8.
[142] Bu albümdeki fotoğraflar ekte yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albümden bazı fotoğraflar için bakınız Ek 9- 18.

1.6. Musul Valiliği

Musul Valiliğine tayini meselesi Baş Kitabet dairesinden verilen 1 Şubat 1899 tarihli yazı ile resmileşti. Burada[143] açık bulunan Musul Valiliğine eski Dedeağaç Mutasarrıfı saadetlü Hazım Efendi'nin tayin olunduğu belirtiliyor ve gereğinin yapılması isteniyordu. Musul gibi önemli bir vilayete yapılan tayin basında da yer almıştı[144]. Yine Baş Kitabetten aynı gün gönderilen bir diğer yazıda[145] Musul Valiliğine tayin olunan Hazım Efendi'ye rütbe-i bala tevcih edildiği belirtiliyordu. 7 Şubat 1899 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda[146] Musul Valiliğine tayin edilen atufetli Hazım Efendi'ye verilmesi icap eden yirmi bin üç yüz altmış kuruşun Dâhiliye Nezareti bütçesinden ve bir an önce ödenmesi isteniyordu. 16 Şubat 1899'daki karara göre Musul Valiliğine tayin edilen atufetli Hazım Bey'e ikinci rütbeden Nişan-ı Osmaniye ihsan buyrulduğu bildirilmekteydi[147]. Hazım Bey'in Musul Valiliğine tayini, 16 Nisan 1899 tarihli Servet-i Fünun Dergisi'nde de yer alıyordu. Hazım Bey'in bir fotoğrafı konularak altında *"Yeni Musul Valisi Atufetli Hazım Beyefendi Hazretleri"* yazıyor ve hakkında; gayret, faaliyet, anlayış ve olgunluğu takdire layık olarak bu sefer Musul'a vali olarak gönderilen Hazım Bey bulunduğu hizmetleri pek çok bayındırlık başarısıyla tamamlamış, gayretli ve faziletli bir Osmanlı memurudur denilerek özgeçmişi ile ilgili bilgiler veriliyordu [148].

Tayin kararının verilmesinden sonra Tahsin Paşa, Musul vilayetindeki iç karışıklıklardan bahisle Hazım Bey'in hemen yola çıkmasını istedi. Hazım Bey 18 Şubat 1899 tarihinde ailesi ile birlikte Senegal adlı bir Fransız vapuruyla yola çıktı. Vapur, yolculuk boyunca İzmir, Sisam Adası, Beyrut, Kıbrıs ve Mersin'e uğradı[149]. Nihayetinde yolculuğun yedinci günü İskenderun'a vardı. Hazım Bey, buradan kara yoluyla Halep'e geçti. Orada üç gün kaldı. Daha sonra seyahatine devam ederek Urfa'ya

---

[143] BOA, İ..DH.., 1361-44.
[144] "Tevcihat", *Servet*, 3 Şubat 1899.
[145] BOA, İ..TAL.,165-55.
[146] BOA, DH.MKT., 2165-87.
[147] BOA, İ..TAL.,167-22; "Nişan", *Servet*, 22 Şubat 1899.
[148] *"Gayret ve faaliyet ve fetanet ve hasafetleri mazhar-ı takdir-i âli olarak bu kere uhde-i aliyelerine Musul valiliği tevcih buyurulan atufetlü Hâzım Beyefendi Hazretleri bulundukları hizmetleri pek çok muvaffakiyat-ı ümran-perverane temin eylemiş himmetkâran ecille-i memurin-i Osmaniyedendir. Kendileri Kastamonu Mektubi Kaleminde halifalıktan başlayıp tedricen mezkûr kalem-i müdiriyetinde, bade Aydın mektupçuluğuna oradan Edirne vali muavinliğine ve daha sonra Dedeağaç mutasarrıflığına irtika eylemişlerdir. Oradan terfien Musul Valisi nasb ve tayin buyuruldular. Dedeağaç'ta pek çok eser-i nafi bırakmışlardır. Bunlardan birkaçını Servet-i Fünûn derç eylediği gibi ahiren orada inşa kılınan bir hastanenin resmini de pişgâh-ı kariine vaz etmişti. Bu defaki memuriyet-i mühimmelerinde meydan-ı muvaffakiyete vaz eyleyecekleri inşaat-ı nafia ve icraat-ı cedideye tercüman olmayı kendisine şeref addedecek olan Servet-i Fünûn mir-i müşarünileyh hazretlerine arz-ı tebrikât eyler."* Gazete haberi için bakınız; *Servet-i Fünun,* 16 Nisan 1898, Ek 19.
[149] *İzmir*, 21 Şubat 1899.

geldi. Burada Tevfik Fikret'in babası Urfa Mutasarrıfı Hüseyin Bey ile tanıştı. Geçtiği her yerde mülki amirler tarafından ağırlandı[150].

Osmanlı Devleti hâkimiyetine 1514 yılında giren Musul, 1878 yılına kadar Bağdat Vilayeti 'ne bağlı bir sancaktı. 1878'de müstakil bir vilayete dönüşen ve Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşan Musul Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin vilayetleri arasında siyasi ve iktisadi açılardan önemli bir yere sahipti ve nüfusu 145.291'di[151]. II. Mahmut döneminden (1808-1839) itibaren Osmanlı Devletinin uyguladığı sosyo-ekonomik, siyasi ve askeri politikalar, toprak rejiminden eşraf siyasetine kadar bölgedeki aşiret yapısını ve ilişkilerini değiştirmişti. Ancak merkezi yönetimin hemen tesis edilememesi bölgede karışıklıklara yol açmıştı. Bunun üzerine bölgede yaygın ve etkili olan Kadiri ve Nakşibendî tarikatına mensup şeyh aileleri boşluğu doldurarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren yükselişe geçmişlerdi. 1864 tarihli vilayet kanunu ile oluşturulan yeni yönetim anlayışı ile birlikte Sultan II. Abdülhamit'in Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri için temel politikası 1878 sonrasında Mithat Paşa ile beraber oluşturulan merkezi yapıyı güçlendirme ve Müslüman tebaanın öncelikli olduğu, farklı Müslüman grupları ortak bir unsurda birleştirmekti. İslam siyasetini gerçekleştirebilmenin bir aracı olarak özellikle bölgenin ulema ve meşayih gibi dini kimliğe sahip Müslüman eşrafa özel bir önem atfedildiği, bu eşrafın halife ile Müslüman tebaası arasında bir aracı konumda olduğu, her ne olursa olsun hoş tutulması şeklinde idi[152].

Ancak Musul, imparatorluğun sorun ve isyanların eksik olmadığı bir bölgesiydi. Özellikle Basra Körfezi yoluyla İngilizler bölgedeki aşiretlere silah dağıtıyor ve onları isyanlara teşvik ediyorlardı. 1900'lerin başında ise başta Musul olmak üzere bu isyanlar hızla artıyor ve bölgedeki Osmanlı idaresi isyanları bastırmakta başarısız oluyordu[153]. Zaten Tahsin Paşa da yine böyle bir karışıklık üzerine Hazım Bey'in hemen yola çıkmasını istemişti. Hazım Bey'in Musul'daki valilik görevi iki buçuk yıl sürdü. Bu süreçte Hazım Bey, vilayetin kalkınması için pek çok farklı alanlarda çalışmalar yaptı. Bunların başında tarım ve imar alanındaki çalışmalar

[150] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.292-309.
[151] Farhad Mahdi Yousif, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908),* Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2017, s.11.
[152] İbrahim Şaban, *19. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.30-31.
[153] Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S.47, 2016, s.396.

geliyordu[154]. Tarım alanında Musul'da ilk defa patates ekiminin başlaması ve okaliptüs tohumlarından fidanlar yetiştirerek dağıtılması onun dönemindeki gelişmelerdendi[155]. İmar faaliyetleri neticesinde ise Musul'da bir öğretmen okulu, Kerkük'te de üç tane ilkokul yaptırdı[156].

Musul'a Mart ayının sonuna doğru ulaşan ve görevine 25 Martta başlayan[157] Hazım Bey'i Musul'da vali olarak en çok meşgul eden iki mesele dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Musul'un sosyal ve siyasi yapısından kaynaklanan aşiret isyanlarıydı. Bu isyanlar devlette zaafiyete ve ciddi asayişsizlik sorunlarına yol açıyordu. Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat çalışmaları verimli olmamıştı. Bu konu ile ilgili 1890'ların sonunda Bağdat için gönderilen tahkikat komisyonun hazırladığı bir rapora göre Musul'un verimli topraklara sahip olmasına rağmen imar adına önemli sayılabilecek işler yapılamamıştı, idareciler ile memurlar kifayetsizdi ve eşkıya vilayetin her tarafında kol geziyordu[158]. Hazım Bey'in de vali olarak buraya tayin edilme sebebi Dedeağaç ve daha öncesinde Edirne'deki asayişsizlik olaylarından kaynaklanan tecrübesiydi ancak Musul'da durum biraz farklıydı. Başlarını şeyhlerin çektiği ve aşiretlerin kuvvetlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları bu asayişsizlik olaylarının baş aktörlerindendi. Hatta Hazım Bey bu konu ile ilgili[159] *"Padişaha eşkıya şeyhlerini bir türlü anlatamamıştım. Bunlar hakkında tahkikata giriştikçe 'Meşayih ve ekabir-i İslam'ın, Ermenilerin iftiraları üzerine tenkil edilmeleri caiz değildir.' diye takibata müsaade etmiyordu."* demekteydi. Aslında Osmanlı hükümeti ile bölgedeki aşiretler arasındaki çatışmalar II. Mahmut dönemindeki merkezileşme çalışmalarıyla başlamıştı. 1850 tarihinde ise Musul doğrudan merkeze bağlandı ve merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlandı. Bu merkezileşme ile bölgenin idaresinin daha kolay olacağı umuluyordu ancak ortada çıkan otorite boşluğunda yüzlerce aşiretin ve tarikatın kontrolü daha da zorlaştı. Bütün bunların yanında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar yağma ve gasp olaylarına neden oluyordu ve bu durum II. Abdülhamit dönemine kadar devam etti.

---

[154] Bu imar çalışmalarından biri Hazım Bey'in Musul Valiliği döneminde Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. Senesi münasebetiyle yapılan sebildir. Sebilin fotoğrafı için bakınız; *Servet-i Fünun*, 17 Teşrin-i evvel 1900, Ek 20.
[155] Mustafa Yiğit, *Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hayatı ve Tarihçiliği,* Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 1999, s.68.
[156] Ayla Pirimoğlu, *a.g.e.*, s.10.
[157] *Malumat*, 26 Mart 1899.
[158] Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.142.
[159] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.324.

II. Abdülhamit döneminde 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan kaynaklanan ekonomik sıkıntılar Musul vilayetinde de kendini göstermişti. Buna bölgedeki gücünü hissettiren ve meydana gelen otorite boşluğundan dolayı rahat durmayan, bölgedeki diğer aşiretleri taciz eden Hemvend Aşireti[160]'nin neden olduğu asayişsizlikler de eklenince kargaşa ortamı daha da şiddetlendi. Hemvend Aşireti'nin olağan hale gelen saldırıları Osmanlı Devleti'ni meşgul ederken Eylül 1880'de başlayan Şeyh Ubeydullah isyan hareketinde her ne kadar dinî bir karakter taşısa da milliyetçilik faktörü de yok değildi. Bu isyan bastırıldı ve Şeyh Ubeydullah Mekke'ye sürüldü. Sultan II. Abdülhamit bu gibi hareketleri önlemek için öncekilerden farklı olarak bir eşraf siyaseti takip etmeye başladı.

Bu dönem Sultan II. Abdülhamit'in eşraf siyasetinin esasını yerel şeyhleri gücendirmek yerine gerekli görüldüğünde idarecileri değiştirerek mevcut siyasi durumu muhafaza etmek teşkil ediyordu. Bu siyaset gereğiydi ki; Musul vilayetinde Berzenci seyyidlerinin ve Talâbanî şeyhlerinin ön plana çıktığı görülüyordu, yerel şeyhler ile bölgedeki idareciler arasında sorun ortaya çıktığında Sultan II. Abdülhamit, tavrını şeyhlerden yana koyuyordu. Hazım Bey'in Musul Valiliği sırasında da böyle oldu ve hatta en nihayetinde Hazım Bey'in valilikten azlinin sebebi de bu politika icabıydı. Nitekim bunun bir örneği olarak Kerkük ve Süleymaniye'de düşmanlıkları açık bir durumda olan Davude ve Talâbânî aşiretleri barıştırılmış, suçlular Kuvve-i Islahiye'ce tutuklanmış ve emniyet ve asayiş tekrar sağlanmıştı. Ancak suçlular Osmanlı hükümetinin isteği üzerine serbest bırakılmış, bunun üzerine serbest kalan Talâbânî Şeyh Hamid çetesiyle büyük bir kervanı soymuş, altı muhafız ve bir subayı katlederek İran topraklarına kaçmıştı[161]. Böyle olaylar bölge için alışılmış asayiş sorunlarındandı. 17 Temmuz 1900 tarihli belgeye göre yine buna benzer olaylardan biri Hazım Bey'in valilik dönemine denk gelmişti ve olaya müdahale etmediği gerekçesiyle hakkında ithamda bulunulmuştu. Buna göre[162] Musul Valisi Hazım Bey'in Musul'un kazası Akra'yı ziyareti sırasında buraya yakın Zibar kazasında Barzanlı Şeyh Muhammet ile Van'a bağlı Şemdinan kazasından Şeyh Ubeydullahzade Şeyh Sadık Efendi müritleri arasında çıkan şiddetli çatışmada olayı bilmesine rağmen müdahale etmediği belirtiliyordu. Bu iddianın sahibi Musul'da bulunan nizamiye alayı kâtibi Mehmet

[160] Azmi Aycan, *Osmanlı'da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

[161] Davut Hut, *a.g.e*, s. 147.
[162] BOA, DH.TMIK.M, 90-40.

Hakkı Efendi idi. Bunun üzerine Hazım Bey de durumun hakikatini Dâhiliye Nezareti'ne şifreli telgraf ile gönderdi. Yapılan tahkikat neticesinde Hazım Bey'in olayı önemsemediği iddiasının asılsız olduğu, bilakis Hazım Bey'in müdahale ederek olayların büyümesini önlediği anlaşılmıştı.

Yine benzer bir olay Ekim 1900 tarihinde meydana geldi ve Musul Vilayeti'nin bazı ileri gelenleri Hazım Bey hakkında Dâhiliye Nezareti'ne şikâyette bulunmuşlardı. Buna dayanarak Dâhiliye Nezareti'nden verilen emre göre Dâhiliye Mektubi Kalemi Müdürlerinden Tevfik Bey'in Hazım Bey'in haberi olmadan durumu tahkik etmesi isteniyordu[163]. 25 Aralık 1900 tarihinde Hazım Bey, Akra kaymakamı Hasan Salih Paşa ile görüşerek hakkındaki suçlamaların doğru olmadığını beyan etti. Buna benzer olaylar Hazım Bey valilikten azledilene kadar sürdü. Hazım Bey, Musul'da yaşananlar ile alakalı çoğu defa gerekli önlemleri almaya çalışarak tarikatlar, aşiretler ve şehirli ahalinin huzurunu sağlamaya çalıştı. Ancak bölgenin siyasi ve sosyal yapısı ile Hazım Bey'in görev süresinin kısalığı göz önüne alındığında bu konuda yeterince başarı sağlanamamıştı.

Musul Valiliği sırasında Hazım Bey'i en çok meşgul eden ikinci mesele de bir petrol şirketi kurma girişimiydi. Sanayi Devrimi'yle başlayan teknolojik gelişmeler petrole olan ilgiyi arttırmıştı. Bu durumda özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında Ortadoğu ve Kafkas petrolleri üzerinde rekabet başlatmıştı. Bu dönemde özellikle Avrupalılar tarafından Musul ve çevresinin gizlice haritaları hazırlandı. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi 6 Şubat 1889'da Padişah'a bir tezkere göndererek, Musul Vilayeti'nde bulunan petrol gazının arama ve işletme imtiyazının Hazine-i Hassa'ya verilmesini arz etmiş, Sultan II. Abdülhamid'in onayladığı irade 6 Nisan 1889'da yayımlanmıştı[164]. Böylece, Musul petrollerinden elde edilecek gelir, Hazine-i Hassaya yani Padişaha ait olacaktı. Ayrıca petrolün işletme hakkının üçüncü şahıslara verilmesi Padişahın kararıydı. Diğer taraftan, Alman şirketine verilmiş olan Anadolu Demiryolu Projesi'nin, Bağdat'a kadar uzatılması durumunda, bu şirketle yapılacak ayrıcalık sözleşmesinin de Hazine-i Hassa Nezaretince yapılması güvence altına alınmış oldu[165]. Hazım Bey'in valilik döneminde de bu petroller yıllık olarak mültezimlere ihale olunuyordu ve mültezimlerin geleneksel yöntemlerle arıttığı petrolden yeterince

[163] BOA, DH.MKT, 2415-88.
[164] Veli Sırım, "Sultan II. Abdülhamid'in Petrol Politikası", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S.12, s.126.
[165] Farhad Mahdi Yousif, *a.g.e.*, s.95.

yararlanılamıyordu. Bunun üzerine Hazım Bey, bir petrol temizleme şirketi kurmak için şehrin ileri gelenlerini davet etti[166]. Toplantı sonucunda şirketin kurulmasına karar verildi ve İstanbul'a petrol numuneleri gönderilerek şirketin kurulması için izin istendi. Verilen cevapta şirketin kuruluşunun kabul edildiği belirtiliyordu. Ancak bir süre sonra İstanbul'dan gönderilen yeni emre göre Bağdat vilayetinde de petrol bulunduğu anlaşıldığından sonradan bütün bölgedeki petrol ile ilgili bir düzenleme yapılmak üzere şimdilik bu şirketten vazgeçilmesi emrediliyordu[167]. Böylece Osmanlı Devleti için önemli sayılabilecek bir adım akim kaldı.

Hazım Bey, Musul Valiliği boyunca petrol şirketi kurma ve aşiretlerden kaynaklı asayişsizliklerden başka bayındırlık işlerine de önem verdi. Özellikle köylüler ve aşiretlerden sağlanan ameleler ve getirilen nafiâ mükellefiyeti ile Zaho Boğazındaki şose yol yapımı, Kerkük-Süleymaniye yolunun da düzeltilerek, vilayetin ulaşım şartlarının elverişli hale getirilmesi bunlardan bazılarıydı. Bunun dışında memurların yolsuzlukları ile kötü ve geleneksel idareden kaynaklı problemlerle mücadele ediyordu. Özellikle eşkıya karşısındaki başarısıyla padişahın da takdirini kazanmıştı. Tüm bunlara rağmen Hazım Bey hakkında merkeze gönderilen şikâyetler devam ediyordu. Şikâyet edenlerin başında ise IV. Ordu ile Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının komutanlığı görevlerini birlikte yürüten Mehmet Zeki Paşa geliyordu. Mehmet Zeki Paşa, Hamidiye Aşireti Süvari Alayları projesinin baş mimarıydı. Bu yöntemi Petersburg'da büyükelçi olarak görev yapan Şakir Paşa Ruslardan etkilenerek ortaya atmış, ancak ilk olarak Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir (Mareşal) Zeki Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamit'e teklif edilmişti[168]. Bu proje Zeki Paşa'nın hayatının en önemli projesiydi ve bu projeyi eleştiren ya da başarısız olduğunu iddia eden kişilere karşı hoşgörülü değildi.

Nitekim Hazım Bey'in aniden Musul valiliğinden azledilmesinin nedeni de yine bu süvari alayları meselesi idi. Müşir Zeki Paşa, Musul Valisi Hazım Bey'in bir süre daha görevinde kalması halinde Hamidiye Süvari Alayları'nın devam etmesinin mümkün olmayacağını padişaha telgrafla bildirmişti[169]. Ancak bu bilgi sadece Hazım Bey'in anılarında geçmektedir. Arşiv vesikalarından ya da başka bir eserden teyit

[166] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.319.
[167] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.321.
[168] Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2017, C.9, S.2, s.708.
[169] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.468.

edilememiştir. Yine Hazım Bey'in belirttiğine göre[170] 2 Haziran 1901 günü Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'dan aldığı telgrafta, Musul Valiliğine Şura-yı Devlet'ten Nazım Beyefendi'nin tayin buyrulduğundan bahisle halefi görevine başlayana kadar Hazım Bey'in görevine devam etmesi emrediliyordu. Maalesef bu telgraf da arşiv vesikalarından teyit edilememiştir. Bu konuda ulaşılan ilk belge, 14 Haziran 1901 tarihlidir. Dâhiliye Nezareti mektupçu kaleminden Maliye Nezareti'ne yazılan[171] yeni Musul Valisi Nazım Beyefendi'ye yol parası verilmesi talebiyle ilgiliydi. Dolayısıyla Hazım Bey'in azliyle ilgili bilgi vermiyordu. Ancak daha önce gündeme gelen bazı olaylar bu azil konusunda ipucu veriyordu. 17 Ekim 1900 tarihinde[172] Musul Valisi Hazım Efendi'nin yaptığı işlerle ilgili hakkındaki şikâyetler ve dikkati çeken bazı ifadeler içeren telgrafın sadarete sunulduğu, buna dayanılarak şikâyetlerin incelenerek bu incelemenin sonucunun bildirilmesi istenmekteydi.

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Aralık 1900 tarihli telgrafta[173] Hazım Bey, Jandarma kumandanı ve Akra Kaymakamı Hasan Salih Paşa ile bazı konuları görüştüğünü, hakkında bir iki kişinin şikâyet ettiğini, hakkında haksızlık edildiğini ve bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmişti. Bu minvalde Musul Valisi Hazım Bey'den gayri memnun sadece Zeki Paşa değildi. Bölgenin merkezden uzak olması ve kendine has yapısı dolayısıyla mülki idare amiri olan valinin uygulamalarını kendi çıkarlarına aykırı gören kişiler de bu grupta yer alıyordu.

Hazım Bey, görevden alınınca halefi gelene kadar görevine devam etmesi istenmişti. Bu süreçte kendisine tam maaş yerine yarım maaş verilmeye başlanmıştı. Hazım Bey, bu duruma itiraz etti ve halefinin Musul'a varışına kadar yarım maaş alınmasının kendisini mağdur edeceği, kendisinden önce Musul valisi olan Abdülvahap Paşa'nın durumunu örnek vererek kendisi Musul'a ulaşana kadar Abdülvahap Paşa'ya tam maaş ödemesi yapıldığını belirtti[174] ancak bu talebi uygun görülmedi. 29 Temmuz 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen yazıda[175] yine Abdülvahap Paşa örneği verilerek, tam maaş ödenmesinin harcırah kararnamesine göre uygun olduğu belirtilmişti. 13 Ağustos 1901 tarihinde halefinin varışına kadar Hazım Bey'e tam maaş verilmesinin padişahın iradesiyle uygun görüldüğü Maliye Nezareti'ne

[170] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.466.
[171] BOA, DH.MKT, 2497-121.
[172] BOA DH.MKT, 2415-88.
[173] BOA DH. ŞFR., 254-95.
[174] BOA, DH. MKT, 2506-139.
[175] BOA, Şura-yı Devlet Defterleri, 2712-12.

bildirilmişti[176]. Bu yazışmalar sırasında Hazım Bey, İstanbul'a dönüş yolundaydı. Kendi ifadesi ile[177] *"Sencar, Deyrizor, Halep, İskenderun yolu ile İstanbul'a doğru 27 Temmuz günü yaylı, yaysız mahut tatar arabalarıyla Musul'dan hareket ettik."*

İstanbul'a 11 Eylül 1901 tarihinde varan Hazım Bey, Ortaköy'deki evine gitmişti[178]. Bu tarihten itibaren Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyeliğine atandığı 21 Kasım 1902 tarihine kadar bir yıldan uzun bir süre boyunca herhangi bir memurlukta görevlendirilmedi. Bu nedenle kendisine mazuliyet maaşı tahsis edilmesi için harekete geçti. Dâhiliye Nezareti mektubi kaleminden Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezaret-i Celilesine gönderilen 22 Ekim 1901 tarihli yazıda[179] mazuliyet maaşı isteği ile dilekçe yazan Hazım Bey'in hizmet cetveli ile tercüme-i hal varakasının ek olarak sunulduğu belirtiliyordu. Bu mesele uzun sayılabilecek bir süre incelenmiş ve ancak 16 Mart 1902'de maaşın tahsisine karar verilmişti. Buna göre[180] Hazım Bey'in hizmetlerinin on yedi seneye ulaştığı göz önüne alınarak, son memuriyet maaşının dörtte biri olan üç bin üç yüz yetmiş bir kuruşun mazuliyet maaşı olarak tahsisi gerektiği, bunun Memuriyet-i Mülkiye Mazuliyet Maişatı Kararnamesi'ne uygun olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Hazım Bey, Hicaz Demiryolu yapımı için toplanan iane kampanyasına katılan ve yardım eden kişiler arasında yer alıyordu[181].

1.7. Şura-yı Devlet Üyeliğine Tayini

Hazım Bey, İstanbul'a geldiği tarih olan Eylül 1901'den Kasım 1902'e kadar herhangi bir memuriyetle görevlendirilmedi. Bu dönemde ailesi ile birlikte İstanbul'da ikamet etti ve sık sık Abdurrahman Paşa ile oğlu Arif Hikmet Bey'lerle görüşüyordu. Bu konu ile ilgili anılarında[182] *"Musul'dan İstanbul'a avdetimde merhum Abdurrahman Paşa'nın Kuruçeşme'deki sahilhanesine yakın bir yerde kiralanan evde oturuyor ve vaktiyle uzun yıllar sürdüğü üzere ben, kendisi ve muhterem oğlu Arif Hikmet Bey'le daima birlikte yaşıyor gibi idim."* demekteydi. Abdurrahman Paşa, Adliye Nazırı'ydı ve Hazım Bey'in İstanbul'a gelişinden iki ay sonra Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın hasta olması üzerine yerine Abdurrahman Paşa vekâlet etmeye başlamıştı. Bunun üzerine

[176] BOA, DH. MKT, 2521-105.
[177] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.470.
[178] BOA, Y.PRK.ZB.., 29-119.
[179] BOA, DH. MKT, 2547-20.
[180] BOA, İ..TKS., 12-38.
[181] *İkdam*, 17 Eylül 1902.
[182] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.480.

Sultan II. Abdülhamit, sadrazamlığı Abdurrahman Paşa'nın üstlenmesini istemiş, paşa kabul etmemişti. Halil Rıfat Paşa'nın vefatı üzerine Sultan II. Abdüllhamit, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'yı Abdurrahman Paşa'nın yalısına göndermişti[183]. Bütün bu ısrar karşısında Abdurrahman Paşa, Bab-ı Âli'nin işlerine sarayın karışmaması şartıyla ve bunu da imzaladığı bir ariza metni ile Tahsin Paşa'ya verdi. Hazım Bey bu arizayı[184] *"O zamanlarda ancak kulaktan kulağa fısıldanabilen sözleri paşa merhumun bizzat padişaha yazı ile söylemesi ahlakındaki sağlamlıkla memleketin selametine arzusunun derecelerine bir ölçüdür."* diye tanımlamaktadır. Bu ariza padişaha takdim edildi, ilk başta paşaya arizanın kabul edildiği bildirildi. Ancak paşa tam saraya gidecekken Said Paşa'nın sadarete getirtildiği haberi kendisine ulaştı[185].

Abdurrahman Paşa, Adliye Nazırlığı görevini sürdürdü. Paşa bu meseleyi bir zarar görmeden ve nazırlığını müdafaa ederek atlattı. Hazım Bey'in iddiasına göre asıl zarar gören kendisi oldu. Şöyle ki; bu sırada boşalan Ankara Valiliğine Abdurrahman Paşa, Hazım Bey'i önermişti. Vükela Meclisi ve Sadrazamın, Hazım Bey'in adaylığını desteklemesine rağmen bizzat sarayın karşı çıkması üzerine tayin gerçekleşmedi. Hazım Bey'e göre bütün ısrara rağmen sarayın bu valilik tayinini reddetmesi kendisi hakkında verilen bir jurnal nedeniyleydi. Buna göre[186] Abdurrahman Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmemesi ve bir takım şartlar ileri sürmesinin nedeni olarak Hazım Bey gösteriliyordu. Ancak bu mesele Hazım Bey'in iddiası olmaktan öteye gidememektedir çünkü başka kaynaklardan teyit edilememiştir. Neticede Kasım 1901'de Ankara Valiliğine Cevad Bey tayin edildi. Hazım Bey ise kısa süre sonra başka bir göreve tayin edildi. Kendisi[187] *" Bir müddet sonra Said Paşa'nın intihap ve arzı üzerine Şura-yı Devlet Tanzim Azalığına tayin olundum."* demektedir. 24 Mart 1902 tarihinde eski Musul valisi Ebubekir Hazım Beyefendi'ye mülkiye memuriyeti mazuliyet maaşı[*] kararnamesine uygun olarak üç bin üç yüz yetmiş beş kuruş maaş bağlanmış ve kendisinin bir valiliğe seçilmesine padişah irade buyurmuştur[188].

---

[183] Hüseyin Yürük, *a.g.m.*, s.649.
[184] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.481-482.
[185] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.3, İstanbul 2013 s.1330-1334.
[186] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.485.
[187] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.484.
[*] Mâzûliyet maaşı: Tanzîmat'tan sonra, işten çıkarılan veya memûriyeti lağvedildiği için açıkta kalan memurlara açıkta kaldıkları sürece devlet tarafından ödenen maaştır.
[188] BOA, BEO, 1814-136016.

Bir valiliğe atanmasıyla ilgili emir olmasına rağmen Hazım Bey'in tayini gerçekleşmedi. Hatta kendisi yeni bir göreve atanana kadar sekiz ay gibi bir süre beklemesi gerekecekti. Tayinin neden gerçekleşmediği ya da yeni bir atama için neden sekiz ay bekletildiği ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Konu ile ilgili direkt bir bilgi olmamakla beraber dönemin siyaseti, Hazım Bey'in ve yine devletin ileri gelenlerinden padişahın en yakınındaki kişilerin anıları değerlendirildiğinde, bunun nedeninin Hazım Bey hakkında verilen jurnaller olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hazım Bey'in Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığına atanması ancak 21 Kasım 1902 tarihinde oldu[189]. 25 Kasım 1902 tarihinde Şura-yı Devlet Reisliği ve Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda[190] adı geçen tayinden hareketle padişahın bu konuda 21 Kasım 1902 tarihinde irade buyurduğu, bunun Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği ve hemen icra edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Böylece Hazım Bey, uzun bir süre sonra yeni memuriyet görevine başladı. Hazım Bey, Şura-yı Devlet'e[191] bağlı Tanzimat Dairesi'nin[192] kırktan fazla üyesinden biriydi ve görevi dokuz ay sürdürdü

Anılarında Hazım Bey, bu dairedeki görevi sırasında yalnız iki olaydan bahsetmekle yetineceğini yazıyordu. Bu iki olaydan ilki Aydın Vilayetindeki bir krom madeninde arama yapmak için dilekçe veren iki kişiden hangisinin daha önce verdiğini belirleme ile ilgiliydi. Bu konuda kendisi tek muhalif olarak kaldığını belirtmekte ve azaların okumadan oy verdiklerine dikkati çekmekteydi. Hazım Bey'in itirazı üzerine ilk başta oylama durumu tam tersine dönmüştü. Ancak mesele Müşir Tahir Paşa'nın temsilcisi ile Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin oğlunun temsilcisi arasındaki rekabetten kaynaklanıyordu. Bu meselede Tahir Paşa'nın nüfuzu daha fazla olduğu için onun temsilcisi haklı bulundu. Nihayetinde yine Hazım Bey tek muhalif olarak kalmıştı[193]. Ancak bu olay Hazım Bey'in iddiasıdır ve başka bir kaynaktan teyit edilememiştir. Hazım Bey'in değindiği ikinci konuda yine benzer bir durum söz konusudur. Buradaki konu Gelibolu Livası'nda yer alan bir kömür madeninin

[189] BOA, İ..DH.., 1404-14.
[190] BOA, BEO, 1954-146496.
[191] Şura-yı Devlet, 5 Mart 1868 tarihinde kuruldu ve 10 Mayıs 1868'de büyük bir törenle açıldı. Kuruluş amacı Tanzimat reformlarıyla kurulan ve başarılı olan taşra meclislerini yolunu izleyerek aynı başarıyı merkezde de yakalamaktı. Görevleri arasında yapılması gereken yasa değişiklerini tartışıp padişahın onayına sunmak üzere rapor oluşturmak, hükümet ile şahıslar arasındaki davaları görmek, temyiz mahkemesi olmak ve memurları yargılamak vardı. Şura-yı Devlet çeşitli dairelere ayrılmıştı. Bu dairelerden biri de Tanzimat Dairesi idi ve 1872 yılındaki bir değişiklikle kurulmuştu. Görevi sadece kanun, nizamname ve mukavele hazırlamaktı. Mehmet Canatar- Yaşar Baş, "Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi." *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.5, 1997, s.113.
[192] Fethi Gedikli, *Şura-yı Devlet- Belgeler, Biyografik Bilgiler ve Örnek Kararlarıyla*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2018, s.149.
[193] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.478-479.

nizamnameye göre müzayede ile ihale olunması gerekirken Orman, Ziraat ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa'nın bu madenin müzayedesiz ihalesinin devlet menfaatine daha uygun olduğunu belirtmesi üzerine Hazım Bey'in itirazı meselesidir. Hazım Bey anılarında bu itirazının sonucunu belirtmemektedir. Ancak Selim Melhame Paşa'nın Nazırlığı görevi sırasında keyfi uygulamaları başka kaynaklarca da sabitti[194].

Hazım Bey'in bu görevi sırasında onunla ilgili bir mesele daha vardı. Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleri Maliye ve Mülkiye işlerini teftişe memur edilen Hazım Bey ile ilgili 20 Mart 1903 tarihli İzmir Kumandanlığından gelen şifreli belgeye göre[195] Şura-yı Devlet azasından Hazım Bey ile İzmir Sanayi Mektebi arasında vuku bulan davanın gerçeğe aykırı olduğu belirtiliyordu. Nisan ayında İstanbul'un mali işleri için Şura-yı Devlet'te kurulan bekaya komisyonunda Hazım Bey de yer alıyordu[196]. Hazım Bey'in bu görevi 11 Ağustos 1903 tarihinde Manastır Vilayeti valiliğine atanmasıyla sona erdi. Hazım Bey'in Musul valiliğinden sonra merkeze çekilerek pasif bir görev ile görevlendirilmesi sanki onun bir sınav sürecine tabi tutulduğu izlenimini uyandırmaktadır. Gerek uzun süre hiçbir görev verilmemesi ve gerek valilik görevinin vaad edilenden daha geç verilmesi bu kanıyı kuvvetlendirmektedir. Nihayetinde yeniden sadakatini ispat eden Hazım Bey, Manastır'a vali olarak atandı.

1.8. Manastır Valiliği

İki yıldan sonra 11 Ağustos 1903 günü Hazım Bey, yeniden vali olarak atandı. Bu sefer görev yeri asayişsizlik konusunda Musul'u aratmayan Balkanların en önemli şehirlerinden olan Manastır'dı[197]. Sadarete bağlı mektubî kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıya göre[198] açılan Manastır Vilayeti Valiliğine Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından atufetlü Hazım Beyefendi hazretlerinin tayini emrediliyor, devamında Dâhiliye Nezareti'nden durum Maliye Nezareti'ne ve Hazım Bey'e de ayrı birer yazı ile bildiriliyordu. Hazım Bey anılarında tayinle ilgili olarak şunları söylemektedir[199] *"1903 senesi Ağustos'unda Manastır Vilayeti Valiliğine tayin olundum. Bulgar isyan ve ihtilallerinin en mühim merkezlerinden biri olan bu vilayete*

[194] Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.60.
[195] BOA, Y.PRK.ASK, 191-72.
[196] "Bekaya Komisyonu", *İkdam*, 17 Nisan 1903.
[197] Hazım Bey'in Manastır Valisi olarak fotoğrafı için bakınız; *Malumat*, 19 Eylül 1903, Ek 21.
[198] BOA, BEO, 2139- 160379.
[199] Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s.282.

memur oluşumdan bir sebeple memnundum. O da dostum Yoef Efendi'nin Manastır Tüccar Vekilliği'ne tayin olunduğunu iki sene kadar evvel valiliğinde bulunduğum Musul'da, gazetelerde görmüş olmamdan ileri geliyordu." Hazım Bey, Manastır'a varır varmaz Yoef Efendi'yi aratmış ancak daha sonra kendisinin Sofya'da bir iftiraya maruz kalarak hapishanede intihar ettiğini öğrenmişti.

Manastır şehrinin tarihi, Makedonya kralı II. Philip'e kadar uzanmaktadır. Şehir, 1381-1382 yılında Sultan I. Murat zamanında Türk hâkimiyetine girdi. Fethinden 17. yüzyıl sonuna kadar beylerbeyinin oturduğu paşa sancağı olup, Manastır nahiyesi ve kadılığının da merkeziydi[200] ayrıca Osmanlı Devleti'nin Vilayet-i Selase olarak adlandırdığı üç vilayetten biriydi. Adriyatik Denizi'nden Rumeli'ye uzanan bir ticaret yolunun üzerinde olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en önemli şehirlerinden sayılmıştı. 1836 yılında merkez Manastır olmak üzere Yanya ve Rumeli olarak ikiye ayrıldı. 1839 yılında Manastır, Rumeli Eyaleti'nin merkezi konumundaydı ve başında vali olarak Köse Ahmet Zeki Paşa vardı[201]. Bu süreçte Manastır idari yapısında birçok değişiklik oldu. 1844 yılında Manastır Eyaleti lağvedildi ve yerine mutasarrıflık ihdas edildi[202]. 1853 yılına kadar Manastır sancak merkeziydi, 1855 yılında yeniden eyalet statüsü kazandı ve bu dönemde on bir kaza buraya bağlıydı. 1864 Vilayet Nizamnamesi[203] ile Manastır, Selanik Vilayeti 'ne bağlı sancak oldu. 1874'te vilayet merkezi 1877'de ise yeniden Selanik'e bağlandı. 1881 yılında tekrar vilayet merkezi haline getirildiğinde mülkî olarak dört sancağa taksim edildi: Manastır, Debre, Görice ve İlbasan[204].

Vilayet nüfusunun 1881'de dağılımı şu şekildedir: 1881/82 sayımında Manastır merkez kazada; 30.517 Müslüman (15.532 kadın-154.982 erkek), 41.077 Rum (19.503 kadın-21.574 erkek), 26 Ermeni (12 kadın-14 erkek), 61.494 Katolik (29.816 kadın-31.678 erkek), 4.271 Yahudi (2.095 kadın-2.179 erkek), 34 Protestan (16 kadın-18 erkek) ve 31 yabancı (15 kadın-16 erkek) olmak üzere toplam 137.453 kişi mevcuttu[205].

---

[200] H. Baha Öztunç, *Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.29.
[201] Mucize Ünlü Sarı, Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s.6.
[202] H. Baha Öztunç, *a.g.e.*, 36.
[203] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahmut Demirci, 1871 Vilayet Nizamnamesinin II. Abdülhamid Dönemine Yansıması, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2016.
[204] Mithat Aydın, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi*", Journal of History Studies*, C.6, S.5, September 2014, s.52.
[205] Emine Gümüşsoy, "19. Yüzyıl Sonu Ve 20. Yüzyıl Başlarında Manastır Hapishanesi", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 25, 2021, s.139.

Manastır şehri, çok dinli ve çok kültürlü yapısıyla kozmopolit bir görünümdeydi. Özellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Büyük Bulgaristan'a bırakılan yerlerden biriydi. Ancak antlaşma Berlin Antlaşması ile revize edilince ıslahatlar yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bırakıldı. Bu dönemde Balkanların en stratejik bölgesi haline gelen Manastır şehri, Rumeli ordusu olarak bilinen Osmanlı 3. Ordusunun da genel karargâhıydı. 1860'lardan başlayarak büyük devletler burada konsolosluk açmaya başladılar. Henüz bağımsızlığa kavuşamayan Bulgaristan, 1897 yılında Manastır'da diplomatik dokunulmazlığa sahip bir ticari temsilcilik açtı[206].

Birçok devletin üzerinde hak iddia ettiği Manastır, adeta Makedonya'nın anahtarıydı. Böyle olunca buradaki sorunlar her geçen gün artıyordu. Balkanlarda 19. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketleri özellikle Manastır şehrinde etkisini gösteriyordu. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin Balkan şehirleri arasında Selanik'ten sonra ikinci önemli kenti olan Manastır, esasen 19. yüzyılın ikinci yarısındaki toprak taleplerinde Yunan, Sırp, Bulgar ve Arnavutların hedefinde idi[207] ve şehrin coğrafi yapısı da bunu etkileyen önemli bir unsurdu. Manastır şehrinin en zayıf noktası 17. yüzyılda eşkıya ve 20. yüzyılda da komitacı barındıran dağlara yakınlığı olmuştu. Bölgenin coğrafi yapısı asayiş sorununu beraberinde getirmiş, asayişsizlik arttıkça nüfus da buna bağlı olarak azalmıştı.

Komitacılık faaliyetleri genel olarak Balkanlar, özel olarak da Manastır şehri için en önemli meseleydi. Bu sırada Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'ne burada ıslahat yapma konusunda baskı yapıyordu. Zaten Manastır, Berlin Kongresi'nde kabul edilen Makedonya ıslahat alanı içindeydi[208]. 1877-1878 savaşındaki yenilgi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu derinden sarsmıştı. Bunun sonucu olarak bölgenin paylaşımı konusunda mücadele içerisinde olan Yunan, Sırp ve Bulgarlar arasındaki kavga diplomatik misyonlar, kiliseler, okullar ve silahlı çetelerle hayatın her alanına sirayet etmişti. Berlin Antlaşması'nın Rumeli'de reform yapılmasını öngören 23. maddesi gereğince ve dış müdahale tehditlerinin de gölgesinde Sultan II. Abdülhamit, bölgede reform çalışmalarını başlattı ve 1902 yılında *"Rumeli Vilayat-ı Şahanesi Umum*

[206] Haluk Selvi, Galip Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri,* Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2011, s.136.
[207] Gürsoy Şahin, "XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya'da ABD'nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler", *International Journal of History Studies*, C.11,S.1, February 2019, s.324.
[208] Mucize Ünlü Sarı, *a.g.e.*, s.6.

Müfettişliği"[209] ni kurarak Hüseyin Hilmi Paşa'yı müfettiş olarak tayin etti[210]. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu görevi 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip sona erdi. Bu süreçte Hüseyin Hilmi Paşa, çetelerle mücadelede ciddi başarılar elde etmesine karşın çeteciliğin tamamen önlenmesini sağlayamadı[211]. İşte Ebubekir Hazım Bey, Manastır Vilayeti 'ne vali olarak atandığında Manastır şehrinin genel siyasi ve sosyal durumu bu şekildeydi.

Hazım Bey'in Manastır'a tayin olduğu tarihten yaklaşık bir yıl kadar önce Kasım 1902 tarihinde Manastır, Kosova ve Selanik'i içine alan Vilayât-ı Selâse'de ıslahatları gerçekleştirmek üzere valilerden daha geniş bir yetkiye sahip olan umumî müfettişlik makamı oluşturuldu ve Hüseyin Hilmi Paşa umumî müfettiş tayin edildi[212]. Yani Hazım Bey, Manastır Valisi olarak tıpkı Selanik ve Üsküp Valileri gibi Hüseyin Hilmi Paşa'nın da emirlerine uymak mecburiyetindeydi. Aslında Manastır Valiliğine Hazım Bey'in tayini meselesi Rusya'nın Manastır Konsolosu Rostkovski'nin 8 Ağustos 1903 günü bir Osmanlı neferi tarafından öldürülmesi üzerine başlayan süreç neticesinde olmuştu. Bu sırada Bulgar komitelerin başlattığı İlinden İsyanı bütün Makedonya'da 2 Ağustos'tan beri devam ediyordu[213]. Ruslar konsolosun öldürülmesinin Manastır Valisi Ali Rıza Paşa tarafından tertip edildiğini ileri sürdüler[214]. Ancak yabancı devlet memurlarının da bulunduğu tahkikatta bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmasına rağmen, Ali Rıza Paşa olayın ertesi günü görevden el çektirilerek İstanbul'a uğratılmaksızın Trablusgarb'a sürgüne gönderildi.

Ali Rıza Paşa'nın yerine 11 Ağustos 1903 günü Ebubekir Hazım Bey atandı ve ertesi gün göreve başladı. Hazım Bey göreve başladığında İlinden İsyanı devam ediyordu. 11 Ağustos 1903 tarihinde Dâhiliye Nezareti mektubi kaleminden Maliye Nezareti'ne yazılan yazıya göre[215] Hazım Bey'in Şura-yı Devlet azalığından yedi bin kuruş maaşı olduğu bildiriliyordu. Manastır Valiliği için ise Hazım Bey'e on beş bin

---

[209] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Özgür Tilbe, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği (1902-1908)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Haziran 2018.
[210] Hasip Saygılı, "Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.21, s.149.
[211] Özgür Tilbe, *a.g.e.*, s.184-196.
[212] Özgür Tilbe, *a.g.e*, s.74. Hazım Bey ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın fotoğrafı için bakınız; *https://www.bitmezat.com/urun/928695/huseyin-hilmi-pasa*, Ek 22.
[213] Hakan Tan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafof*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013, s.84.
[214] Hasip Saygılı, "1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.39, Güz 2013, s.81.
[215] BOA, DH.MKT., 750-19.

kuruş maaş bağlandı[216]. 17 Ağustos 1903 tarihinde Manastır'da Kaymakam Ragıp Bey'den Yıldız Sarayı'na gönderilen şifreyle[217] Manastır'ın yeni Valisi Hazım Bey'in bu akşam (18 Ağustos) posta treniyle geldiği bildiriliyordu. Hazım Bey'le ilgili olarak 18 Ağustos 1903 tarihli Yıldız Sarayı'ndan Başkâtip Tahsin Paşa tarafından gönderilen emirde[218] Manastır Valisi atufetlü beyefendinin validesi iffetli hanımefendilere birinci ve kerimesi hanıma ikinci rütbelerden Nişan-ı Hümayun ihsan buyurulduğundan gereğinin yapılması emrediliyordu.

Manastır'a gelen Hazım Bey de gelir gelmez valilik görevine başlamıştı. 23 Ağustos 1903 tarihinde Manastır Valisi Hazım Bey'in Rumeli müfettişine verdiği bilgide[219] Manastır'da geçen üç hafta içinde Pirlipe kazası tarafından yirmi iki çiftliğe yirmi üç Hristiyan'la bir İslam ve çoğunluğu Müslüman olan bir karyeye bir İslam bekçi tayin edildiği bahsediliyordu. Ayrıca Manastır Sancağı tarafından İslam karyesine tayin edilen bekçilerin yüz kırk ve Hristiyan köylerine tayin edilen bekçilerin üç yüz yetmiş dört olduğu bildiriliyordu. Yazının devamında bilgi alınamayan Filorine, Ohri kazalarına telgrafname yazıldığı ilave ediliyordu.

Balkanlarda bu dönemdeki en büyük problem asayiş meselesiydi. Balkanların en büyük şehirlerinden Manastır'ın Valisi olan Hazım Bey'in de başta gelen görevi şehirde ve şehre bağlı kazalarda asayişi sağlamaktı. Zaten İlinden İsyanı da hala devam ediyordu ve bu isyanı bastırmak için gerek sivil ve gerek askeri tedbirler alınıyordu. 28 Ağustos 1903 tarihinde Manastır Valisi Hazım Bey tarafından Rumeli Umum Müfettişine verilen bilgide[220] 3 Ağustos 1903 tarihinde Sadrazamdan gelen Bulgar köylerinden silahların barışçı bir yolla toplanması ve iyilikle yatıştırılması emrinin uygulandığı ifade ediliyordu. Daha sonra eşkıyaların takibi amacıyla sevk edilen askerlerin korumasında sivil memurlardan müslim ve gayrimüslimden heyetler oluşturulduğu, isyana destek veren Bulgar eşrafı ve Bulgar fesadından dolayı daha önce tutuklanan kişilerin hızlıca yargılanıp cezalandırılması için olağanüstü bir mahkeme oluşturulmuştur. Yalnız çiftliklerdeki Bulgar çiftçi ve ortakçıların uzaklaştırılması ve yerlerine İslam muhacirlerinin yerleştirilmesi kalmıştır. Ancak bu tedbirin şu sırada uygulanması zordur ve uzaklaştırılacak Bulgarların yerlerini tutacak kadar İslam

[216] Mustafa Yiğit, *a.g.e.*, s.72.
[217] BOA, Y.PRK. ASK, 200-63.
[218] BOA İ…TAL., 309-9.
[219] BOA, TFR.I..MN.., 15-1447.
[220] BOA, TFR.I..MN.., 15-1484.

muhaciri bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle bu konuda bir teşebbüs yapılmamıştır denilmekteydi.

Vali Hazım Bey'in 31 Ağustos 1903 tarihinde Rumeli Umum Müfettişine bildirildiğine göre[221] eşkıyanın takibi sırasında Bulgarların sakladıkları silahların tahribi ve toplanması için gönderilen askerler yanında katılan komisyon üyeleri ile kumandanların isimlerinin yer aldığı pusula ek olarak sunulmuştu. Silahlar ve mühimmatın tahribi esnasında yüce rızalarına aykırı bir durum meydana gelmemesi emri nedeniyle azalar yeniden uyarılmıştı. Eylül ayı Hazım Bey açısından İlinden İsyanı nedeniyle ortaya çıkan eşkıyalıkla mücadele ile geçmişti. Manastır şehir merkezinde ciddi bir olay yaşanmadı ancak Manastır Vilayeti daha çok çevre kazalardaki isyanın bastırılması için süreci yönetti. 1903 yılının Ekim ayı ortalarında tamamen bastırılmış olan İlinden İsyanı'nın komiteler açısından iki önemli sonucu oldu. Amaçları Avrupa devletlerinden siyasi destek alarak Makedonya'nın bağımsızlığını sağlamak olan komiteciler, Makedonya Meselesini Avrupa Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında çözülmesi gereken bir konu haline getirerek nihai hedeflerine bir adım daha yaklaşmışlardı.

10 Mart 1904 tarihinde Manastır Valisi Hazım Bey[222] verilmeyen birikmiş maaşlarının Dâhiliye Nezareti tarafından Maliye Nezareti'nin dikkatinin çekilmiş olmasına rağmen ödenmediğini, bu maaşların Manastır vilayetinin yerel hazinesinden ödenip ödenemeyeceğini sormuştu. Sadrazamlık makamı Hazım Bey'in önceki görevine ait birikmiş maaşların Manastır Vilayeti'nin hazinesinden karşılanmasının uygun olmayacağından başka şekilde çaresine bakılmasına karar verildiğini ifade ediliyordu. Hazım Bey'in birikmiş maaşlarının ne zaman ve nasıl ödendiğiyle ilgili daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır. 28 Mart 1904'de Hazım Bey[223] geceleri devam ederek saat 8'e kadar çalışarak bir buçuk senedir süregelen işler nedeniyle zaten önceden de var olan hastalığının genel durumunu şiddetlendirdiğinden bahsediyordu. Durumun ciddiyeti dolayısıyla burada bulunduğu sürede bundan daha fazla çalışmaya vücudunun müsait olmadığından, bir süre daha böyle gece-gündüz çalışmaya devam edemeyeceğinden boş olan başka bir yere tayinini talep ediyordu. Hazım Bey'e Sadrazam Ferit Paşa tarafından gönderilen cevapta uygun başka bir vilayete tayin edileceği ancak bu tayin gerçekleşene

[221] BOA, TFR.I..MN.., 16-1513.
[222] BOA, BEO, 2288-171598.
[223] BOA,Y..A…HUS., 485-57.

kadar görevini en iyi şekilde yapmaya ve çabasına devam etmesine karar verildiği belirtilmişti.

Hazım Bey, 7 Haziran 1904'de[224] aileleriyle beraber bütün memurlara, yabancı hükümet askerlerine kırk kişilik bir ziyafet verildiğini ifade ediyordu. Bunun yanı sıra Selanik'ten gelecek sivil memurlarla yabancı memurlara da ziyafetleri kendi maaşından karşılandığını söylüyordu. Geçenlerde ödenmesi kabul edilen Şura-yı Devlet azalığından kalan üç buçuk aylık maaşının, harcadığı masrafa karşılık ödenmesini rica ediyordu. Hazım Bey'in bu isteğine karşılık olumlu bir cevaba rastlanmamıştır. Mali sıkıntılarından başka bu sıralarda Hazım Bey, küçük oğlu Feridun'un ölümüyle yüzleşmek zorunda kalıyordu[225]. 24 Temmuz 1905'de Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa[226] Manastır Valisi Hazım Bey'in iyi hizmetlerine ve rütbesine göre birinci rütbeden Osmanlı Nişanıyla ödüllendirilmesinin uygun olacağını Sadrazama bildirdi. Bunun üzerine Sadrazam Ferit Paşa, padişaha gönderdiği yazıda herkesçe bilinen iyi hizmetlerine dayanarak Manastır Valisi Hazım Bey'in birinci rütbeden Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilmesi ile ilgili Rumeli Vilayeti Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen telgrafı de ekleyerek bu konuda emirlerini beklediğini ifade etti. 25 Temmuz 1905 tarihinde[227] Manastır Valisi Hazım Bey'e birinci rütbeden Osmanlı Nişanı verilmesi padişah tarafından uygun görüldü. 3 Eylül 1905 tarihinde[228] Hazım Bey'e bir nişan da Yunan hükümeti tarafından verildi. Bunu 1 Ekim 1905 tarihinde[229] birinci rütbeden Kron dö Romani nişanı izledi. 10 Kasım 1906 tarihinde de Hazım Bey Fransız konsolosu tarafından kendisine tebliğ edilen Officier de Lenter ve Kyron Public Nişanı'nın kabul edip etmeyeceği ile ilgili İstanbul'dan bilgi istedi. Buna karşılık 28 Şubat 1907'de nişanın kabul edilmesi uygun görüldü. Bunun gibi öbür rütbe ve nişanlar kabul edilmeden önce de padişaha bildiriliyor ve onun onayı alınıyordu.

Daha önce hastalık durumu nedeniyle tayin isteğinde bulunan Hazım Bey bu sefer hastalığının nüksetmesi nedeniyle izin talep etti. 31 Ekim 1905'de Hazım Bey[230] on altı gündür sol kolunda ortaya çıkan ağrıdan pek rahatsız olduğu, iki gündür bu ağrının azaldığını ancak bu sefer de diğer kolunda hafif bir şekilde ağrı başladığını ve

[224] BOA,DH.ŞFR., 329-5.
[225] "Havadis-i Vilayat", *Manastır*, 21 Haziran 1905.
[226] BOA,İ.TAL.., 368-27.
[227] BOA, TFR.I.A,25-2481; "Taltif-i Âli", *Manastır*, 26 Temmuz 1905.
[228] BOA, İ.TAL.., 373-46; "Havadis-i Vilayat", *Manastır*, 20 Eylül 1905.
[229] BOA,DH.MKT.,1012-27; "Havadis-i Vilayat", *Manastır*, 13 Kanun-ı evvel 1905.
[230] BOA, TFR.I..MN.., 79-7870..

mevsimden dolayı gittikçe arttığını ifade ediyordu. Ek olarak Manastır'da geceli gündüzlü çalışmasının tedaviyi mümkün kılmadığından ve kaplıcaların en iyisinin de Selanik'te olduğundan hareketle buraya gitmesine izin verilmesini talep ediyordu. 3 Aralık 1905'de Manastır Valisi Hazım Bey'in hastalığının şiddetlenmesinden rahatsız olduğundan bahsedilerek, ihtiyaç görülürse kaplıcada da devam etmek üzere tedavi için on beş gün müddetle Selanik'e gitmesine izin verildiği, bu süre içinde valinin yerine kimin vekâlet edeceğinin uygun olacağı ile ilgili bilgi verilmesi emredilmişti[231]. 4 Aralık 1905'de Manastır valisi Hazım Bey'in on beş gün süreyle Selanik'e gitmesinden dolayı yerine vilayet defterdarının vekâlet etmesi uygun görülmüştü[232]. Bu süre zarfında işlerde aksama ve uygunsuzluk ortaya çıkmaması için defterdarın dikkati çekilmişti[233]. 13 Aralık'ta Hazım Bey'in tedavisinin iyi gittiği ve iyileşmeye başladığı haber veriliyordu[234]. 23 Aralık 1905'de Manastır Valisi Hazım Bey sağlığına kavuşarak Selanik'ten döndü[235].

Valiler gelen emir üzerine halktan toplanan yardımları da organize ediyorlardı. Vali Hazım Bey[236] 12 Mart 1906'da 2 Mart 1906'da gelen emre göre hatt-ı âli için Elbasan sancağından, başka merkeze bağlı diğer yerler ile merkez vilayette İslam ahalisinden ancak bin kuruş yardım elde etme mümkün olacağı haberleşmelerden anlaşılmış diyordu. Devamında Elbasan sancağında yardımın kabul görmediği mutasarrıflıktan bildirilmiş ise de yerel eşraftan bazılarına kendisi tarafından çekilen telgraflar üzerine gerekli teşebbüs ve yardım edilmesi acele bir şekilde başlamıştır. Oradan verilecek yardımın miktarından başka, merkez ve merkeze bağlı diğer yerler tarafından yapılan yardımın toplamına devam edilmektedir. Bu işte iyi hizmet edenler ve yardımda bulunanlardan bir kaçının rütbe ve nişanı ödüllendirilmesi yardım için teşvik edeceği belirtilmişti. Manastır'da bu dönem eşkıya ve asayişsizlik vaka-i adiyeden olmuştu. Nitekim 16 Temmuz 1906 Vali Hazım Bey[237] Florina sancağının iki kazasında ve karyeleri arasındaki gizlendikleri haber alınan üç çete Rum eşkıyasının yakalanmaları için her iki kazadan sevk edilen askerlerin çabaları sonucunda eşkıyadan yedisi silahlarıyla yakalanmış olduğunu merkeze bildiriyor ve emirleri beklediğini ifade ediyordu. Manastır'da bir yandan asayişsizlikle mücadele eden diğer yandan da şehrin

[231] BOA, BEO, 2712-203380.
[232] BOA, TFR.I..MN.., 79-7870.
[233] BOA, BEO, 2714-203519.
[234] "Tebligat-ı Resmiyye", *Manastır*, 13 Kanun-ı evvel 1905.
[235] BOA, TFR.I..MN..,81-8046.
[236] BOA, Y.PRK.UM,78-54.
[237] BOA, HR.SFR.04.,808-15.

gelişmesi için özellikle belediyecilik alanında çeşitli faaliyetlerde bulunan Hazım Bey[238] 1906 yılının sonunda Bağdat Valiliğine tayin edildi[239].

1.9. Bağdat Valiliği

Irak eyaletleri ve bunların içerisinde protokolde en önemli konumda olan Bağdat, 1650'li yıllara kadar İran ile Osmanlı arasında bir siyasi ve askeri nüfuz mücadelesi içinde olmuş ve sürekli el değiştirmişti. Bu yıllarda İran kutsal kabul ettiği Bağdat, Necip ve Kerbela gibi bölgeleri ele geçirmeye çalışmıştı[240]. Basra Körfezi'nden Bağdat'a kadar uzanan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı idaresinde kalan bu bölge kendine has coğrafi sosyal ve dini yapısından dolayı Osmanlı Devleti için sık sık sorun yaratan bir yer olmuştu. Halkının büyük bir kısmı göçebe ve yarı yerleşik aşiretlerden oluşan Irak, yoğun bir rekabet ve nüfuz mücadele alanıydı. Böylece bölge İran ve İngiltere gibi devletlerin etkisine açık hale geliyordu. Bu da Osmanlı yerel yönetimleri için büyük bir sorun demekti.

19. yüzyılın başlarından itibaren Irak eyaleti-bu eyaletin en önemli merkezi Bağdat'tı- Hindistan'a giden yol üzerinde bulunması hasebiyle ayrı bir önem kazandı ve özellikle İngiltere için cazibe merkezi oldu. Osmanlı yönetimi ise ortaya çıkan bu zafiyeti ortadan kaldırmak için bazı girişimlerde bulundu. Mithat Paşa'nın valiliği ile birlikte Irak'ta vilayet sistemi uygulanmaya başlandı ve 1878 senesinden itibaren Irak idari olarak Musul, Bağdat ve Basra olmak üzere üçe ayrıldı[241]. Sultan II. Abdülhamit döneminde özellikle Arap ve Irak vilayetlerine önem verildi. Buranın mahalli özellikleri dikkate alınarak farklı sosyal ve iktisadi yapısına uygun politikalar geliştirildi. Bölgenin ileri gelenleri devlet bürokrasisinin üst kademelerinde görevlendirildi. Bölgede geniş nüfuza sahip olan yerel eşraf, tarikat şeyhleri ve aşiret reislerine maaş bağlayarak, paşalık vererek, işlenen suçlardan affederek ve Hamidiye Alayları kurma gibi araçlarla ödüllendirerek merkezi otorite sağlamaya çalışıldı[242].

---

[238] "Havadis-i Vilayat", *Manastır*, 14 Şubat 1906; "Şehrimizde Duhuliye Resmi", *Manastır*, 20 Mart 1907.
[239] "Bağdat Valisinin Azli", *Tuna*, 4 Kanun-ı evvel 1906.
[240] Cengiz Eroğlu, Murat Baburçuoğlu, Orhan Özdil, *Osmanlı Vilayet Salnameleri'nde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006, s.27.
[241] Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, *Irak Dosyası*, Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s.319.
[242] "Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı", Ed: Selim Argun, Milletlerarası İlmi Toplantı 04-06 Kasım 2015, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s.509.

Bu dönemde Irak vilayetlerinin yönetimi idareci ve memurlar ile yukarıda adı geçen sınıflar arasındaki hassas dengeye dayanıyordu. Bu nedenle mülki idarecilerle eşref arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda genellikle uygulanan yöntem mevcut valinin yerine başka bir vali atama şeklinde meydana geliyordu. Bu yüzden Irak'ta görev yapan valilerin görev süreleri ortalama iki yıldı ve Hazım Bey de bu anlamda bir istisna olmayacaktı. Genel olarak Irak'ta özelde de Bağdat'ta merkezi idarenin kurulması amacıyla çok çeşitli projeler hazırlanmıştı ancak bu projelerden sadece 1905-1908 yıllarında olan uygulanabilmişti[243]. İşte Hazım Bey'in Bağdat'a vali olarak atanması hem Bağdat merkezli Osmanlı 6. Ordusunda hem de genel olarak Irak'ta mülki ve mali olarak reform girişimleri ile aynı zamana denk gelmişti.

Bağdat'a yeni bir vali atanma meselesi aslında Eylül 1906 tarihinde gündeme geldi. Bunun en önemli nedeni Kerbela'da İran vatandaşı birçok kişinin öldürülmesi ve İngiliz büyükelçisinin İngiliz karşıtı olduğu iddiasıyla Vali Mecid Bey aleyhinde şikâyette bulunmasıydı. Bunun üzerine Sadrazam Ferit Paşa, yeni vali ataması için padişaha bazı adaylar tavsiye etti. Ancak Sultan II. Abdülhamit bu adaylardan birini seçmek yerine Manastır Valisi Hazım Bey'i bizzat tayin etti[244]. Böylece Manastır valiliğinden sonra Hazım Bey'in yeni görev yeri Bağdat Valiliği oldu. 30 Kasım 1906 tarihinde Sadaret Mektubi Kaleminden Hazım Bey'e gönderilen telgrafta[245] Bağdat Valiliğine tayini haber veriliyor devamında Hazım Bey, yola çıkmak için hazırlanmaya başladığını bildiriyordu. Sadrazam Ferit Paşa tarafından 1 Aralık 1906 tarihinde Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen yazıda[246] Hazım Bey'in Bağdat'a ve Kudüs Mutasarrıfı Reşit Bey'in de Manastır Valiliklerine tayinleri bildiriliyor, hemen görev yerlerine gitmeleri emrediliyordu. Yazının devamında Manastır Valisi Hazım Bey'in kendisinin hizmetine daha muhtaç bir vilayete gönderilmesinin gerekli olduğu, makamının önemi ve idaresinin başarısı düşünüldüğünde Manastır'a Hazım Bey gibi kimin tayin edilebileceği ile ilgili tavsiye isteniyordu. 2 Aralık 1906'da sadaretten Rumeli Müfettişliği'ne giden yazıda[247] Bağdat Valiliğine Hazım Bey'in onun yerine Manastır Valiliğine ise Kudüs Mutasarrıfı Reşid Bey'in tayin edildiği bildiriliyordu.

[243] *Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı*, s.512.
[244] Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s.138
[245] BOA, BEO, 2952-221356.
[246] BOA,TFR.I..A...,32-3130.
[247] BOA, BEO, 2954-221489.

Sadaret Mektubi Kaleminden 3 Aralık 1906'da Bağdat'taki askeri yetkililere yazılan yazıda[248] ise Bağdat Vilayeti Valiliğine Manastır Valisi Hazım Bey'in tayin edildiği, o görevine başlayana kadar idarenin iyi işlenmesine özen gösterilmesi, Basra Vilayetinde ve ona bağlı yerlerde devam eden eşkıyalık halinin Basra Valisi ve oradaki orduyla ilişki kurarak önlenmesi emrediliyordu. Yine 3 Aralık'ta Bağdat Valisi Abdülmecid Efendi'ye gönderilen emirde de aynı hususlara dikkat çekiliyordu[249]. 10 Aralık 1906 tarihinde ise Bağdat Valisi Hazım imzasıyla Rumeli Müfettişine gönderilen telgrafta[250] vilayetin vekâletini Ferik Nazif Paşa'ya devrederek Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığını bildiriliyordu. Bu belgenin ekinde gönderdiği telgrafta Hazım Bey, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya tekrar teşekkür ettiğini bildiriyor ancak pek küçük yaşındaki çocuklarla bu mevsimde Bağdat'a gitmekteki zorluktan bahsederek yolculuğunun ertelenmesini talep ediyordu[251]. Ancak onun bu talebinin kabul edilmediğini Ferik Nazif Paşa'nın 10 Aralık 1906 tarihinde Rumeli Müfettişliğine çektiği telgrafla öğrenilmektedir. 29 Aralık 1906'de Murassa Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilen[252] ve Bağdat Valisi olarak tayin edilen Hazım Bey'e yol parası olan altmış bin üç yüz kırk sekiz kuruşun on beş bin kuruşu gönderildiği ancak kendisinin yarın yola çıkacağından ve yol parasının tamamını almak zorunda olduğundan, kalan kırk beş bin üç yüz kırk sekiz kuruşunda ödenmesi gerekliliği Maliye Nezareti'nden isteniyordu[253].

Rumeli Müfettişliği'ne 18 Ocak 1907 tarihinde Hazım Bey tarafından yazılan yazıdan[254] kendisinin bu tarihte Halep'e vardığı öğrenilmektedir. 25 Şubat 1907'de Bağdat bölgesinde görevli Başkonsolos İngiliz Yarbay Ramsay, Hazım Bey hakkında *"Kendisi bende ilerleme kaydetmek isteyen nazik ve beyefendi bir insan intibaı uyandırdı. Bağdat'ın eski sakinleri onun gibi bir valiyi daha önce hiç görmediklerini söylüyorlar görüşmemiz Hazım Bey'in Fransızca konuşması sayesinde daha kolay ve samimi hale geliyor."* diyordu[255]. Buradan da Hazım Bey'in Bağdat'a vardığı ve görevine başladığı anlaşılıyordu. Göreve başlar başlamaz Hazım Bey'in ilk yaptığı işlerden biri, Bağdat'ı merkeze bağlamak amacıyla yapımına başlanan Hindiye Barajı

[248] BOA, BEO, 2953-221442.
[249] BOA, BEO, 2955-221573.
[250] BOA, TFR.I..MN.., 111-11061.
[251] BOA, TFR.I..MN.., 111-11061.
[252] BOA, İ..TAL., 412-43.
[253] BOA, DH. MKT, 1140-27.
[254] BOA, TFR.I...M,14-1334.
[255] Gökhan Çetinsaya, *a.g.e.*, s.139.

inşaatını denetlemek için yaptığı geziydi. 1907 yılında Sultan II. Abdülhamit, Hindiye Barajı'nın çalışmalarının başına Mösyö Cuny'nin yerine başka bir Fransız mühendis olan Mösyö Cugnin'i görevlendirdi. Hazım Bey'in yeni vali olarak görevine başladığı sıralarda Mösyö Cugnin, de Mart ayında bölgeye giderek gerekli çalışmalara başladı. Vali Hazım Bey, bu proje ile yakından ilgilenmiş, gelişinden kısa bir süre sonra konuyla ilgilenen yerel komisyonu toplantıya çağırmış ve daha sonra 1907 Martında Hindiye'yi ziyaret ederek baraj yapılması düşünülen bölgeyi teftiş etmişti[256].

Vali olarak Hazım Bey'in Bağdat'a tayini Irak bölgesindeki sorunları çözmemişti. Zaten bu bölgede yapısal problemler vardı. Bu nedenle ciddi bir ıslahat yapılması gerekiyordu. Bu nedenle Eylül 1907'de Osmanlı hükümeti, Irak'a eski Musul Valisi Mustafa Nazım Paşa başkanlığında bir ıslahat heyeti gönderdi. Bu heyetin yetkileri mülkiye, maliye ve jandarmayı da içine alacak şekilde çok genişti. Ayrıca Musul, Bağdat ve Basra valileri, bütün mülki memurlar bütün konularda bu heyetin emri altında olacaktı yani Hazım Bey de bu heyetin emirlerine uymak zorundaydı[257].

Hazım Bey'in Bağdat Valiliği yaptığı dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de faaliyetlerine arttırdığı bir zamandı. Bağdat, Irak'taki en önemli şehirlerden biri olması dolayısıyla cemiyetin örgütlendiği yerlerdendi. Bağdat şubesi on iki kişiden oluşuyordu ve Musul ile Diyarbakır'da da yan şubeler kurmuştu[258]. Bağdat şubesinin üyeleri arasında çok sayıda subay ve resmi görevli yer alıyordu. Bu üyelerden birinin Bağdat Valisi Hazım Bey olduğu iddiası mevcuttur. Bu iddiaya göre Hazım Bey de İttihat ve Terakki üyesiydi, en azından Bağdat'ta cemiyet üyelerinin faaliyetlerini görmezden geliyordu[259]. Bu iddiaya rağmen 1 Aralık 1907 tarihinde Bağdat Valisi Hazım Bey'in büyük hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmesine karar verildi. Bu ödüllendirme Irak'taki ıslahat heyeti başkanı Mustafa Nazım Paşa'nın Sadarete bilgi vermesi neticesinde gerçekleşti. Mustafa Nazım Paşa, ilkbaharda yağmurların fazla yağmasından dolayı yıkılarak Bağdat şehrini tehdit eden bendin yeniden inşasında Hazım Bey'in bizzat bulunduğunu ve görevini layıkıyla yaptığını belirtiyordu[260]. Ayrıca

[256] Gökhan Çetinsaya, *a.g.e.*, s.92-93.
[257] Gökhan Çetinsaya, *a.g.e.*, s.107-108.
[258] Davut Hut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları" *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.13 S.25, 2008, s.103.
[259] Davut Hut, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü" *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu, 7-9 Kasım 2008 Bağlarbaşı Kültür Merkezi*, İstanbul, s.521.
[260] BOA, Y.A…HUS., 516-175.

yapımı bitirilen rüsumat dairesi ve diğer hizmetlerinden dolayı Hazım Bey'e Murassa Mecidi Nişanı verildi[261].

Ancak 14 Aralık 1907 tarihinde Hazım Bey, ıslahat heyeti başkanı Nazım Paşa'nın her işe doğrudan müdahale ettiği, bütün memurlara ve askerlere doğrudan emir verdiği, bu nedenle Bağdat'ta valilik nüfuzunun tamamen ortadan kalktığı iddiasıyla başka yere tayin edilmesini talep etti[262]. Hazım Bey'in bu talebine cevap verilmesi ancak Mayıs 1908'de oldu. Sadrazam Ferid Paşa, Hazım Bey ve Nazım Paşa arasındaki bu sorunların Irak'taki ıslahata zarar vereceğini düşünüyordu. Bu nedenle Dâhiliye Nazırı ile de görüşerek ve Sivas Valisi Reşid Paşa'yı İstanbul'da görevlendirerek Hazım Bey'i Sivas'a vali olarak atamaya karar verdi[263]. Bu tayin kendisine 27 Haziran 1908 tarihinde bildirildi ve kendisi de 13 Temmuz 1908'de Bağdat'tan Sivas'a yola çıktı[264]. Hazım Bey önceki Musul Valiliği dolayısıyla bölge konusunda bilgi sahibiydi. Bu nedenle Bağdat Valiliğine uyum sağlamakta zorlanmadı. Valilik görevi kısa sürmesine rağmen Bağdat'taki imar faaliyetleri ile yakından ilgilendi. Bu nedenle de Mecidi Nişanı ile ödüllendirildi. Ancak ıslahat heyeti başkanı Mustafa Nazım Paşa ile yetkileri konusundaki anlaşmazlık başarıyla sürdürdüğü görevinden ayrılmak istemesine neden oldu. Nihayetinde Hazım Bey'in yeni görev yeri Sivas oldu. Bağdat Valiliğine vekâleten Nazım Paşa tayin edildi.

[261] BOA, Y.A…HUS., 516-175; *Manastır*, 14 Kanun-ı evvel 1907.
[262] BOA, Y..PRK.UM.., 80-99.
[263] Gökhan Çetinsaya, *a.g.e.,* s.139.
[264] BOA, Y..A…HUS., 523-76.

İKİNCİ BÖLÜM- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Sivas ve Ankara Valilikleri

Hazım Bey'in Bağdat'tan Sivas Valiliğine atandığı sıralarda Osmanlı başkentinde ve Rumeli'sinde siyasi karışıklıklar hâkimdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini istiyordu. Haziran 1908 tarihinde cemiyet artık iyice ifşa olmuştu ve cemiyet üyeleri tutuklanmaya başlamıştı. Bunun üzerine 3 Temmuz'da Resneli Niyazi Bey, dağa çıkarak Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı bir isyan başlattı[265]. Onu başta Enver Bey olmak üzere başka subaylar da izledi. İsyanın bastırılmasında başarısız olununca Sultan II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ilan etti.

27 Haziran 1908 tarihinde Hazım Bey'e Sivas'a tayin edildiği ve acilen hareket etmesi bildirilmişti. Hazım Bey 1908 yılının Temmuz ayının ilk haftası Bağdat'tan hareket etti ve 18 Ağustos'ta Sivas'a vardı[266]. Sivas'a Hazım Bey'in tayin olduğu 19 Ağustos'ta basında da yer almıştı[267]. Ancak 25 Ağustos tarihinde Hazım Bey sağlık sorunları nedeniyle başka yere tayinini talep etti[268]. Bu talebini 30 Ağustos ve 8 Eylül tarihlerinde yineledi. 8 Eylül'deki talebinde havası daha iyi olan Aydın gibi bir yere tayin edilmesini istedi[269]. Bu süreçte Sivas'ta valiliğine devam eden Hazım Bey özellikle görevini kötüye kullanan memurları tespit ediyordu ve bunlar arasında reji memurları da vardı[270]. Hazım Bey'in tayin talebi bir süre sonra kabul edildi ve kendisi 28 Eylül 1908'de Ankara Valiliğine tayin edildi[271] ve bu resmi gazetede yayınlandı[272].

Ancak bu sıralarda Sivas halkı adına Sadarete, onun hakkında gönderilen bir telgrafta[273] şehrin idaresinde nezaket, sadakat ve iyi niyetle işini yaparak başarılı olan Hazım Bey'in Sivas valisi olarak yerinde bırakılması isteniyordu. Bu durum Hazım Bey'e de bildirildi ancak kendisinin Sivas'tan başka yere tayin edilme isteği ve Ankara

[265] İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi*, C.2, S.3, Kış 2008, s.216.
[266] BOA, İ..DH.., 1469-10.
[267] "Tevcihat", *Tanin*, 19 Ağustos 1908; "Tevcihat", *Servet-i Fünun*, 19 Ağustos 1908; "Tevcihat", *Millet*, 19 Ağustos 1908.
[268] BOA, DH. ŞFR, 404-49.
[269] BOA, DH. ŞFR, 404-121.
[270] "Sivas Valisi Hazım Beyefendi'den Alınan Telgraf", *İttihad ve Terakki*, 10 Eylül 1908.
[271] BOA, İ..DH.., 1470-26; "Valiler", *Tanin*, 29 Eylül 1908.
[272] "Tevcihat- Mülkiyye", *Takvim-i Vekayi*, 3 Teşrin-i evvel 1908, s.5.
[273] BOA, DH.MKT., 2625-83; "Sivas ahalisi namına çekilen bir telgrafname…", *Hukuk-ı Umumiye*, 4 Teşrin-i evvel 1908.

Valiliğini kabul ettiği göz önüne alırsak Sivas halkı adına Sivas ileri gelenlerinin talebini kabul etmediği anlaşılmaktadır. Ancak yine basına yansıyan bilgilerde Sivas İttihat ve Terakki Komitesi tarafından Ermeni Patrikhanesi'ne gönderilen şikâyette halkın yaşadığı zulümden dolayı Vali Hazım Bey'in azlinin talep edilmesi isteniyordu[274]. Ankara'ya gitmek için Sivas'tan ayrılan Hazım Bey'in uğradığı yerlerden biri daha önce görev yaptığı Konya idi. 17 Ekim'de Konya'ya ulaşan Hazım Bey, istasyonda Konya Valisi ve memurlar tarafından karşılanmış ve sonra Ankara'ya doğru yoluna devam etmişti[275].

Ankara Valisi olarak görevine yeni başlamışken Dâhiliye Nezareti tarafından 21 Ekim'de Hazım Bey'e yeni bir görev teklif edildi. Bu teklifte yirmi bin kuruş maaşla Suriye Valiliğini kabul edip etmeyeceği soruluyordu[276]. Hazım Bey, son birkaç ayda gerçekleştirdiği Bağdat, Sivas, Ankara seyahatlerinin etkisi ve yorgunluğu henüz geçmemişken ve sağlığı da elverişli değilken böyle bir göreve uygun olmadığını belirterek teklifi kabul etmedi[277]. Buna ek olarak Suriye'den ziyade Aydın'da verilecek bir görevde daha yararlı olacağını düşündüğünü ifade etmişti. Ankara görevi sırasında Kasım ayında valiliğe bağlı Kayseri'deki Ermenilere kötü davranıldığı ile ilgili İstanbul'a şikâyetler ulaşmıştı. Bunun üzerine Hazım Bey, İstanbul'a gönderdiği yazısında Kayseri Mutasarrıflığı, Rum metropolitliği ve Ermeni murahhasında aldığı ortak telgrafa göre bu söylentilerin asılsız olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca Kayseri'de mevcut olan asayiş ve sükûnetten bazı kimselerin rahatsız olduğunu, bu nedenle yalan haberler yapıldığını, bu kimseler hakkında kanuni soruşturma başlatılması gerektiğini ekliyordu[278].

II. Meşrutiyet'in ilanıyla, aynı yılın sonbaharı mebus seçimi ile geçmişti. Ankara'daki seçimle ilgili kaleme alınan bir makalede buradaki seçim kadar ortalama bir seçimin başka yerde olmayacağından bahisle halkın en aydın kesimin bile mebuslar hakkında hiçbir fikri olmadığı ifade ediliyordu. Bu makaleye göre meclis-i umumilerin bir an evvel toplanmasının zaruridir ve Vali Hazım Bey de bu konuda aynı fikirdedir. Ayrıca köylere varıncaya kadar akıllı delegeler göndererek meşruti idarenin nasıl bir şey olduğu ve hangi haklara sahip oldukları halka anlatılmalıdır ve layihalar basılarak

[274] "Sivas'tan: Mahal-i İttihat ve Terakki Komitesi…", *Hukuk-ı Umumiye*, 8 Teşrin-i evvel 1908.
[275] "Hazım Beyefendi Hazretleri", *Konya*, 20 Teşrin-i evvel 1908.
[276] BOA, DH.MKT., 2636-59; "Suriye Valiliği", *Tanin*, 22 Teşrin-i Sani 1908.
[277] BOA, DH. ŞFR, 407-30.
[278] "Ankara Vilayeti'nden", *Takvim-i Vekayi*, 8 Teşrin-i Sani 1908., S.33.

dağıtılmalıdır. Yazıyı kaleme alan muhabir Vali Hazım Bey'in henüz bir icraatı görülecek kadar vakit geçmediğini, kendisini makamında kabul ettiği gün tifo kaynağı olan hapishaneyi yıktırıp bir yenisini derhal inşa edeceğini ve zabıtaya son derece önem vereceğini söylediğini belirtiyordu[279].

Daha önce tedavi için on beş yirmi gün İstanbul'a gelmesine izin verilmesini talep eden Hazım Bey, bu talebini 2 Aralık'ta yineledi ve bunun üzerine 6 Aralık'ta Hazım Bey'in on beş gün süre ile İstanbul'a gitmesine izin verildi[280]. İstanbul'dayken 13 Aralık'ta daha önce Manastır'da teşrik-i mesaide bulunduğu Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile görüştü[281]. Bu sırada önce kendisinin valilikten istifa ettiği[282] sonra ise Dâhiliye Müsteşarlığına tayin edildiği[283] ile ilgili haberler yayınlanmıştı. Ancak daha sonra resmi olarak bu bilginin doğru olmadığı ifade edilmişti[284]. Aralık'ın sonunda Hazım Bey'in hala İstanbul'da olduğu basından tespit edilmektedir. Bu sıralarda hakkında çıkan bir yazıya göre Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalan Hazım Bey, ıslahat heyeti başkanı Nazım Paşa hakkında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gönderdiği bir mektupta *"bila zi-hayat"* yani cansız tabirini kullanmıştır. Bunun üzerine Nazım Paşa, Bağdat'tan geldikten sonra Hazım Bey hakkında Beyoğlu Ceza Mahkemesi'nde dava açmıştır. İstanbul'da görülen davaya Hazım Bey de avukatıyla beraber katılmıştır. Duruşma sonucunda Hazım Bey'in bir ceza görmemesine karar verilmiş ve bitiminde Hazım Bey ve Nazım Paşa barışmışlardır[285].

Bu sıralarda Yozgat'ta ortaya çıkan bir olay gündemi meşgul eden konulardandı. Yozgat'ta *"Hakkaniyet"* isimli ve birçoğu yerel memurların dâhil olduğu bir cemiyetin kendilerine muhalif memurları görevlerinden attırmak için uğraştıkları ve Meşrutiyete aykırı hareket ettikleri iki ay önce mutasarrıflık ve vali vekilliğinden Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği iddia ediliyordu. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti bu memurların haklarında inceleme başlatılmasını emretmişti. Bu sıralarda İstanbul'dan Ankara'ya dönen Hazım Bey, yapılan tahkikata güvenmeyerek kendisi özel soruşturma yapmaya başlamıştı. Yozgat Mutasarrıflığı'nın kendisine gönderdiği evrakta Meşrutiyet aleyhinde bir delile rastlamamasına rağmen buna güvenmeyerek Ankara İstinaf Müdde-

[279] "Muharrerat- Ankara 23 Teşrin-i Evvel 1324", *Şura-yı Ümmet*, 10 Teşrin-i Sani 1908.
[280] BOA, DH.MKT., 2675-14.
[281] *Yeni Gazete*, 13 Kanun-ı evvel 1908.
[282] "Matbaamıza en son gelen telgrafnameler…", *İttihad ve Terakki*, 19 Kanun-ı evvel 1908.
[283] "Tashih", *Şura-yı Ümmet*, 28 Kanun-ı evvel 1908.
[284] "Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığına…", *Takvim-i Vekayi*, 28 Kanun-ı evvel 1908, S.78.
[285] "Şimdiye Kadar Görmeye Alışmadığımız Muhakeme", *Tanin*, 31 Kanun-ı evvel 1908.

i Umumisi'ni Yozgat'a göndermişti[286]. Akabinde Yozgat'tan gönderildiği anlaşılan imzasız bir mektupta Meşrutiyeti destekleyen bir kasaba olan Yozgat'a Trablusgarp'ta kadro harici bırakılan Mehmet Ali Bey'in mutasarrıf olarak tayin edilmesi neticesinde kasabanın Meşrutiyet karşıtı bir ithamla karşılaştığı ifade ediliyordu. Buna karşın meseleyi inceleyen Vali Hazım Bey, gerçeği ortaya çıkarmış ve Dâhiliye Nezareti'ne de bildirmişti. Yazıya göre, Mehmet Ali Bey, değil Yozgat'a mutasarrıf olmak, bir köye muhtar olmaya bile layık değildir[287].

Yozgat meselesinin yanında aynı zamanlarda Hazım Bey'in uğraşmak zorunda kaldığı ve bir süre önce de gündeme gelen Kayseri meselesi vardı. Kayseri'de Ermeni ve Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar vardı ve devamlı olarak İstanbul basınında gündeme geliyordu[288]. Kayseri Mutasarrıfının, Ermenilere iyi davranmadığı, hükümet merkezine yanlış bilgi verdiği, Ürgüp'e giden bir Ermeni papazının öldürülmesi olayının gerçek olmayıp, bunun Ermeni İttihad Heyeti'nce Ermenileri tahrik etmek için uydurulduğunu Bâb-ı Ali'ye yazarak Ermenileri yalancılıkla suçladığı da bu iddialardandı[289]. Bazı olayların çıkması üzerine meseleyi yerinde incelemek için Hazım Bey, Ankara'dan Kayseri'ye gitti ve tahkikata başladı.

Bunun sonucunda yazdığı telgrafta Kayseri olayı adıyla bir süredir kamuoyunu meşgul eden meselenin bazı kişilerin düzenlediği ve tahrik ettiği çoğunluğun ise hangi amaçla hareket ettiklerinin farkında olmadığı mutasarrıf ve liva aleyhinde bazı gösterilerde bulunmasından ibaret olduğunu ifade ediyordu. Yazıya göre bu harekâtın failleri yakalanıp tutuklanarak adliyeye sevk edilmiş ve kanun gereğince yargılamaları bitmek üzeredir. Kayseri ve ona bağlı yerlerin asayişi yerindedir, herkes işi ve gücüyle meşgullerdir. İstanbul'dan gelen bir tabur asker hiçbir endişeye mahal bırakmamış ve bundan sonra da bırakmayacaktır. Ancak İstanbul'da Kayseri ile ilgili yapılan zararlı neşriyat hakkında gerekli incelemeler yapılmalıdır[290]. Hadisenin neticelenmesi üzerine Hazım Bey, Ankara'ya dönmüş ve gönderilen bir tabur asker de daha sonra Adana'ya sevk edilmişti[291].

---

[286] "Yozgat Vakasının Hakikati", *Şura-yı Ümmet*, 16 Şubat 1909.
[287] "Yozgat", *Gramafon*, 6 Mart 1909.
[288] "Kayseri Hadisesine Dair", *Şura-yı Ümmet*, 9 Mart 1909.
[289] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Takvim-i Vekayi'de Ermenilerle İlgili Haberler (1908-1915)" *Belleten*, C.55, S.255, Aralık 1991, s.839-840.
[290] "Kayseri Hadisesine Dair Son Haber", *Servet-i Fünun*, 8 Mart 1909.
[291] Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s.803.

2.2. İstanbul Şehreminliği

Şehremini Ziver Bey ile Ankara Valisi Hazım Bey'in 19 Mart 1909 tarihinde yer değiştirmesine ve Hazım Bey'in bir an önce İstanbul'a gelmesine karar verildi[292]. Hazım Bey'in Şehremini olacağıyla ilgili ilk bilgi İbrahim İhsan adlı yazarın kaleme aldığı makalesinde geçiyordu[293]. Bu göreve Hazım Bey'in tayini ile ilgili şehreminliğinde bulunacak kişinin belediye ve imar işlerinde şehrin ihtiyacını karşılayacak kabiliyette olmasına dikkat çekilmişti[294]. Bu tayinle ilgili olarak basındaki bir habere göre[295] Hazım Bey Ankara Valiliğinde kalmak istemiş ancak şehremanetinin şu sırada bayındırlık eserleri ve faaliyetlerine muhtaç, kendisinin de bu konuda yetkin olduğu Sadrazam tarafından kendisine bildirilmiş ve görevi kabul etmesi istenmişti. Hazım Bey'in önceki görevlerindeki imar faaliyetlerine önem vermesi şehremini olarak atanmasında etkili olmuş ve daha sonra resmi gazetede de yayınlanarak resmileşmişti[296]. Bundan sonra yeni Şehremini Muavini Osman Adil Bey ile iletişime geçen Hazım Bey, Kayseri olayından dolayı Ankara'da daha üç gün kalacağını belirtmişti[297].

İstanbul'a 27 Mart'ta ulaşan[298] ve Şehremini görevine 28 Mart tarihinde başlayan Hazım Bey,[299] hakkında bir şikâyet ortaya çıktı. Bu şikâyetin sahibi olan kişi, Hazım Bey, Sivas Valisi iken kanunsuz olarak görevinden atıldığını iddia eden Amasya Naibi İsmail Seyfettin Efendi idi. Seyfettin Efendi, Amasya Mutasarrıflığının isteği üzerine kanunsuz olarak görevinden atıldığını, bundan doğan zararının giderilmesini ve kanunun uygulanmasını talep ediyordu[300]. Bunun üzerine kanunun uygulanarak soruşturma açılması Hazım Bey'e emredildi ancak bu tarihte o, şehreminliği görevi için yola çıktığından emir kendisine ulaşmadı[301]. İstanbul'da görevine başlayınca kendisinden İsmail Seyfettin Efendi ile ilgili nasıl muamele yaptığı soruldu[302] fakat Hazım Bey'in bu konudaki açıklamasına kaynaklardan ulaşılamadı. Onun hakkındaki şikâyetler Seyfettin Efendi'ninkinden ibaret değildi. 28 Mart 1909 tarihinde Kırşehir

---

[292] BOA, BEO, 3515-263559; Şehremini olan Hazım Bey'e ait fotoğraf için bakınız; *Nevsal-i Osmani*, 27 Mart 1909, Ek 23.
[293] "İcmal-i Dâhili- …istihbarat-ı ahiremize nazaran Ankara Valisi Hazım Bey, Şehremanetine tayin olunacakmış. İstanbul ahalisine müjde!..", *İstişare*, 18 Mart 1909.
[294] BOA, BEO, 3515-263582.
[295] "Şehremaneti", *Servet-i Fünun*, 21 Mart 1909.; "Şehremaneti", *Şura-yı Ümmet*, 21 Mart 1909.
[296] "Tevcihat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Mart 1909., S.158.
[297] "Şehremaneti Muavin-i Cedidi", *Yeni Gazete*, 22 Mart 1909.
[298] "Şehremin-i Cedidi", *Yeni Gazete*, 28 Mart 1909.
[299] "Şehremini Hazım Bey", *Sabah*, 28 Mart 1909.
[300] BOA, DH.MKT., 2775-3.
[301] BOA, DH.MKT., 2791-86.
[302] BOA, DH.MKT., 2791-86.

eski Mutasarrıfı Rıza Paşa, Hazım Bey'in Ankara Valisi olduğu esnada kendisini memuriyetten azlettiğini, bu nedenle zararının onun tarafından karşılanmasını istiyordu. Bu şikâyet Şura-yı Devlet'te tartışılmış ve soruşturmaya yer olmadığına karar verilmişti[303].

Belediye Umum Cemiyeti üyeleri ile ilk toplantısını 30 Mart'ta gerçekleştiren Hazım Bey, onlara yaptığı konuşmada İstanbul'u imar etmek ve güzelleştirmenin ancak elbirliği ile mümkün olacağını belirtmişti[304]. Daha sonra üyelerle müzakereye başlanmış ve Belediye dairelerinden hazırlanıp Şehremaneti'ne gönderilen geçici bütçelerin bir kısmı incelenerek kabul edilmişti[305]. 7 Nisan'da Hazım Bey'in başkanlığında tekrar toplanan Cemiyet, bütün belediye dairelerinin gelirlerinin tek elde toplanarak ve dairelere bölüştürülerek uygulanan sistemin değiştirilmesi, dairelerin yalnız maaşlar gibi ödemelerinin bütçe yapılarak, inşaat ve diğer belediye işleri için olan meblağın Şehremaneti bütçesine devredilmesi meselelerini tartılmış ve çoğunluğun isteğiyle konu bütçe komisyonuna havale edilmişti[306]. Ayrıca rıhtım, terkos ve tramvay şirketlerinin sözleşmelerine göre faaliyet gösterip göstermediklerini incelemek amacıyla üyelerin bazılarından oluşturulmuş bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Bundan başka Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından sarraflardan vergi alınmasını kolaylaştırmak için atanan kethüdalığın Belediye Umum Cemiyeti tarafından kaldırılması kabul edilmiş, bütün esnaf vergileri belediyeye ait olduğundan bu şekilde işlem yapılması uygun görüldü[307].

Osmanlı Devleti ve özellikle başkent İstanbul açısından Mart-Nisan 1909, siyasi ve askeri karışıklıkların olduğu bir dönemdi. II. Meşrutiyet'in ilanının etkileri devam ediyordu ve Meşrutiyet rejimine muhalif bazı kimselerin kışkırtmaları, siyasetin orduya girmesiyle orduda ortaya çıkan çok başlılık çeşitli olaylara sebebiyet veriyordu. Özellikle alaylı subayların ordudan çıkarılması yerlerine İttihatçı subayların getirilmesi gerilimi daha da arttırıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi mevcut durumu daha da kötüleştirdi. Yaşanan gerginlik neticede 13 Nisan 1909'da 4. Avcı Taburu askerlerinin, subaylarını etkisiz hale

[303] BOA, BEO, 3523-264205.
[304] "Şehremaneti", *Şura-yı Ümmet*, 31 Mart 1909.
[305] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Tanin*, 31 Mart 1909.
[306] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Osmanlı*, 7 Nisan 1909.
[307] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Şura-yı Ümmet*, 7 Nisan 1909.

getirerek Meclis-i Mebusan binasını kuşatmasıyla bir isyana dönüştü[308]. İsyancı askerlere bazı din adamları ve medrese öğrencileri de katılmışlardı. İstanbul'da durumun kontrolden çıkması üzerine Selanik'ten yola çıkan ordu ile ona Edirne'de katılan bazı birliklerinin birleşmesiyle *"Hareket Ordusu"* teşkil edildi[309]. Hareket Ordusu 20 Nisan'da Yeşilköy'e yerleşti. Aynı gün Hazım Bey, umumi meclis üyeleri, belediye daireleri başkanları, Belediye Umum Cemiyetinin bazı üyeleri Yeşilköy'e giderek Hareket Ordusu'na resmen katıldıklarını açıklamışlar, ordu için gerekli erzak gibi şeyleri İstanbul'dan temin edebileceklerini söylemişler, kendilerine teşekkür edilmiş ve geri dönmüşlerdi[310]. Hazım Bey yine 22 Nisan'da Yeşilköy'e giderek Hareket Ordusu erkânıyla tekrar buluşmuştu[311].

İstanbul'da isyan 24 Nisan 1909'da bastırılmıştı ve 25 Nisan'da Hareket Ordusu, Yıldız Sarayı'na da hâkim olmuştu. Bu olaydan sonra Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve Selanik'e gönderilmişti. Bunun akabinde Yıldız Sarayı'ndaki bütün eşyaların, evrakların tespiti ve sayımı için 29 Nisan'da bir komisyon oluşturuldu. Şehremini olması nedeniyle komisyon başkanlığına Hazım Bey getirildi. Komisyonun diğer üyeleri; Meclis-i Emanet azâsından Tevfik ve Miralay Muhyiddin Beyler, Sekizinci Belediye Dairesi Reisi Şevket Bey, Onuncu Süvari Alayı Kumandanı Kaymakam Cevdet Bey ve Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey'di[312]. Hazım Bey başkanlığındaki bu komisyon sıkı bir şekilde çalışmaya başladı. Hatta suiistimalleri önlemek amacıyla ve Mahmut Şevket Paşa'nın isteğiyle Meclis-i Mebusan da bu çalışmalara katılmıştı. Meclis-i Mebusan tarafından oluşturulmuş iki heyet ve Hazım Bey başkanlığındaki komisyonun çalışmaları neticesinde Yıldız Sarayı'ndan elde edilen para ve mücevher mühürlenerek Harbiye Nezareti'ne teslim edilecekti[313].

Şehremini Hazım ve Meclis-i Emanet âzasından Muhittin ve Tevfik ve Beşiktaş Belediye Reisi Şevket, Süvari Kaymakamı Cevdet, Erkânı Harbiye Binbaşısı Hafız İsmail Hakkı Beylerden oluşan komisyon görevine 3 Mayıs'ta Yıldız

[308] Hasan Acar, Gökmen Gök, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", *Journal of Awareness*, C.5, S.3, 2020, s.368.
[309] Cüneyt Marmara, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.99.
[310] "Ayastefanos'ta" *Servet-i Fünun*, 21 Nisan 1909; "Ciddi", *Karagöz*, 22 Nisan 1909.
[311] "Şehremini", *Servet-i Fünun*, 23 Nisan 1909.
[312] Hasan Ali Polat, Osman Akandere, "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, Bahar 2020, s.343.
[313] Hasan Ali Polat, Osman Akandere, *a.g.m.*, s.358.

Sarayı'ndaki nakit paraları sayma ve araştırmaya başlamıştı[314]. Bu araştırmalar sonucunda elde edilen nakit paralar çantalara yerleştirilerek ve bu çantalar mühürlenerek Harbiye Nezareti'ne ulaştırıldı. Mücevherler, altın ve gümüş kıymetli eşyalar kasalara ve Taş Oda Denilen yere kaldırılıp mühürlendi[315]. 4 Mayıs'ta komisyon sayım işlerine devam etmiş, kıymetli mücevherler iki büyük kasaya konularak kilitlenmiş, anahtarları Hazım Bey'e verilmişti[316]. Yıldız'da bulunan paralar ve mücevherler dönemin basınında tartışılan konulardan biriydi. 5 Mayıs'ta Yıldız'da on üç kasadan ikisi anahtarları bulunarak açılmış, içlerinden çıkan doksan bin kadar altın ve gümüş akçeler çanta ve sandıklara konularak mühürlenmiş ve Bahriye Nezaretine ulaştırılarak veznesine teslim edilmişti. Taş Oda'da dört kasa çilingir tarafından açılmış, içerilerinden yirmi dört bin lira çıkmış, bunun yüz lirası masraflar için Şehremini Hazım Bey'e verilmiş kalanı Harbiye Nezareti'ne ulaştırılmıştı[317]. Nitekim 13 Mayıs'ta Taş Oda'da Hazım Bey'in dikkatini çeken küçük bir çekmecede elmas, yakut ve buna benzer mücevherlerin yer aldığı tespit edilmişti[318]. Selanik'te bulunan eski Sultan II. Abdülhamit'e gönderilmek üzere olan iki çantanın incelenmesi sırasında Şehzade Abid Efendi adına bazı senedat-ı hakani ve Şirket-i Hayriye senetleri tespit edilmiş ve bunlar mühürlenerek Harbiye Nezareti'ne teslim edilmişti[319].

Bu görev mütareke döneminde Hazım Bey'in yargılanma nedenlerinden de biri olacaktı. İlerleyen günlerde Komisyon Reisi Hazım Bey, rahatsızlanmış[320] ve azalardan Muhittin ve Tevfik Beyler de şehremanetinden gelen davet üzerine ayrılmışlardı. Buna ek olarak 17 Mayıs'ta Hazım Bey, şehremanetine ait işlerin aksaması nedeniyle komisyon başkanlığını bırakarak kendisinin asıl görevine dönmesi emrini aldı[321] ve 19 Mayıs'tan itibaren asıl görevine geri döndü[322]. Meclis-i Mebusan'da Yıldız Tahkikatı'nın tartışma konusu olması ve açıklama talep edilmesi nedeniyle Hazım Bey, Dâhiliye Nezareti adına Hazım Bey, 13 Haziran'da bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında iki yüz doksan altı bin kuruşun Yıldız civarındaki bir kışlada elektrik makinesi ve orada yapılan duvar masrafı için, yüz elli yedi bin kuruşun da Karadağ Prensi Sahilhanesi'nin tamiratı için harcandığını açıklamıştı. Ayrıca her sene Yıldız'ın

[314] *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: I Cilt: 5 İçtima Senesi: I, s.213-214.
[315] Yıldız'da Şale Köşkü'nün kapısının mühürlendiği fotoğraf için bakınız; *Musavver Muhit*, 20 Mayıs 1909, Ek 24.
[316] *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: I Cilt:3 İçtima Senesi: I, s.206.
[317] "Yıldız Saray'ndaki Tahkikat" *Takvim-i Vekayi*, 15 Mayıs 1909, S.213.
[318] "Yıldız'da Bulunan Zi-Kıymetler" *Musavver Muhid*, 13 Mayıs 1909.
[319] "Yıldız'da İki Çanta", *Tanin*, 12 Mayıs 1909.
[320] "Şehremaneti", *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1909.
[321] BOA, DH.MKT., 2815-38.
[322] BOA, BEO, 3550-266224.

tadilatı için Şehremaneti bütçesinden bir milyon kuruş verildiğinin tespit edildiğini de eklemiş ve bu harcamayı içeren ayrıntılı bir cetvel okumuştu[323]. Görevi boyunca imar faaliyetlerine önem veren Hazım Bey, Kadıköy'de inşa edilmeye başlayan ve daha sonra Şehremaneti'ne devredilen rıhtımı teftiş etmiş, burada inşa edilecek caddenin genişliğini yeterli görmemişti. Yolların genişliğini temin etmek amacıyla mahalin caddelere taksimini uygun görmüştü[324]. Bundan başka Şehremaneti memurlarının ıslahatına da önem vermiş, kendisinin başkanlığında bu konuda bir komisyon kurulmasını sağlamıştı[325].

Romatizma hastalığından mustarip olan Hazım Bey, sağ ayağında ortaya çıkan iltihabın tedavisi amacıyla 15 gün süreyle Yalova kaplıcasına gitmek için 23 Haziran'da izin istedi[326]. Ancak İstanbul vilayet teşkilatının ve dairelerinin düzenden mahrum olduğu bir sırada makamından uzaklaşmasının uygun olmayacağı gerekçesiyle bu talebi reddedildi[327]. Bunun üzerine 26 Haziran'da doktorlar tarafından verilen raporla yeniden talepte bulundu, buna dayanılarak Hazım Bey'in görevini yapamayacak durumda olduğu anlaşıldığından talebinin kabul edilmesine ve onun yerine Umumi Belediye Cemiyeti[328] Başkanı Said Paşa'nın veya bir başkasının vekâlet etmesine karar verildi[329]. 29 Haziran'da Hazım Bey'in bir ay tedavi ve on beş gün kaplıcada kalması, yerine Said Paşa'nın vekâlet etmesi Sadrazam tarafından kabul edildi[330]. Ancak Said Paşa'nın işlerinin yoğunluğu sebebiyle görevi kabul etmemesi üzerine, önce Belediye Meclisi Mehmet Ali Bey'in vekâlet edeceği[331] konuşulmasına rağmen 30 Haziran tarihinde Şehremaneti Muavini Adil Bey'in vekâlet etmesi uygun görüldü[332].

Hazım Bey'in hemen izne çıkamadığı ve 31 Haziran'da Maliye Nazırı Cavit Bey ile görüştüğü tespit edilmiştir. Belediye Umum Cemiyeti'nden bazı üyelerin de yer aldığı toplantıda Şehremaneti'nin gelirleri ve giderleri görüşülmüş ve giderlerin gelirlerden çok daha fazla olduğu tespit edilmişti, bu açığın kapatılması çareleri

---

[323] *Takvim-i Vekayi*, 14 Haziran 1909, S.241, s.12-14.
[324] "Kadıköy Rıhtımı", *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1909.
[325] "Şehremaneti Tensikatı", *Yeni Gazete*, 24 Haziran 1909.
[326] BOA, DH.MKT., 2854-27.
[327] BOA, DH.MKT., 2854-27.
[328] 1877 Dersaadet Belediye Kanunu'na göre İstanbul Şehremaneti, belediye reisi, belediye meclisi ve umumi belediye cemiyeti olmak üzere üç organa sahipti. Belediye Umum Cemiyeti (Cemiyet-i Umumiye-i Belediye) diğer iki organın müştereken toplantısı ile yedek üyelerden oluşmaktadır. Fuat Yörükoğlu, "Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci", *Mevzuat Dergisi*, S.135, Mart 2009, s.12.
[329] BOA, DH.MKT., 2856-69.
[330] BOA, BEO, 3586-268894.
[331] "Şehremaneti Vekâleti", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Haziran 1909.
[332] BOA, DH.MKT., 2862-16.

tartışılmıştı. Hazım Bey köprülerden toplanan gelirlerin Şehremanet'e verilmesi teklifini de yinelemişti[333]. Bu toplantıdan bir iki gün sonra Hazım Bey, Yalova kaplıcalarına gitmek için İstanbul'dan ayrıldı. Hazım Bey ayrıldıktan sonra onun yerine Adil Bey'in vekâlet etmesi Hükümetin kararı hilafına Belediye Umum Cemiyeti tarafından Adil Bey'in kadro harici bulunduğu gerekçesiyle uygun görülmedi[334]. Cemiyet üyeleri Hazım Bey olmaksızın yaptığı toplantıda Adil Bey vekil olarak kaldıkça toplantı yapmama kararını almıştı. Cemiyet hatta Meşrutiyet şenliklerinin yaklaştığı, İstanbul'un imar ve güzelleştirilmeye bu kadar muhtaç olduğu bir dönemde Hazım Bey'in görevinin başında bulunması isteğini ona iletmişler, ancak bu istekleri onun nezdinde kabul edilmemişti[335]. Ancak izni bitince Yalova'dan dönen Hazım Bey, 13 Temmuz'da Belediye Umum Cemiyeti ile birlikte toplantı yapmıştı[336].

Meşrutiyet Bayramı kutlamalarından sonra 25 Temmuz 1909 tarihinde Hazım Bey, Şehreminliği görevinden istifa etti. Hazım Bey, Belediye Umum Cemiyeti'ne bu konuda yaptığı açıklamada rahatsız ve artık vücudunun tahammülü olmadığı sebebiyle istifaya mecbur olduğunu belirtiyordu. Ayrıca daha önce bu kararı bildirmeyi istemişken bayram sebebiyle bu isteğini ertelediğini ifade ediyordu[337]. Bu istifanın nedenlerini bir dilekçe ile hükümete de bildirdi. Bu dilekçede[338] birinci sebep olarak sağ bacağı için gördüğü tedavi nedeniyle doktorların kesinlikle dinlenmesi gerektiğini tavsiye ettiklerini ifade ediyordu. Devamında bu tedavinin ne kadar süreceğini belirsiz olduğu, bu nedenle Şehreminliğe geri dönüp tekrar izin almasının vazifeye vekâlet edenler açısından da garip olacağından bahsediyordu. Buna ek olarak İstanbul'un imarı konusunda Şehremanetinin hizmet ve faaliyetlerine her zamankinden çok ihtiyaç duyulan bir dönemde Şehremaneti memurunun bir aylık maaşının bile ancak borçlanarak ödenebildiğini, bu hal nedeniyle istediği gibi hizmet etmesinin mümkün olmadığını, birçok vilayette devlet ve millete pek çok hizmet ettiğinden bahsederek artık sabır ve tahammülü kalmadığı için görevinden affını istiyordu.

Buna karşılık 26 Temmuz'da Hazım Bey'e verilen cevapta[339] istifa için ifade edilen nedenlerden ilkinin tartışılmasının mevzu bahis olmadığı bildirilmiştir.

[333] "Şehremaneti Bütçesi", *Yeni Gazete*, 1 Temmuz 1909.
[334] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 2 Temmuz 1909.
[335] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Tanin*, 4 Temmuz 1909.
[336] "Hazım Bey", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 14 Temmuz 1909.
[337] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Yeni Gazete*, 28 Temmuz 1909.
[338] BOA, DH.MKT., 2885-1-1.
[339] BOA, DH.MKT., 2885-1-2.

Şehremanetin gelirlerinin yetersizliği ile ilgili olan ikinci ve asıl nedene gelince bunun geçici bir şey olduğu, yoksa başkentin imarı ve inşası için tek önemli kurum olan şehremanetin meşrutiyet devrinde böyle bir halde bırakılmayacağı belirtilmiştir. Buna ek olarak Hazım Bey'in istifasının sonunda ifade ettiği ve istifaya temel teşkil eden durumların ne olduğunun anlaşılmadığı, eğer Nezaretle irtibata geçerse bu durumun çözülebileceği bildirilmiştir[340]. Yine Belediye Umum Cemiyeti de Hazım Bey'in istifadan vazgeçmesini istiyor ve onun gibi daima çalışmaya hazır olduklarını beyan ediyorlardı[341]. Ayrıca Cemiyet daha sonraki toplantısında da bu istifaya şiddetle karşı çıkarak Hazım Bey nezdinde bir heyet göndermeye karar vermişti[342].

Bu süreçte Hazım Bey'in 27 Temmuz tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkere ile istifasının asıl nedeninin yerine vekâleten Adil Bey'in görevlendirilmesi olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Hazım Bey'e kendisinin izinli olduğu sürede vekil olarak Meclis-i Emanet Reisi Mehmet Ali Bey yerine Adil Bey'in tayin sebebinin Şehremaneti işlerine vakıf olması ve kadro dışında kalmasının kanuna aykırı bir durum olmaması olduğu iletildi. İlaveten böyle bir sebep yüzünden istifanın uygun olmayacağı belirtildi[343]. 31 Temmuz tarihinde Hazım Bey'den emanet işlerinde aksaklıklar meydana geldiğinden evvelki gün yazıldığı gibi hemen emanete varması ve akşama kadar durumun bildirilmesi isteniyordu[344]. Yine 31 Temmuz'da bu kez Hazım Bey, kendisi hakkında 29 Temmuz'da verilen doktor raporunu da ekleyerek aldığı telgrafa cevap veriyordu. İki tarafın telgrafla haberleşmesinden Hazım Bey'in bu sırada Yalova'da tedavi altında olduğu tahmin edilmektedir.

Doktor raporunda tavsiye olunduğu gibi Hazım Bey, sağ bacağının şimdilik bir ay süreyle kesinlikle hareketsiz kalması ve sargılı olması gerektiğinden, tedaviye hızlı bir şekilde başladığından bahsediyordu. İlaveten bu sürenin uzamasının muhtemel olduğu bu nedenle Şehremanetinin sınırsız bir zaman vekâletle yönetilmesini uygun olamayacağı için gereğinin yapılmasını talep ediyordu[345]. Bu gelişme üzerine Sadrazamlık makamı tarafından 3 Ağustosta Hazım Bey'in görevine devam etmesinin mümkün olmadığı göz önüne alınarak, şehir konusunda bilgisi olan Müze-i Hümayun

[340] Hazım Bey'in istifasıyla ilgili bakınız; *Kalem Dergisi*, 5 Ağustos 1909, Ek 25.
[341] "Hazım Bey ve Cemiyet-i Umumiye", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Temmuz 1909.
[342] "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye" *Tanin*, 30 Temmuz 1909.
[343] BOA, DH.MKT., 2885-1-3.
[344] BOA, DH.MKT., 2885-1-4.
[345] BOA, DH.MKT., 2888-53-2.

Müdürü Yardımcısı Halil Edhem Bey'in Şehreminliğe tayinine karar verildi[346]. Zaten Adil Bey de Belediye Umum Cemiyeti tarafından kendisine bütçe verilmemesi üzerine istifa etmişti[347].

Gerek Dedeağaç Mutasarrıflığı ve gerek onu takip eden valilik görevleri sırasındaki idare ve imar alanlarındaki başarıları nedeniyle Hazım Bey, bu göreve getirilmişti. Ancak görevine başlar başlamaz 31 Mart Olayı ve akabinde Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi meselesi ortaya çıkmış, bu olaylar sonucunda kurulan Yıldız Komisyonuna başkanlık etmiştir. Bütün bu meseleler nedeniyle şehremini görevi gölgede kalmıştır ve hatta göreve başladığı tarihte toplantılarını sürdüren Belediye Umum Cemiyeti başkanları ve üyeleriyle ancak 30 Mart 1909 tarihinde görüşebilmişti. Bu görüşmedeki konuşmasında *"Heyet-i muhtereme ile teşerrüf ediyorum. Bu saat bugün mukadder imiş. Her şeyden evvel şehrimizin haline müteessir olmayacak bir Osmanlı tasavvur olunamaz. Hiç oturmamak, hiç uyumamak, elden ne gelirse diriğ etmemek lazım. İnşallah cümlemiz bu niyetle çalışalım. Memleketimizi terakki ettirelim."* demişti[348]. Ancak bütün bu sözler temenniden ibaret kalmıştı. Hazım Bey, hastalık durumu, şehremaneti gelirlerinin imar faaliyetlerine imkân vermemesi ve başkent olması hasebiyle İstanbul'daki siyasi meselelerin daha ön planda olması nedeniyle istenilen başarıyı gösterememişti. Onun döneminde şehremanetindeki gelişmeler arasında belediye kadrosuna alınacak memurların sınava tabi tutulması ve ilk belediye bütçesinin hazırlanması sayılabilir[349]. Böylece Hazım Bey'in şehremini görevi son buldu. Kendisinin talebi üzerine 16 Eylül 1909 tarihinde Hazım Bey'e aylık 5000 kuruş emeklilik maaşı bağlandı[350].

Hazım Bey, Eylül 1909'dan Şubat 1911'e kadar devamlı bir görevde bulunmadı. Bu bir buçuk yıl içerisinde İstanbul'da ikamet ederken, hikâyelerini topladığı Eski Şeyler[351] ve Yeni Şeyler-Küçük Paşa[352] adlı kitaplarını yayınladı[353]. Bundan başka 1910 yılının Haziran ayında hükümet tarafından oluşturulan bir heyete

[346] BOA, BEO, 3609- 270672-1.
[347] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1996, s.228.
[348] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*., s.218.
[349] Tarkan Oktay, *İstanbul Şehremaneti,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.338.
[350] BOA, DH.MUİ, 10-5-1.
[351] Kitabın kapak fotoğrafı için bakınız; Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326, Ek 26.
[352] Kitabın kapak fotoğrafı için bakınız; Ebubekir Hazım*, Yeni Şeyler- Küçük Paşa*, Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326, Ek 27.
[353] "İki Yeni Eser", *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, 1 Ocak 1910.

dâhil olarak Avrupa'ya seyahat etti. Mayıs ayında Hazım Bey'in heyette yer alacağı kesinleşmiş ve Hazım Bey, Sultan V. Mehmet Reşad ile görüşmüştü[354]. Bu ziyaret Dr. Nazım Bey[355]'in teklifi üzerine ve Fransa Büyükelçiliğinden de ticaret ataşesinin katılımıyla gerçekleştirilecekti. Haziran 1910'da Fransa'ya varması planlanan bu heyette birçok Osmanlı mebusu, Osmanlı tüccarı, sanayi ve tarım uzmanları yer alacaktı[356]. Bu seyahate katılmak isteyenlerin öncelikle heyetin idaresine bir mektup ve 26 lira ile başvurması gerekiyordu[357]. Eğer başvurular kontenjanı aşarsa kura çekme yöntemine başvurulacaktı[358]. Talimatnamenin tamamına baktığımızda bu seyahat bugünkü gezi turlarının şartlarıyla oldukça benzerdir. Heyette yer alan kişi sayısı tespit edilememekle birlikte geniş bir kadrosu olduğu görülmektedir. Heyet Fransa'ya İtalya üzerinden gitmiştir. Hatta Venedik de heyetin uğrak yerlerinden biri olmuş ve burada da çeşitli kurumları ziyaret etmişlerdir[359]. Heyet 9 Haziran'da Marsilya'ya varmıştır. Paris ve Lyon seyahat edilen yerlerden olmuştur. Heyet bütün uğrak yerlerinde resmi törenlerle karşılanmıştır. Seyahat yaklaşık bir ay sürmüş, heyet 7 Temmuz 1910 tarihinde İstanbul'a dönmüştür[360]. Hazım Bey'in bu seyahati ile ilgili gözlemleri ve düşünceleri herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir.

2.3. Hicaz Valiliği

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki hâkimiyeti 1517 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde başladı. Osmanlı yönetimine geçen Hicaz'da Mekke emirlerinin eskiden beri sahip oldukları imtiyazlı statüler aynen korundu. 1818 yılında Mısır Valisi Mehmet Âli Paşa kuvvetleri Hicaz Bölgesindeki Vehhabi işgalini sona erdirdi. Bunun üzerine bölge Mısır'a bağlandı bu durum 1840 yılına kadar devam etti. 1841 yılından sonra Hicaz Eyaleti'nin yönetimini yeniden düzenledi. Ordunun ve Cidde gümrüğünün kontrolü valiye verilirken Mekke şehrinin idari işleri ile Hicaz bölgesinde bulunan kabile

[354] "Huzura Kabul", *Tanin*, 30 Mayıs 1910.
[355] Dr. Nazım Bey, önde gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerindendir. 23 Temmuz 1909 - 23 Temmuz 1910 tarihleri arasında İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nde genel sekreter olarak görev yapmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız: Ahmet Eyicil, "Nâzım Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nazim-bey.
[356] "Fransa'da Osmanlı Zevarı", *Tanin*, 26 Haziran 1910.
[357] *Fransa'ya Seyahat Talimatnamesi*, İstanbul, 1910, s.4.
[358] *Fransa'ya Seyahat Talimatnamesi*, s.5.
[359] "Osmanlı Heyeti" *Tanin*, 4 Mayıs 1910.
[360] "Osmanlı Heyet-i Zevarı Şehrimize Döndü" *Yeni Gazete*, 9 Temmuz 1910.

yönetimi Mekke emirine bırakıldı[361]. Bütün bu değişikliklere rağmen yönetim açısından valinin nüfuzu kasabalar haricinde pek geçerli değildi, Hicaz'ın her tarafında emirliğin hükümet teşkilatına benzer özel teşkilatı vardı ve her kasabada bir şerif kaymakamı bulunuyordu[362]. Daha sonra Hicaz Eyaleti 1864 tarihli Vilayet Kanunu'na göre vilayete dönüştürülerek yeniden teşkilatlandırıldı[363]. Mekke, Medine ve Cidde sancaklarından oluşan Hicaz vilâyeti, bu durumunu küçük değişikliklerle Osmanlı döneminin sonuna kadar korudu. Ancak 19. yüzyıldan itibaren bölgeyi merkeze bağlama politikaları neticesinde Hicaz'da merkezi hükümetin etkisi ve buna bağlı olarak Hicaz Valisinin de yetkisi giderek arttı. Hicaz Demiryolu'nun 1908 yılında Medine'ye ulaşmasının ardından 1 Eylül tarihinden itibaren tren seferleri düzenlenmeye başlanmıştı[364]. Bu da merkezileşmeyi kolaylaştırdı. Ancak bütün bu girişimler Hicaz Valisi ile bölgedeki etkinliğini kaybetmek istemeyen Hicaz Emiri arasındaki çatışmayı giderek arttırdı.

Hicaz Valisi Kemal Bey'in 25 Şubat 1911'de sağlık sorunlarından dolayı istifa etmesi sonucunda Hicaz Valiliği'ne tecrübeli ve yetkin olduğu belirtilen Hazım Bey'in tayinine karar verildi[365]. 29 Mart 1911 tarihinde Hazım Bey, padişah ile görüştü ve yeni görevi için yola çıkarak[366] 14 Nisan'da Cidde'ye ulaştı[367]. Nisan ayının sonlarına doğru Mekke'ye vardı[368]. Hazım Bey bu görevini 11 Ekim 1911 tarihine kadar sürdürdü. Hazım Bey, vali olarak atandığında Hicaz'daki karışıklıklar tüm hızıyla devam ediyordu. II. Meşrutiyet'ten sonra Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin, bölgedeki gücünü yaymaya çalışıyordu. 1910 yılında Medine'nin Hicaz'dan ayrılarak ayrı bir sancak olması Şerif Hüseyin'in Hicaz Valisi üzerindeki baskısını arttırmasına yol açtı[369]. Aslında Basra'da ve diğer Arap vilayetlerinde de yerel güçlerle merkezi yönetim görevlileri arasında çatışmalar alışıldık durumlardı. Ancak Mekke Emirinin tarihsel bir

---

[361] Süheyl Sapan "Osmanlı Döneminde Hicaz'ın İdari Ve Mali Yapısı İlgili Bazı Mülahazalar 1840-1916" *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri*, Elazığ 11-13 Ekim 2012, s.327.

[362] Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devletinin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s.173-174.

[363] Zekeriya Kurşun, "Hicaz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Hicaz#2-Osmanli-Donemi, s.438.

[364] Emrah Çetin, "Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918)" *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s.104.

[365] BOA, İ..DH.., 1486-36.

[366] "Huzura Kabul", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Mart 1911.

[367] İngiltere'nin Cidde Başkonsolosu James Henry Monahan Hazım Bey'i şöyle anlatmaktadır: "Nisan 14'ünde yeni Vali Hazım Bey İstanbul'dan geldi, ancak aynı gün Mekke'ye doğru yola çıktı ve Assir Seferine çıkmadan önce Büyük Şerif'i görmesi gerektiğini söyledi. Bu yüzden konsoloslardan hiçbirini göremedi. Yeni Vali, kendisini 5 yıl önce Vali olarak tanıdığım Manastır'da çok fazla enerji veya kapasite izlenimi vermedi. *Records of the Hijaz 1798-1925 Volume 7: 1910-1918*, Edited by A.L.P Burdett,, Archive Editions, Oxford 1996, s.72.

[368] "Hicaz Valisi", *Tanin*, 20 Nisan 1911.

[369] Hasan Kayalı, "Hicaz Vilayetinde II. Meşrutiyet: Değişim ve Devamlılık", *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek* Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.130.

meşruiyeti vardı. Şerif Hüseyin de bu meşruiyeti ve gücü arttırmak için uğraşıyordu. Merkezi hükümetin buna cevabı valilik konusunda tecrübeli ve becerikli görülen Hazım Bey'i tayin etmek oldu ve tayin Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e de bildirildi. Şerif Hüseyin, vali beyin değiştirilmesine karşı çıkmış, o sıralarda bu değişikliğin uygun olmadığını ve işlerin yolunda gitmesi için bu tayinin durdurulmasını istemişti[370]. Ancak Şerif Hüseyin'in bu isteğine rağmen Hazım Bey'in Hicaz'a vali olarak tayini gerçekleşti.

Hicaz'a Hazım Bey'in tayin edildiği günlerde Yemen'de Osmanlı yönetimine karşı büyük bir isyan patlak vermişti. Şerif Hüseyin de bu isyanın bir bölümünü teşkil eden Asir'de Şeyh İdrisi'ye karşı savaşmak için sefere gitti. 2 Mayıs 1911'de Hazım Bey başta olmak üzere Mekke'nin bütün devlet görevlileri ve ileri gelenleri onu şehrin dışına kadar uğurladılar[371]. Şerif Hüseyin, Asir'den döndüğünde karşılama töreninde Hazım Bey'i kendisinin rakibi Şerif Muhammet Nasır ile fazla yakın buldu ve bundan rahatsız olduğunu belirtti[372]. Buna ek olarak resmikabul törenine Şerif Nasır'ın da davet edilmesi sonucunda Şerif Hüseyin, Nasır geri çekilene kadar resmikabule katılmayı reddetti[373]. Hazım Bey buna itiraz etti, ancak olay Şerif tarafından bir hakaret olarak algılandı. Bunun üzerine Hazım Bey, Şerif Hüseyin'e nezaket ziyaretinde bulunmadı. Bu onun Şerif Hüseyin tarafından Sadrazama şikâyet edilmesine neden oldu. Bu şikâyet neticesinde Hazım Bey, onu ziyaret etmek zorunda kaldı[374]. Şerif Hüseyin bu ve benzeri tavırlarıyla diğerlerinde olduğu gibi Hazım Bey üzerinde de baskı kurmaya çalışmış ve kendi otoritesini güçlendirmeye uğraşmıştır[375].

Tanzimat'tan itibaren imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Hicaz Bölgesi'nde de ıslahat yapılması gündemdeydi. Hatta bu konuda Hicaz Kumandanı ve Valisi Müşir Osman Nuri Paşa'nın 1885 tarihli Hicaz Raporu, köklü ve kapsamlı bir ıslahat programı öngörüyordu[376]. Sağlık alanı bu programın en önemli dallarındandı ve özellikle hac dönemlerinde ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı hazırlıklı olacak bir sağlık sistemi gerekliydi. İşte bu hastalıklardan biri olan kolera 1831 tarihinden itibaren

[370] BOA, BEO, 3862-289581.
[371] "Yemen" *Tanin*, 2 Mayıs 1911.
[372] Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.187.
[373] Saleh Muhammad Al-Amr, *The Hıjaz Under Ottoman Rule 1869-1914: Ottoman Valı, The Sharıf Of Mecca, And The Growth Of Brıtısh Influenc*e, Rıyad Unıversıty Publıc, March 1978, s.141.
[374] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.188.
[375] İsmail Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, S.20.
[376] Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.29, Ankara 1996.

Hicaz'da görülmeye başladı[377]. Bu tarihten itibaren bazı dönemler salgın halinde bazı dönemler de daha dar kapsamlı olarak hacıları ve yerel ahaliyi etkisi altına aldı. Öyle ki; 1902-1910 yılları arasında 329 kişi bu hastalık nedeniyle hayatını kaybederken 1911 yılında bu sayı 2078'i buldu[378]. Buna karşın bazı tedbirler alındı. 1895'te Mekke sıhhiye tabibi ve daha sonra Hicaz Sıhhiye İdaresi Başkanı Doktor Kasım İzzeddin'in Lâyihası doğrultusunda Mekke Sıhhiye İdaresi kuruldu[379]. Böylece Hicaz'da salgın hastalıklarla sıhhiye idaresi aracılığıyla mücadele edilmeye başlandı. Bu mücadele kapsamında hac mevsiminde kurban kesilme işleminin sağlığa uygun şartlarda yapılması için bazı önlemler alındı. Hazım Bey, mülki idarenin bölgedeki yöneticisi olarak sağlık işleriyle de yakından ilgilendi. Mina[380]'da yapılacak konserve fabrikası için neler gerektiğini araştırıyor, burada kesilen kurbanların etlerinin konserve ya da kavurma şeklinde korunarak satılmasının ve bu kurbanların derilerinin toplanmasının sağlık açısından önemli olduğunun üzerinde duruyordu[381]. Ayrıca bu etlerin ve derilerin satışından elde edilecek paranın Mekke ve Mina'nın imarı için kullanılmasını istiyordu.

Hazım Bey'in hem Hicaz'ın imarı hem de bölgeyi merkeze bağlama çalışmaları başarılı olamadı. Şerif Hüseyin'in bölgede nüfuzu arttırma girişimleri ve Osmanlı memurları üzerindeki baskıları nedeniyle altı aydan biraz daha uzun süren sonuçsuz bir görev süresinin ardından Hazım Bey Beyrut'a tayin edildi. Süleyman Nazif 1919 yılında kaleme aldığı bir yazısında Hazım Bey Hicaz Valisi iken Emir'in hilelerini ve amaçlarını keşfederek, yedi sene sonra İslam âleminin geleceğini katiyen tayin edecek bir hengâmede oynayacağı rolü anlamış ve o zaman günü gününe gerekli makamlara haberdar etmekte kusuru etmemişti. Yazıya göre Hazım Bey'in, bizzat şifre ettiği telgraflara İstanbul'dan Mekke'ye giden cevaplar ilk olarak Şerif Hüseyin'e iletilmişti[382]. Hazım Bey'in Hicaz Valiliği ile ilgili olarak İngiltere'nin Cidde Başkonsolosu James Henry Monahan'ın değerlendirmesi şu şekildedir; [383] *"Hicaz Valisi E. Hazım Bey'in bugün S/S Eupharates ile Cidde'den ayrılarak aynı sıfatla tayin edildiği Beyrut'a gittiğini ve Hicaz'daki kuvvetlerin komutanı Münir Paşa'nın kendi görevlerine*

[377] Sinan Kuneralp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", Çev. Münir Atalar, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* S.7, 1996, s.503.
[378] Sinan Kuneralp, *a.g.m.*, s.504.
[379] Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina,s.465.
[380] Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm'ın yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunan Mina şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin (menâsik) yapıldığı yerdir. Mehmet Şener, "Mina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mina, s.96.
[381] Kasım İzzeddin, *Hicaz'da Teşkilat ve Islahat-ı Sıhhiye ve 1330 Senesi Hacc-ı Şerifi Senevi Rapor*, İstanbul 1914, s.71.
[382] "Bir Hakikat-i Tarihiye", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Kanun-ı evvel 1919.
[383] *Records of the Hijaz 1798-1925 Volume 7: 1910-1918*, s.115-116.

ek olarak onun yerine hareket edeceğini bildirmekten onur duyarım. Altı aydan fazla bir süre Hicaz Valiliği yaptı ve tüm bu süre boyunca Taif'teydi. Burada yaptığı işlerin toplamı yok denecek kadar azdır. Türkiye'de Meşrutiyet Hükümeti'nin kurulmasından bu yana Hicaz'ın 5. Valisiydi ve Valilerin bu kadar sık yer değiştirmesi yabancı tebaa açısından çok can sıkıcıdır, Türk Hükümeti'nin prestij kaybından bahsetmeye bile gerek yok, Büyük Şerif tüm gücü eline geçiriyor ve aslında durumun efendisi. Mekke'nin Büyük Şerifi ile ilişkileri dostane olmaktan çok uzaktı ve şüphesiz bu, onun buradan taşınmasına neden oldu. Büyük Şerif'in Assir'dan geldiği gün Vali onu karşılamak için dışarı çıktı ve diğerlerinin yanı sıra Şerif Nasar da ona eşlik etti. Büyük Şerif'in Vali'nin şefaati resepsiyona girmeyi reddetti. Şerif Nasar partide olduğu sürece çadırda kalacaktı. Şerif Nasar gitmek zorunda kaldı ve Vali bu hakareti kalbine gömdü. Bundan sonra Şerif Nasar ile aralarında hiçbir ziyaret gerçekleşmedi. Bundan sonra Büyük Şerif ile aralarında herhangi bir ziyaret gerçekleşmedi. Valinin Büyük Şerif'e çok kızgın olduğu anlaşılıyor ve Hollandalı meslektaşımla yaptığı bir röportajda "Hazim ve Hossain'in işi henüz bitmedi" dediği bildiriliyor."

Hicaz Valiliği süresince Hazım Bey'in yaptığı işlerle ile ilgili olarak Başkonsolos Monahan'ın görüşlerine katılmak mümkün değildir. Dr. Kasım İzzeddin'in belirttiği gibi Hazım Bey yetkileri ölçüsünde ve Şerif Hüseyin'in baskılarına direnerek Hicaz için önemli konularda çalışmış ve Hicaz'ın imarı için uğraşmıştır. Ancak gerek görev süresinin kısalığı ve gerekse Hicaz'daki çift başlı yönetim biçimi onun burada başarısız olmasına neden olmuştur. Hazım Bey, bir bölgedeki yerel güçlerle anlaşmanın merkezi yönetim ve yöneticiler için çok gerekli olduğunu bilecek kadar tecrübeli bir devlet adamıdır. Burada Şerif Hüseyin'e karşı uyguladığı politika Bâb-ı Âlî'den gelen emir üzerine olmalıdır. Hükümet, Şerif Hüseyin'in bölgedeki nüfuzu kırmak için çeşitli yollar denemiştir, ancak bunu sağlamada başarılı olamamıştır.

Bunun üzerine ona karşı bir denge politikası uygulamaya koymuştur. Bu bazen onun onaylamadığı adayları vali olarak tayin etmek olmuş bazen de Şerif Hüseyin'in isteğiyle bazı yöneticileri değiştirmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Hazım Bey'in tayin haberi Şerif Hüseyin'e ulaştığında bunun uygun olmadığını bildirmişti. Şerif Hüseyin'in uzun yıllar Şura-yı Devlet üyesi olarak İstanbul'da bulunduğunu ve Hazım Bey'in Manastır ve Musul valiliklerindeki başarıları hakkında bilgi sahibi olduğunu da hesaba katarsak bu tayini en başından neden istemediğini anlaşılabilir. Şerif Hüseyin'in bu politikası Hazım Bey'e özel bir şey değildir. Şerif Hüseyin, Hicaz'da merkezi

yönetimin etkisini kırabilmek ve kendi nüfuzunu arttırabilmek için her türlü girişimde bulunmaktan geri durmamıştır. Hicaz valilerini baskı altına almak bu girişimlerin başında gelmektedir. Neticede Hazım Bey ile Şerif Hüseyin arasındaki çekişme Şerif Hüseyin'in başarılı olmasıyla sonuçlanmıştır.

2.4. Beyrut Valilikleri

2.4.1. I. Beyrut Valiliği

Beyrut, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında bölge ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girdi. Burası Osmanlı Devleti'nde Biladü'ş-Şam (bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile Güneydoğu Torosların Güneyi) diye adlandırılan bölge içerisinde yer alıyordu. Osmanlı, bölgeyi Dürzî Maan (1516-1697) ve Sünni Şihab (1697-1841) ailelerinden emirler atayarak yönetmişti[384]. Dönem dönem Suriye Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Beyrut'ta 1888-9 yılında vilayet idaresi kurulmuştur[385]. Bundaki amaç, Doğu Akdeniz sahillerini dış etkilere karşı korumak ve asayişin sağlanmak, bir olay meydana geldiğinde hızlı müdahale edilmesi ve tedbir alınmaktı[386]. 1889-90 ile 1910 yılları arasında Beyrut vilayeti Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktadır[387]. Beyrut, 19.yüzyılda Osmanlı yönetimine karşı gelişen Arap milliyetçilik akımının en önemli merkezlerinden biri haline geldi. Mehmet Ali Paşa'nın işgal ve idaresi döneminde Amerikan, Fransız ve İngiliz misyoner okullarının açılmasına izin verilmesi Arap milliyetçiliği fikrinin doğuşu ve gelişmesine zemin hazırlamıştı[388]. II.Meşrutiyet'ten sonra Beyrut'ta yirmi beş kadar günlük gazete çıkıyordu[389].Yusuf Akçura oraya yaptığı bir gezide Beyrut'taki Osmanlı Medresesi'nde Türkçe ve Türk tarihinin okutulmamasına dikkati çekmişti[390]. Bunlara ek olarak Beyrut Vilayet'nin çok kültürlü

---

[384] Yunus Ekici, "Osmanlı Yönetiminden Fransız Manda İdaresine Kadar Lübnan'da Dürzî-Marunî Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30, S.2, Temmuz 2020, s.558.

[385] Asuman Özgen, *1272h/1855-6 İle 1328h/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz Ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, T.C Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001, s.63.

[386] Zafer Orha, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi (1887-1909)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2022, s.384.

[387] Asuman Özgen, *a.g.e.*, s.64.

[388] Davut Dursun, "Beyrut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beyrut, s.82.

[389] İsmail Hakkı Babanzâde, *Irak Mektupları Beyrut'tan Kuveyt'e*, Yay. Haz.: Murat Çulcu, Büke Yayıncılık, İstanbul 2002, s.28.

[390] Sebahattin Şimşir, "Yusuf Akçura'nın Mektupları Işığında Birinci Dünya Savaşı Öncesi Beyrut Medrese-İ Osmaniyesi'nin Ortaya Koyduğu Siyasi Ve Sosyal Gerçekler", *Sykes-Pıcot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu Ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu 1-2 Aralık 2016*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.10.

ve çok çeşitli etnik yapısı da göz önüne alınırsa 19. yüzyıldan itibaren merkezi yönetim açısından bazı problemlerin ortaya çıktığı görülebilir.

Hazım Bey'in 11 Ekim 1911 tarihinde Beyrut Vilayeti'nin önemi ve siyasi durumunu göz önüne alınarak bu konudaki vasıfları da bilindiğinden Beyrut Valisi tayin edilmesine karar verildi[391]. Bu tayin üzerine Hazım Bey 4 Kasım 1911'de Cidde'den ayrılarak S/S Eupharates Gemisi ile Beyrut'a doğru yola çıktı[392]. 16 Aralık'ta padişahın resmi fermanı okunmuş ve yapılan törenle Hazım Bey görevine başlamıştı[393]. Hazım Bey buradaki ilk valilik görevini 26 Ağustos 1912 tarihine kadar yani yaklaşık on ay sürdürdü. Hazım Bey, Beyrut'a vali olarak atandığında Türk-Arap ilişkilerinin sıkıntılı olduğu bir dönemdi. Araplar reform talep ediyorlardı ancak bu reformların ana konusu kendi vilayetleri ve Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde Arap özerkliğiydi[394]. Bu durumda Hazım Bey, Beyrut'ta istikrarı sağlamak için çaba sarf etti. Hatta daha göreve yeni başlamışken Beyrut'a bağlı Trablus-Şam Sancağı'nda iki köy halkı arasında arazi nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıkları gidermek için jandarma kumandanıyla beraber bu bölgeye gitmişti[395].

Nitekim kendisi de bu konuda *"İzahata Beyrut'tan başlamak lâzım: Bu vilayetin, son senelerde tecrübesiz ellerle döndürülen idare çarkında hâsıl olmuş bozuklukları kısa bir müddet içinde ıslah ettim. Malum olduğu üzere Beyrut'ta sakin Müslim, gayrı Müslim cemaatler arasında müzmin nefretin mucip olageldiği hadiselerde her iki taraf mücrimlerinin aynı şiddetle takip ve uzaklaştırılmaları hadiselere nihayet verdiği gibi, oraya vardıktan birkaç gün sonra, Şam-Trablus kasabası içinde türeyen bir soyguncu çete; idare mesleğiyle münasebeti bulunmayan mutasarrıfın acemiliğinden, polis ve jandarma memurlarının aciz veya müsamahalarından istifade ederek bir buçuk seneden beri akşamdan sonra kimsenin sokağa çıkmamakta olduğunu gazetelerde gördüm. Derhal mahalline giderek bir gecede bu on iki kişilik çeteyi yok ederek emniyet ve asayişi iade ettim. Bir müddet sonra Hisnilekrad kazasında Sünni Müslümanlar'la Nusayriler arasında zuhur edip*

[391] BOA, DH.MTV, 1-55; "Valiler", *Tanin*, 12 Teşrin-i evvel 1911.
[392] *Records of the Hijaz 1798-1925 Volume 7: 1910-1918*, s.115-116.
[393] "Emr-i Ali'nin Kıraatı", *Beyrut*, 16 Kanun-ı Evvel 1911.
[394] Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu,* Çev: Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s.77.
[395] "Zat-ı Ali Vilayetpenahi", *Beyrut*, 23 Kanun-ı evvel 1911.

büyümeye pek müsait ve memleket için gayet zararlı olan çarpışmaları yine bizzat mahalline gidip men ve mütecavizleri yakalattırdım." demektedir[396].

O, Hicaz Valiliği'ni sürdürürken İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmek için Osmanlı Devleti'ne ültimatom verdi. Akabinde Trablusgarp Savaşı başladı. Trablusgarp'ta kolay bir zafer kazanamayacağını anlayan İtalya, sahil şehirlerini bombalayarak Osmanlı Devleti'ni kendi istediği şartlarda bir barışa zorlayabileceğini düşündü. İtalya'nın bombalayacağı düşünülen yerlerden biri de Beyrut'tu. Nitekim bu bombalama 24 Şubat 1912 tarihinde saat sabah dokuzda gerçekleşti[397]. Bunun üzerine Hazım Bey aynı gün farklı saatlerde iki bombardıman olduğunu, bombardımanda hasar alan binaları, 15 kişinin şehit olduğunu, bu bombalama nedeniyle halk arasında ortaya çıkan paniğin yayınlanan beyanname ile önlendiğini, Şam'dan trenle üç bölük süvari getirildiğini, Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya konsoloslarının alınan tedbirlerden dolayı kendisine teşekkür ettiklerini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişti[398]. Bu bombardıman halk arasında büyük paniğe yol açmıştı. Bu nedenle bazı yağma ve asayişsizlik olayları baş göstermişti. Bir kısım halk redif taburu deposunu basıp, silah ve çok miktarda cephaneyi almıştı[399]. Bu gibi olayların artması ve büyümesi üzerine Hazım Bey de gerekli tedbirleri aldı ve 26 Şubat'ta hükümetten izin alarak askeri kuvvetlerle hükümetin çalışmasını sağlama, alınan silahları hızlı bir şekilde toplamak ve asayişi sağlamak için idare-i örfi ilan etti[400].

Yayınlanan idare-i örfi kararnamesi üçüncü maddesine göre şehrin düzeni için mülki idarenin görevleri askeri idareye bırakılmıştı[401]. 28 Şubat 1912'de Beyrut halkı tarafından Sadaret ve Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraflarda Hazım Bey'in bu bombardıman sırasında ve sonrasında halkın güvenliği için şehirdeki her yeri bizzat dolaşarak aldığı tedbirlerin her türlü iltifatın üstünde olduğunu belirtmişlerdi[402]. Buna ek olarak konsoloslar kendisine yazılı olarak teşekkür etmişler[403] hatta bu konsoloslar elçiliklerine gönderdikleri raporlarında da Hazım Bey'den övgüyle bahsetmişlerdi[404].

---

[396] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, Pera Turizm Ve Tic. A.Ş., İstanbul 1997, s.51
[397] Ömer Osman Umar, "Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.51, 2001, s.735.
[398] "Dahiliye Nezaret-i Celilesine", *Beyanü'l-Hak*, 26 Şubat 1912.
[399] Ömer Osman Umar, *a.g.m.*, s.745.
[400] BOA, DH.SYS, 75-1.
[401] "Beyanname-i Resmi", *Beyrut*, 26 Şubat 1912.
[402] "Beyrut Valisi Hazım Bey", *Tanin*, 4 Mart 1912.
[403] "Takdir-i Mesai", *Beyrut*, 9 Mart 1912.
[404] "Beyrut Valisi", *Tanin*, 10 Mart 1912. Beyrut Bombardımanı ve Hazım Bey ile ilgili haberler için bakınız; Ek 28-30.

Bu bombardımandan önce de Beyrut'ta var olan ve fırsattan istifade ederek karışıklık çıkamaya çalışan kaçakçılık çetesi örfi idare ilan edilmesiyle ve alınan tedbirlerle başarısızlığa uğratılmıştı[405]. Bombardımandan sonra yeni bir saldırı olabileceği tehlikesine rağmen Hazım Bey başta olmak üzere tüm Osmanlı idarecileri aldıkları tedbirlerle emniyet ve huzuru sağlamışlar ve etnik ve dini grupların zarar görmesini önlemişlerdi. Dünya kamuoyu İtalya'nın bu saldırısını kınarken, Osmanlı yöneticilerini huzur ve güvenliği sağlamak için aldığı tedbirlerden dolayı tebrik etmişlerdi. Öyle ki; Hazım Bey'in bombardıman esnasındaki soğukkanlılığı mayıs ayında bile basında yer alıyordu[406]. Sultan V. Mehmet Reşat da Beyrut'ta güvenliğin sağlanmasında aldığı tedbirlerden dolayı Hazım Bey'i tebrik etmişti[407].

Beyrut Valiliği boyunca gündemin ana meselesi reform talepleriydi. Bu sadece Beyrut eşrafının isteği değildi ve Hazım Bey de bunu bir gereklilik olarak görüyordu. Nitekim o, Mart 1912'de başkente, vilayet yönetiminde reform yapılması konusundaki görüşlerini özetleyen bir muhtıra gönderdi[408]. Burada Beyrut Vilayeti'nin Alsas-Loren'den pek az farkı bulunduğunu, hükümet tarafından hızlıca kalıcı tedbirler alınmadığı takdirde Fransız politikasının günden güne etkisini arttıracağını anlatıyordu. Yazının devamında İngiltere ve Amerika'nın nüfuzunu, Fransızlar kadar olmasa da İngiliz konsolosunun İzmir'de bulunmuş ve Türkçe'yi de öğrenmiş biri olduğunu ifade ediyordu. Buna ek olarak yabancıların nüfuzunu kırabilmek ve tedbir alabilmek için valilerin yetkilerinin arttırılması gerektiğini belirtiyordu[409]. Ayrıca Sadrazam'a gönderdiği bir yazıda vilayetlere genel müfettişler gönderilmesinin gerekli olduğunu, bunun gerekliliğini Rumeli Müfettişliğini örnek vererek açıklıyor, vali, kaymakam, mutasarrıf, nahiye müdürlerinin iş yoğunluğundan bahsediyordu. İlave olarak vilayetler kanununun bir an evvel çıkarılmasının bir zorunluluk olduğunu, eğer kaza ve liva idaresi için yeterli yetki verilmezse istenen idarenin kurulamayacağını ifade ediyordu[410].

Hazım Bey, Beyrut Vilayeti ile ilgili bilgi toplamak ve teftişte bulunmak için 14 Nisan'da vilayet dâhilinde bir geziye çıkmıştı. Sayda, Akka, Hayfa gibi yerleşim

[405] "Beyrut Valisi", *Tanin*, 10 Mart 1912.
[406] "Beyrut Valisi Hazım Beyefendi", *Servet-i Fünun*, 14 Mayıs 1912.
[407] BOA, İ. MBH, 8-22.
[408] Martin Strohmeier, "Die Erfahrungen Zweier Osmanischer Valis in Bilad aş-Şam", *Archivum Ottomanicum*, S.21, 2003, s.222.
[409] "Hind Yolunda", *Sebilü'r-Reşad,* 15 Ağustos 1912.
[410] BOA, BEO, 4027- 301981.

yerlerinde ikişer üçer gün kalarak kırsalın durumu hakkında bilgi toplayacaktı[411]. 27 Nisan'da gezisini bitirerek Beyrut merkezine geldi[412]. Bütün bunlardan başka Hazım Bey, vilayet idarelerinde görülen sorunlara çözüm yolları aramaya devam ediyordu. Bu görevi sırasında taşra idaresinde tespit ettiği aksaklıkları ve bunların nasıl çözüleceğini Tasvir-i Efkâr Gazetesi'ne gönderdiği ayrıntılı bir makalesinde açıklıyordu[413]. Bombardıman esnasında ve sonrasındaki faaliyetleriyle Hazım Bey, müslim ve gayri müslim halkın güvenini kazanmıştı. Hatta Temmuz 1912'de Beyrut Klüp'te eşrafın ileri gelenlerinden bazıları, kendisinin Beyrut'ta en az beş yıl kalması için hükümete telgraf çekeceklerini ifade etmişler ancak Hazım Bey bu girişimin zarar getireceğini ve kendi rızasıyla Beyrut'tan başka bir vilayete gitmeyeceğini belirtmişti[414]. Hazım Bey Beyrut'ta valilik görevine devam ederken İstanbul'da çeşitli olaylar neticesinde 1908'den itibaren iktidarı kontrol eden İttihat ve Terakki yönetimden uzaklaşmak zorunda kaldı. 16 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu.

Yeni kurulan hükümet İttihat ve Terakki'ye mensup olduğunu düşündüğü kişileri başka yerlere tayin etme yoluna gitti ve Hazım Bey de bu yöneticilerden biri oldu. 15 Ağustos 1912'de Hazım Bey'den Selanik Vilayeti'ne tayinin Vükela Meclisi tarafından onaylandığı ve acele cevap vermesi isteniyordu[415]. Hazım Bey'in bunu kabul etmediğini 26 Ağustos'ta onayı alınmadan Halep Valiliği'ne atandığı yazıdan anlaşılmaktadır[416]. Bunu üzerine Hazım Bey, 28 Ağustos'ta hükümete çektiği telgrafta[417] Beyrut'taki hizmetlerinin eski hükümet tarafından takdir edilmediğini, mevcut hükümetin de kendisinin onayını almadan başka bir vilayete göndermeye çalıştığını belirtiyordu. İlave olarak eğer Beyrut'tan gönderilmesinin memleket için yararlı olacağı düşünülüyorsa sağlık gibi bir durum bahane edilerek istifaya davet edilmesinin daha uygun olacağını ifade ediyordu. Dâhiliye Nazırı Daniş Bey, Hazım Bey'e üç gün sonra cevap verdi ve bu cevap da acele Halep'e gitmesi gerektiği oldu[418].

---

411 "Zat-ı Ali Vilayetpenahi", *Beyrut,* 20 Nisan 1912.
412 "Teşrif-ı Ali Vilayetpenahi", *Beyrut,* 27 Nisan 1912.
413 Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut, 1913, s.3. Hazım Bey, İstanbul'a döndüğünde, daha önce Tasvir-i Efkâr'da çıkan bu makalesine ek olarak, hükümete gönderdiği layiha ve Beyrut'ta iki kez göreve geldiğinde yaptığı konuşmalarını bu eserinde toplamıştır. Bu eserle ilgili ayrıntılı bilgiye ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.
414 Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.53-54.
415 Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.49.
416 BOA, İ..DH.., 1494-88.
417 BOA, DH.İD.., 144-34.
418 Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.55.

Hazım Bey hükümetin bu emrine uymadı ve buna sert bir telgrafla[419] cevap verdi. Böylece hükümete ve bir kopyasını basına gönderdiği telgrafta kullandığı dil memuriyetine yakışmayan Hazım Bey görevinden azledildi[420].

Onun telgrafı basında da geniş yer buldu, nitekim 4 Eylül 1912'de yerleri değiştirilen ve azledilen valilerle ilgili konuyu ele alan Hüseyin Cahit Yalçın[421] bu durumun kanuna uygun olmadığını belirtirken, İttihat ve Terakki'ye mensup olmanın ne zamandır bir suç olduğunu soruyordu. Yalçın, makalesine devam ederek dünyanın takdir ettiği ve Beyrut'ta adının mermere altın harflerle yazılması gereken bir vali olan Hazım Bey'in İttihat ve Terakki yönetimi tarafından ödüllendirilmediği gibi bu sefer de kendisine sorulmadan başka yere tayin edildiğini sert bir şekilde eleştiriyordu. Buna sebebin *"Hazım Bey İttihatçıdır"* diye fısıldayan gizli ağızlar olduğunu ifade ediyordu[422]. Bu konudaki başka bir yazıda insaflı bir İttihatçıdan naklen denilerek Hazım Bey'in fazla gürültü çıkardığını, seçim suiistimalinden[423] sonra bile muhaliflerin, İttihatçıların Beyrut Valisini Halep'e göndermekle yetindiğini hâlbuki daha önceki vali Ethem Bey'i İttihatçılara yemin etmedi diye görevden aldıklarını söylüyordu[424]. Bu yorum bir İttihatçıdan daha çok bu azil üzerine hükümete gelen tepkileri azaltmak

[419] "C. 18 Ağustos 1328. Onbeş gün evvel makam-ı sadaretten aldığım şifre telgrafla zatı valalarının Selanik vilayetine tayinleri Vükela Meclisi'nce tensip olunduğundan muvafakat-ı aliyyeleri cevabı bugün muntazırdır." denilmiş ve muvafakat edilmemişti. Ben o heyet-i vükela baki iken muvafakat edip etmeyeceğim sorulmaksızın, memuriyetimin Halep vilayetine nakloundığunun tebliği hayreti mucip oldu. Beyrut bir mutasarriflik iken de hâlâ mühim ve büyük bir vilayet olan Halep valiliğine naklim beni hiçbir suretle izrar ve tezlil etmeyeceği cihetle, bu tahvilden şahsen inkisar ve şikâyete mahal yoksa da eğer bir meşrutiyet devrinde yaşadığımız sahih ise, bilvücuh daha nazik olan Selanik valiliği için muvafakatım sual edilip de Halep için sorulmaması sebebi nedir? Devr-i sabıkta defalarla duçar olduğum bu muamelelerin aynıyla bu devirde de tekerrüründen müteessirim. Muhtelif kavimlerden müteşekkil olan Osmanlı İmparatorluğu'nda haklı, haksız her isyan eden kavmi tatyip için mutlaka o kavimden olan zevat iktidar mevkiine getirilecek ve o mevkie her gelen diğer kavimlerden bulunan memurların her türlü takdire layık vatanperverane hizmetlerine rağmen onların meşru haklarını iptal, izzetinefislerini payimal edecekse, müşterek vatanın selametine cansiperane hizmet edecek kimse bulunmayacaktır. Daha birkaç ay evvel düşman gülleleri altında şehri yağmadan ve ahaliden bir kısmını katliamdan ve yalnız Beyrut değil belki Suriye kıtasını tasrihe hacet olmayan bir tehlikeden kurtardığımdan dolayı arz ve teklifime binaen altmışı mütecaviz zevata verilen nişanları, madalyaları henüz tevzi etmekte bulunduğum bir sırada muvafakatım alınmaksızın buradan kaldırılmam bu memleketin idari tarihine hayreti mucip bir garibe, makûs bir muamele olmak üzere kaydedilecektir. Yalnız meşrutiyete değil, insaniyete de çirkin bir darbe ve vatanın menfaatlerini muhil olan bu muameleyi şiddetle protesto eder, ve şayet bombardıman esnasında şehri yağma etmelerine müsaade etmediğim eşhası memnun etmekten başka buradan Halep'e kaldırılmaklığıma kanuni bir sebep varsa bunun meydana konulmasını rica ederim. BOA,DH.İD.., 144-34 .

[420] "Sabık Halep Valisi Hazım Bey", *Senin*, 5 Eylül 1912.

[421] 1875-1957 yılları arasında yaşamış gazeteci, hikâye ve roman yazarı, edebiyat eleştirmenidir. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte İttihatçılar'ın safında hareketli bir siyasî hayata atıldı; 1 Ağustos 1908'de Hüseyin Kâzım Kadri ve Tevfik Fikret'le birlikte Tanin gazetesini çıkarmaya başladı. Ömer Faruk Huyugüzel, "Yalçın, Hüseyin Cahit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/yalcin-huseyin-cahit.

[422] "Siyaset- Hükümete İhtiyaç Var", *Cenin*, 4 Eylül 1912.

[423] 1908'den sonra İttihatçıların uygulamaları onlara karşı ülkede hızla gelişen bir muhalefet cephesini de ortaya çıkardı. 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruldu. Yoğun baskı altında yapılan ve sonradan "sopalı seçim" olarak ifade edilen 18 Ocak 1912 seçimlerini İttihatçılar kazandı. Seçim suiistimali ile kastedilen mesele budur. Cevdet Küçük, "Bâbıâli Baskını", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini, s.389.

[424] "Hazım Bey'in Telgrafı", *Tanzimat*, 6 Eylül 1912.

isteyen birinin yorumu gibi bir izlenim vermektedir. Tanzimat Gazetesi'nin[425] İttihat ve Terakki yönetimine muhalif bir yayın organı olması bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Hazım Bey ile ilgili Beyrut'ta görev yaptığı on ay boyunca ve özellikle bombardımanda aklı ve fedakârlığı sayesindeki yararlarının her zaman hatırlanacağından, azmi, çabuk kavrayışı ve tedbirli oluşunun herkes tarafından kabul edildiğinden bahsedilmekteydi[426]. Hazım Bey'in Beyrut'taki birinci valilik dönemi böylece sona erdi. Halep Valiliği görevinden azledilen Hazım Bey, 18 Eylül 1912'de İstanbul'a gitmek üzere Beyrut'tan ayrıldı[427].

2.4.2. II. Beyrut Valiliği

Hazım Bey, 13 Şubat 1913 tarihinde yeniden Beyrut Valisi olarak atanana kadar İstanbul'da kaldı. Bu sıralarda Osmanlı yönetimi siyasi kriz içerisindeydi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığındaki hükümet İttihat ve Terakki destekçilerini yönetimden uzaklaştırmaya devam ediyordu. Ekim 1912'de Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. 13 Ekim 1912'de başlayan savaşta art arda gelen yenilgiler neticesinde 29 Ekim'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etti. Bunun üzerine kabineyi Kamil Paşa kurdu ve ateşkes yapabilmek için girişimlere başladı. Edirne'nin Bulgaristan'a terkedileceği iddiası nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Ocak 1913'de hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçirdi[428]. Bu olayın Hazım Bey açısından neticesi Beyrut Valiliği'ne yeniden atanması oldu. 13 Şubat 1913'te Beyrut Valisi Ethem Bey'in azledilerek yerine Halep eski Valisi olup Beyrut Vilayeti açısından durum ve yeterliliği sabit olan Hazım Bey'in tayin edilmesine karar verildi[429]. Hazım Bey'in bu görevi 23 Haziran 1913 tarihine kadar sürdü.

Beyrut Valiliği kendisine ikinci defa teklif edildiğinde Hazım Bey bir şart ile bu görevi kabul edeceğini söyledi. Bu şartı da makul bir vilayet idare kanunu yapılarak valilerin yetkisinin artırılmasıydı. Nitekim kendisi bu şartını Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'e *"İktidarsız, salahiyetsiz valilik etmekten usandım. Teşhis edip de tedaviye*

[425] İttihat ve Terakki muhalifi matbuatın en büyük temsilcisinden biri, devrin önemli aydınlarından Lutfi Fikri tarafından 29 Nisan 1911 tarihinden itibaren çıkarılan Tanzimat gazetesiydi. Hürriyet ve İtilâf kurulduktan sonra bu yeni fırkanın sesi olarak neşriyatını sürdürdü. Ali Birinci, "Hürriyet Ve İtilâf Fırkası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hurriyet-ve-itilaf-firkasi,507.
[426] "Vilayet Valiliği" *Beyrut*, 7 Eylül 1912.
[427] "Azimet", *Beyrut*, 21 Eylül 1912.
[428] Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi, s.23.
[429] BOA, İ..DH.., 1497-77.

muktedir olmadığım memleket dertleri karşısında ıstırap hissetmeye artık mecalim kalmadı. Makul bir İdare-i Vilayet Kanunu yaparsanız memnuniyetle giderim." diyerek ifade etmişti[430]. Bu istek hükümet tarafından da kabul edildi. Hazım Bey göreve başlayana kadar yerine Tahrirat Müdürü Seni Bey'in vekâlet etmesine karar verildi[431].

II. Meşrutiyetin ilanından sonra zaten vilayetler kanunu gündeme gelmiş Şura-yı Devlet tarafından çalışma yapmak üzere bir kurul toplanmıştı. Kanun-ı Esasi ve vilayetlerden alınan bilgilere göre hazırlanan tasarı Şura-yı Devlet'te görüşüldükten sonra Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine rağmen Balkan Savaşları nedeniyle kanun halini alamamıştı[432]. Yine Hazım Bey *"Nihayet hayli zaman önce hazırlanmış olan kanun projesi, birlikte ve süratle tetkik ve tashih olunmak üzere seçtiğim zevattan bir komisyon teşkil olunarak Bab-ı Âli'de gece, gündüz çalıştık. Ben bu kanun çıkmadıkça Beyrut'a gitmemek istiyordum. Hâlbuki Beyrut'un durumu günden güne fenalaşıyordu. Beni Mahmut Şevket Paşa'nın nezdine davet ettirdiler."* diyerek hükümetin isteği doğrultusunda bir an önce Beyrut'a doğru yola çıkmasıyla ilgili Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile görüşmesini anlatmaktadır[433]. Hazım Bey, 21 Şubat 1913'te Dâhiliye Nezareti'ne giderek Hacı Adil Bey ile Beyrut'taki durumu ve yolculuğunun ayrıntısını görüştü[434].

Beyrut'un yeni valisi Hazım Bey, 7 Mart'ta Beyrut'a vardı[435]. 12 Mart akşamı Cemiyet-i Islahiye[436] temsilcileri yeni valiyi karşılamak ve ıslahat layihasını[437] takdim etmek için hükümet konağına gittiler. Bu görüşmede cemiyet temsilcileri, derhal ıslahat yapılmasının zorunlu olduğunu ifade ettiler. Bu isteğe karşı Hazım Bey, vilayetlerden hepsinin ıslahata ihtiyacı olduğunu ve bununla meşgul olacağını zaten bu şart ile Beyrut'a geldiğini söyledi[438]. Bu toplantıdan üç gün sonra 15 Mart 1913'te hükümet

---

[430] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.55-56.
[431] BOA, DH.MTV., 1-91.
[432] Yüksel Kaştan, "Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati" ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 2, Ocak 2016, s.83
[433] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.57.
[434] "Hazım Bey", *Tanin*, 21 Şubat 1913.
[435] "Beyrut Valisi", *Tanin*, 9 Mart 1913.
[436] Hazım Bey İstanbul'da iken Beyrut reformcuları tarafından Beyrut Cemiyet-i Islahiye yani "Beyrut Reform Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet, o şehirdeki her mezhebi temsil eden millet konseylerin tamamı tarafından seçilmiş seksen altı üyeden oluşuyordu. İlk toplantısını 12 Ocak 1913'te yapan cemiyet 24 üyeden oluşan bir yönetim kurulu da seçmişti. Cemiyetin Hıristiyan üyeleri; Suriye ve Beyrut'un Fransız mandasına girmesini talep ederken, Müslüman üyeler Osmanlı Devleti'nden memnun olup yönetim ve idarede Arap hukukun uygulanmasını istiyorlardı. Zeine N. Zeine, *a.g.e*., s.91.
[437] Beyrut Cemiyet-i Islahiyesi, Vali Ethem Bey'in izni dâhilinde 10 Şubat 1913'te bir ıslahat layihası hazırlamıştı. *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, Yay. Haz: Hassan Ali Hallak, Klasık Yayınları, İstanbul 2005, s.96.
[438] *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.114.

meclis kapalı olduğu için vilayetler kanunu tasarısını bazı değişikliklerle birlikte ele alarak *"Geçici Yasa"* halinde yürürlüğe koydu[439]. Bu kanunda vali vilayette her nezaretin en yetkili temsilcisiydi ve yetki genişliği ilkesi gereğince karar alma ve kamu gücü kullanma hakkına sahipti[440]. Adli, mülki, askeri sorumlulukların yanı sıra bu alanlarda valilere geniş yetkiler tanınıyordu[441]. Kanunun çıkarılmasıyla beraber hükümet açısından Hazım Bey'in göreve başlamak için padişah fermanını okutmasının önünde bir engel kalmamıştı. Nitekim daha önce Hazım Bey, 15 Mart'a kadar kanun çıkarılmadığı takdirde memuriyet emrini okutmayacağını ve Beyrut'u terk edeceğini söylemişti[442]. Hükümet bu kanunla beraber taşradaki özerklik ve bağımsızlık isteklerini engelleyebileceğini düşünüyordu. Ancak durum Beyrut'ta ıslahat isteyenler için bu kadar basit değildi.

Osmanlı hükümeti de Beyrut'un ileri gelenleri de ıslahat konusunda hemfikirdi. Ancak ikisi de bu ıslahatın kapsamını kendileri belirlemek istiyordu. Hazım Bey, reformcuları vilayet yasasının yakında çıkmasını beklemeye çağırarak zaman kazanmaya çalıştı. Reform Cemiyeti üyeleri, Hazım Bey'den ıslah layihasını[443] merkeze göndermesini istediler. Hazım Bey bunu reddetti ve bu da Selim Ali Selâm[444] ve Ahmed Muhtar Beyhum gibi Cemiyetin nüfuzlu eşraf ve üyelerinin istifasına yol açtı[445]. 26 Mart'ta Hazım Bey henüz fermanı okutmamıştı[446]. Yine bu günlerde Hazım Bey, yaptığı açıklamalarda Vilayet Genel Meclisi için yeni yetkiler verileceğinden ayrıca Beyrut'ta bir ıslahhane inşası ile Ankara Hukuk Mektebi'nin Beyrut'a nakline karar verildiğini ifade ediyordu[447]. Hükümetin çıkardığı yeni Vilayetler Yasası'nın 28 Mart 1913'te yürürlüğe girmesiyle gerilim daha da arttı. Vilayetler Yasası, reformcular tarafından destek bulmadı. Islahat Layihası ile Vilayet Yasası arasında paralellik olmadığı görülüyordu. Islahat Layihası'nda valiyi merkezi hükümet atıyordu, ancak

---

[439] Seral Tuncer, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016 İstanbul, s.584.
[440] Seral Tuncer, *a.g.e.,* s.585.
[441] Yüksel Kaştan, *a.g.e*., s.85.
[442] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.58.
[443] Aralık 1912'de bir grup reformcu tarafından hazırlanan ve 14 maddeden oluşan layiha Avrupa ülkelerinden seçilmiş yabancı danışman ve uzmanların çeşitli idari birimlere atanmalarını da içeriyordu.. Zeine N. Zeine, *a.g.e.,* s.91. Layihanın tamamı için bakınız: Hassan Ali Hallak, *a.g.e*., s.100-111.
[444] Selim Ali Selâm 1868'de Beyrut'ta doğdu. Beyrut'un Sünni eşrafina mensup bir ailenin çocuğudur. Düzenli bir eğitim alamayan Selim Ali Selâm, babasının vefatı üzerine iş hayatına atılmıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Beyrut belediye başkanlığı yapan Selim Ali Selam, Arap vilayetlerinde ıslahat yapılmasına taraftar olarak 1913'te Paris'te toplanan Birinci Arap Kongresi'ne katılmıştır. *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.120.
[445] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.147.
[446] Martin Hartmann, *Reisebriefe aus Syrien*, Berlin 1913, s.25.
[447] "Vailayat- Beyrut'ta", *Tanin*, 26 Mart 1912.

Umumi Meclis valinin görevden alınmasını talep edebiliyordu. Problemin asıl noktası ise layihanın 2. maddesiydi; buna göre vali hem merkezi hükümetin hem de Umumi Meclis'in kararlarını uygulayacaktı ve bu kararlara karşı sınırlı bir itiraz hakkı vardı[448]. Anlaşıldığı kadarıyla reformcular yönetimde Umumi Meclis'in etkinliğini arttırmaya çalışırken hükümet valiyi daha yetkili kılarak kendi emirlerinin uygulanmasını kolaylaştırmak istiyordu.

Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, cemiyetin varlığından haberdar olunca zaman geçirilmeden kapatılmasını emretti. Buna karşın önerdikleri reformları uygulamamakta direnen Hazım Bey'e de kızan cemiyet üyeleri hükümet aleyhinde gösteriler düzenlediler[449]. Hazım Bey 8 Nisan'da bir genelge yayınladı. Bu genelgede bu cemiyetin, cemiyetler hakkındaki kanuna ve istedikleri ıslahatların da Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğu ifade edilmişti[450]. Böylece ıslahat talepleri arasında yabancı müfettiş, danışman ve uzmanlar tutulması maddesi de yer alan Cemiyet-i Islahiye'nin faaliyetlerine 8 Nisan 1913'te son verildi ve cemiyetin kulübü kapatıldı[451]. Hazım Bey, *"Cemiyetler Kanunu'na aykırı olarak teşkiline vilayetçe müsaade edilmiş ve usulüne göre resmen ilmühaber de verilmiş olan Beyrut Reform Cemiyeti'nin kapatılması tabii idi. Fakat ben, ilk iş olarak onu kapatmayı, duruma göre uygun bulmadığımdan beş on gün tehir ettim. İstedikleri ıslahatı ben Beyrut'a varmadan önce tespit ve ekini vilayete takdim etmişlerdi. Selefimin müsaadesine rağmen kanuna aykırı olduğunu anlayan zevat Cemiyet'i terk ederek yalnız beş on kişi kalmıştı. Bunların da birkaç gün içinde dağıtılacakları bana kuvvetle vaat edilmişti. Dâhiliye Nazırı, Cemiyet'in derhal kapatılmasını ve teşekkülüne müsaade edenler hakkında kanuni takibat icrasını emretti."* [452] diyerek süreci anlatmaktadır.

Buna karşın cemiyet üyelerinin iddiası yerel meclislerin seçimi sonucunda kurulmuş bu cemiyetin hükümetten izin alarak toplandığıydı. Buna ilave olarak cemiyet ilk toplantılarını da hükümetin gözü önünde belediye meclisi binasında yapmıştı. Cemiyet yetkilileri Vali Hazım Bey'in cemiyeti kapatarak Kânun-ı Esasi'ye aykırı davrandığını ve medeni dünyanın gözünde kişisel özgürlükler ve fikir hürriyeti üzerine

[448] Martin Strohmeier, *a.g.e.*, s.228.
[449] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.147.
[450] Hassan Ali Hallak, *a.g.e.*, s.117.
[451] Hassan Ali Hallak, *a.g.e.*, s.14.
[452] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.58.

baskı kurduğunu söyleyerek onu protesto ettiklerini ifade ediyorlardı[453]. Cemiyet kulübü ile ilgili olarak üyelerin önerilerinden ve ricalarından biri kulüplerinin Valinin başkanlığında milli kulüplere dâhil edilerek açık kalmasıydı[454]. Kulübün kapatılması konusunda daha sonra verdiği bir röportajda Hazım Bey, kulübün belli bir süre için açıldığı ve bu sürenin bitmesi ile açık kalmasının kanuna aykırı olacağını söylemişti. Yine cemiyetle ilgili olarak da bir valinin gayrimeşru bir şekilde kurulan bir komiteyi kabul etmesinin o komitenin faaliyetlerinin meşru kılmayacağını belirtmişti[455]. 9 Nisan 1913'te vilayet gazetesi dışında bütün Beyrut gazeteleri, diğer üç sayfalarını boş bırakarak siyah çerçeve içinde Hazım Bey'in yayınladığı fermanın bir nüshasını tek içerik olarak yayınladılar[456]. Bunu takiben belediye meclisi üyeleri, Hazım Bey'i protesto etmek için istifa etmiş ve belediye meclisi için yeniden seçime gidilmesi kararlaştırılmıştı[457]. Seçim yapıldı ancak katılım çok düşük oldu ve yeni üyelerden her birinin aldığı oy 17 ile 30 arasındaydı[458].

İngiliz Konsolosluğu'ndan gelen tavsiye üzerine cemiyet, Amerikan Koleji'nin kampüsünde bir toplantı düzenledi ve greve gidilerek Beyrut'taki bütün dükkân ve mağazaların kapatılmasına karar verildi[459]. 11 Nisan'da grev kararı şehirde halkın ertesi gün işyerlerini kapatacağı haberi duyurulmuştu ve 12 Nisan'da şehirdeki bütün işyerleri kapatıldı. Bunun üzerine Hazım Bey hemen ilgili kişileri gönderip halkın dükkânlarını kapatmaması için duyuru yaptı hatta bu emre aykırı davranışta bulunacakların cezalandıracağını ifade etti. Buna ek olarak 12 Nisan sabahı ev ve dükkânların duvarlarına resmi duyuru asıldı. Burada hükümetin ıslahat uygulamak için tek yetkili olduğu bunun dışında kanuna aykırı bir şekilde kurulan kuruluşların hükümetin halkın yararına yapmaya çalıştıklarını engellemeye çalıştığı ifade ediliyordu. Bu kişilere ortak olarak dükkânlarını kapatanların da sorumlu olacağı belirtiliyordu. Bütün bu uyarıları rağmen Hazım Bey bir sonuç alamadı şehrin dükkânların çoğu kapalı kaldı. Daha sonra sadrazamdan gelen yazıyı yayınladı. Bu yazıda da ıslahatlar konusunda yetkilinin

[453] *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.119.
[454] "Siyaset- Beyrut Ahvali", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mayıs 1912.
[455] "Beyrut'taki Islahatçılar", *Tanin*, 6 Haziran 1912.
[456] Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.92.
[457] Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s.78.
[458] *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.116.
[459] Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.92.

hükümet olduğu ve buna aykırı davrananların Divan-ı Harb-i Örfi'ye teslim edilmesi ciddiyetle tavsiye ediliyordu[460].

Bütün bu uyarılar halkın tepkisini artırmaktan başka bir işe yaramadı ve tutuklamalar oldu. Tutuklananlar 12 Nisan günü Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edildi. Halkı teskin etmeleri karşılığında 13 Nisan akşamı tutuklu şahıslar beraat ettirildi[461]. Kahire'deki Adem-i Merkeziyet Komitesi, 14 Nisan'da Babıali'ye gönderdiği protesto telgrafında valinin görevden alınmasını istiyordu[462]. Beyrut'ta durum gittikçe kötüleşti ve halk sokaklarda hükümet aleyhinde protesto gösterileri yaptı. Cemiyetin kapatılma kararları arasında Kahire'deki Osmanlı Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile olan ilişkisi ile Suriye ve Irak'ta önemli ölçüde destek bulması da rol oynayan önemli etkenler olmuştu. Hazım Bey, cemiyeti kapatma kararını ilan ettikten sonra Şam ve Basra'da da protesto gösterileri düzenlenmişti[463].Valiliği protesto için kapatılan dükkânlar ve mağazalar 17 Nisan'da açıldı. Bu protestonun ticari zarardan başka hiç bir netice vermediği iddialar arasındaydı[464]. Hatta suçluları Divan-ı Harb-i Örfi'ye teslim eden Suriyeli zabitler, onları *"Batlükebir"* (Büyük Kahraman) diye taltif ederek alkışlıyordu[465]. Bu gelişmeler üzerine Hazım Bey, basın üzerinde daha sıkı denetim kurarak Beyrut'ta iki gazeteyi kapattı[466]. Padişah fermanını ise 21 Nisan'da okutabildi ancak davet edilenlerden hiç kimse törene gelmemişti. Beyrut'ta Hazım Bey ve hükümet memurlarına *"garde de déshonneur"* (şerefsiz muhafiz) deniliyordu[467].

Hükümet, Beyrut'taki tepkileri azaltmak ve bir uzlaşma sağlamak amacıyla okullarda ve mahkemelerde Arapça konuşulmasına izin verdi ancak bunun bir yararı olmadı[468]. Hazım Bey'in ıslahat cemiyetini kapatmasından beri görevine son verilmesini isteyenler isimsiz broşürlerle onu ölümle tehdit ettiler, yapılan soruşturmalara ve aramalarına rağmen bu broşürlerin yazarları tespit edilemedi[469]. Hatta Beyrut'ta sokak köpeklerinin boynuna vilayet valisinin ismi olan *"Ebubekir Hazım"* levhasını asacak

[460] *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.120-121.
[461] *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, s.122.
[462] Martin Hartmann, *a.g.e.*, s.113.
[463] Ali Bilgenoğlu, *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.105.
[464] "Beyrut'ta", *Tanin*, 17 Nisan 1913.
[465] Ebubekir Hâzım Tepeyran, Zalimane Bir İdam Hükmü, s.59.
[466] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.146.
[467] Martin Hartmann, *a.g.e.*, s.114.
[468] Martin Strohmeier, *a.g.e.*, s.230.
[469] Martin Strohmeier, *a.g.e.*, s.231.

kadar sert bir muhalefet mevcuttu[470]. Yine Nisan 1913'te imzasız olarak dağıtılan el ilanlarında, Beyrutluları vergi ödememeye, bütün iş yerlerini, okulları, camileri kapatmaya, koşullar değişene kadar *"özgür Lübnan"*a gitmeye çağırmaktaydı[471]. 14 Mayıs'ta Zekeriya Tabariye'nin idam edilmesi vilayet yönetimi ile ahali arasındaki gerginliği iyice arttırdı. Bu idamın nedenleri arasında sokak köpeklerinin boynuna *"Ebubekir Hazım"* levhasının asılması vardı[472]. Cemiyetin Müslüman üyelerinin amacının ıslahat olmasına karşın Hristiyan üyelerinin amaçları arasında Beyrut'un Lübnan'a ilhak edilerek Suriye ve Lübnan'ın Fransa tarafından işgal edilmesi maddeleri yer almaktaydı[473].

1913 yılında bütün Arap bölgelerinde bağımsızlık faaliyetleri artmış ve 18-24 Haziran tarihleri arasında Paris'te Arap Kongresi düzenlenmişti. Burada Suriye'yi (buna Beyrut da dâhildi) Fransa'nın koruması altında, halkın serbestçe seçeceği Müslüman bir prensin yönetiminde özerk bir prenslik haline getirmek hedef ve kararı ortaya çıkmıştı[474]. Ayrıca 21 Haziran 1913'teki oturumda alınan kararlar arasında Beyrut Islahat Komitesi'nin 13 Ocak 1913'te sunduğu ıslahat layihasının acilen uygulamaya konulması da vardı[475]. Bu kararların[476] ilan edilmesiyle birlikte aynı gün Kongre, kararların bir kopyasını Osmanlı Hükümetine de iletti. Yapılan görüşmeler neticesinde, alınan bu kararlar Osmanlı Hükümeti'nce kabul edilmiş ve Arapları temsilen İstanbul'a gelen Abdülkerim El-Halil ile 12 Haziran 1913'te Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey arasında bir anlaşma imzalanmıştı[477]. Bununla hükümetin Arap politikası daha *"ılımlı"* bir tutum almış görünmekle birlikte, hükümet merkeziyetçilik anlayışından taviz vermemişti. Çünkü kabul edilen istekler kanunlaştırılmamış; sadece vakıflar, dil ve askerlik konuları ile ilgili bir irâde yayınlanarak uygulamaya konmuştu[478].

Osmanlı Hükümeti ile Arap liderlerin uzlaşmasının Hazım Bey açısından sonucu Beyrut Valiliği'nden azledilmesi oldu. Hazım Bey *"Bunun üzerine uzlaşmaya gidildi. Bu uyuşma şartlarından birinin, beni Beyrut Valiliği'nden azletmek olduğu*

---

[470] *Bahriye Nazırı ve 4 Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, Arma Yayınları, İstanbul 1996, s.61.
[471] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.149-150.
[472] Hassan Ali Hallak, *a.g.e.*, s.124.
[473] Ali Bilgenoğlu, *a.g.e.*, s.107-108.
[474] Fulya Düvenci Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyaset Ve Modernleşme (1860-1914)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2011, s.229.
[475] İsmail Gümüş, *a.g.e.*, s.57.
[476] Hassan Ali Hallak, *a.g.e.*, s.127-128.
[477] İsmail Gümüş, *a.g.e.*, s.58.
[478] Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, C.1, 2016, s.141.

sonra anlaşıldı. Çünkü bu mesele ve mahallî durumlar hakkında Babıali'ye malumat vermek ve gereken tedbirler birlikte müzakere edilmek üzere, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den telgrafla aldığım izin ile Beyrut'tan hareket ettiğim gün Talat Bey, "istifa ettiğimden" bahsederek yerime Halep Valisi Ali Münif Bey'i seçmişti." diyerek görevden alınışını anlatmaktadır[479]. Ali Münif Bey ise Beyrut'a tayinini şöyle ifade ediyordu: *"Halep valiliğim sırasında, Ebubekir Hazım Bey, Beyrut valisi idi. Beyrut'ta istiklâl hevesi ciddî bir safhaya baş göstermişti. Paris'te bir münakaşa başlamıştı. O sırada fırka merkezinden Talât'tan bir mektup aldım. Suriye istiklâl hareketlerini belirterek Beyrut'taki son hâdise üzerine merkez-i umûmînin tensibiyle Beyrut valiliğine gönderilmemin mukarrer olduğunu, tam salâhiyetle vaziyetin tetkik ve iş'arını bildiriyordu. Bu suretle Beyrut valiliğine tayin edildim."*[480]. Böylece Hazım Bey'in ikinci Beyrut Valiliği de 23 Haziran 1913'te yine bir azille sona erdi. 26 Haziran'da İstanbul'a geldi Sadrazam ve Talat Bey ile görüştü, bu görüşmede Beyrut'un durumu hakkında bilgi vermişti.[481].

2.5. Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Başkanlığı

Beyrut'tan döndükten sonra İstanbul'da hayatına devam eden Hazım Bey, yaklaşık bir yıl resmi görevde bulunmadı. Bu süreçte çeşitli kademelerde bulunan devlet görevlileriyle bazı görüşmelerde yaptı. 4 Temmuz'da Hazım Bey, Ankara Valisi, İran Tercümanı, Reji Direktörü ve Hahambaşı, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'le görüşmüşlerdi[482]. 5 Temmuz'da Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa ile Dâhiliye eski Nazırı Hacı Adil Bey, Beyrut eski Valisi Hazım Bey görüştüler[483]. Yine 13 Temmuz'da Hazım Bey, Nazır Rıfat Bey'i Hazine-i Maliye'de ziyaret etmişti[484]. 21 Temmuz'da Ankara eski Valisi İbrahim Bey, İtalya Sefiri, Hazım Bey ve Hacı Adil Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile görüşmüşlerdi[485]. 12 Ağustos'ta Pierre Loti[486] İstanbul'a geldi.

---

[479] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.59.
[480] Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1996, s.66.
[481] "Hazım Bey", *Tanin*, 30 Haziran 1913; "Hazım Bey", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Haziran 1913
[482] " Mülakat", *Tanin*, 4 Temmuz 1913.
[483] "Müfettiş-i Umumiler", *Tanin*, 5 Temmuz 1913.
[484] "Beyrut Vali-i Sabıkı", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Temmuz 1913.
[485] "Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 22 Temmuz 1913.
[486] 1850-1923 yılları arasında yaşamış Türk dostu olmasıyla ünlü Fransız roman ve oyun yazarı. Ağustos 1913'te İstanbul'a geldiğinde Türk dostu davranışları dolayısıyla büyük bir törenle karşılandı ve devrin padişahı Sultan V. Mehmed Reşad kendisini saraya kabul ederek bir görüşme yaptı. Kemal Kahraman, "LOTI, Pierre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/loti-pierre.

Hazım Bey de onu karşılayanlar arasındaydı[487]. Eylül 1913'te Hazım Bey, *İdari İçtimaı Sanihat* adlı eserini yayınladı. 30 Nisan 1914'de ise Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi reisliğine tayin edildi[488]. Bu tayin birkaç gün sonra da resmi gazetede yayınlandı[489]. Hazım Bey bu görevini Mayıs 1918'e kadar sürdürdü.

Kurulduğundan beri çeşitli dairelerden oluşan Şura-yı Devlet'in işleyişinde çeşitli tarihlerde değişiklikler görülmüştür. Bu dairelerden biri olan Mülkiye ve Maarif Dairesi, ise son şeklini Ekim 1912 tarihinde almıştı[490]. Bu tarihte Maarif Dairesi'nin işleri Mülkiye Dairesine bırakılmış ve yeni dairenin adı Mülkiye ve Maarif Dairesi oldu[491]. Bu dairenin görevleri; idare işleri, zabıta, kara ve deniz kuvvetlerine ait konularla ilgili olarak hazırlanıp Babıâli'ye, oradan da Şura-yı Devlet'e gönderilen düzenlemeler ve kanunları incelemeye, bunların doğru biçimde uygulanması ile ilgili hususları görüşüp karara bağlamaktı. Buna ek olarak eğitimle ilgili olarak genel eğitimin yaygınlaştırılmasına, bu çerçevede mülkiye mektepleri ve medreselerine ilgili işleri görüşmekle görevliydi. Kısaca kanun ve düzenlemeler konusunda görüş bildiren Şura-yı Devlet, yürütme organlarına kesinlikle müdahale edemezdi. Sadece bunların uygulanmasını denetler ve yanlış uygulamaları üst mercilere bildirebilirdi[492].

Hazım Bey, bu görevi sırasında 12 Mart 1915 tarihinde doktorların tavsiyeleri üzerine tedavi olmak amacıyla Viyana'ya gitmesi için bir ay izin istedi, ona izin verildi[493] ve tedavisinden sonra görevine devam etti. Hazım Bey'in bu görevi sırasında tespit edilebilen olaylardan birisi de Mucur Kaymakamı Ali Kemali Bey[494] ile ilgiliydi. Buna göre; Mucur Kaymakamı Ali Kemali Bey, Mucur Kazası'nda bazı kişileri aşağılamak ve onlara hakaret etmekle suçlanıyordu. Bu olay devam eden dünya savaşı dolayısıyla cepheye erzak gönderilirken yolun tamirinin gecikmesiyle nedeniyle meydana gelmişti. Şikâyet üzerine durumu inceleyen Kırşehir Sancağı Encümen İdaresi soruşturmanın yersiz olduğuna karar vermişti. Bu kararın onaylanmasını için dosya Maarif ve Mülkiye Dairesi'ne havale edildi. Hazım Bey'in başında bulunduğu Maarif

[487] "Büyük Misafir", *Tanin*, 13 Ağustos 1913*;* "Mösyö Piyer Loti", *Şelale,* 28 Eylül 1913*;* Pierre Loti'nin İstanbul ziyareti için bakınız; Şelale, 28 Eylül 1913, Ek 31.
[488] BOA, BEO, 4281-321045.
[489] "Tevcihat- Mülkiye", *Takvim-i Vekayi*, 4 Mayıs 1914, S.1806.
[490] Ali Akyıldız, "Şûrâ-yı Devlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sura-yi-devlet, s.238.
[491] Mehmet Canatar, Yaşar Baş, *a.g.e,* s.135.
[492] Mehmet Canatar, Yaşar Baş, *a.g.e,,* s.120.
[493] BOA, ŞD, 3137-17.
[494] 1884-1963 tarihleri arasında yaşamış tarih ve millî terbiye konularındaki eserleri ile tanınan yazar, idarecidir. Birçok yerde kaymakamlık ve valilik yapmıştır. Turgut Akpınar, "Aksüt, Ali Kemali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/aksut-ali-kemali.

ve Mülkiye Dairesi de 8 Eylül 1915'te Memurin Muhakematı Kanunu gereğince bu kararı onayladı[495]. Mülkiye ve Maarif Dairesi Reisi olarak Hazım Bey 1916 yılında Darülelhan'ın kuruluşunda görev aldı. Darülelhan, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan ilk resmi müzik okuluydu. Mûsikî encümeni tarafından yazılan Darülelhan'ın talimatname ve programı, Hazım Bey'in başında bulunduğu şûra tarafından gerekli düzeltme ve ilaveler yapıldıktan sonra Sadrazamın onayına sunulmuştu[496]. Padişahın da onay vermesiyle okulun açılması için resmi işlemler tamamlanmıştı.

Eski padişah II. Abdülhamit, 23 Şubat 1918 tarihinde Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etti. Vefatının akabinde usulden olarak ve terekemesini yazmak için Beylerbeyi Sarayı'na bir heyet gitti. Bu heyet Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa başkanlığındaydı. Ondan başka Hazım Bey, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Şeyhülislam Müsteşarı Kamil Efendi yer alıyordu[497]. Beylerbeyi Saray'ında heyeti, II. Abdülhamit'in muhafızlarından Albay Manastırlı Rasim ve Binbaşı Rıza, karşıladılar. Şeyhülislam Müsteşarı Kamil Efendi bundan sonrasını şöyle anlatmaktadır[498]: *Enver Paşa sarayın önündeki oturma odasını, kısaca gözden geçirdikten sonra, doğru yatak odasına yöneldi. Biz de onu izledik. Paşa'nın sabırsızlık ve gizli bir heyecan içinde bulunduğunu seziyordum. Kapının önüne geldiğimizde, bunun mühürlü olduğunu görmüştük. Enver Paşa, kapıyı kimin mühürlediğini ve anahtarının kimde olduğunu, sinirli bir sesle sordu. Albay Rasim, bu yerlerin muhafazasına memur olduğu cihetle, cenaze çıkarıldıktan sonra, görevini yaparak kapıyı kendisinin mühürlediğini, anahtarın da kendisinde olduğunu bildirdi. Enver Paşa, mühürün sökülmesini ve kapının açılmasını emretti. Bu arada, diğer görevliler ve ağalar da çevremizde bulunuyorlardı. Mühür söküldü ve kapı açıldı.* Devamında Enver Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'in boynunda asılı kitaba benzer bir şeyi aradığını ifade etmesi üzerine bütün heyet bunu aramaya başlıyordu. Bulduklarında bunun bir kitap değil bir kutu olduğu ve içerisinde elmaslar bulunduğu anlaşılıyordu[499]. Bunun üzerine heyet II. Abdülhamit'in mirası konusunda gece 11'de Dolmabahçe Sarayı'na dönerek Sultan V. Mehmet Reşat'a bilgi verdi.

---

[495] Murat Bardakçı, "Şurá-yı Devlet, kaymakam tokadını taltif etmişti", https://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-sur-yi-devlet-kaymakam-tokadini-taltif-etmisti-39115940.
[496] Erhan Özden, "Arşiv Belgeleriyle Dârülelhan", *Konservatoryum,* C.5, S.1, 2018, s.103.
[497] Murat Candemir, *Son Yıldız Düşerken*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011, s.98-99.
[498] Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.127.
[499] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.171.

Hazım Bey, Salih Paşa ve Kamil Efendi bir gün sonra tekrar eşyaların tespiti ve değerlendirilmesi için Beylerbeyi Sarayı'na gittiler. Sarayda II. Abdülhamit'in bütün varisleri ve onların temsilcileri de yer alıyordu. Heyetin bu görevi birkaç gün devam etti. Heyet, başlangıçtan beri görevin her adımını satır satır yazmış, yastıklara kadar bütün eşyaların tespitini yapmış ve bunu üç tam sayfa bir rapor halinde kayıt altına almıştı[500]. Rapordan bunu Hazım Bey'in kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu mesele ile ilgilenen kurumları başında Hanedan Meclisi[501] geliyordu. Varislerin vekilleri ve bir Ermeni kuyumcu huzurunda yapılan işlem sonucunda çeşitli eşya, tahvil, para ve mücevherden oluşan yaklaşık yüz kırk bin küsur altın tutarındaki miras, heyet üyeleri tarafından Hanedan Meclisi kararıyla, Deutsche Bank'ın Galata şubesine yatırılmıştı[502]. Geriye kalan giysi, marangozluk aleti, koku şişesi gibi malzemelerse Topkapı Sarayı'na nakledilmişti[503]. Böylece Sultan II. Abdülhamit'in miras meselesi son bulmuş ve heyetin görevi tamamlanmış oldu.

Nisan 1918'de Hazım Bey, istifa etti ancak onun görevden neden ayrıldığına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece ticarete atılmak istediği için görevi bıraktığı iddiası mevcuttur[504]. 27 Temmuz 1918'de Hazım Bey, kendisine ait hususi işleri sonuçlandırmak amacıyla geçici olarak Aydın, Kastamonu, Konya ve Ankara vilayetlerine gitmek için Şura-yı Devlet Başkanlığı aracılığıyla İstanbul Emniyet Genel Müdürlüğü'nden izin belgesi talep etti[505]. Devam eden I. Dünya Savaşı nedeniyle böyle bir izin meselesi gündeme geldiği düşünülmektedir. Bu seyahate izin verilip verilmediği tespit edilememiştir. Dikkati çeken nokta bu şehirlerin Hazım Bey'in daha önce görev yaptığı yerler olmasıydı. 14 Eylül 1918 tarihinde ise Hazım Bey, görevden alınan memurların her altı ayda bir kere dilekçeyle mensup oldukları dairelere müracaat ederek memuriyet talebinde bulunmaları hakları bulunduğunu belirterek eski memuriyetine eşit bir göreve tayinini rica ediyordu[506].

---

[500] BOA, İ.DUİT, 2-3.
[501] "Hanedân-ı Saltanat Azasının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamname" ilk düzenlendiğinde adı "Hanedan Meclisi" idi. Ancak daha sonra 25 Ocak 1914 tarihli İrade ile "Hanedan Umurunun Rü'vetine Mahsus Meclis" olarak değiştirildi. Meclisi oluşturan üyeler arasında hanedan üyesi olmayan hükümet temsilcileri ve başkaları da bulunmaktaydı. Başkan padişah veya vekâleten veliahttı. Bundan başka sadrazam, şeyhülislam ve harbiye nazırıyla padişahın atayacağı diğer üyelerden oluşuyordu. Cevdet Kırpık, "Hanedân-ı Saltanat Nızamnaması ve Uygulanması", *Belleten*, C.74, S.15, s.195.
[502] Aydın Çakmak*, Sürgünde Bir Hakan Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi Günleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.214.
[503] Ayşe Ersay Yüksel, *II. Abdülhamid: Sanatkâr ve Sanat Hamisi Bir Sultan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s.51.
[504] "Bursa Valisi", *Anadolu'da Yenigün*, 5 Kanun-ı evvel 1918.
[505] BOA, DH.EUM.SSM, 66-97.
[506] BOA, ŞD., 3151-47.

2.6. Bursa Valilikleri

2.6.1. I. Bursa Valiliği ve Tetkik-i Seyyiat Encümeni

Hazım Bey, Eylül 1918'de yeni bir görev için talepte bulunmuştu. Ancak Aralık ayında yeniden bir göreve tayini gerçekleşti ve yeni görevi Bursa Valiliği oldu[507]. Bu tayin 16 Aralık 1918 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak kesinleşti[508]. Hazım Bey ilki 5 Aralık 1918 ikincisi de 11 Ekim 1919 olmak üzere iki kere Bursa Valiliği'ne getirildi. İlk valiliği yaklaşık üç ay sürdü ve görevinden azledildi. Aradan altı ay geçtikten sonra ikinci kez aynı göreve atandı. Hazım Bey'in Bursa Valiliği'ne tayini ile ilgili bir yazıda[509] başkente bu kadar yakın ve ziraat açısından en önemli şehirlerden biri olan Bursa'ya hükümet idaresinden habersiz valilerin atandığından bahsederek; iyi bir idareye muhtaç olan Bursa Vilayeti 'ne Hazım Bey gibi çeşitli valilik ve şehremaneti gibi önemli makamlarda yer almış birinin görevlendirilmesi bu şehrin geleceği açısından ümit vericidir denilmekteydi.

Bu tayinle alakalı başka bir yazıda[510] Bursa'ya tayin edilen Hazım Bey'in memleketin en muhterem kişilerinden biri olduğu, doğunun ve batının ilim ve kemalini kendisinde toplamış bulunduğu, Fransızcayı iyi derecede bildiği ve bu konuda eser verdiği söylenerek valilik yerine kabinede yer alması gerektiği ifade ediliyordu. Devamında Bursa şehrinin son zamanlarda kötü bir yönetime maruz kaldığı hatta Enver Paşa'nın akrabası olduğu söylenen o dönemde görevden alınması için Sadrazamın dahi gücünün yetmediği rivayet edilen valinin[511] bir yandan kötü yönetim diğer yandan ise stokçuluk yaparak halkı mağdur ettiği artık herkes tarafından bilinen bir şeydi. Bu durumun ortaya çıkması bile valinin görevden alınmasına neden olmamıştır deniliyordu. Bütün bu nedenlerden ötürü Bursa çektiği bu sıkıntıları tamir edecek rahat ve sükûneti getirecek birinin yönetimine muhtaçtır bu kişinin Hazım Bey olması itibari ile Bursalılar memnun olmalıdır diye bitiriliyordu. Yeni görevi için hazırlıklarına başlayan Hazım

[507] "İstanbul ve Bursa Valilikleri", *Hadisat,* 5 Kanun-ı evvel 1918; "İrade-i Seniyye", *Söz,* 17 Kanun-ı evvel 1918; "Valilerde Tebdil", *Vakit,* 5 Kanun-ı evvel 1918.
[508] "Tevcihat", *Takvim-i Vekayi,* 16 Kanun-ı evvel 1918, S.3421.
[509] "Bursa Vilayeti", *İkdam,* 5 Kanun-ı evvel 1918.
[510] "Hazım Beyefendi ve Bursa", *Yeni Gazete,* 6 Kanun-ı evvel 1918, Bkz. Ek 32.
[511] Bahsedilen Vali Miralay İsmail Hakkı Bey'dir. 1872'de doğmuştur ve Harp Okulu mezunudur. Cafer Tayyar Paşa'nın büyük ağabeyidir. Çocukluk ve gençlik yıllarında Cafer Tayyar Paşa'nın yetişmesinde etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olan İsmail Hakkı Bey, çeşitli askeri ve idari görevlerde bulunmuş, 1918'de Bursa Valisi iken vefat etmiştir. Zülal Keleş, "Cafer Tayyar Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.15, 1999, s.529.

Bey, yola çıkmadan önce 22 Aralık 1918 tarihinde padişahın huzuruna çıkarak onunla görüştü[512] ve bunun akabinde Bursa'ya hareket ederek görevine başladı.

Bursa, eski başkentlerden ve İstanbul'a yakın olması nedeniyle imparatorluğun en gözde şehirlerinden biriydi. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun temelleri de bu şehirde atılmıştı. Bu nedenle siyasi, iktisadi ve kültürel olarak önemli bir konumdaydı. Eski adı Hüdavendigar olarak önce sancak sonra mutasarrıflık ve eyalet merkezi olmuştu. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa Sancağı altı kaza, beş nahiye ve 664 köye sahip bulunuyordu[513]. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Hazım Bey'in vali olarak atandığı Aralık 1918'e kadar Bursa'da en önemli konulardan biri nüfus bakımından Müslümanlardan sonra gelen Ermeni ve Rumların sevk ve iskânıydı[514]. Savaşın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla beraber iskâna tabi tutulan Rum ve Ermeni vatandaşların dönüşüne izin verilmişti. Bu bütün yurtta olduğu gibi Bursa'da da büyük bir karışıklığa neden olmuştu. Buna ek olarak İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'u ve imparatorluğun çeşitli yerlerini işgale başlaması bütün yurtta kargaşa ve asayişsizliklere yol açmıştı. Nitekim Karesi Livası ve Hüdavendigar Vilayeti'nde asayişi sağlamak için Ekim 1918'de askerlerin nasıl hareket edeceğini belirten 11 maddeden oluşan bir talimatname hazırlanmıştı[515]. Yine 15 Ekim 1918'de Bursa'da asayişsizliklerin önüne geçmek amacıyla İstanbul tarafından örfi idare ilan edilmişti[516]. Bunu da Vali İsmail Hakkı Bey'in görevden alınması izlemişti[517]. İşte Hazım Bey valiliğe atandığında Bursa'daki genel durum böyleydi.

Hazım Bey'in ilk yaptığı işlerden biri Gemlik ve Orhangazi Kazalarına giderek bazı işleri yerinde incelemek oldu[518]. Bu sırada aynı gün örfi idarenin eşkıyanın yakalanması için zaruri olduğu, bazı kimselerin yakalanıp halkın güvenliği sağlamak yolunda ilerleme kaydedildiği, bu nedenle örfi idareye devam edilmesine izin verilmesi Vali Vekili tarafından talep edilmişti[519]. Hazım Bey, Bursa'da asayişi sağlamak için

[512] "Huzura Kabul", *Zaman*, 24 Kanun-ı evvel 1918.
[513] Halil İnalcık, "Bursa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bursa#1,s.449.
[514] Turgay Akkuş, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", *OTAM*, S.23, 2008, s.35.
[515] *Karesi Livasıyla Hüdavendigar Vilayetinin Temin-i Asayişine Müteallik Talimatname*, İstanbul 1334.
[516] BOA, DH.EUM.6.Şb, 45-13.
[517] BOA, MV., 249 – 204.
[518] BOA, DH.UMVM, 1-71.
[519] BOA, DH.ŞFR., 598 – 78.

faaliyetlerine devam ederken onunla ilgili bir makalede[520] Hazım Bey'in vilayet memurlarından bazılarını hükümete yakınlığıyla bilinen partilere üye olmaları nedeniyle şikâyet ettiğinden bahsediliyordu. İlave olarak Hazım Bey'den önceki eski valinin vilayet memurlarını, özellikle İttihat ve Terakki'ye üye kişilerden seçtiği ve bu memurların suiistimallerine göz yumulduğundan bahisle önceden İttihat ve Terakki hükümetinin tarafında olan Hazım Bey'in şimdi tarafsızlığı seçtiği ve bu konuda samimi olduğunu umdukları ve gereğini yerine getireceğini ümit ettikleri belirtiliyordu[521].

Görevine yeni başlamışken 7 Ocak'ta hükümet tarafından Hazım Bey'e İzmir Valiliği teklif edildi. Hazım Bey, bu teklife teşekkür ederek Bursa gibi önemli bir şehirde daha yararlı olacağını düşündüğü için bu görevden affını istedi[522]. Hazım Bey'in Bursa'da ilgilendiği meseleler arasında memurlara gıda temini de yer alıyordu. 1919 yılının Ocak ayının başlarında iaşe ambarlarında incelemelerde bulunarak bir an evvel çeşitli yiyeceklerin dağıtılmasını emretmişti[523]. Bundan başka keyfi olarak görevden alınmalara ve görev değişikliklerini engellemeye çalışmış bu nedenle memurların saygısını kazanmıştı. Buna ek olarak padişahın valilik fermanı okunması töreninde yaptığı konuşmada vatanın bir enkaz halinde bulunduğu bunun için sadece yapılması gerekeni yapmanın yeterli olmadığı, ilim yolunda çalışılması gerektiğini söyleyerek bütün herkesi göreve çağırıyordu. Sonunda ise bütün insanların sevilmek için yaratıldıklarını ifade ediyordu[524]. 20 Ocak'ta İstanbul'dan Bursa ve diğer bazı şehirlere gönderilen uyarıda yasaklanmasına rağmen açık bir şekilde silah satışlarının yapıldığının tespit edildiği ve bunun engellenmesi isteniyordu[525]. Asayişsizlik meselesi sadece silah satışlarına engel olunamaması değildi. Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda İngiltere Sefareti'nin şikâyeti olarak Bursa'da Ermeni köylerinin Mustafa, Bahri Beylerle Batumlu Ahmet'in başında olduğu çeteler tarafından rahatsız edildiği, bunun engellenmesi ve durumun incelenerek sonucun acilen bildirilmesi isteniyordu[526]. Yine benzer bir olay olarak Orhangazi ile Gemlik arasında halka saldıran çetelerin bir an evvel takibi ve yakalanması Bursa Valisi'nden talep ediliyordu[527]. Bunun üzerine bu

[520] "Bi-taraf Bir Vali", *Alemdar*, 6 Kanun-ı sani 1919.
[521] Birinci Dünya Savaşı sonunda İttihat ve Terakki hükümetinin düşmesi nedeniyle ona muhalif olan basın ve partiler yeniden güç kazanmıştı. Bu muhalif gazetelerin başında Alemdar Gazetesi geliyordu. Bu nedenle İttihat ve Terakki'ye az veya çok yakınlığı ile bilinen kişiler sert eleştirilerin hedefi olabiliyordu.
[522] BOA, DH.ŞFR., 609 – 100.
[523] "Vilayette- İaşe İşi", *İstiklal*, 15 Kanun-ı sani 1919.
[524] "Bursa'dan Mektup", *Yeni Gazete*, 17 Kanun-ı sani 1919.
[525] BOA, DH.ŞFR., 95 – 183.
[526] BOA, DH.İ.UM, 19 – 1.
[527] BOA, DH.ŞFR., 95 – 271.

çeteleri yakalayacak yeterli sayıda asker olmaması nedeniyle bu konuda Hazım Bey merkezden yardım talep etti. Ancak ona Umum Jandarma Kumandanlığından verilen cevapta merkezden ya da başka bir yerden jandarma gönderilmesinin imkânsız olduğundan gönüllü alınarak bu açığın kapatılması ve asayişin temini isteniyordu[528].

15 Şubat'ta Hüdavendigar Vilayeti'nde ortaya çıkan karışıklık üzerine hem genel asayişin sağlanması hem de orada mevcut İtilaf askerlerinin güvenliği ve Osmanlı jandarmasının ıslahı için İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşacak bir komisyon tarafından kontrol edileceği İstanbul'dan bildirildi[529]. Devamında bunun zorunluluktan kaynaklı bir karar olduğu belirtilmişti. Bu karar İstanbul'daki hükümetin İtilaf Devletleri'nin baskısı altında olduğunu göstermektedir. Komisyon kurulması kararı Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerine[530] dayanarak İtilaf Devletleri'nin, müdahalede bulunmasına ve işgaline zemin hazırlıyordu. Nitekim aynı antlaşmanın beşinci maddesinde sınırların ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri kuvvetten fazlasının derhal terhis edilmesi ve gerekli olan bu kuvvetin miktarın da Osmanlı Devleti ile müzakere ettikten sonra İtilaf Devletleri'nin belirlemesi bunu göstermektedir[531]. Bu arada belirledikleri jandarma sayısı yeterli değildi ve bu nedenle hükümet Hazım Bey'den gönüllülerden jandarma eksiklerini tamamlamasını istemişti.

Bursa Vilayeti'nde 2 Mart'ta yabancı müdahalesinin genişletilmesini önlemek için asayişin sağlanması ile ilgili İstanbul'dan bir emir verildi. Bu emir ilk olarak Umum Jandarma Kumandanlığına bildirilmişti. Buradaki durum incelenmişti ve bu inceleme neticesinde Vali Hazım Bey'e ve Dâhiliye Nazırı Vekili İzzet Bey'e hitaben gönderilen yazıda[532] vilayetin jandarma ihtiyacı konusunda acil durumun anlaşıldığı ve bunun için çalışmalar yapıldığı ifade ediliyordu. İlaveten kötü yönetimin eşkıyalığa bunun da yabancıların müdahalesine neden olacağına dikkat çekiliyor ve bunun önüne geçilmesi isteniyordu. Buna cevap olarak aynı gün acil başlıkla gönderdiği şifre telgrafta Hazım Bey, vilayetteki eşkıyaların takibi, yakalanması ve asayişin sağlanması için elli gündür sıkı bir çalışma yapıldığını, eşkıyaların yakalandığını ve bunun dışında

[528] BOA, DH.ŞFR., 95 – 247.
[529] BOA, DH.ŞFR., 96-198.
[530] Madde 7 — Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyşi noktasını işgal hakkini haiz olacaklardır. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 521. Bundan başka Bursa ticarî zenginliğinin yanı sıra, Mudanya ve Gemlik limanları antlaşmanın 8 ve 9. maddelerinin kapsamı içine girmekte idi. Orhan Hülagü, "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Milli Mücadele Hazırlıkları ve Kuva-yı Millîyenin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.14, 1998, s.452.
[531] Nihat Erim, *a.g.e*, s.520.
[532] BOA, DH.İ.UM, 19- 1-6.

bir olayın yaşanmadığını ifade ediyordu. Devamında bu durum meydanda iken Fransız Fevkalade Komiserinin mütareke şartlarına aykırı olarak müdahale etmeye çalışmasının maksatlı olduğunu söylüyordu. Örnek olarak bir Patrik Vekâletinde bulunan Bursa Metropolitliğinin rahat bir durumda bulunduğunu ve günden güne daha huzurlu bir ortam sağlanacağını ayrıca yakalanan şahısların civardaki köylerden ve Rum milletinden olduğunu belirtiyordu. İlave olarak jandarma kuvvetinin bir an evvel güçlendirilmesi gerektiğini ve hatta bu konuda bilgi vermesi için İstanbul'a gelmesine müsaade edilmesini rica ediyordu[533].

Valilik görevinde Hazım Bey, Bursa'da eşkıya takibi ve diğer meselelerle uğraşırken İstanbul'da 4 Mart tarihinde hükümet değişti. Ilımlı olarak bilinen Tevfik Paşa[534]'nın yerine İttihat ve Terakki ile ona yakınlığıyla bilinen herkese muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin çoğunlukta olduğu Damat Ferit Paşa[535] hükümeti kuruldu. Bu değişiklik idareciler bakımından da önemliydi. Nitekim daha hükümetin kurulmasından sadece bir gün sonra dahi valilerde değişikliğe gidileceğinden bahsediliyordu. Hükümetin millet ve memleketin korunması, huzuru ve hukukunun sağlanması için iyi bir idare örneği olamayacağı iddia edilen valilerden bir kısmını görevden alınacağı söyleniyordu. Bu valiler arasında Bursa Valisi Hazım Bey, Ankara Valisi ve Kastamonu Valisi bulunuyordu. İlaveten ülkenin mevcut durumu dikkate alınmadan tayin edilmiş bir kısım memurların görevden alınacakları iddia ediliyordu[536].

Yine 10 Mart'ta Hazım Bey'in görevden alınarak yerine Gümülcine eski Mebusu Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi umumisi azasından İsmail Bey'in tayin edileceğinin kuvvetli ihtimal olduğu söyleniyordu[537]. Nitekim bu iddianın gerçek olduğu ortaya çıktı. 11 Mart'ta Damat Ferit Paşa hükümeti Hazım Bey'i görevden aldı ve yerine Gümülcineli İsmail Bey'i tayin etti[538]. Bunun üzerine Bursa ve civarının Rum ve Ermeni halkı hükümete başvurarak Hazım Bey'in görevine devam etmesini talep

[533] BOA, DH.İ.UM, 19- 1-8.
[534] Hariciye nazırı ve son Osmanlı sadrazamıdır. İşgal döneminde dört defa sadrazam olan Tevfik Paşa, toplam olarak iki buçuk yıl kadar bu makamda kaldı. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine saltanat kaldırılınca Tevfik Paşa aynı gün istifa ederek idareyi Ankara hükümetinin temsilcisi Refet Paşa ya teslim etti. Kemal Beydilli, "Ahmed Tevfik Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-tevfik-pasa, s.139-140
[535] Osmanlı sadrazamı. (1853-1923) İşgal döneminde beş kez sadrazamlık yaptı. İttihatçılık ve Milli Mücadele düşmanlığı ile biliniyor. 21 Eylül 1922'de ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti ve Nice'e yerleşti. Türk ordusunun İstanbul'u işgalden kurtardığı 6 Ekim 1923 günü Nice'te öldü. Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ferid-pasa, s.436-437.
[536] "Valilerde Tebdilat", *Alemdar*, 4 Mart 1919. Alemdar Gazetesi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Damat Ferit Paşa ile yakınlığı göz önüne alındığında bu haberin sadece dedikodudan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.
[537] "Vilayet ve Sancaklarda Tebdiller", *Alemdar*, 10 Mart 1919.
[538] Hasan Ali Polat, Osman Akandere, "Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa Valiliği" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.39, Güz 2019, s.513.

etmişti[539]. Bu konuda aynı fikirde olan sadece onlar değildi. Bursa'nın polis müdürü ve belediye başkanı başta olmak üzere şehrin bütün ileri gelenleri de bir telgraf hazırlayarak Hazım Bey'in yerinde bırakılmasını istemişler ve telgrafı Sadık Efendi aracılığıyla İstanbul'a gönderilmeye çalışmışlardı. Ancak bu telgraf Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bursa Heyet-i Merkeziyesi üyelerinden Boşnak Salih ve polislikten atılmış sabıkalı bir kişi tarafından zorla alınarak yırtılmıştı[540].

Buna rağmen yerel halk Aydın Valisi Nureddin Paşa ile Hazım Bey'in tayinlerinin durdurulması isteğini hükümete iletmişler fakat hükümet bunu dikkate almamıştı[541]. Hazım Bey ise görevinden alındığını gazetelerden öğrendi ve bunun üzerine o, Dâhiliye Nazırı Cemal Bey'e[542] sekiz sayfalık bir telgraf çekti ve bu telgrafın bir kopyasını da Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya iletti. Burada İsmail Bey'in tayininden şayet kendisinin üstünde bir fayda sağlanacağı düşünülüyorsa makamını hemen ve memnuniyetle terk etmeye hazır olduğunu, hükümeti her taraftan gelecek kötü etki yapacak ve hayrete düşürecek bir işlemden korumak istediğini ve cevabı beklediğini belirtiyordu[543]. Buna karşın bir cevap alamadı ve sadece birkaç gün sonra İsmail Bey'in atandığı haberi onaylandı. Telgrafına uygun bir cevap alamaması ve Bursa'daki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup kişilerin taşkınlıklarıyla Hazım Bey hakkındaki *"Hükümet dairelerinde odacılara varıncaya kadar İttihatçıları sürüp çıkaramayan bir valinin burada kalmasını istemiyoruz" ve "Yeşil Bursa'ya adalet getireceğiz"* gibi sözleri onun hükümete 15 Mart'ta sert bir telgraf çekmesine neden oldu. *"Bahtsız memleketin son ümitlerini de kırıp geçirerek fikir ve hamiyet erbabını şaşırtan ve üzüntüye boğan idare tarzınızın buralarda da yüz göstermeye başlayan üzüntü verici eserlerine yüreği yanarak tanık olmaktan beni korumaktaki aceleciliğinize teşekkür ederek valiliği terk ettim. Şifre anahtarı kime verilecekse bildirilmesi."* diyerek vazifesini terk ettiğini bildiriyordu[544].

[539] "Bursa Valisi Hazım Bey Hakkında", *Anadolu'da Yenigün*, 15 Mart 1919.
[540] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.63.
[541] "İstanbul Havadisi", *Memleket*, 16 Mart 1919.
[542] Artin Cemal olarak bilinir. Cemal Bey, 1862 yılında Antalya'da dünya gelmiştir. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra mülkiyenin farklı kademelerinde görev almıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan siyasi partilerden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda politikaya dâhil olmuştur. Yüz ellilikler listesinde yer almıştır. Erol Akcan, Recep Murat Geçikli, "Milli Mücadele'de "Artin" Cemal ve Faaliyetleri". *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 15, 2017, s.1.
[543] BOA, DH.ŞFR., 620 – 28.
[544] "Ebubekir Hazım Bey'in Telgrafnamesi", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Mart 1919.

Bu telgrafın Tasvir-i Efkâr'da yayınlanması üzerine gazete hakkında takibat başlatıldı[545]. Hükümet bununla da kalmadı ve Meclis-i Vükela kararıyla bu telgrafı yayınlayan Tasvir-i Efkâr ve Hadisat Gazetelerini süresiz olarak kapattı ve Hazım Bey'i de Divan-ı Harbe verdi[546]. Hazım Bey, 26 Mart'ta İstanbul'a döndü, teslim oldu ve tutuklanarak askeri cezaevine gönderildi[547]. Hazım Bey'in tutukluluğu bir gün sürdü ve yirmi dört saat sonra tahliye edildi[548]. Dâhiliye Nazırı'na çektiği telgrafla ilgili Hazım Bey'e soruşturma açıldığı bilgisine ulaşılamamıştır. Zaten Cemal Bey de 26 Nisan'da Damat Ferit Paşa ile anlaşamayarak istifa etmişti[549]. Ancak Hazım Bey'in adı bu sıralarda ortaya çıkan *"Yıldız Yağması"* meselesi dolayısıyla da gündeme gelenler arasındaydı. Yıldız Yağması diye adlandırılan konu Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesini takip eden günlerde Yıldız Sarayı'ndaki eşyaların tasnifi ve kayıt altına alınması işlemiydi. Hazım Bey de bu tasnifi yapan heyetin başkanıydı. Bu mesele sadece Hazım Bey ile ilgili değildi. Dönemin siyasi yapısı itibari ile önceki yönetimden hesap sorma işlemiydi. Damat Ferit Paşa hükümetinin İttihatçı olarak gördüğü kişileri cezalandırmak için kullandığı bir konuydu. Basında da Nisan 1919'dan itibaren bu mesele gündeme geldi ve *"Yıldız Yağmacıları"* diye adlandırılan bir önceki dönemin önemli isimleri arasında Hazım Bey de yer alıyordu[550].

Basında bu konuda başı İttihatçı düşmanı olarak bilinen ve Alemdar Gazetesi'nde başyazar olan Refi Cevat çekiyordu. Refi Cevat'ın iddiasına göre Hazım Bey, Yıldız Sarayı'ndaki görevi sırasında her gün iki boş çanta ile saraya gelip akşamları dolu çanta ile çıkardı. Bu iddiasının kaynağı olarak yetmiş yaşlarındaki ihtiyar bekçileri gösteriyordu. Başka bir iddia olarak da Sultan II. Abdülhamit'in elmas bir bastonu olduğunu ve Hazım Bey gelip gittikten sonra bu bastonun ortadan kaybolduğunu ifade ediyordu[551]. Hazım Bey'in bu ithamlara karşı cevap verip vermediği tespit edilememiştir. *"Yıldız Yağması"* konusunda soruşturma yürüten

[545] "Ebuzziyazade Velid Bey", *Hukuk-ı Beşer*, 24 Mart 1919.
[546] "Hazım Bey Meselesi", *İkdam*, 25 Mart 1919.
[547] "Hazım Bey", *İstiklal*, 27 Mart 1919.
[548] "Hüdavendigar Vilayeti", *Vakit*, 10 Ekim 1919.
[549] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.185.
[550] "Hakan-ı Mağfur Abdülhamit Han'a Ait Bir Çanta", *İkdam*, 16 Nisan 1919.
[551] "Yıldız Yağması Hakkında", *Alemdar*, 21 Nisan 1919.

Tetkik-i Seyyiat Komisyonu[552] 23 Nisan'da Hazım Bey'e de bu konuda bir mektup göndermişti[553].

Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa ile yapılan bir mülakatta *"Yıldız Yağması"* konusunda bir resmi soruşturma başladığı, gerekli kişilere bu hususta sorular sorulduğu ve cevapları beklendiği ifade edilmişti. Şakir Paşa, özellikle Sultan II. Abdülhamit'e ait ve içerisinde bir milyon liralık mücevher bulunan çantanın soruşturmanın temelini teşkil ettiğini, yeterli delil elde edilemediği için henüz herhangi bir tutuklama yapılamayacağını belirtmişti[554]. Komisyon soruşturma ve incelemelerine Mayıs ayında da devam etmişti. Komisyon tarafından bu konuda çeşitli kişilere yazılan yazılara Mayıs ayına kadar sadece Hasan İzzet Paşa cevap vermişti. Hüseyin Hilmi Paşa, Hazım ve Fethi Beyler cevaplarını göndermemişlerdi.

Mayıs ayının sonlarına doğru Hazım Bey de bu konudaki bilgisini komisyona iletmişti. Hazım Bey, verdiği cevapta Yıldız'daki eşya ve evrakların tasnifi için kurulan heyet tarafından padişah nişanlarının Hazine-i Maliye'ye, kıymetli bazı eşyaların Hazine-i Hümayun ve müzeye, kalanının parasının özel kanun gereğince Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne verildiğini belirtiyordu. Bu paranın miktarının da altı milyon yedi yüz altmış sekiz bin üç yüz elli dokuz frank olduğu ve cemiyet hesabına Bank-i Osmani'ye yatırıldığını ilave ediyordu. Kayıp mücevherler konusunda ise bir defterin ek olarak gönderildiğini beyan ediyordu. Komisyon başkanı bulunduğu sırada sarayda ortaya çıkan evrak, nakit ve mücevherleri Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle Harbiye Nezareti'ne teslim edildiğini söylüyordu. Bir süre sonra komisyon başkanlığından çekildiğinden dolayı da sonrası ile ilgili bilgisi olmadığını belirterek cevabını bitiriyordu[555]. Bu açıklamasına rağmen 21 Haziran'da Hazım Bey'in bilgisine tekrar başvurulmuştu[556].

---

[552] Tetkik-i Seyyiat Komisyonu, ilk olarak Dâhiliye Nezareti bünyesinde Meclis-i Vükela kararı ile 23 Kasım 1918 kurulan bir komisyondu. İttihatçıların, Ermenileri karşı işlendiği İddia edilen suçları araştırmak üzere kurulmuştu. Komisyonun amacı suçu olan memurlar hakkında incelemeler yapıp mahkemeler aracılığıyla onların cezalandırılmasını sağlamaktı. Bu Tetkik-i Seyyiat Komisyonu 1919 Ocak ayı ortalarında kaldırılmış yerine Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştu. Aynı isimle daha sonra diğer nezaretler dâhilinde de benzer komisyonlar kuruldu. Burada bahsedilen ise Harbiye Nezareti bünyesinde ihdas edilmişti. Necati Çavdar, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı'na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, s.24-25.

[553] "Tetkik-i Seyyiat Komisyonunda", *İstiklal*, 24 Nisan 1919.

[554] "Yıldız Yağması", *Alemdar*, 25 Nisan 1919.

[555] "Yıldız Sarayı'ndan Alınan Eşya", *İkdam*, 26 Mayıs 1919.

[556] "Bursa Vali-i Esbakı", *Alemdar*, 22 Haziran 1919; "Malumatına Müracaat Edilenler", *Hadisat*, 22 Haziran 1919; "İsticvab", *Memleket*, 22 Haziran 1919; "Yıldız Sarrafları", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1919; "Yıldız Komisyonu", *Zaman*, 23 Haziran 1919.

"Yıldız Yağması" meselesi mütareke döneminde özellikle Damat Ferit Paşa'nın İttihat ve Terakki mensuplarını siyaset sahnesinden silmek için kullandığı siyasi bir davaydı. 4 Mart'ta Damat Ferit Paşa başkanlığında Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden oluşan kabinenin en önemli gündemi İtilaf Devletleri gözünde savaş suçlusu olan İttihat ve Terakki üyelerinin her yönden sarılarak etkinliklerin sona erdirilmesiydi. Böylece daha hafif şartları içeren bir barış antlaşması mümkün olacaktı. *"Yıldız Yağması"* Mart 1919'da başlayan soruşturma, tutuklama ve idamlar kapsamında değerlendirilmesi gereken bir meseledir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na göre Hazım Bey de İttihat ve Terakki döneminde görev alması dolayısıyla İttihatçı olarak görülmektedir. Bu nedenle de tasfiye edilmesi ve cezalandırılması gerekmektedir. Soruşturmanın başında Hazım Bey aleyhine delil bulunmadığı için sadece bilgisine başvurmakla yetinilmiştir. Bu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidara tam hâkim olamaması ve Damat Ferit Paşa ile önemsiz görülen İttihaçıların tasfiyesinde görüş ayrılığından kaynaklandığı sanılmaktadır. Nitekim Hazım Bey'in Cemal Bey'e çektiği telgraf nedeniyle cezalandırılmaması ve Cemal Bey'in de kısa sürede istifa etmesi bu savı doğrulamaktadır. Ancak Yıldız Yağması meselesi Hazım Bey'in karşısına bir yıl sonra tekrar çıkacak ve idamla yargılandığı bir davada soruşturma konularından biri olacaktır.

2.6.2. II. Bursa Valiliği

Bursa Valiliği'nden azlinden altı ay sonra Hazım Bey'in Bitlis Valiliği'ne tayin edilebileceği gündeme gelmişti[557]. Ancak bu tayin gerçekleşmedi, bunun yerine yeniden Bursa'ya vali olarak atandı[558]. Tayin kararı kendisine bildirildiğinde Bursa'da tedavi için bulunan Hazım Bey, İstanbul'a dönerek 12 Ekim'de Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa ile görüşmüştü[559]. Dâhiliye Nazırı tayin edilen diğer valilerle de görüşmüş ve hepsine görevlerine bir an önce başlamalarını belirtmişti[560]. 14 Ekim'de Hazım Bey'in tayin

[557] "Ebubekir Hazım Bey", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Eylül 1919; "Valiler", *Vakit*, 13 Eylül 1919.
[558] "Vilayetler- Valiler", *Türk Dünyası,* S.43, 10 Teşrin-i evvel 1919*;* "Hüdavendigar Vilayeti", *Vakit,* 10 Teşrin-i evvel 1919. *"Damat Ferit Paşa kabinesinin son günlerinde hilaf-ı usul Hüdavendigar Valiliği'ne tayin edilmiş olan Mustafa Paşa'nın azli ile yerine vali-yi esbak Hazım Bey'in tayini hususuna irade-i seniyye sadr olunmuştur. Hazım Bey eski ve muktedir valilerimizdendir. Mütarekeden sonra Hüdavendigar Vilayetine tayin edilmiş ve vilayetin idaresini yoluna koymaya muvafık olmuştu. Dâhiliye Nazırı Cemal Bey tarafından bila-sebep azl edilmesi üzerine çektiği bir tergrafnameden dolayı bir aralık taht-ı tevkife alınmış fakat yirmi dört saat sonra tahliye edilmişti. Son zamanlarda bir ay tedavi Bursa'da bulunuyordu."*
[559] "Hüdavendigar Valisi", *Peyam,* 12 Teşrin-i evvel 1919.
[560] "Valilerin Azimeti", *Alemdar,* 13 Teşrin-i evvel 1919; "Bursa ve Ankara Valileri", *Anadolu'da Yenigün,* 13 Teşrin-i evvel 1919.

kararı resmi gazetede de yayınlanmıştı[561]. Bu tayin Milli Mücadele karşıtı Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin iktidardan düşmesi ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla gerçekleşti. Nitekim Ali Rıza Paşa Hükümeti Milli Mücadeleye daha ılımlı yaklaşıyordu. Bu görevini Dâhiliye Nazırı olduğu 8 Şubat 1920 tarihine kadar sürdürdü. Hazım Bey, 18 Ekim'de Bursa'ya varmış ve görevine başladığını Dâhiliye Nazırı'na bildirmişti[562]. Bursa'ya Mudanya'dan giden Hazım Bey bir heyet tarafından vapurdan inmeden karşılanmış, heyetle birlikte Bursa merkezine hareket ederken halk tarafından kendisine tezahüratlar yapılmıştı[563].

Hazım Bey, daha önce valilikten azledilince yerine Gümülcineli İsmail Bey tayin edilmişti. İsmail Bey, asayişi sağlamak için çeşitli önlemler aldı. Bu amaçla yaptığı işlerden biri yüz elli kadar bekçiyi görevlendirmesiydi[564]. Ancak önce Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup olması dolayısıyla İttihatçı düşmanı bir tavır içerisine girmesi ve jandarma komutanı ile anlaşmazlığa düşmesi onun görevini bırakmak zorunda kalacağı bir süreci başlatmıştı. Rum ve Ermeni kulüpleri açmış ve milliyetçileri yoğun bir baskı altında tutmuş ve açıkça Milli Mücadele karşıtı bir tavır içerisinde olmuştu[565]. Özellikle bölgede milli direnişi örgütlemeye çalışan 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'e karşı düşmanca tavır ve sözleri nedeniyle ve Bursa'da kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu Bursa'dan ayrılmak zorunda kaldı[566]. Bunun üzerine vali olarak Nemrut lakabıyla bilinen Mustafa Paşa tayin edildi, ancak o da sadece on gün bu makamda kalabildi ve halkın protestosu neticesinde İstanbul'a dönmek zorunda kaldı[567]. Bursa'da ilk direniş örgütlenmesi Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu ile başlamış, onu Reddi İlhak Cemiyeti, Temmuz 1919'da, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ve Ekim ayında Kuva-ı Milliye'nin kuruluşu izlemişti[568]. Hazım Bey göreve başladığında hükümet Bursa'da kendi etkinliğini kaybetmemek istiyor buna mukabil Heyet-i Temsiliye'den yani Mustafa Kemal Paşa'dan emir alan Bekir Sami Bey olası bir işgal hazırlığına karşı Bursa'yı Milli Mücadele'ye hazırlamaya çalışıyordu.

---

[561] "Tevcihat", *Takvim-i Vekayi*, 14 Teşrin-i evvel 1919, S.3671 *"Hüdavendigar Vilayeti valiliğine vali-i esbak Hazım Bey'in tayini Meclis-i Vükela kararıyla tensib olunmuştur."*
[562] "Konya ve Bursa Valileri", *Akşam*, 19 Teşrin-i evvel 1919.
[563] "Hazım Bey Bursa'da", *Anadolu'da Yenigün,* 20 Teşrin-i evvel 1919.
[564] Hasan Ali Polat, Osman Akandere, "Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa Valiliği", s.515.
[565] Mine Ersevinç, "Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da Uygulanması ve İşgalin Bursa Yereline Sosyo-Ekonomik Etkileri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.22, S.41, s.1315.
[566] Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.55, 2003, s.55.
[567] *Bursa Vilayeti Tarihçesi,* Toplayan ve Sıraya Koyan: Sedat, Bursa Bizim Matbaa, 1934, s.15.
[568] Serpil Sevim Kartal, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923),* İksad Yayınevi, Ankara 2019, s.24.

Bursa'ya ulaşan Hazım Bey, gelir gelmez Kirmastı Kazası'nda Arnavutlarla Çerkesler arasında ortaya çıkan asayişsizliklerle uğraşmaz zorunda kaldı[569]. Bunun üzerine Bekir Sami Bey ile irtibat kuran Hazım Bey, aynı gece kazaya yedi yüz sekiz yüz asker sevk edilmesini sağlamış ve ertesi gün de Bekir Sami Bey ile birlikte kendisi de bölgeye gitmişti[570]. Kirmastı'da dört gün kaldı, bu süreçte olay çıkaranlar yargılanmak üzere tutuklandı ve bu mesele dolayısıyla Dâhiliye Nazırı, Hazım Bey'e teşekkür etti[571]. Tutuklananlar arasında eşkıya reislerinden olan Çerkez Davut da vardı ve alınan tedbirler sonucu Kirmasti'de olayların artması önlendi[572]. Buradan da bu dönemde Bursa'da en önemli meselenin asayişi sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu olaydan hemen sonra Hazım Bey, Bekir Sami Bey ile birlikte Bursa'nın bütün her yerinde teftiş yapmak için yola çıktı ve yerine vekâleten mektupçusunu bıraktı[573]. Mülki ve askeri idare arasında fikir birliğinin sağlanması üzerine çetelerin, eşkıyaların takipleri hızlandırılmış ve daha çabuk yakalanmaları sağlanmıştı. Yalnız bir haftada Dağıstanlı Küçük Şükrü Çetesi'ne mensup dört kişi, başka bir çeteye mensup yedi kişi yakalanmıştı[574]. Bu arada Hazım Bey'in Niğde'den mebus adayı olarak valiliği bırakacağı söyleniyordu. Hatta Bursa halkının Niğdelilerden Hazım Bey'i Bursa'ya bahşetmelerini rica edecekleri ifade ediliyordu[575].

Bu sıralarda Bursa'da işsiz Müslim ve gayrimüslim halkın çalışarak ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla Bursa'da bulunan Fransız kumandanı liderliğinde Bursa'da bir iş evi açmak fikri doğmuştu. Bu girişimle kurulan heyette yer alanlarda biri de Hazım Bey'di ve iş evinin açılışında yaptığı konuşmada Hazım Bey bu girişimin Türklerle Fransızlar arasında yararlı bir yardımlaşma için bir başlangıç olacağını söylemişti[576]. Kasım ayında Hazım Bey, vilayetin durumu hakkında bilgi vermek amacıyla İstanbul'a gitmek için izin istedi[577] ve Hükümet bunu uygun görerek izin verdi[578]. Hazım Bey'in bu isteği basına da yansımıştı ve birkaç gün içerisinde

[569] "Jandarma Teşkilatı Hakkında", *Türk Dünyası*, S.55, 22 Teşrin-i evvel 1919.
[570] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, Gürer Yayınları, İstanbul 2009, s.122.
[571] "Bursa Mektubu", *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1919.
[572] Orhan Hülagü, "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Milli Mücadele Hazırlıkları ve Kuva-yı Millîyenin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S.41, 1998, s.470.
[573] "Hüdavendigar Valisinin Devir ve Teftişi", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Teşrin-i evvel 1919.
[574] "Vali Bey Devirde-Eşkıya Takibatı", *İfham*, 27 Teşrin-i evvel 1919.
[575] "Bursa'da Asayiş", *Vakit*, 30 Teşrin-i evvel 1919.
[576] "Fransız- Türk Dostluğuna Bir Mesal", *Anadolu'da Yenigün*, 4 Teşrin-i sani 1919.
[577] BOA, DH.KMS, 57-5-1.
[578] BOA, DH.KMS, 57-5-5.

İstanbul'da olacağı belirtilmişti[579]. Bu sıralarda gelecek seçimlerde Hazım Bey'in Niğde'den mebus adayı olacağı haberleri ulusal basında sıkça yer alıyordu[580]. Ancak bu konuyla ilgili Hazım Bey'in bir açıklamasına rastlanamamıştır. Hazım Bey İstanbul'a gitmek için hazırlanırken Bursa'da ve kazalarında eşkıyaların takibi ve yakalanmaları devam ediyordu. Kısa sürede tutuklanarak Divan-ı Harbe verilen isyancıların sayısı seksen dördü bulmuştu[581]. İstanbul'a gelen Hazım Bey, 11 Kasım'da Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa ile görüştü ve paşadan bazı talimatlar aldı[582]. Hazım Bey, basına verdiği demeçte İstanbul'a gelmesinin olağanüstü bir durumdan kaynaklı olmadığını, bazı hususlarda bizzat bilgi vermek için geldiğini ve birkaç gün içinde geri döneceğini söylemişti. Ek olarak son zamanlarda Eşref Çavuş adında kendisine dağlar kralı diyen bir eşkıyanın ortaya çıkmış olduğunu insanlardan yüzlerce lira talep ederek paralarını gasp ettiğini, bunun üzerine gönderilen asker tarafından öldürüldüğünü açıklamıştı[583].

İstanbul'da kendisiyle yapılan başka bir röportajda ise Bursa Vilayeti'nde asayişin yolunda olduğunu, iki ay önce şehrin içinden bile dağa adam kaçırmaların meydana geldiğini, göreve başlar başlamak en gerekli tedbirleri hemen aldığını ve hükümet korkusunu sağlamanın gerekli olduğunu ifade ediyordu. Sözlerine devam ederek kendisine dağlar kralı diyen eşkıyanın öldürüldüğünü, çetesinden kalanların yakalandığını belirtiyordu. Ayrıca kendisinden önceki vali İsmail Bey'e atıfta bulunarak onun aman dileme usulünün eşkıyalığı arttırdığını, kendisine gelen bu tür teklifleri reddettiğini, çünkü asayişin ancak eşkıyaların ortadan kaldırılmasıyla sağlanacağını söylüyordu. Bunun dışında Bursa'daki Kuva-yı Milliye'ye dair sorulara halkın Kuva-yı Milliye'ye karşı olmadığına, seçimlere[584] müdahale edilmediği ve böyle bir şikâyet olmadığına dair açıklamalarda bulunmuştu[585]. Nihayet Hazım Bey Niğde'den mebus olacağına dair haberlere cevap verdi. Buna layık görülmekten dolayı teşekkür ederek, Bursa'da halkın genel arzusu nedeniyle görevine devam etmek kararında olduğunu

[579] "Hazım Bey Geliyor", *Alemdar*, 9 Teşrin-i sani 1919; "Hazım Bey", *Tarik*, 10 Teşrin-i sani 1919.
[580] "İntihabat Faaliyetler Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrin-i sani 1919; "İntihabat Hazırlıkları", *Türk Dünyası*, 8 Teşrin-i sani 1919.
[581] "Bursa Mektubu", *Vakit*, 11 Teşrin-i sani 1919.
[582] "Ziyaret", *İfham*, 12 Teşrin-i sani 1919; "Hazım Bey", *Alemdar*, 12 Teşrin-i sani 1919; "Dahiliye Nezaretinde", *Anadolu'da Yenigün*, 12 Teşrin-i sani 1919.
[583] "Küçük Haberler", *İkdam*, 12 Teşrin-i sani 1919.
[584] Burada bahsedilen Ekim-Aralık 1919 Meclis-i Mebusan seçimleridir. 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan, Sultan Vahdettin tarafından feshedilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın seçim yapılması ısrarı karşısında Ali Rıza Paşa Hükümeti 7 Ekim 1919'da seçim kararı aldı. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1 Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.112-113.
[585] "Bursa Ahvali", *Tasvir-i Efkâr,* 12 Teşrin-i sani 1919.

bildirdi[586]. Hazım Bey'in bu mesele ile ilgili Dâhiliye Nazırı ile görüştükten sonra açıklama yapması dikkate değerdir. Buradan İstanbul'a gelme nedenlerinden birinin bu konu olabileceği düşünülmektedir.

Birkaç gün sonra görevinin başına geri dönen Hazım Bey, padişah tarafından verilen vilayet fermanının okutulması törenini düzenledi ve ferman okunduktan sonra kendisi de bir konuşma yaptı. Bu konuşmaya göre geçen sene de aynı tören için toplandıkları, dokuz ay içinde dördüncü vali olarak tekrar geldiği, memleket için sık rastlanan bu gibi durumlar memurlar için alışıldık olmasına rağmen memleket için pek zararlı olduğunu ifade etti. Konuşmasını şöyle sürdürdü; bu süreçte şiddetli asayişsizlik Bursa'yı kırıp geçirmiş, buna karşı ümitsizliğe düşmeye gerek yoktur. Hiçbir fert hiçbir millet hayat hakkından vazgeçmemelidir. Hepsi birlik ve mücadele ile hayat hakkını savunacaktır. Önceki memuriyetinde üç yüz kadar eşkıya etkisiz hale getirilerek güvenlik ve asayişi sağlamakta büyük ilerleme kaydedilmişti. Bursa'dan ayrılışından sonra alınan çeşitli yanlış tedbirler sonucunda eşkıyalık yeniden artmıştı. Hatta şehir içinde bile insanlar kaçırılarak fidye isteniyordu. Bu gibi olaylar tekrar yaşanmayacağını temenni ediyordu. Merkez ve ziyaret ettiği bazı kazalardaki hapishanelerde gördüğü kişilerin çoğunun yirmi beş yaşından küçük gençler olması onu çok üzmüştü. Bu kişileri genç yaşlarında böyle suçlara teşvik eden pek çok etken olduğundan yargılanırken bu nedenler göz önüne alınacaktı. Hükümet mümkün olan en hızlı şekilde sükûneti sağlamak için lazım gelen hiçbir şeyden kaçınmayacaktı. Bunun için fırka kumandanı beyefendi ile tam bir uyum içinde çalışacaktır. Ve son olarak memleketin şu günlerde en çok ihtiyaç duyduğu şeyin herkesin kişisel emellerini terk ederek yani her türlü şahsi menfaatinden feragat ederek vatanın çıkarları için çalışmalıydı[587]. Hazım Bey bu konuşmasında bir taraftan durum tespiti yaparak, çözüm önerileri sunarken diğer taraftan da işgallerden kaynaklı her yerde mevcut olan büyük moral çöküntüsüne karşı halka ümit aşılamaktaydı.

Vilayetlerdeki asayiş durumu ile ilgili beyanatta bulunan Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa, Bursa'da da özellikle Arnavutlar ve Çerkezler arasında olaylar meydana geldiğini ancak Hazım Bey'in göreve başlaması ve jandarmanın aldığı tedbirlerle Bursa'da hayatın normale döndüğünü belirtiyordu. Buna ek olarak Bursa civarında da eşkıyalıklar görüldüğü ancak beş on gün sonra bunlara son verileceğinden

[586]"Hazım Bey'e Mebusluk Teklifi", *İstiklal,* 13 Teşrin-i sani 1919.
[587] "Hazım Bey'in Bir Teklifi", *Tasvir-i Efkâr,* 15 Teşrin-i sani 1919.

emin olduğunu ifade ediyordu[588]. Daha önce Hazım Bey kendisine teklif edilen Niğde'den mebus olma teklifini görevine devam etmek istediğini söyleyerek reddetmişti. Ancak başına yansıyan haberlerden Hazım Bey'in Sulh ve Selamet Fırkasının[589] İstanbul müstakil adayları arasında yer alıyordu[590]. Fırka mebus adaylarıyla ilgili yayınladığı beyannamede barışa hazırlanıldığı bir dönemde Batının siyaset ve irfanına karşı milleti temsil edecek, meclisin kendisinden beklenilen nüfuz ve kudreti gösterecek niteliklere sahip olan kişileri aday gösterdiklerini ifade ediyorlardı[591]. Bu adaylar ilki parti mensubu olanlar ikincisi de müstakil olmak üzere iki gruba ayrılıyordu ve Hazım Bey müstakiller yani bağımsızlar arasında yer alıyordu. Bu seçimde devlet memurlarının mebusluğa aday olup olmama konusu da tartışıldı. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa, vali mutasarrıf ve kaymakamların memuriyetlerinden istifa etmedikçe görev yaptıkları yerlerde aday olamayacaklarını açıkladı[592] ve Hazım Bey bu kapsama girmediğinden aday olabiliyordu. 18 Aralık 1919'da yapılan İstanbul seçimlerinde Hazım Bey on beş oy alarak seçilemeyenler arasında yer almıştı[593].

Bu sıralarda İngiltere Yüksek Komiseri Amiral Robeck tarafından Bursa ile ilgili Hariciye Nezareti'ne gönderilen şikâyette Bursa merkezinin dışında asayişin olmadığı, bunun önüne geçmek için vilayet memurlarının vasıta ve kudrete sahip olmadıkları, gayrimüslimlerin aleyhine bazı hareketlerin meydana geldiği, hapishanelerin durumunun kötü olduğu, Emval-i Metruke Komisyonu'nun[594] mahalli memurlar yüzünden iş yapamadığı ve mahalli memurların bu davranışlarını

[588] "Civarda ve Anadolu'da", *İkdam*, 1 Kanun-ı evvel 1919.

[589] Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası İstanbul'da teşkil olunan Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın birleşmesiyle kurulmuştu. İttihat ve Terakki karşıtlığı ile bilinen ve mütareke dönemi siyasi hayatında önemli bir yer tutan fırka, aynı zamanda Prens Sabahattin yanlısıydı. Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası", *Journal of Turkology*, C.32, S.1, s.381.

[590] "Mebus Namzetlerinin İsimleri", *Alemdar*, 3 Kanun-ı evvel 1919; "İntihabat Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Kanun-ı evvel 1919; "Sulh ve Selamet Fırkası'nın Beyannamesi", *İkdam*, 3 Kanun-ı evvel 1919; "Sulh ve Selamet Fırkası tarafından İstanbul'un namzetleri arasında gösterilen Hüdavendigar Valisi Hazım Bey", *Tasvîr-i Efkâr*, 3 Kanun-ı evvel 1919, Bkz. Ek 33.

[591] "Sulh ve Selamet Namzetleri", *Anadolu'da Yenigün*, 3 Kanun-ı evvel 1919.

[592] Halim Demiryürek, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.3, 2018, s.524.

[593] "Kazanamayanlar", *Anadolu'da Yenigün*, 20 Kanun-ı evvel 1919.

[594] 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda tehcir edilen Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi ile ilgili birçok temel esasa yer verilmiştir. Daha yapılan düzenlemeler ile Ermenilerin geride bıraktıkları malları konusunda özel yetkili Emval-ı Metruke Komisyonları kurulmuş ve emval-i metrukeye ilişkin tüm işlemler bu alanda uzmanlaşmış komisyonlar tarafından yapılmıştır. Burada bahsedilen de Hüdavendigar Emval-i Metruke Komisyonu'dur. Komisyonlar, Mondros Mütarekesi sonrası tehcirden dönen ve mallarının iadesini isteyen gayrimüslimlere mallarını vermekle görevliydi. Suat Şimşek, "Ermeni Malları (Emval-İ Metruke) Hakkında Yapılan İlk Düzenlemelerin Hukuki Açıdan Tahlili", *Adalet Dergisi*, S.65, 2020, s.301.

İstanbul'dan aldıkları talimatlara dayandırdıklarından bahsediyordu[595] . Bunun üzerine Hazım Bey'e şikâyet konusu ayrıntılı olarak yazılarak bilgi istendi[596]. Hazım Bey, İngiliz Yüksek Komiseri'nin Bursa'nın dışında asayişsizliği söyleyerek böylece şehrin asayişinden şikâyete imkân bulunmadığını itiraf ettiğini, birkaç ay evvel şehrin merkezinden insanların kaçırıldığını, artık bunun son bulduğunu belirtiyordu. Buna ek olarak hemen her gün Bursa'nın her tarafında birkaç eşkıyanın tutuklandığı ya da öldürüldüğünü, asayişsizle mücadele etmek için askeriyenin ve mahalli memurların yeterli güce ve vasıtalara sahip olduğunu söylüyordu[597]. Hazım Bey diğer iddialar için de valiliğe gayrimüslimler aleyhine girişimler olduğuna dair hiçbir şikâyet ulaşmadığını, eğer böyle bir şikâyet olursa gereğinin yapılacağını, hapishanelerle ilgili iddianın maalesef doğru olduğunu, hapishanelerin ıslahı şehrin işgali için bir neden olamayacağı gibi inşa edilmekte olan yeni hapishanenin hiç olmazsa bu ıslah için bir başlangıç olacağını söylüyordu. Emval-i Metruke ile ilgili altı ay önce gelen bir İngiliz subayı refakatinde bir komisyon kurulduğu, komisyonun çalıştığı ve yüz on dört müracaat olduğunu bildiriyordu[598].

Şikâyet üzerine Hazım Bey tarafından yapılan bu açıklama hükümet ve İngiliz Yüksek Komiseri nezdinde yeterli görülmemişti. Nitekim İstanbul'dan gönderilen bir heyet Bursa'da hem yeni inşa edilen hem de diğer hapishaneleri teftiş etti. Bu heyet 11 Aralık ile 16 Aralık tarihleri arasında incelemelerde bulunmuş ve bunun sonucunda raporlar hazırlamıştı[599]. Hükümete sundukları bu raporlara ek olarak Hazım Bey'e de on maddelik yeni hapishanenin nasıl düzenleneceği, başka hapishanelerden oraya kaç mahkûm nakledileceği gibi bilgileri içeren bir yönerge gönderilmişti[600]. Ayrıca Hazım Bey'in bu teftiş sırasındaki yardımları heyet tarafından takdirle karşılanmış, Hazım Bey de hapishanenin inşasının bir iki hafta içerisinde tamamen bitirileceğini söylemişti[601].

Bursa'da bu dönemde en önemli mesele her zaman asayişin sağlanması ve eşkıyalığın önlenmesiydi ve bu mesele sadece Bursa'ya has bir şey değildi. Devlet otoritesinin zayıflaması ile birlikte özellikle Marmara Bölgesinde ortaya çıkan çetelerin neden olduğu asayişsizlik İtilaf Devletlerinin işgali için bir meşruiyet sağlıyordu. Olası

[595] BOA, DH.EUM.AYŞ., 28- 47-14.
[596] BOA, DH.EUM.AYŞ., 28- 47-10.
[597] BOA, DH.EUM.AYŞ., 28- 47-4.
[598] BOA, DH.EUM.AYŞ., 28- 47-6.
[599] BOA, DH.MB..HPS., 164 – 32.
[600] BOA, DH.MB..HPS., 164 - 32-8.
[601] "Hapishaneler Heyet-i Teştişiyesi", *İleri,* 17 Kanun-ı evvel 1919.

işgalleri önlemek için hükümet de sürekli olarak yerel memurlara gönderdiği emirlerde asayişsizliğin ve eşkıyalığın önlenmesine vurgu yapıyordu. Bunun için ortaya konan çözümlerden birisi Bursa merkez olmak üzere İzmit ve Karesi Sancaklarını da içine alan bir işbirliği kurmaktı. İşbirliği Bursa ve İzmit müfrezelerinin sınırda birbirlerine yardımcı olmaları şeklinde olacaktı. Bu minvalde İzmit Mıntıka Kumandanı Yusuf Cemal Bey ile Bursa Valisi Hazım Bey görevlendirildi[602]. Bu konuyla ilgili Hazım Bey adı geçen yerlerde asayişi sağlamak ve memlekete hizmet etmekten başka şahsi bir amacı olmadığını söyleyerek mıntıka kumandanının seçimine kanuni olmadığı gerekçesiyle itiraz ediyordu. Vilayetin ve iki sancağın durumunu kendisiyle beraber öğrenecek olan Yusuf Cemal Bey'in şahsına karşı bir meselesi bulunmadığını ancak bu konuda ehil olmadığını söylüyordu. Bu konuda vilayete sorulmasının kanun gereği zaruri olduğunu belirtiyordu ayrıca vilayetlere verilen yetkinin asayişi sağlamak için yeterli olmadığını ekliyordu[603].

İzmit, Bursa ve Karesi'de asayişi sağlamak için Hazım Bey, Yusuf Kemal Bey ve İzmit Mutasarrıfı Ali Sait Bey ile görüştü[604]. Bu görüşmede düzenli takip birliklerinin belirli alanlarda ve belirli zamanlarda birbirleriyle ilişki kurarak, bildikleri her şeyi haber vermek kendilerine gelen muhtara ve jurnalleri imza ile alaylarına bildirmek suretiyle birlikte çalışmalarına karar verildi[605]. Buna mukabil İzmit ve Bursa arasındaki eşkıyalığın kökünden söküp atılması için bu gibi kararlar alınmıştı[606]. Daha sonra Hazım Bey hükümete vilayet içinde asayişi bozan bir durumun olmadığı ve böyle bir şey olursa buna engel olunacağını bildiriyordu[607]. Bursa'da bunlar olurken Meclis-i Mebusan için yapılan seçimler tamamlanmıştı. Bu seçimlerde çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin[608] desteklediği adaylar seçilmişti ancak bu sonuç herkeste memnuniyet uyandırmamıştı. Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa bu konuda memnuniyetsiz olanlardan biriydi. Hatta seçimlerden sonra yaptığı açıklamada işgal altındaki bölgelerde seçim yapılamadığı için ocak ayında meclisin toplanabilmesinin düşünülemeyeceğini beyan etmişti[609]. Buna rağmen Meclis-i

[602] BOA, DH.KMS, 57-2-1.
[603] BOA, DH.KMS, 57-2-5.
[604] "Bursa Valisi", *İleri*, 26 Kanun-ı evvel 1919.
[605] BOA, DH.EUM.AYŞ., 28-56.
[606] "İzmit Mektubu", *Anadolu'da Yenigün*, 27 Kanun-ı evvel 1919.
[607] BOA, DH.ŞFR., 654-36.
[608] Mondros Mütarekesi'nden sonra işgallere karşı kurulan mahallî cemiyetlerin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Sivas Kongresi'nde birleştirilmesiyle oluşan siyasî teşkilâttır. Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti adına 11 Eylül 1919'da Sivas valiliğine müracaat etmesiyle cemiyet resmen kurulmuş oldu.
[609] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, s.188.

Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı. Meclisin açılması nedeniyle Hazım Bey de Meclis Reisine tebrik telgrafı göndermişti[610].

Hazım Bey'in Bursa'da ikinci valiliği beş ay sürmesine rağmen bölgedeki asayişsizlik, işgaller ve devlet otoritesinin zayıflaması gibi nedenlerle epey hareketli geçti. Bu dönemdeki faaliyetleri daha sonra yargılama nedenlerinden biri oldu. Özellikle Haziran 1919'dan itibaren Bursa'da teşkilatlanmaya başlayan Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele örgütlenmesi ile olan ilişkileri kendisinin idamla yargılanmasına yol açtı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa şubesi onun valiliği döneminde açıldı ve cemiyet adına halktan para toplanmasını serbest bıraktı[611]. Nitekim ondan önceki Vali Gümülcineli İsmail Bey, Kuva-yı Milliye ile mücadele için çeteler kurmuş ve İttihatçılara düşmanlığıyla bilinen tutukluları serbest bırakmıştı[612]. Buna karşın Hazım Bey'in asayişi sağlamak için yaptığı çalışmalar ve sık sık vilayet dâhilinde teftiş gezilerinde bulunması[613] Bursa'nın istikrarına olumlu katkılar yapmıştı. Her ne kadar İtilaf Devletleri tarafından asayişi sağlayamamakla itham edilerek şehrin işgali ile tehdit edilse de onun valiliği döneminde böyle bir şey olmadı. Ancak ondan sonra Arnavut- Çerkez çekişmesi yeniden ortaya çıktı, Anzavur Ahmet Ayaklanması meydana geldi[614] ve bütün bunlardan sonra Yunan genel taarruzu neticesinde Temmuz 1920'de Bursa işgal edildi.

2.7. Dâhiliye Nazırlığı

2.7.1. Dâhiliye Nazırlığı

Sadrazam tarafından Bursa Valisi Hazım Bey'e 7 Şubat 1920'de Dâhiliye Nazırı olarak tayin edildiği bildirildi ve kendisinden ne zaman yola çıkabileceği ile ilgili bilgi istendi[615]. Hazım Bey bu görevi kabul etmek konusunda tereddütteydi, nitekim dâhiliye nazırlığını *"iğneli bir engizisyon sandalyesi"* diye tanımlıyordu[616]. Nihayetinde *"Güçlüklerinden dolayı kabul etmemek, ayıplanacak bir korkaklık olacaktı. "Başaramam" diye kabul etmemektense, kabul edip de elden geldiği kadar başarmaya*

[610] "Tebrik Telgrafnameleri", *Anadou'da Yenigün*, 15 Kanun-ı sani 1920.
[611] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.29.
[612] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.347.
[613] "Hazım Bey Teftişte", *Alemdar*, 4 Şubat 1920.
[614] Orhan Hülagü, *a.g.e.*, s.471.
[615] BOA, BEO, 4615 – 346066.
[616] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.155.

çalışmak uygun olacağı için karar verdim. Bu nazırlık, içinde bulunduğum mesleğin son basamağı, yani doğal bir aşamaydı." diyerek görevi kabul etti[617]. Hazım Bey dâhiliye nazırlığını önce Ali Rıza Paşa Hükümetinde daha sonra da Salih Paşa Hükümetinde sürdürdü ve 4 Nisan 1920'de Salih Paşa Hükümeti istifa edince onun da görevi son buldu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti 2 Ekim 1919'da kurulmuştu ve Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile kabine de bazı değişiklikler yapılması gündeme gelmişti. Aslında bu değişiklikler özellikle Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın işgal kuvvetlerinin baskısı ile istifa etmeleri sonucunda Heyet-i Temsiliye ve Meclis-i Mebusan'daki Felah-ı Vatan Grubu'nun çalışmalarıyla meydana geldi. Hükümet meclisten güvenoyu alabilmek için kabinede tasfiyelere gitti. Özellikle Kuva-yı Milliyeciler nezdinde saray yanlısı olarak bilinen Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın görevine son verilmesi önemliydi. Bu girişimler sonucunda Dâhiliye, Hariciye, Adliye, Ticaret ve Ziraat Nazırları 8 Şubat'ta istifa ettiler[618]. Bu minvalde Dâhiliye Nazırlığı için Reşit Bey düşünülmüş, ancak Heyet-i Temsiliye kabul etmemişti. Bunun üzerine Hazım Bey'in ismi önerilmiş ve Heyet-i Temsiliye şimdilik olmak koşuluyla razı olmuştu[619].

Dâhiliye Nazırı olarak görevi kesinleşen[620] Hazım Bey, görev teklifi geldiğinde hasta olduğu için hemen İstanbul hareket edemedi[621]. 12 Şubat'ta Bandırma Vapuru ile Mudanya'dan İstanbul'a geldi ve burada Dâhiliye Müsteşarı Keşfi Bey ile bazı memurlar tarafından karşılandı[622]. Gelir gelmez aynı akşam ilk kabine toplantısına katıldı[623]. Tayini ile ilgili Refi Cevat, Hazım Bey'e saygısı olduğunu söyleyerek Şerif Paşa'nın sahip olmayıp da Hazım Bey'in sahip olduğu düşünülen meziyetler nelerdir diye soruyordu. Buna cevap olarak da Şerif Paşa'nın daha bağımsız hareket edebilen, Hazım Bey'in de zemini ve zamanı kollayan bir diplomat olduğunu iddia ediyordu[624].

---

[617] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.156.
[618] Pınar Tuna, "İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 68, 2021, s.648.
[619] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, s.280.
[620] "Tevcihat", *Takvim-i Vekayi*, 10 Şubat 1920, S.3772.
[621] "Kabineye İki Rey-i Muhalife Karşı Yüz Dört Rey ile İtimat Edildi", *Anadolu'da Yenigün,* 10 Şubat 1920*;* "Hükümet ve Meclis-i Mebusan-Üç İstifa- Yeni Nazırlar", *Alemdar,* 9 Şubat 1920.
[622] "Hazım Bey", *Vakit,* 13 Şubat 1920.
[623] "Dâhiliye Nazır-ı Cedidinin Vürudu", *Tasvir-i Efkâr,* 13 Şubat 1920.
[624] "Hazım Bey", *Alemdar,* 13 Şubat 1920.

Bu sıralarda Hazım Bey, Sulh ve Selamet Fırkası'ndan istifa ettiğini açıklamıştı[625]. 14 Şubat'ta resmi olarak görevine başlamış ve aynı gün padişah ile görüşmüştü. Öğleden sonra kabine toplantısına katılmış ve bütün vilayetlere bir tamim göndermişti. Burada keyfi olarak memur görevden almanın ya da atamanın karşısında olduğunu, yasal açıdan bir delil olmadıkça kimseyi işten çıkarmayı uygun bulmadığını belirtiyordu[626].

Yine Hazım Bey bu sıralarda gazetelere de röportajlar verdi. Bu röportajlardan birinde sorulan sorular arasında ülkedeki durumun nasıl olduğu, Aydın ve Bursa'ya kimlerin tayin edileceği, önceki nazır zamanında düşünülen ıslahat projelerinin devam edip ettirilmeyeceği, azınlıkların hukuku meselesi, hükümetin sulh konferansına başvurup başvurmayacağı eğer başvuracaksa bunu ne zaman olacağı vardı. Bu sorulara cevap olarak henüz kimseyi tayin etmediğini, projeleri kendisinin de inceleyeceğini, memleketin barış ve huzuru için çalışacağını, sulh konferansı konusunda bir bilgi veremeyeceğini söylüyordu[627]. Başka bir röportajında ise, dâhili durumun iyi olduğunu, asayiş fena olmadığını, Bursa'yı da pekiyi bir halde terk ettiğini söyleyerek konuşmaya başlıyordu. Sulh meselesi konusunda da kendi yorumu olduğunu söyleyerek Wilson Prensipleri gereğince bir barış yapılacağını ümit ettiğini, barış anlaşmasının milli arzuyu tatmin edecek bir şekilde olacağını ifade ediyordu. Damat Şerif Paşa'nın projelerinin ana noktasının azınlıklar hakları olduğunu, azınlıkların haklarının korunacağını, bunun için ihtiyaç duyulan şeylere dikkate alacağından şüphe etmemelerini belirtiyordu[628].

Hükümetin ve Dâhiliye Nazırı olarak Hazım Bey'in en önemli meselelerinden birisi Meclis-i Mebusan'daki Felah-ı Vatan grubuyla ilişkileriydi. Hükümet barış yapabilmek için ülkenin tek temsilcisi olduğunu İtilaf Devletlerine ispat etmek istiyordu. Nitekim Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın meclisin açılışında yaptığı bir konuşma da bunun göstergesiydi. Artık meclisin toplandığı ulusun her türlü isteklerinin belirleneceği tek yerin meclis olduğu, bu meclisten başka yerde ulusal irade adına söz söyleme ve istekler ileri sürmeye yer ve olanak kalmadığından bu tür hareketlerin hükümet işlerine karışma sayılıp cezalandırması gerektiği bildiriliyordu[629]. Bu beyanat başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye tarafından eleştirilmişti. Heyet-i Temsiliye ile hükümet arasındaki gerginliği azaltabilmek için Sadrazam Ali

[625] "Bir İstifa", *Vakit*, 14 Şubat 1920; "Dâhiliye Nazırı", *Anadolu'da Yenigün,* 14 Şubat 1920.
[626] "Hazım Beyefendi", *Alemdar*, 15 Şubat 1920.
[627] "Yeni Dâhiliye Nazırı", *İkdam,* 15 Şubat 1920.
[628] "Hazım Bey'in Bir Muharirimize Beyanatı", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Şubat 1920; Dâhiliye Nazırı Hazım Bey'in fotoğrafı için bakınız, *Servet-i Fünun*, 16 Şubat 1919, Ek 34.
[629] Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e*, s.507.

Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Dâhiliye Nazırı Hazım Bey, 18 Şubat'ta meclise giderek Rauf Bey'in başını çektiği Felah-ı Vatan grubu ile görüşme yaptılar[630]. Bu toplantıda Sadrazam Kuva-yı Milliye'nin ikinci bir hükümet gibi görünmemesini ve hükümet işlerine karışmamasını söyledi. Hazım Bey de özgür olarak görev yapmasına karışılmamasını söyleyerek polis müdürü ve jandarma kumandanını değiştirmeye güçlerinin yetmediğini ifade etti[631]. Bu toplantıdan önce Sadrazam ayrıldı daha sonra Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ayan Meclisi'ne gideceğini söyleyerek kalktı. Hazım Bey biraz daha kalmak istedi. Sözlerine Kuva-yı Milliye örgütünün ülke için takdir ve teşekkür gerektiren bir hayat eseri olduğunu söyleyerek başladı. Özellikle memurları keyfi olarak ve bir ispat olmaksızın görevden alamayacağını ifade etti. Son söz olarak da *"görüşüme ve mesleğime aykırı olarak memurların böyle görevden alınmasına ve atanması zorlanacaksam, yalnızca yurt sevgisiyle bir özveri olmak üzere kabul ettiğim nazırlıktan çekilmek zorunda kalırım."* dedi[632].

Bu sıralarda Hazım Bey, nazır olarak ilk görevlendirmelerini de yaptı. Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı'na Diyarbakır eski Valisi Faik Âli Bey tayin edildi[633]. Açık olan Bursa Valisi olarak da Meclis-i Vükela kararıyla Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Keşfi Bey görevlendirildi[634]. Bu tayinler Ankara'da hoş karşılanmadı. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e yazdığı telgrafta *"Hükümetin ulusal harekete karşıt olması dolayısıyla görevinden çıkarılan Faik Âli Bey'i müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal'le birlikte çalışan Müsteşar Keşfî Bey'i Bursa'ya ataması ve daha önce Ankara'ya atanması ulusça kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı Ankara'ya göndermek için üstelemesi, açık açık Kuva-yı Milliye'ye karşı davranıldığının bir örneğidir"* diyordu[635]. Hazım Bey, buna benzer eski nazırın yaptığı tayinlerin Ankara tarafından kabul edilmediğini bildiği için Mustafa Kemal Paşa ile gizlice yazışarak anlaşmaya karar verdi. Bu, Felah-ı Vatan grubu ile görüşmeden bir gün sonraydı ve Sadrazamın bilgisi dâhilindeydi. Hazım Bey, akrabası ve Muhacirin Umum Müdürlüğü'nde görevli Maruf Bey'i Afyonkarahisar ve Ankara'da göçmen işlerini denetleyeme bahanesi ile göndermeye karar verdi. Hazım Bey'in Mustafa Kemal Paşa'dan istekleri şunlardı; Bursa'da olduğu gibi Kuvayi Milliye'ye hizmet edebilmek için Rauf Bey gibilerinin

[630] "Meclis-i Vükela", *Vakit*, 19 Şubat 1920.
[631] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.23.
[632] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.160-161.
[633] BOA, BEO, 4616 -346199.
[634] BOA, BEO, 4616 -346200.
[635] Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e*, s.515.

aşırı müdahalesinin önlenmesi, İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilecek kişileri hareket-i milliyeye hizmet edecek kişiler olacağı için onların geri çevrilmemesiydi. Buna ek olarak yönetim işlerinin yöneticilik mesleğinden yetişmiş kimselere verilmesi gerektiğine inandığı için bir kaymakamı mutasarrıflığa bir mutasarrıfı da valiliğe yükselmesi ile ilgili tavsiye ve önerileri hemen yerine getireceği, Mustafa Kemal Paşa ile alenen haberleşmek uygun olmayacağı için özel bir şifre anahtarı düzenlenmesiydi[636]. Maruf Bey, bir hafta sonra Ankara'dan döndü[637].

Mustafa Kemal Paşa, Hazım Bey'in bu girişimini memnuniyetle karşılamış ve bir mektupla şifre anahtarı göndermişti. Bundan böyle Hazım Bey'in seçeceği valileri kabul edeceği gibi meslekten yetişmiş olmak şartıyla Anadolu'daki memurlardan Mustafa Kemal Paşa'nın seçtiği kaymakam, mutasarrıf ve valilerin tayinlerini de Hazım Bey onaylayacaktı[638]. Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri arasında Kuva-yı Milliye'ye hizmetlerinden dolayı görevinden alınan Kastamonu Defterdarı Ferit Bey'in durumunun soruşturulması, Ali Fuat Paşa'nın ödenek sorununun Harbiye Nezareti tarafından karşılanması ve Kuva-yı Milliye'ye düşmanlığı ile bilinen Üsküdar Mutasarrıfı Ziver Bey'in görevden alınmasıydı. Mustafa Kemal Paşa *"O adamın oradan kaldırılmasını, aramızdaki anlaşmanın ilk ve eylemli sonucu sayacağım…"* diyordu[639]. Bunun üzerine Hazım Bey, 14 Mart'ta Ziver Bey'i görevden alarak yerine Fahrettin Bey'i tayin etti[640].

Hazım Bey, nazırlık görevine yeni başlamışken 16 Şubat'ta Biga'da Ahmet Anzavur isyan etmişti. Bu isyan aslında Edremit Eski Kaymakamı Hamdi Bey'in 26/27 Ocak 1920 gecesi Akbaş Baskını ile ele geçirdiği silah ve cephane ile ilgiliydi. Hamdi Bey, bunları Biga civarındaki Yenice'ye getirtmişti. Daha sonra Biga'da millî direnişin burada kuvvetlenmesi ve genişlemesine çalışmaya başlamıştı[641]. Bunun üzerine İngilizlerin desteğini alan Ahmet Anzavur 17 Şubat'ta Biga'ya girdi. Bölgede Gâvur İmam ve Çerkes Şah İsmail ile onların 200 silahlı adamlarından da destek alan Anzavur İsyanı'nda birkaç gün içerisinde Hamdi Bey ve bazı arkadaşları öldürüldü. Silah ve

---

[636] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.173-174.
[637] Hazım Bey yargılanırken 30 Mayıs 1920'de Dâhiliye Nezareti'nden Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderilen yazıda Hazım Bey'in Kuva-yı Milliye ile ilgili yazışmalarını Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Müfettişlerinden Maruf Bey'e ait şifreler ile yaptığı için nezarette açık ya da şifreli telgrafının yer almadığını bildiriyordu. Bu belge Hazım Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile yazışmış olabileceğine dair bir kanıttır. BOA, DH.KMS., 59 - 20.
[638] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü,* s.45.
[639] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.174-175.
[640] BOA, İ..DUİT, 43 -44.
[641] Orhan Hülagü, "Anzavur İsyanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 40, s.56-57.

cephane ise Hamdi Bey'in arkadaşı Dramalı Rıza Bey tarafından Anzavur'un teslim almaması için imha edildi[642]. Bu konuda Hazım Bey verdiği beyanatta Ahmet Anzavur hadisesinin 24 Şubat'ta son bulduğunu, meselenin incelenmesi için Mirliva Ali Rıza Paşa ile Konya eski Valisi Samih Rıfat ve Mülkiye müfettişlerinden Fahrettin Bey'den oluşmuş bir inceleme heyeti gönderildiğini ifade ediyordu. Ayrıca hükümetin bunu bir eşkıyalık meselesi olarak gördüğünü ve sorumluları hakkında kanunun gerektirdiği muameleyi yapacağını belirtiyordu. *"Bu hareketin sorumlusu Ahmet Anzavur mudur?"* sorusu üzerine tetkik heyeti döndüğünde vereceği raporlardan bunun anlaşılacağını söylüyordu. Buna ek olarak Ahmet Anzavur'un çevresindekiler dağıldığı için kendisinin firar ettiğini, bir gazetenin o bölgede Kuva-yı Milliye adına para toplandığı iddiasının da doğru olmadığını belirtiyordu[643]. Refi Cevad göre ise Kuva-yı Milliye her tarafta halka vergi koyduğu gibi Biga'da da 120.000 lira vergi koymuştu ve olaylar bundan dolayı çıkmıştı[644].

Biga'ya gönderilen heyet 25 Şubat'ta İstanbul'a döndüler ve raporlarını Sadrazam ve Dâhiliye Nazırına sundular. Çanakkale Mebusu Yahya Sezai Bey, olay hakkında hükümetten bilgi alabilmek için Meclis'te gensoru verdi. Hazım Bey'le görüştükten sonra gensorusunu geri çekti. Yaptığı açıklamada hadisenin memleket için zarar verilmeyecek bir surette halledilmiş olduğunu öğrendiğini ifade etti. Bundan başka Biga Mutasarrıfı Vahap Bey de 25 Şubat'ta Dâhiliye Nazırlığını ziyaret ederek Anzavur Hadisesi hakkında bilgi verdi. Hazım Bey, mutasarrıfa nasıl hareket edeceği ile ilgili tebligatta bulunarak, Biga'ya dönmesini emretti[645]. Ancak Ahmet Anzavur meselesi Hazım Bey'in ifade ettiği gibi hallolmuş değildi. Bir ara tekrar Biga'ya dönen ve iki gün sonra oradan ayrılan Anzavur, oradan sonra Gönen, Bursa, Adapazarı'nda da darbeler düzenleyecekti[646]. İsyanın gerçek nedeni ise bölgede Kuva-yı Milliye'nin gelişmesini engellemekti. Böylece Ali Rıza Paşa Hükûmetini istifaya zorlamak ve Kuva-yı Milliye'ye düşmanlığıyla bilinen Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olmasını sağlamaktı[647].

---

[642] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, s.312-313.
[643] "Dâhiliye Nazırı Hazım Beyle Mülakat", *İkdam*, 25 Şubat 1920; "Biga'da Sükûnet", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Şubat 1920.
[644] Pınar Tuna, *a.g.e.*, s.654.
[645] "Dâhiliye Nazırı'nın Beyanatı", *İkdam*, 26 Şubat 1920.
[646] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 2 Son Meşrutiyet 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.318.
[647] Pınar Tuna, *a.g.e*, s.655.

Aynı günlerde Hazım Bey Kuva-yı Milliye ile ilgili açıklamalarda bulundu. Hazım Bey'e milli kuvvetleri dağıtmak için bir tamim gönderip göndermediği sorulmuş, kendisi böyle bir tamimden haberin olmadığını ifade etmişti. İlave olarak bu lafı kim ediyor? Anadolu kuvvetlerine kim dağıtabilir? Ne ben ne de Sadrazam Paşa bunu yapamayız. Hatta bunu Mustafa Kemal Paşa bile başaramaz. Anadolu Kuva-yı Milliyesi bir zorunluluktan doğmuştur. Anadolu halkı hayatının tehlikede olduğunu görmüş meşru hukukunu savunmak için böyle bir hareket geliştirmiştir diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştu[648]. Başka bir demecinde hiçbir tarafta asayişsizliğin bulunmadığını, Biga meselesinin iyi bir şekilde sona erdiğini, Hükümet ile Kuva-yı Milliye arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu ve anlaşmazlığa bir sebep de olmadığını ifade etti[649]. Bu ve buna benzer beyanları idamla yargılanırken kendisi aleyhine kullanılacaktı. Hükümetin bir nazırının açık bir şekilde böyle bir açıklamada bulunması Kuva-yı Milliye'nin gayrimeşru olduğunu iddia edenlere karşı da bir cevap niteliğindeydi.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Mart 1920'de son günlerini yaşıyordu. Bir yandan işgal kuvvetlerinin talepleri bir yandan Heyet-i Temsiliye ile geliştirilmeye çalıştığı ilişkiler hükümeti yıpratmıştı. Buna ek olarak Damat Ferit Paşa'nın taraftarı basın ve onların yayınladığı haberler de bunu daha da arttırıyordu. Hükümet aleyhindeki gazetelerin başında gelen Alemdar Gazetesi ve başyazarı Refi Cevat bu konuda dikkat çekiyordu. Şehremini Cemil Paşa'nın istifası konusunda İstanbul şehrinin şimdiye kadar pek nadir gördüğü bir şehremini olduğunu ifade ederek, istifasında dolaylı olarak Hazım Bey'i suçluyordu[650]. Bundan başka Aydın Vilayeti'ne vali tayin edilmemesi eleştiriliyordu ve *"Ağla ey gözlerim ağla ne gelen var ne giden"* denilerek Aydın gibi önemli bir vilayetin bu kadar zamandır vekâletle idare edildiği ifade ediliyordu[651]. Nihayetinde Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920'de istifa etti[652]. Ali Rıza Paşa'nın istifa için gerekçesi Maraş'ta Ermenilere katliam yapıldığını iddia eden işgal kuvvetlerinin baskısı, Avrupa'da lehimizde eğilimleri ortaya çıkınca bu sempatinin katliam haberleriyle silinmek istenmesi ve Yunanların Bozdağ'ı işgal etmesiydi[653]. Buna ek olarak Kuva-yı Milliye ile aralarında gerginlik olması da görevlerini yapamaz

[648] "Heyet-i Tahkikiyenin Avdeti ve Takrir", *İkdam*, 26 Şubat 1920.
[649] "Hazım Bey'le Mülakat", *Akşam*, 29 Şubat 1920.
[650] "Cemil Paşa'nın İstifası", *Alemdar*, 2 Mart 1920.
[651] "Aydın Valisi Hala mı Tayin Edilmeyecek?", *Alemdar*, 3 Mart 1920.
[652] "Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası", *Anadolu'da Yenigün*, 4 Mart 1920.
[653] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 2 Son Meşrutiyet 1919-1920*, s.322.

hale getirmişti[654]. Bu istifa Ankara tarafından daha önce verilmesi gereken bir karar olarak değerlendirildi[655].

Hükümetin istifasından sonra akıllardaki soru yeni sadrazamın kim olacağıydı. Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olacağı söylentileri Ankara'yı ve Felah-ı Vatan grubunu harekete geçirdi. Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey'in başını çektiği bir heyet padişahla görüşmek için saraya gittiler. Ancak padişah başka randevularını ileri sürerek onları kabul etmedi[656]. Celalettin Arif Bey, Başkâtip ve Başmabeyciye birçok yerden Ferit Paşa'nın Sadrazam olmaması ile ilgili Meclis-i Mebusan'a gönderilen telgrafları gösterdi[657]. Bu girişimler sonuç verdi, yeni hükümeti Salih Paşa kurdu[658] ve Hazım Bey, yeni kabinede de yerini korudu. Basında yer alan bir haberde padişahın yeni kabinede eski kabine üyelerinin hariç tutulmasını istediği rivayet edildiği bildiriliyordu[659].

İkinci kez Dâhiliye Nazırı olan Hazım Bey, bu münasebetle verdiği bir beyanatta nazırlığın Sultan tarafından tekrar kendisine buyrulduğunu ifade ediyordu. Devamla geçirdiği uzun bir genel savaşın çeşitli felaketlerini ve acılarını gidermek için yeni bir olgunlaşma ve kurma devri açıldığına inandığını belirtiyordu. İnsaniyetin meşru hukukuna ve milletin haklarının ebediyen korunmasına inanmış bir insan olduğunu söylüyordu. Ve bundan sonra hak ve adalete aykırı işlemler ve kararlarla mevcut durumun her türlü tatsızlığına tahammül ile sabreden ve sessiz kalan memleketimizin bu sabır ve sessizliğinden rahatsız olanların ve bozmaya çalışanların bu niyetlerini önlemek için her zamankinden daha çok sarf-ı mesai yapacağını bildiriyordu[660]. Başka bir açıklamasında ise sorulan sorulara Hazım Bey'in verdiği cevaplar; kabinenin meclise hangi gün gideceğinin belli olmadığı, kabinenin mecliste okuyacağı metnin memleketin kurtarılması ve ıslahatlar konusunda herkesin az çok bilgisinin bulunduğu hususlar

---

654 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.256.
655 Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e,* s.529.
656 Rauf Orbay, *a.g.e,* s.25.
657 Ali Fuad Türkgeldi, *a.g.e.*, s.257.
658 Salih Paşa Hükümeti şu isimlerde oluşuyordu; Sadrazam: Salih Hulusi Paşa, Hariciye Nazırı: Safa Bey, Harbiye Nazırı: Mustafa Fevzi Paşa, Şura-yı Devlet Riyaseti: Vekâleten Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Dâhiliye Nazırı: Hazım Bey, Adliye Nazırı: Şura-yı Devlet İkinci Reisi Celal Bey, Maliye Nazırı: Vekâleten Ayandan Tevfik Bey, Nafia Nazırı: Ayandan Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı: Defter-i Hakani Emini Ziya Bey, Maarif Nazırı: Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Evkaf Nazırı: Eski Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi, Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi, Bahriye Nazırı: Vekâleten Ayandan Ferik Salih Hulusi Paşa, "Takrir-i Sadaret", *Takvim-i Vekayi*, 9 Mart 1920. S.3796.
659 "Kabine Henüz Tamamen Teşekkül Edemedi", *Alemdar*, 8 Mart 1920. Damat Ferit Paşa taraftarı olması ile tanınan Alemdar Gazetesi'nin muhalif olduğu Ali Rıza Paşa kabinesi üyelerinin yeni hükümette yer almasını istemediği aşikârdı.
660 "Dâhiliye Nazırı'nın Bir Tamimi", *İkdam*, 11 Mart 1920.

olduğuydu. Sulh Konferansı için murahhasların ne zaman hareket edeceğini bilmediği, ıslahat konusunda ise Nahiyeler Kanunu, Meclis'ten geçer geçmez uygulanmaya başlanacağı, Geçici Vilayetler Kanunu'nun da önceki yapıldığı şekliyle tasdik edilmesini isteyeceği ve daha geniş yetkiler konusunda bazı tedbirler düşüneceğini bildiriyordu[661].

İstanbul'un işgal edilmeden bir gün önce Dâhiliye Nazırı Hazım Bey, yaptığı açıklamalarda hükümetin istifasına dair soruya hükümetin katiyen istifayı düşünmediğini, tam tersine daha ziyade memleketin menfaati yararına olacağı bir surette çalışmaya hazırlandığı şeklinde cevap veriyordu. Meclis'le ilişkiler konusunda *"..emin olunuz ki bugün mecliste hükümet de millet de en başta padişah efendimiz bulundukları halde yekvücut bir kütle halindeyiz ve bu sualiniz de zannederim ki bundan iyi bir cevap olamaz değil mi?"* diyordu. Ferit Paşa'nın yeni kabine kuracağı ile ilgili tartışmalara değinerek bu söylentilerin asılsız olduğunu hiddetli bir şekilde söylemişti[662].

Hazım Bey bu açıklamaları yaptığı sıralarda İtilaf Devletleri de İstanbul'u resmi bir şekilde tam bir işgal altına almaya hazırlanıyordu. İtilaf temsilcileri arasında uzun süredir devam eden görüşmeler neticesinde 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edildi. İşgal hareketi gece yarısından sonra başladı, öğlene kadar işgal edilecek yerler işgal edildi ve bazı kişiler tutuklandı[663]. İşgalin gerçekleştiği gece Hazım Bey evine gitmemiş ve nezarette çalışmak için kalmıştı[664]. Bunun üzerine haberleşme hatları kesildiği için sadaret dairesine giderek Sadrazam Salih Paşa'nın gelmesini bekledi. Kabine sadaret dairesinde toplandı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Sadrazam Salih Paşa'ya üç İtilâf Devleti Komiseri adına hazırlanmış olan ve işgalin gerekçesini bildiren nota takdim edildi[665]. Burada Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının Osmanlı hükümeti ile hiçbir ilişkisinin olmadığının duyulması isteniyordu. Bu işgalin barış koşulları benimsenip uygulanmaya başlayıncaya kadar devam edeceği açıklanıyordu. Buna ek olarak Harbiye ve Bahriye Nazırlıkları'nın işgal edileceği, telgraf, posta, telefon, polis

[661] "Dâhiliye Nazırı'nın Beyanatı", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Mart 1920.
[662] "Nazırlarla Mülakatımız", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mart 1920.
[663] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 2 Son Meşrutiyet 1919-1920*, s.352.
[664] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor,* s.163.
[665] Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, S.41, 2014, s.25.

ve bütün basının müttefiklerin denetiminde olacağı belirtiliyordu[666]. Hükümet, yazdığı uzun bir cevapla Anadolu'daki hareketin Aydın Vilâyeti'nin Yunan askerleri tarafından tamamen haksız bir şekilde işgal edilmesi nedeniyle başladığını, büyük bir Ermenistan ve Pontus Rum Devleti kurulacağına dair ortalıkta dolaşan sözlerin bu harekâtın daha geniş alanlara yayılmasına yardım ettiğini söyleyerek işgali protesto etmişti[667].

İşgalin ertesi günü Hazım Bey basına yaptığı açıklamada kabinenin görevi ile meşgul olduğunu, icap eden girişimlerin yapıldığını, kabinenin her zamanki gibi çalıştığını söyleyerek, hükümetin istifa edeceği ile ilgili rivayetlerin asılsız olduğunu beyan ediyordu[668]. Bu durumun böyle olmadığı çok kısa sürede anlaşılacaktır. Nitekim işgalle beraber ortaya çıkan baskı ve tutuklamalar sonucunda Meclis-i Mebusan, 18 Mart'ta *"mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar"* meclisin tatil edildiğini açıklamıştı[669]. Tutuklananlar yine aynı günlerde Malta'ya gönderiliyordu[670] ve Hükümetin de bu şartlarda kontrolü gittikçe azalıyordu. Buna ek olarak hükümete muhalif olan özellikle Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olmasını isteyen gazeteler de bu konuda yazılar yayınlıyordu. Hazım Bey hakkında da *"Kuva-yı Milliye'yi pohpohlayarak memlekete bu belayı getiren, Bursa'yı Kuva-yı Milliye'ye teslim ederek bunun ödülü olarak nazırlığa yükseltilen ve bu görevinde de o güçlere ne yardım gerekiyorsa yapan zat"* diye bahsediliyordu[671]. Zaman geçtikçe kabinenin istifası ve Damat Ferit Paşa'nın padişahın da onayını alarak yeni hükümet üyelerini seçmeye başladığı haberlerine yer veriliyordu[672]. Bir başka haberde de *" Ferid Paşa Hazretlerinin Sadareti Muhakkaktır"* başlığı yazılarak Sultan Vahdettin'in Damat Ferit Paşa'yı üç gündür saraya çağırarak, hükümet kurma görevini verdiği ve Ferit Paşa'nın kabine listesini hazırladığı bildiriliyordu[673].

Hükümeti yıpratarak istifa etmesini sağlamaya çalışan bu faaliyetlere karşı hükümet, toplantı yaparak yeni gelecek hükümetin milletin çıkarlarını daha iyi

---

[666] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.167.
[667] Gürkan Fırat Saylan, *a.g.e.*, s.26.
[668] "Kabine Hakkında", *Vakit*, 18 Mart 1920.
[669] Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.79, 2011, s.10.
[670] Neslihan Bolat Bozaslan, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920-4 Nisan 1920)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, 2017, s.134.
[671] "Mühim Fıkralar", *Alemdar*, 17 Mart 1920.
[672] "Kabine Meselesi", *Vakit*, 26 Mart 1920.
[673] "Ferit Paşa Hazretlerinin Sadareti Muhakkaktır", *Alemdar*, 26 Mart 1920.

koruyacağına inanmadan istifa etmemeye karar vermişti[674]. Bu nedenle Hükümet ve adeta Hükümetin bu konuda sözcüsü gibi görünen Hazım Bey her fırsatta istifa haberlerinin asılsız olduğunu söylüyordu[675]. Bir gün sonra Hazım Bey, kabinenin istifa etmediğini ve istifa etmeye de niyeti olmadığını belirtiyordu. Ayrıca yeni bir kabine kurulması hakkında Damat Ferit Paşa'ya teklif edildiğinden haberinin olmadığını, yalnız bu söylentiler dolayısıyla Padişahın üzgün olduğunu açıklıyordu[676]. Hazım Bey, Sultan Vahdettin ile yaptığı 30 Mart'taki görüşmesinde de *"Birkaç günden beri gazeteler yine Ferit Paşa'nın sadarete geleceğinden ısrarla söz ediyorlar. Bunun gerçekleşeceği andan başlayarak artık Üsküdar'dan öteye buyruğumuzun geçmeyeceğini arz etmeyi bir bağlılık gereği sayıyorum."* diyerek bu konudaki düşüncesini Padişaha bizzat söylemişti[677]. Alemdar Gazetesi yayınladığı bir yazıda Hazım Bey ile bir muhabirleri arasında geçen tartışmaya yer veriyordu. Bu yazıdan Hazım Bey'in kamuoyunun fikirlerini dikkate almadığı şeklinde bir izlenim ortaya çıkıyordu[678].

Bunun üzerine Hazım Bey, bu gazetenin bir muhabiriyle beyanatta bulunmadığını açıklayarak bu yazıyı tekzip ediyordu[679]. Refi Cevat ise Hükümetin Kuva-yı Milliye aleyhine bir siyaset geliştireceği ve bu nedenle bazı nazırları değiştireceği söylentisi üzerine *"Bu durum birkaç gün daha böyle devam ederse Dâhiliye Nazırı Hazım Bey memnuniyetle gazetelere Kuva-yı Milliye aleyhinde beyanatta bulunmak hususunda gecikmeyeceklerdir."* yazıyordu[680]. Hükümet ise bu süreçte İtilaf kuvvetlerinin Anadolu direnişi ve Mustafa Kemal Paşa hareketini açık bir şekilde kınama baskılarının da etkisiyle 4 Nisan'da istifa etti[681].

2.7.2. Yargılanması ve Ankara'ya Gidişi

Salih Paşa kabinesi istifa ettikten sonra hükümeti 5 Nisan'da tahmin edildiği gibi Damat Ferit Paşa kurdu. Önce İstanbul'un işgali daha sonra Kuva-yı Milliye

[674] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 2 Son Meşrutiyet 1919-1920*, s.391.
[675] "Heyet-i Vükela Tebeddül Ediyor mu?", *İkdam*, 26 Mart 1920.
[676] "Kabine Hakkındaki Tahkikatımız", *Akşam*, 27 Mart 1920.
[677] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.188.
[678] "Dâhiliye Nazırı İle Bir Mülakat Daha", *Alemdar*, 31 Mart 1920.
[679] "Bir Tekzip", *Anadolu'da Yenigün*, 1 Nisan 1920.
[680] "İctihad Tebeddülünde Kolaylık", *Alemdar*, 3 Nisan 1920.
[681] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.191-193.

karşıtlığı ile bilinen Damat Ferit Paşa'nın hükümeti kurması yeni bir dönem başlattı. Nitekim yeni hükümet ile ilgili yayınlanan padişah fermanında da Kuva-yı Milliye açıkça isyan olarak tanımlanıyor ve hareketin liderlerinin etkisiz hale getirilmesi isteniyordu[682]. Bunu izleyen günlerde Damat Ferit Paşa, Ahmet Anzavur'a mir-i miranlık rütbesi vererek onu tekrar Karesi Mutasarrıflığı'na atadı[683]. 11 Nisan'da Meclisi Mebusan Padişah iradesiyle resmen feshedildi ve yine aynı gün Kuva-yı Milliye'nin fitne hareketi olduğunu belirten, lider ve taraftarlarının öldürülmesinin şeriata uygun olduğunu söyleyen Şeyhülislam fetvası yayınlandı[684]. Buna ek olarak Kuva-yı Milliye mensupları tutuklanarak divan-ı harplere sevk edildi ve yargılanmaya başlandı. Damat Ferit Paşa Hükümeti, 23 Nisan'da kabul ettiği kararnamede, divan-ı harplere, önceden baktığı tehcir ve benzeri davalara ek olarak asayişi bozup, iç ve dış emniyeti ihlal edenlerin de yargılamasını sağlayacak olağanüstü yetkiler verdi[685].

Dâhiliye Nazırlığı görevi bittikten sonra İstanbul'da yaşamını sürdüren Hazım Bey, tutuklanma ihtimaline karşı bazı önlemler aldı. Hazım Bey *"... Salih Paşa Kabinesinin istifasından iki gün sonra adı geçen bu kabinede Bahriye Nazırı olan Esat Paşa vasıtasıyla, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından takip ve tevkif ettirilecek zatların listesine yazılmış olan adımın üstüne kırmızı bir artı yapıldığı görülmüş olduğundan, bir iki gün bir yerde gizlenerek, aranıldığım takdirde saklandığım mahalden Anadolu'ya savuşmak çaresine bakmak lüzumunu ihtar etmek lütfunda bulunmuştu."* diyerek bir hafta kadar Beylerbeyi ve Çengelköy'de saklandığını anlatıyordu[686]. Bugünlerde Nemrut Mustafa Paşa Divanı adıyla meşhur olmuş İstanbul Birinci Divan-ı Harbi Örfisi idam kararları vermeye başlamıştı. Nitekim 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye ileri gelenleri hakkında da gıyaplarında idam kararı verilmişti[687]. Bunun dışında Kuva-yı Milliye destekçisi olarak bilinenler tutuklanıyor ve İngilizler tarafından tevkif edilenler Malta adasına sürülüyordu.

Bir hafta evinden uzakta saklanan ve bu süreçte gizlice Anadolu'ya geçmeye çalışan ancak başarılı olamayan Hazım Bey, kendisi hakkında bir arama kararı

---

[682] Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.4.
[683] BOA, BEO, 4626 – 346879.
[684] Adnan Sofuoğlu. "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele'ye Karşı Girişimleri Ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askerî Birlik Oluşturma Çabası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.52, 2002, s.51.
[685] Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.70, 2008, s.48.
[686] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.10-11.
[687] Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.43, 2009, s. 372.

olmaması üzerine Erenköy'deki evine geri döndü. Ancak 24 Mayıs'ta tutuklananlar arasındaydı[688] ve 25 Mayıs'ta harp divanında yargılanmaya başlandı. Önce Divanın yardımcı üyelerinden Miralay Niyazi Bey tarafından sorguya çekildi. Bu sorgulamadaki ilk mesele Yıldız Komisyonu'ndaki görevi ile ilgiliydi. Bu sorgulamadan sonra İstanbul Muhafızlığı'nda gözaltına alındı ve aynı gece tutukevine sevk edildi. Buna mukabil evinde aramalar yapıldı ve Hazım Bey'e ait bazı evraka el konuldu[689]. Buna ek olarak Hazım Bey'in Bursa Valiliği'nde ve Nazırlıkta bulunduğu sürelerdeki yazışmalarının bir kopyaları 29 Mayıs'ta Divan-ı Harp tarafından Dâhiliye Nezareti'nden talep edildi. Dâhiliye Nezareti, Divan-ı Harp'e verdiği cevapta istenilen evrakın ek olarak gönderildiğini ifade ettikten sonra Hazım Bey'in bazı yazışmalarını Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi müfettişlerinden Maruf Bey aracılığı ile yaptığını bildiriyordu[690]. Duruşmalar Haziran ayının ortasında başladı ve Harp Divanı Kanunu gereği yargılama sırasında vekil ve avukat bulundurmak mümkün değildi[691].

Avukat bulundurma hakkı olmayınca mahkemedeki duruşmalar gizli ve sorgulama şeklindeydi. Duruşmaların gizliliği sebebiyle Hazım Bey'in yargılaması ile ilgili basına yansıyan konular arasında sadece Yıldız Meselesi vardı[692]. Oysa bu sadece yargılanma nedenlerinden biriydi. Gündemdeki asıl mesele Kuva-yı Milliye ile Hazım Bey'in ilişkisiydi. Öncelikle Hazım Bey'e Bursa'da valilik yaparken Kuva-yı Milliye'yi ne halde bulduğu ve ne halde bıraktığı soruldu. Hazım Bey de ikinci valiliği sırasında Bursa'da Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şube açtığını, Kuva-yı Milliye askerlerinin İzmir cephesine sevk edildiğini, Bursa'da kimseye zarar vermediklerini ve haklarında bir şikâyet olmadığını söyledi[693]. İlk duruşmada Hazım Bey'e yöneltilen diğer sorular şunlardı; *"İttihatçılar ile Kuva-yı Milliyeciler arasında ne fark vardır? Bursa Valiliği sırasında Heyeti Temsiliye'ye telgraf çektiniz mi? Kuva-yı Milliye liderlerini tanır mısınız? Dramalı Rıza'yı*[694] *tanır mısınız? Kuva-yı Milliye*

[688] "İstanbul Haberleri", *Hâkimiyet-i Milliye,* 10 Haziran 1336; Hazım Bey'in tutuklandıktan sonraki fotoğrafı ve Sultanahmet Cezaevi'nde tutuklu bulunduğu sırada oğlu Celal Hazım'ın kendisini ziyaret ettiğinde cezaevine giriş belgesi için bakınız, Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, Ek 35 ve 36.
[689] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.37.
[690] BOA, DH.KMS., 59 – 20.
[691] Rıdvan Akın, "İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1, 2014, s.72.
[692] "Hazım Bey'in Muhakemesi", *Alemdar*, 22 Haziran 1920.
[693] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.29.
[694] Dramalı Rıza Bey, Köprülülü Hamdi Bey'in adamlarındandı. Akbaş cephane baskınından sonra Köprülülü Hamdi Bey şehit edilince, kendisi de Bursa'ya gelmişti. Buradan 18 Mayıs'ta İstanbul'a hareket etmişti. Amacı Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast düzenlemekti. Ancak eyleme geçemeden yakalandı. İstanbul Birinci Divana

liderleri gönderdiğiniz memurları kabul etmeyerek isyan ettiklerini göstermelerine rağmen neden onlara asi demediniz? İstanbul'un işgal günü herkesin önünde İtilaf Devletleri'ni küçümsediniz mi? İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya dört eski mebusu neden gönderdiniz? Bursa Valiliği sırasında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiğiniz telgrafta Kuva-yı Milliye reislerinden Çerkez Ethem'in hareketlerini neden mazur göstermeye çalıştınız?"

Hazım Bey'in bu sorulara verdiği yanıtlar ayrıntılı bir şekildeydi. İttihatçıların en ileri gelenlerinden bazılarının aleyhinde bulunduğu işler ve yayınlanmış eserleri ile sabit olduğundan onlarla bir ilişkisi olmadığı gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmadığı için bu konuda doğru bir fikir beyan edemeyeceğini ifade ediyordu. Heyeti Temsiliye'ye telgraf çektiğini kabul ediyordu. Buna ek olarak Cemiyetle merkezi hükümet arasında bir uyuşma olduğu, cemiyetin telgraflarının ücretsiz kabul edilmesi ve çekilmesi ile ilgili resmi tebliğin de gazetelerde yayınlandığına dikkati çekiyordu. Ayrıca bu telgrafında İstiklal-i Osmaniye'nin yıldönümü münasebetiyle Heyeti Temsiliye'den her tarafa gönderilen tebrik telgrafına bir cevap olduğunu ekliyordu. Kuva-yı Milliye liderlerine tanıdık diyecek kadar aşina olmadığını, Bekir Sami Bey'i, Rauf Bey'i ve Kara Vasıf Bey'i çeşitli vesilelerle bir kaç defa gördüğünü söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı ve Ali Fuat Paşa'yı uzaktan yakından hiç tanımadığını belirtiyordu. Dramalı Rıza'yı hiç tanımadığını, iki defa Dâhiliye Nezareti'nde bulunduğu sırada yalnız Bursa Vilayetine bir vali tayin ettiğini onun da bir sorun teşkil etmediğini belirtiyordu. İsyan konusunda ise hükümet tarafından Kuva-yı Milliye'nin isyancı sayılıp sayılmaması meselesi ancak Kanun-i Esasi gereğince kurulacak Divan-ı Âli de ele alınabilecek bir konu olduğunu ifade ediyor ve İtilaf Devletleri'ni küçümseme meselesinin bir iftira olduğunu söylüyordu. Mebusların, Vükela Meclisi kararı ve Hariciye Nazırı vasıtasıyla işgal kuvvetlerinden alınan izinle gönderildiğini, bunun nedeninin de işgal neticesinde Anadolu'dan gelen zahire nakliyatına durdurulmasını olduğunu belirtiyordu. Çerkez Ethem konusunda ise hükümete gönderdiği telgrafta Çerkez Ethem'in işlediği suçları bildirdiğini ve hatta hükümet tarafından sorulmayan bazı meseleleri de ilave ettiği cevabını veriyordu[695].

Harbi Örfisinde on beş kişi ile birlikte yargılandı. 12 Haziran'da bu konuda mahkûm edilen üç kişi ile birlikte idam edildi. Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'ya Karşı Düzenlenen Bir Suikast Girişimi Nedeni ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.25, 2000.

[695] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.28-40.

Nemrut lakabıyla bilinen İstanbul Divan-ı Harbi Örfi Reisi Mustafa Paşa, basına verdiği beyanatta[696] "*Yıldız Yağması"* soruşturması hakkında bunun çok önemli bir mesele olduğunu, sırf şahsi menfaat için Yıldız Sarayı'na yapılmış olan bu hareketin faillerini yakalamak ve yağmalanmış olan kıymetli eşyayı bulmak amacıyla adaletli bir soruşturma için gayret edeceklerini belirtiyordu. Bu meseleyle alakalı olanların seksen altı kişi olduğu ile ilgili soruya, şimdilik bu meselede kimlerin sorumlu oldukları hakkında bilgi veremeyeceğini, mahkemenin gerçeği ortaya çıkaracağını söyleyerek yalnız bu suçtan dolayı eski Dâhiliye Nazırı Hazım Bey ve bir kaç kişinin daha adını veriyordu. Hazım Bey'in yalnız Yıldız Yağması'ndan dolayı mı mahkûm olduğu sorusuna ise hayır diyerek daha önemli meseleler nedeniyle soruşturulduğunu ifade ediyordu. Hazım Bey'in mahkemesinin tutuksuz olarak devam edip etmeyeceği ile ilgili de bunun doğru olmadığını, Hazım Bey'in tutukluluğunun Divan-ı Harbi Örfi kararıyla olduğunda ve meselenin önemine vurgu yaparak tutuksuz yargılanmanın mümkün olmadığını belirtiyordu. Hazım Bey'in bulunduğu hapishane şartlarından şikâyetçi olduğu ve bunu resmen Divan-ı Harp Reisliğine bildirdiği ile ilgili meselede ise Mustafa Paşa, tutukevinin yalnız Hazım Bey için olmadığını, onun gibi birçok mahkûmun yer aldığını, tutukevinin sağlıklı olup olmadığı ile ilgili meselenin de bu konuda görevlileri ait bulunduğunu ifade ediyordu. Hazım Bey'in dilekçesini usule uygun olarak yürürlüğe koyduklarını fakat Hazım Bey'in sağlığı ve sıhhatini düşünmek kadar diğer mahkûmların da hallerini düşünmenin adaletli olmanın gereği olduğunu söylüyordu.

Divan-ı Harp önüne çıktığı 15 Haziran'dan sonra Hazım Bey, zaten iyi olmayan sağlık durumu daha da bozuldu ve birkaç gün sonra hastaneye sevk edildi. Burada yeniden Divan-ı Harp önüne çıktığı tarihi olan 30 Haziran'a kadar kaldı[697]. Bu tarihteki duruşmada ana mesele Yıldız Komisyonu'ydu[698]. Yıldız'da açılan kasaların içlerinden neler çıktığı, mücevher ve nakit paranın kime teslim edildiği, Şehzade Abid Efendi'ye ait bir çantaya neden el koyduğu, bu çantada bulunan para ve şirket senetlerini niçin sayıp tespit etmediği, her gün saraya büyük bir çanta getirip getirmediği sorulan sorular arasındaydı. Daha önceki duruşmada olduğu gibi Hazım Bey, bu sorulara ayrıntılı bir şekilde tek tek cevap verdi. Kasaların kendisinin de hazır

[696] "Divan-ı Harb", *İleri*, 28 Haziran 1920.
[697] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı* Anlatıyor, s.51-52.
[698] "Yıldız Yağması Tahkikatı", *İleri*, 1 Temmuz 1920.

bulunduğu heyet önünde açıldığı ve içlerinden bazı defter ve evraktan başka bir şey çıkmadığı, mücevherat ve nakit paranın imzalı ve makbuz karşılığında konuldukları sandık ve çantalar mühürlü olarak Harbiye Nezareti'ne teslim edildiğini söylüyordu. Şehzade Abid Efendi'ye ait çantanın Selanik'e gitmek üzere geç vakit saraydan çıkarılmakta olan bir cariyenin yatağı arasında gizlice götürülmeye çalışıldığı için şüphe çektiğini ifade ediyordu. Ayrıca diğer şehzadelerin dairelerinden hiçbir şey alınmadığını, el konulan bu çantanın da imzalı bir makbuz karşılığında Harbiye Nezareti'ne teslim edildiğini belirtiyordu. Çantalarda bulunan para ve şirket senetlerinin sayılmasıyla ilgili bunun için vakit olmadığını, komisyon evrakını içeren adi bir çantadan başka çantasının bulunmadığını, bunun da daima Sarayda kaldığını ve dışarı çıkarmadığını ilave ediyordu[699].

Aynı duruşmadaki soruşturma konuları bundan ibaret değildi. Dokuz yıl önce Halep Valiliği'nden istifası ve bir yıl önce Bursa'dan Dâhiliye Nazırı Cemal Bey'e yazdığı telgraf da kendisine soruldu. Hazım Bey iki telgrafı da hükümeti uyarmak amacıyla çektiğini ifade ediyordu. Ve *"O telgrafı ne türlü acı duygularla yazmak zorunda kalmışsam, Bursa'da yine o duygularla yazmak zorunda kaldım. Çünkü her ikisinin kaynağı birdir. Bu da kanıtlar ki, ülkeyi bugünkü acıklı duruma getiren yönetim biçimi dokuz yıl içinde iyiliğe doğru zerre kadar ilerlememiştir."* diyerek açıklıyordu[700]. İkinci duruşma da bu şekilde sona erdi ve duruşma için hastaneden zoraki bir şekilde getirilen Hazım Bey, duruşmadan sonra tedavi için tekrar Bekir Ağa Bölüğü Hastanesi'ne götürüldü[701].

Üçüncü duruşma 17 Temmuz tarihinde yapıldı ve bazı şahitlerle yapılan yüzleştirmeler şeklinde vuku buldu. İlk olarak Yıldız Meselesi ile ilgili Sultan II. Abdülhamit'in musahiplerinden Cevher Ağa'nın iddialarına yanıt verdi. Ardından Bursa'da kendisinin Kuva-yı Milliyeciler tarafından soyulduğunu söyleyen Tatar Salih adlı bir tacir mahkeme heyeti tarafından dinlendi ve sorgulandı. Burada özellikle mesele Bursa'da Kuva-yı Milliye'nin halktan para toplaması ve o sırada vali olduğu mahkeme tarafından iddia edilen Hazım Bey'in buna onay vermesiydi. Bununla ilgili Hazım Bey Kuva-yı Milliye'yi isyancı olarak kabul eden Padişah iradesinden önce usulüne uygun

[699] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.52-54.
[700] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.50-51.
[701] "Hazım Bey" , *Vakit*, 2 Temmuz 1920; "Hazım Bey Bekir Ağa'da", *Alemdar*, 2 Temmuz 1920.

bir şekilde Kuva-yı Milliye adına yardım toplanmasının yasak olmadığını söylemişti[702]. Bu sırada yayınlanan resmi gazetede Hazım Bey'den, Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra kurulan komisyon nedeniyle tutuklu bulunan eski dâhiliye nazırı diye bahsediliyordu[703]. Yıldız Meselesi ile ilgili soruşturulan sadece Hazım Bey değildi. Ondan başka bu konuyla ilgili soruşturulan ya da bilgisine başvurulan kırk dokuz kişi daha vardı[704].

Hazım Bey'in tutukluluğu devam ederken dördüncü duruşması 25 Temmuz'da yapıldı[705]. Sorgulama Miralay Bekir Sami Bey ile ilgili başlamıştı. Sonra tekrar Yıldız'da bulunan para ve mücevherlerin neden sayılmadan askeriyeye teslim edildiği meselesi gündeme geldi. Hazım Bey, önceki söylediğini tekrar ederek buna vakit ve olanak bulunmadığını ifade etti. Ayrıca on iki yıl önce meydana gelen bu olaya, yetkisi geçici yasa ile sınırlı olan Harp Divanının karışmasının kanuni olmadığını ilave etti[706]. Bundan başka bazı telgraf kopyaları okundu. Ankara'ya yazdığı telgrafta rütbeleri kaldırılmış olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'ya neden *"paşa hazretleri"* diye hitap ettiği soruldu. Buna cevap olarak *"...Devletin menfaati ve memleketin selameti için fetva padişahın iradesi ile isyanı ilan edilmeden evvel Mustafa Kemal Paşa'ya "paşa hazretleri" diye yazmam eleştirilecek bir hareket değildir."* diyordu[707]. Böylece Hazım Bey'e mahkemenin sona erdiği ve kararın yarın açıklanacağı bildirildi[708].

Bu sıralarda basında Hazım Bey ile ilgili yer alan haberler sadece Yıldız Soruşturması ile ilgiliydi[709]. Hazım Bey kendisi hakkında idama karar verildiğini kendisini ziyarete gelen bir arkadaşı vasıtasıyla 27 Temmuz'da öğrenmişti[710]. Damat Arif Hikmet Paşa ise onun hakkındaki bu kararı kürek cezasına çevirmeye çalıştığını söylüyordu[711]. Bu idam kararı kabine üyeleri arasında da tartışmalara neden olmuştu. Nafia Nazırı Cemil Paşa ile Maarif Nazırı Fahrettin Bey, Damat Ferit Paşa ile görüşerek bu idam kararına itiraz ettiler. Cemil Paşa, *"Bugün iktidar mevkiinde olduğumuz için,*

---

[702] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.69.
[703] "Azil", *Takvim-i Vekayi*, 17 Temmuz 1920, S.3905.
[704] "Yıldız'da Alınan Emlakın Muhakemesi", *İleri,* 18 Temmuz 1920*;* "Yıldız Yağması", *Vakit,* 18 Temmuz 1920.
[705] "İsticvab Muhakemesi", *Dersaadet,* 25 Temmuz 1920.
[706] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.76-77.
[707] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.76.
[708] "Hazım Bey'in Muhakemesi Hitam Oldu", *İkdam*, 27 Temmuz 1920, "Hazım Bey'in Muhakemesi", *Alemdar,* 27 Temmuz 1920.
[709] "Yıldız Yağması", *Dersaadet*, 1 Ağustos 1920; "Yıldız Yağmagirlerine Ait Emvalin Haczi", *İkdam*, 1 Ağustos 1920; "Yıldız Yağması", *İleri*, 1 Ağustos 1920.
[710] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.91.
[711] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.89.

ufak birer bahaneyle ötekini berikini asarsak ilerisi için çok fena bir çığır açılıyor demektir. Yarın, kabine düşünce, yeni gelen sadrazamın sizi, bizi, hepimizi darağacına çekmeyeceğini nasıl emin olabilirsiniz? Eğer divan harbin idam kararı derhal geri alınmazsa, sizin ile teşrikimesai etmek imkânımız kalmamıştır." diyerek Padişahın idam hükümlerini affetmeye yetkisi olduğunu ifade ediyordu[712]. Cemil Paşa, bütün hükümet adına Sadrazamdan saraya giderek idam kararının ömür boyu kürek cezasına çevrilmesi için girişimde bulunmasını istedi ve onun iddiasına göre Damat Ferit Paşa bunu kabul ederek yerine getirdi[713].

İdam kararının iptal edilmesi için çeşitli kişiler aracılığıyla girişimde bulunulduğu günlerde Birinci Divan-ı Harbi Örfi Riyasetinden Hazım Bey'in idam kararı ve bunun gerekçesi duyuruldu. Karar *"Kuva-yı Milliye ünvanı altında çıkarılan fitne ve fesadın düzenleyici ve özendiricilerinden olduğu ve çok acı 31 Mart 325 olaylarının ardından Yıldız Padişah Sarayı'nda gerçekleşen yağma ve facialar da parmağı olduğu açıklamasıyla sanık olarak tutuklu bulunan Erenköyü'nde Kadıasker bir numaralı köşkünde oturan eski Dâhiliye Nazırı 56 yaşında Hasan Efendi oğlu Niğdeli Hazım Bey'le ilgili yürütülen yargılama ve derin araştırmalar sonucunda"* diye başlıyordu. Daha sonra duruşmalarda gündeme gelen ve Hazım Bey'in cevap verdiği iddialar Hazım Bey'in yanıtlarını içermeksizin idam kararının gerekçesinde yer alıyordu. Gayet ayrıntılı bir şekilde Yıldız Meselesi'nden sonra Bursa'da Valiliği sırasında Kuva-yı Milliye ile ilişki kurarak, kendisine yasayla verilmiş yetkiyi savsakladığı ifade ediliyordu. Hatta isyancılara telgraf çekerek onların azgınlıklarının artmasına ve böylece İstanbul'un geçici işgali ile başlayan son acı durumun ortaya çıkmasına neden olduğu iddia ediliyordu. *"Ayaklanmaya ve karışıklıklara karşı alınmasına başlanan iyileştirici önlemlerin başarısız kalmasına yol açan davranışlara cüret edenlerden, arabozucu ve ayaklanmacıların kışkırtıcı ve özendiricilerinden olduğuna vicdani kanaat doğmuş"* denilerek karar açıklanıyordu[714].

Karar resmi olarak böyle açıklanırken Padişah nezdinde yapılan girişimler de sonuç vermişti. Nitekim Padişahın şefkatine mazhar olarak uzun zamandır devlete yaptığı hizmetler ve yaşının ileri olması göz önüne alınarak idam kararının ömür boyu

---

[712] Sabih Alaçam, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1939, s.220-221.
[713] Sabih Alaçam, *a.g.e.*, s.222.
[714] "Hazım Bey Muhakemesi Neticesi", *Alemdar*, 10 Ağustos 1920; *Dersaadet*, 10 Ağustos 1920; "Hazım Bey Hakkındaki Kararname", *Vakit*, 10 Ağustos 1920.

kürek cezasına çevrilmesine karar verildi[715]. İdam kararı kaldırılan Hazım Bey, tedavi altında olduğu hapishane hastanesinden koğuşa nakledildi[716]. Hazım Bey hakkında idam kararı ve sonrasında bunun ömür boyu kürek cezasına çevrilmesi Anadolu'da da yankı buldu. Bu konu basında *"Mesul İngilizlerdir! Hazım Bey İdama Mahkûm Ediliyor!"* başlığı altında uzun bir haber yer alıyordu. Haber şöyle başlıyordu: *"İstanbul'dan gelen son haberler İstanbul hainlerinin son günlerde artık büsbütün kudurmuş olduklarını gösteriyor. Mustafa Paşa namındaki melun herifin riyaset ettiği katiller Divan-ı Harbi, İngilizlerden aldıkları emir üzerine memleketin ne kadar iyi, namuslu, vatanperver ve akıllı evladı varsa hepsini birer birer yok ediyorlar. Son işleri ise sabık Dâhiliye Nazırı Hazım Bey'dir."*

Makalenin devamında Hazım Bey'in herkes tarafından tanınan namuslu, temiz, mert, vatanperver bir insan özellikle Türk irfan âleminde hayli tanınmış bir sima olduğunu ve Hazım Bey kalitesinde Türk insanının pek az bulunduğunu ifade ediyordu. İşte böyle bir insanı Mustafa Paşa Divanı, Kuva-yı Milliye'ye yardım ettiğini iddia ederek mahkûm etmiş, fakat bunun bir cinayet olacağını son dakikada hatırlamış ve cezası küreğe çevrilerek umumi hapishaneye gönderilmişti. Hazım Bey, Bursa Valisi ve Dâhiliye Nazırı olduğu sıralarda Kuva-yı Milliye'nin tarafında olmuş, Ali Rıza Paşa ve Sultan Vahdettin nezdinde bu teşkilatın ne kadar faydalı olduğundan bahsetmişti. Buna dayanarak Hazım Bey suçlamak düşünülemezdi, böyle olmasına rağmen o, maddi olarak değilse de manevi olarak idama mahkûm edilmişti. Çünkü hasta bir kişi olan Hazım Bey, hastanede ne kadar kısa kalırsa yaşama süresi de o kadar azalacaktır deniyordu. Ve *"Hazım Bey bu muameleye neden maruz kaldı?"* diye soruluyordu. Buna karşı *"Bunu Hazım Bey'in hamiyetinde, irfanında ve mertliğinde aranmalıdır. İngilizler bu nevi adamlardan nefret ederler. Bunun için Kuva-yı Milliye'ye müsaade etmeyen kabinenin ilk Dâhiliye Nazır olan Damat Şerif Paşa'nın tutuklanması akla gelmez. Zira Damat Paşa birkaç yüzlü olan bir şahsiyettir onlar böylelerine dokunmazlar. Bütün bu cinayetlerin bizce yegâne mesulü İngilizlerdir."* cevabı veriliyordu[717].

Hazım Bey'in tutuklu olduğu hapishanede bulunanlardan biri de Falih Rıfkı Bey'di. Hazım Bey'in idamının son anda engellendiğini Falih Rıfkı Bey, *"... Mahkûmu sehpaya götürecek olanlar son hazırlıklarını yaparken, nefes nefese koşan memurlar,*

[715] BOA, BEO, 4646-348382.
[716] "Hazım Bey'in Nakli", *Akşam,* 11 Ağustos 1920; "Hazım Bey'in Küreğe Tahvil Cezası", *İleri,* 11 Ağustos 1920.
[717] "İstanbul Hıyanetleri- Mesul İngilizlerdir", *Anadolu'da Yenigün*, 15 Ağustos 1920.

iradeyi tevkifhane müdürüne getirmişler. Hiç uyumamıştık sabaha doğru koridordaki ayak seslerini bekliyordum, sesler duyuldu. İbrahim Fevzi ezana başlamadan koğuş kapısı açıldı. Yataklarımızı dikilip baktık: Hazım Bey! İpten indirilmiş kadar sarıydı bir müddet yutkundu, sonra 'kurtuldum' diye ağladı." sözleriyle anlatıyordu[718]. Hazım Bey aynı hapishanede kendisine isnat edilen suçlar nedeniyle mahkûm bulunmaya devam ediyordu. Dördüncü ve beşinci Damat Ferit Hükümetleri zamanında Nisan 1920'den başlayarak Anadolu Hareketi bastırılmaya çalışılmış ve Sevr Anlaşması imzalanmıştı. Ancak Damat Ferit Paşa'nın, Anadolu Hükümeti'ne karşı uyguladığı sertlik politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu ise Sevr Anlaşması'nın Anadolu Hükümeti tarafından kabul edilmesini isteyen İtilaf Devletlerini başka yollara sevk etti ve nihayetinde Damat Ferit Paşa, 17 Ekim'de istifa etti[719]. Aynı gün istifa edenlerden biri de Nemrut lakabıyla bilinen Birinci Divan-ı Harbi Örfi Reisi Mustafa Paşaydı. Yeni hükümeti Tevfik Paşa kurdu ve bu hükümetin en önemli amaçlarından biri Ankara Hükümeti ile uzlaşmaya çalışmaktı. Bu minvalde Tevfik Paşa Hükümeti, hukuk otoritelerini ve kamu vicdanını rahatsız ettiğini söyleyerek Divan-ı Harbi Örfi kararlarının temyiz edilebilmesine karar verdi[720].

Temyiz kararı duyurulduktan sonra Hazım Bey hemen harekete geçti ve 23 Ekim'de, Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe verdi. Bu dilekçede herkes tarafından bilindiği için daha fazla açıklamasına gerek olmayan ve özel bir amaç için kurulan Yıldız Meselesi'nin bütün hukuk otoriteleri tarafından batmış bir dava olarak kabul edildiğinden bahsediyordu. Devam ederek yetersiz delillerle Kuva-yı Milliye kışkırtıcısı ve destekçisi diyerek idama mahkûm ederek hem şeriat kanununa aykırı hem de adalet adına ebediyen unutulmaz bir zulüm örneği vermiş olan Birinci Divan-ı Harbi Örfi'nin uyguladığı muameleden manen ve maddi olarak telafi edilemeyecek bir şekilde zarar gördüğünü beyan ediyordu. Bu nedenle tekrar yargılanma ile adaletin yerine getirilmesini, zararlarının giderilmesi için kanunun gerektirdiği işlemlere başvurduğunu ifade ediyordu. Son olarak da memleket dâhilinde yaptıkları zulümlerden dolayı yurtdışına kaçmak üzere bulundukları söylentileri ortaya çıkan Divan Reisi Mustafa

[718] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s.269.
[719] Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, s.261.
[720] Ferudun Ata, "Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2004, s.322.

Paşa ile aza ve aza mülazımlarının kaçmalarının önlenmesi için gereken tedbirlerin acilen alınmasını rica ediyor ve bu vesileyle hürmetlerini sunuyordu[721].

Daha sonra Hazım Bey'in hastanede olması gerekirken kanunsuz bir şekilde hapishanede tutulması ve Hüküm Mazbatasının Mustafa Paşa tarafından hapishaneye gönderilmemiş olması ve evrakı olmayan mahkûmlar hapishanede tutulmasının kanuna uygun olmaması nedeniyle hükümet bir soruşturma başlattı[722]. Hazım Bey ise artık siyaseten mümkün olması nedeniyle sesini duyurmak için gazetelere mektup gönderip hakkındaki iddialara yanıt veriyordu. *"Yıldız Muhakemesi Hakkında Hazım Bey'in Mektubu"* başlığıyla duyurulan haberde bu mesele hakkında hala hapishanede bulunan eski Dâhiliye Nazırı Hazım Bey'in gönderdiği bir mektubuna göre Divan-ı Harp Yıldız Meselesi'nde iki türlü yağma olduğunu iddia ediyordu. Bunlardan birincisi Yıldız'daki komisyonun kurulmasından önce yapıldığı iddia edilen yağmaydı. İkincisi de Hareket Ordusu kumandanının teklifi, Bâb-ı Âli'nin onayı, Meclisi Mebusan'ın tasvibi ve Padişahın kabulü ile kurulan komisyon aracılığıyla Sultan II. Abdülhamit'in nakit ve mücevherlerine el konulmasını Divan-ı Harbin yağma adını vermesiydi. Mustafa Paşa'nın reisliğindeki Divan-ı Harp bu komisyonun reis ve üyelerini yağmacılıkla mahkûm etmekteydi. Memur olduğu resmi vazifeyi yapan komisyonun ve reisin yağmacılığına tek şahit ise Sultan II. Abdülhamit'in musahibi Cevher Ağa'ydı. Ancak komisyon, Sultan II. Abdülhamit Selanik'e vardıktan sonra kurulmuştu ve Cevher Ağa da eski sultanla gitmişti. Cevher Ağa'nın *"Yıldız'da ne olmuş ise Komisyon Reisi Hazım Bey'in emriyle olmuştur."* demesi gerek komisyon azası ve gerek reisi için bir suçu ispat edemezdi diyordu[723].

İstanbul'da Hazım Bey, Yıldız Meselesi ile ilgili yargılanırken Ankara'da Büyük Millet Meclisi, Hazım Bey'e emeklilik maaşı tahsis etmek için karar alıyordu[724]. Cezaevi koşullarından dolayı sağlık sorunları yaşayan Hazım Bey ile hepsi eski devlet memuru ve paşalardan oluşan kişiler hastaneye nakledilmek için dilekçe vermişlerdi[725]. Temyiz ile ilgili işlemler ise kasım ayından itibaren başladı ve bu mesele ile ilgili Harbiye Nezareti'nin Adliye-yi Askeriye Dairesi'nde bir heyet oluşturuldu. Tutuklu diğer bazı kişilerinkiyle beraber Hazım Bey'in hakkındaki hükmün temyizi ile ilgili

[721] "Hazım Bey", *Dersaadet,* 20 Teşrin-i evvel 1920.
[722] BOA, DH.MB..HPS., 99 – 12.
[723] "Hazım Bey'in Mazbata-i Hükümiyesi Nerede?", *İleri,* 28 Teşrin-i evvel 1920.
[724] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 1-16-7.
[725] BOA, DH.MB..HPS., 166 - 20.

evrak da 4 Kasım'da bu heyete takdim edildi[726]. Bu sıralarda kararların temyizi meselesi kamuoyunun nezdinde gündemde olan meselelerdendi[727]. İlave olarak mahkûmlardan gönderilen mektuplar da hapishane koşullarının çok kötü olduğundan bahsediliyordu[728]. Anadolu basınında ise Hazım Bey'in Harbiye Nezareti'ne gönderdiği dilekçeyi atıf yapılarak Ferit Paşa'nın istifasından sonra bu hükümetin ne feci işler yaptığının yeni yeni ortaya çıktığı ifade ediliyordu. Ve Hazım Bey'den *"İdama mahkûmen mahpusta 'Hâkimlerimizi Kaçırmayınız' diye bağıran Hazım Bey"* diye bahsedilerek bir fotoğrafına yer veriliyordu[729]. Temyiz heyeti 23 Kasım'da Yıldız Meselesi ile ilgili Hazım Bey hakkındaki hükümleri incelemeye başladı[730].

Hazım Bey'in yargılama sürecindeki usulsüzlükler ise yeni yeni kamuoyuna duyurulabiliyordu. *"Yine Kimseyi Müdafaa Etmeyerek"* başlığıyla yer alan yazı bir isim hatasıyla idam mahkûmları arasına konulup beyaz gömlekle kendisini tanıyan birinin teşebbüsü üzerine sehpadan kurtulmuş bir zavallının macerasını anlatıyoruz diye başlıyordu. Tutuklulardan birinin gözlemleri olduğu anlaşılan bu ifadeler Hazım Bey'in idama mahkûm olduğu günleri ayrıntılı bir şekilde anlatıyordu. Eski Birinci Divan-ı Harbi Örfi'nin bir tutuklunun tamamıyla lehindeki bir yazıyla aleyhinde bir hüküm mazbatası yazdırmak için haftalarca uğraştığına, Mustafa Paşa'nın bir beyanatına dayanarak *'Kararımızı verdik ve bu karar mutlaka uygulanmalı'* ifadesini yer veriyordu. Buna mukabil kulaktan kulağa Hazım Bey hakkında idam kararı çıktığı ve bu süreçteki bütün işlemlerin ona işkence etmek için yapıldığını iddia ediyordu. Ve *"Eğer facianın kahramanı biraz daha zayıf bir insan olsaydı bu iki üç saatlik işkence tam bir cellat vazifesi görebilecekti. O gün idam edemedikleri Hazım Bey'i katletmek istedikleri muhakkaktır. Fakat başarılı olamadılar."* diyerek anlatıyordu[731].

Bir ay kadar süren temyiz meselesi Aralık ayının başında sonuçlandı ve 2 Aralık'ta toplanan Meclis-i Temyiz-i Askeri, Yıldız Meselesi hakkında umumi af, zaman aşımı, delil yetersizliği gibi birçok sebepten dolayı davanın düşmesine karar verdi[732]. Bunun üzerine karar hemen tutuklu bulunanlara bildirildi ve bu meseleden dolayı uzun zamandan beri tutuklu bulunan eski Dâhiliye Nazırı Hazım Bey'le Ferik

[726] "Hükümlerin Temyizi", *Vakit*, 5 Teşrin-i sani 1920.
[727] "Kararların Temyizi", *Vakit*, 9 Teşrin-i sani 1920.
[728] "Zaruri Birkaç Söz", *Akşam*, 9 Teşrin-i sani 1920.
[729] "Hüküm: 'Hâkimi Kaçırmayınız!' Diyor..", *Anadolu'da Yenigün*, 15 Teşrin-i sani 1920.
[730] "Meclis-i Temyiz-i Askeriyenin Faaliyeti", *İkdam*, 23 Teşrin-i sani 1920.
[731] "Yine Kimseyi Müdafaa Etmeyerek", *Akşam*, 29 Teşrin-i sani 1920.
[732] "Yıldız Davası Nakz Edildi", *İkdam*, 3 Kanun-ı evvel 1920.

Hüseyin Hüsnü, Hasan Rıza, Galip Paşalar ile Miralay Cevdet, Kaymakam Ali ve Hamdi Beyler tahliye edildiler[733]. Ancak Hazım Bey'in hüküm giydiği tek konu Yıldız Meselesi değildi. Bundan başka Kuva-yı Milliye kışkırtıcısı olduğu da idam kararı verilmesindeki ana sebeplerden biriydi. Bununla ilgili de Hazım Bey'in yazdığı telgrafların vilayetler aracılığıyla devletin güvenliği ve asayişine yönelik olduğu, gazetecilere verdiği beyanlarının şahsi düşüncelerinden ibaret olması ve Anadolu'da ortaya çıkan asileri desteklediği yolunda yeterli delil bulunmaması nedeniyle hükmün kaldırılmasına karar verildi[734]. Buna ek olarak mahkeme kararının Hazım Bey'in huzurunda okunmaması ve şahitler dinlendikten sonra kendisini savunmasına müsaade edilmemesi Divân-ı Temyiz Kararnamesi'nin kırk beş ve kırk altıncı maddeleri gereğince aykırı görülerek hakkındaki hükmün kaldırılmasına dayanak oluşturmuştu[735].

Tahliye edilen ve hakkındaki hükümler kaldırılan Hazım Bey'in yaptığı ilk işlerden biri Nemrut Mustafa Paşa hakkında işkence ve tahkir iddiasıyla dava açacağını duyurmasıydı ve Mustafa Paşa'nın da yargılanmasının yakında biteceğini tahmin ettiğini beyan ediyordu[736]. Serbest kaldıktan sonra Hazım Bey, Ankara'ya gitmenin yollarını aramaya başladı. İstanbul, İtilaf Devletleri'nin işgali altındaydı ve bütün kara, deniz yolları sıkı denetim altındaydı. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılmak için hava değişimi bahanesiyle Beyrut'a gitmek için vize almayı başardı. Yola çıkmaya hazırlanırken İstanbul'daki Ankara adına çalışan gizli teşkilattan bir subay tarafından kendisine Fevzi Paşa'nın telgrafı iletildi. Burada Fevzi Paşa, *"Hazım Bey'le Hasan ve Galip Paşalar Anadolu'ya geçmek isterse burada çok iyi karşılanacaklarının kendilerine bildirilmesi ve yolculuklarında her bakımdan kolaylık gösterilmesi."* nden bahsediyordu[737]. Ankara'nın desteği ile Plaski Vapuruyla yola çıkan Hazım Bey, 15-16 Ocak günlerinde Samsun'a, buradan 24 Ocak'ta İnebolu'ya geldi [738] ve ancak 13 Şubat'ta Ankara'ya varabildi. Anadolu basını Hazım Bey'den *"Anadolu, memleket ve*

[733] "Yıldız Yağması Kararı Nakz Olundu" *Vakit*, 3 Kanun-ı evvel 1920; "Yıldız Yağması mahkûmlarının fotoğrafı için bakınız, *Vakit*, 2 Kanun-ı evvel 1920, Ek 37; Hazım Bey hakkında Yıldız Yağması kararı ile ilgili haber için bakınız, *Vakit*, 3 Kanun-ı evvel 1920, Ek 38.
[734] "Esbab-ı Nakz", *İkdam*, 8 Kanun-ı evvel 1920; Hazım Bey'in beraati ile ilgili haber için bakınız, *İleri*, 14 Kanun-ı sani 1921, Ek 39.
[735] "Yıldız Yağması", *Vakit*, 8 Kanun-ı evvel 1920; "Yıldız Yağması Meselesi", *Alemdar*, 8 Kanun-ı evvel 1920.
[736] "Mustafa Paşa", *Alemdar*, 10 Kanun-ı evvel 1920.
[737] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.197.
[738] "Hazım Bey Samsun'da", *Alemdar*, 17 Kanun-ı sani 1921.

millete büyük hizmetler etmiş olan Hazım Bey gibi kıymetli bir devlet adamını burada görmekle mesuttur." diye bahsediyordu[739].

[739] "Hazım Bey Ankara'da", *Anadolu'da Yenigün*, 14 Şubat 1921.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM- MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMLERİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

3.1. II. Sivas Valiliği

Ankara'ya yerleşen Hazım Bey, Niğde'den hemşerisi ve o sıralarda Dâhiliye Vekili olan Ata Bey vasıtasıyla Sivas Vilayeti'nin valisiz bulunduğunu öğrendi. Ata Bey'in de ısrarıyla Sivas'ta bir kere daha valilik yapmayı kabul etti[740] ve 25 Nisan'da 15.000 kuruş maaşla Sivas Valiliği'ne tayin edildi[741]. Anadolu basınında yeni Sivas Valisi olarak tanıtılan Hazım Bey'den dirayetli, faziletli ve namuslu bir kişi olarak bahsediliyor ve yeni görevinde başarısı temenni ediliyordu[742]. Hazım Bey bu görevini Ağustos 1921'e kadar sürdürdü. Sivas'a vali olarak ataması gerçekleşen Hazım Bey, bir kaç gün sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta Merkez Ordusu Komutanı olarak Nurettin Paşa'nın[743] bulunduğunu belirtti ve Hazım Bey'e, Paşa'yı tanıyıp tanımadığını sordu. Hazım Bey nereden tanıdığını ayrıntılı bir şekilde açıkladı. Mustafa Kemal Paşa *"Azametli mazametli bir şeydir. Bununla birlikte sizin için, kendisine ve azametini önem verilecek bir şey değildir."* diyerek Hazım Bey'i uyardı[744]. Mayıs ayının başında[745] Ankara'dan yola çıkan Hazım Bey, memleketi Niğde'ye uğrayarak burada on beş gün kaldı ve 31 Mayıs'ta Sivas'a gelerek valilik görevine başladı[746].

Mustafa Kemal Paşa'nın uyardığı gibi Vali Hazım Bey ile Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa arasındaki ilk sürtüşme ziyaret meselesi ile ilgili oldu. Nurettin Paşa, yeni valiyi karşılama töreninde bulunmadığı gibi bir vekil de göndermemişti. Nurettin Paşa, 3 Haziran'da bir tezkere göndererek Hazım Bey'i ordu karargâhında beklediğini ifade etti[747]. Buna cevap olarak Hazım Bey de görüşülecek meseleler için

---

[740] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.198.
[741] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 3-18-4.
[742] "Sivas Valiliği", *Anadolu'da Yenigün*, 27 Nisan 1921.
[743] Mehmet Nurettin Paşa, 1873-1932 yılları arasında yaşamış Büyük Taarruz'da Birinci Ordu Komutanı. TBMM ikinci dönem Bursa milletvekilidir. Aralık 1920'de Sivas'taki Üçüncü Kolordunun kaldırılması üzerine yerine Merkez Ordusu kurulmuştu. Komutanlığına Nurettin Paşa getirildi. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s.245-246.
[744] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.198.
[745] "Azimet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1921.
[746] "Dâhili Haberler", *Anadolu'da Yenigün*, 3 Haziran 1921
[747] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.199.

Nurettin Paşa'nın hükümet dairesine teşrifini rica etti. Bu ziyaret meselesi aralarında ciddi bir çekişmeye neden oldu. Hazım Bey'in kendisini ziyaret etmesi için Nurettin Paşa tarafından gönderilen kurmay başkanına Hazım Bey *"Beni mevkiinin şerefini korumaktan aciz Aydın Mutasarrıfıyla karıştırarak ona yaptığı gibi davranmak istiyor. Çok yanılıyor. Hizmet ettiğim devlet ve hükümeti ilgilendiren bir alçalmaya ben alet olamayacağım gibi şahsımı da kimsenin aşağı görmesine tahammül edemem. Yine de paşa yarın hükümet dairesine gelirse konuşuruz. Ben de, ordu karargâhı dediği daire nerede ise orada kendisini ziyaret ederim"* dedi. Bunun üzerine Nurettin Paşa kendisi gelerek Hazım Bey'i ziyaret etti. Bu görüşmenin sonunda Nurettin Paşa ziyaretinin sadece Hazım Bey'e özel olduğunu, Sivas ve öteki dokuz ilin vali ve diğer mülki görevlilerin emrinin altında bulunduğunu ifade etti. Bunun üzerine Nurettin Paşa bir gün sonra Sivas'tan ayrılırken Hazım Bey iade-i ziyaret yapmadı[748].

Bu sıralarda Sivas'taki en önemli mesele Koçgiri Olayı'ydı. Koçgiri Aşireti, Kürt aşiretlerinden olup, Sivas'ta on altı köye yayılmış ve on bin dört yüz aileden oluşuyordu[749]. Bu dönemde aşiret arasında Kürt Teali Cemiyeti'ne üye olmak yaygınlaşmıştı ve İngilizlerin ile Damat Ferit Paşa'nın destekleriyle Nisan 1920'den itibaren isyan belirtileri görülmeye başlamıştı. Koçgiri Aşiret liderleri olan Alişan ve Haydar Bey'lere Büyük Millet Meclisi tarafından resmi görev verilmesine rağmen Kürdistan Teali Cemiyeti bölgede propagandalarına devam ediyordu. Bunun üzerine 9 Aralık 1920'de Merkez Ordu Kumandanlığı kurularak komutanlığına Nurettin Paşa getirildi[750]. Ocak 1921'de alınan bir kararla Nurettin Paşa'ya kendi bölgesindeki il ve bağımsız sancaklarla mülki amirlere dâhili asayiş ve askeri hususlarda doğrudan emir verme yetkisi verildi[751]. Mart 1921'de ise Sivas'ın Ümraniye bölgesinde ortaya çıkan asayişsizliğin önlenmesi için Nurettin Paşa'nın yetkileri genişletildi. Bunlar arasında kumandan asayişle ilgili olarak lüzum görürse bölgesindeki memurları görevden alabilirdi[752]. Nurettin Paşa, bu yetkilere dayanarak Koçgiri İsyanı'nı sert bir şekilde

[748] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.201.
[749] Bayram Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.5, 2018, s.214.
[750] Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi,* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.143.
[751] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 2-33-10.
[752] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 2-38-20.

bastırdı, bunun sonucunda asilerin bir bölümü kaçtı ve yakalananlar yargılanmak üzere Sivas'a gönderildi[753].

Nurettin Paşa, verilen yetkilere dayanarak Hazım Bey'e de emir verme ve onu görevden alma yetkisine sahipti. Ancak Nurettin Paşa'nın kötüye kullanması sonucu Vekiller Heyeti kararıyla yetkileri geri alınmıştı. Hazım Bey, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda Zara veya Ümraniye bölgelerinde alınması gereken önlemlerin valiliğin inisiyatifinde olması gerektiği ve yönetim işlerinde valiliğin üstünde bir yetkiyle ordu komutanlığına geçmesinin nedeninin anlaşılamayacağını bildiriyordu.[754]. Mart 1921'de başlayan Koçgiri İsyanı'nı bastırma harekâtı Haziran 1921'de sonuçlandı ve 17 Haziran'da 32 isyancı lideri teslim olmak zorunda kaldı. Ele geçirilen 500 isyancı lideri yargılanmak üzere Sivas'a gönderildi, 2000 kadar isyancı silahsızlandırılarak tutuklandı[755]. Nurettin Paşa bölgede bu gibi olayların tekrar yaşanmaması için Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu teklifte asi köylerinin dağıtılarak, bu kişilerin başka bölgelere yerleştirilmelerini istiyordu[756] ancak bu öneri Ankara hükümeti tarafından onaylanmıyordu[757]. Ancak Nurettin Paşa'nın bölgede askeri harekâtı genişletme girişimleri devam etti. Paşa, emniyet teşkilatı adıyla silahlı bir güç oluşturulmasını tasarlıyordu ve bunun için 16 maddelik bir talimatname hazırlayarak valiliklere bildirdi. Emniyet teşkilatı oluşturmak için gönüllü toplanacak yerler Canik, Ordu, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Yozgat ve Karahisarışarkı idi[758].

Ancak gönüllü asker toplamak anlamına gelen bu meselede ordu komutanlarının yetkileri olmadığından Hazım Bey bu meseleyi o sırada Dâhiliye Vekili bulunan Refet Paşa'ya iletmişti. Ondan gelen cevap Hazım Bey'in düşündüğü gibiydi ve o, bunu Nurettin Paşa ilettiğinde aralarında uzun ve tartışmalı bir yazışma meydana geldi. Hazım Bey bu yazışmayı 29 Temmuz'da verdiği yanıtla bitirdi, burada Mustafa Kemal Paşa'nın da kendisinin bilgisi olmaksızın bu gibi kuvvetler toplatılmasını kesin

[753] Cengiz Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Koçgiri Ayaklanması ve Milli Mücadelede Dersim (1920-1922)*, TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 26, 2018, s.8.
[754] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.203.
[755] Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa'nın Biyografisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Yozgat 1988, s.140.
[756] Necati Fahri Taş, *a.g.e.,* s.141.
[757] Dilek Kızıldağ Soileau, *a.g.e.,* s.197-199.
[758] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.205.

biçimde yasaklamış olduğunu açıklıyordu[759]. Ayrıca Nurettin Paşa'nın bazı hareketleri Büyük Millet Meclisi'nde de tartışılıyordu. Karahisarışarki mebuslarından İsmail Şükrü Efendi *"Öte tarafta bir Nurettin Paşa çıkıyor. Ne dâhiliyenin emrini dinliyor, ne de bilmem kimi dinliyor, bildiği gibi icrai hareket ediyor. Ve o kadar ileri gidiyor ki, Meclis-i Alinizin salahiyeti teşriiyesini istimal ederek gazetelerde Meclis-i Ali namına bir de beyanname neşrediyor. Güya Meclis-i Aliniz karar vermiş."* derken[760] Antep Mebusu Yasin Bey de Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden kesin emir verilerek Sivas mıntıkasında Nurettin Paşa'nın mülki idareye karışmasının önlenmesini istiyordu[761].

Ankara Hükümeti, bu dönemde bölgede uzlaşmacı bir tavır içerisinde olmuş ve Koçgiri Meselesi'nin iki ay içerisinde sona erdirilmesi ile ilgili karar almıştı[762]. Ancak Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, bu uzlaşmacı siyasetini doğru bulmuyordu. Nurettin Paşa'nın Koçgiri İsyanı'nı bastırırken kullandığı sert tedbirler Hazım Bey'i isyan ettirmişti. Hazım Bey, bu durumu *"Nurettin Paşa, hükümetin güvenip kendisine verdiği yetkiyi pek kötü kullanarak yarattığı facialarla yetinmemiş, Koçkiri ileri gelenlerinden öldürülen ya da can korkusuyla dağlarda saklanan kişilerin ailelerini de Sivas'a sürmüştü."* diye tanımlıyordu[763]. Hazım Bey, bütün bu gelişmeleri Dâhiliye Vekâleti'ne de bildirmişti. Nitekim Koçgiri Meselesi'nde Nurettin Paşa'nın aşırı hareketleri Büyük Millet Meclisi'nde de sert bir şekilde eleştiriliyor ve Hazım Bey'in yazdıklarını doğruluyordu. Bu minvalde Nurettin Paşa'ya bir tahkik heyeti gönderilmesi gündeme geldi. Erzurum Mebusu Mustafa Bey, *"Fakat efendiler, Nurettin Paşa orada iken kime gönderiyorsunuz, nereye gönderiyorsunuz? Kaç para eder sizin tahkik heyetiniz?"* diye soruyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta yüce meclisin göndereceği teftiş heyetine herkesin boyun eğmeye mecbur olduğunu ifade ediyordu[764]. Buna rağmenBolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa reisliğinde ve iki mebustan daha oluşan Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik Heyeti ancak Aralık 1921'de oluşturulabilecekti[765].

---

[759] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.207-209.
[760] *TBMM. Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1 C.2 İçtima: 2, 11 Ağustos 1337, s.205.
[761] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1 C.2 İçtima: 2, 11 Ağustos 1337, s.214.
[762] Dilek Kızıldağ Soileau, *a.g.e.*, s.207.
[763] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.218.
[764] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1 C.2 İçtima: 2, 11 Ağustos 1337, s.211.
[765] Mesut Erşan, "I. Dönem Bolu Milletvekili Mirliva Yusuf İzzet Paşa", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.1, 2009, s.11.

Koçgiri'de askeri harekât bittikten sonra Ümraniye'de toplanan iki yüz kişi Vali Hazım Bey'e ve Nurettin Paşa'ya çektikleri telgrafta kendilerine atılan asi iftirasını cephede savaşarak silmek amacıyla, can korkusundan dolayı dağlarda kimsesiz kalan kadın ve çocukların açlıktan ölmemeleri için genel bir af ilan edilmesini istediler[766]. Bu mesele de Hazım Bey ile Nurettin Paşa'yı karşı karşıya getirdi. Nurettin Paşa, Ümraniye'de tutuklanarak Sivas'a gönderilen kişilerin yargılanmak üzere Sıkıyönetim Mahkemelerine verildiğini ifade ediyordu ancak Nisan 1921'de genel bir af ilan edilmişti[767]. Bu karar doğrultusunda affedilen bölgede hayatın normalleşmesi ve insanların da evlerine dönmesi gerekiyordu. Buna rağmen Nurettin Paşa'nın kararıyla ve affedilmiş oldukları halde tekrar tutuklandılar. Bu mesele ile ilgili olarak Hazım Bey, Dâhiliye Vekâleti ile yaptığı yazışmalarda bir an önce yeniden genel bir af ilan edilmesi, aşiret liderlerinin serbest bırakılması ve gönülleri alınarak isteyenlerin cepheye gönderilmelerinin devlet ve ülkenin çıkarlarına daha uygun olacağını belirtti[768]. Hükümet, Hazım Bey'in bu önerilerini kabul etmedi. Bu meselenin tartışılması bitmedi ve genel bir af ancak Aralık 1921'de çıkarılabildi[769]. Yani Hazım Bey Sivas'ı terk ettiğinde bu olay nedeniyle tutuklular bulunuyordu.

Hazım Bey, Koçgiri Olayı'ndan başka Sivas'taki kısa valiliği süresince bayındırlık işlerini düzene koymaya çalıştı. Balkan Savaşları ve hemen arkasından gelen I. Dünya Savaşı her yerde olduğu gibi Sivas'ta da bayındırlık ve hizmet işlerini durma noktasına getirmişti. Bayındırlık ile ilgili işlere girişmeden önce Hazım Bey, ilçeleri denetlemek için vilayet dâhilinde teftiş gezileri yaptı ve bu gezilerinin neticesinde önce yolların ve köprülerin onarımları için faaliyet başlattı[770]. Hazım Bey'in Sivas ile ilgili düşündükleri arasında kaplıcaların ıslahı ve bataklıkların kurutulması da vardı. Ancak Nurettin Paşa'nın bitmeyen tazyikleri Hazım Bey'i artık valilik edemeyecek bir duruma getirmişti. Üstelik Hazım Bey, ailesini de kendisinden sonra Sivas'a aldırtmıştı. Buna rağmen 23 Temmuz 1921 tarihinde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekip, Nurettin Paşa'nın faaliyetlerinden bahsederek *"...ulusal hükümetimizin onurunu bozan davranışları yakından görüp de önlemeye olanak bulamadığım bir yerde felç*

[766] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.221.
[767] Dilek Kızıldağ Soileau, *a.g.e.*, s.233.
[768] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.223.
[769] Mesut Erşan, *a.g.e.*, s.21.
[770] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.225.

olmuş bir tanık durumunda valilik etmeye değil, yaşamaya bile karakterim elverişli olmadığından…" diyerek Kastamonu ya da Konya'ya naklini rica ediyordu[771].

3.2. Trabzon Valiliği'ne Tayini

3.2.1. Valiliğe Tayin Sebepleri ve Trabzon'un Genel Durumu

Hazım Bey'in bu talebi üzerine 3 Ağustos'ta alınan bir kararla Trabzon Valisi Naci Bey azledilerek yerine birinci sınıf maaşla Hazım Bey tayin edildi[772]. Trabzon'a varmak için Hazım Bey ve ailesi 11 Ağustos'ta yola çıktılar ve Samsun yoluyla 26 Ağustos'ta Trabzon'a vardılar[773]. Hazım Bey'in Trabzon'daki valilik görevini fiilen 30 Kasım 1922 tarihine kadar devam etti ve 19 Aralık 1922'de ise Büyük Millet Meclisi tarafından tedavi olacağı iddiasıyla görevden alındı. Hazım Bey'in buradaki görevi yaklaşık bir buçuk yıl sürdü. Onun, Trabzon Valiliği'nden alınması şehirde meydana gelen olaylar neticesinde olmuştu. Tıpkı buradan azledilmesi gibi buraya tayini de yine bu dönemde Trabzon'daki siyasi durum sebebiyle olmuştu. Kendisinin başka yere tayin talep ederken Kastamonu ya da Konya'ya gönderilmesini istediği daha önce belirtilmişti ve buna rağmen Trabzon Valisi olması uygun görülmüştü.

Trabzon'a vali olarak Hazım Bey'in tayin edilmesinin bazı sebepleri vardı. Bu sebepler arasında Ankara Hükümetinin, Enver Paşa'nın Trabzon yolu ile Anadolu'ya geçmesine engel olacak dirayetli bir vali istemesiydi. Hazım Bey meslekten yetişme ve tecrübeli bir valiydi, ayrıca İttihatçı olmadığı biliniyordu. Buna ek olarak Trabzon'daki 13. Kolordu Kumandanı Sami Sabit Bey de Enver Paşa'ya muhalifti. Bu nedenle Hazım Bey ile iyi anlaşıyorlardı[774]. Mayıs 1920'den itibaren Trabzon'da İttihatçıların başını çektiği Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefetin ana amacı Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelmesi ve Milli Mücadele'nin başına geçmesiydi. Trabzon'da Enver Paşa'yı destekleyenler arasında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri, eşraf ve başta Barutçuzade Ahmet Efendi olmak üzere; Trabzon'da adeta devlet içinde devlet olabilecek güce erişmiş olan Kayıkçılar Kâhyası Yahya vardı. Yahya, asker kaçaklarından sayısı bine ulaşan bir tabur da kurmuştu. Bundan başka Ali

[771] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.226-227.
[772] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 3-31-5; Trabzon Valisi Hazım Bey'in fotoğrafı için bakınız, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19876, Ek 40.
[773] "Anadolu'da Valiler", *Vakit*, 27 Ağustos 1921.
[774] Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.203.

Şükrü Bey de Trabzon Mebusu olarak bu çevrelerin sözcülüğünü ve propagandasını yapmaktaydı[775]. Trabzon Valisi de bu kişilere katılınca Ankara Hükümeti bazı tedbirler almak zorunda kaldı.

Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler arasında öncelikle Trabzon Valisi'nin görevden azledilmesi vardı. Ancak Vali Hamit Bey'in görevden alınmasında bile ciddi bir direnişle karşılaşılmıştı[776]. Bu süreçte Enver Paşa'nın emriyle farklı zamanlarda önce İttihatçı Küçük Talat Bey, sonra Hacı Sami ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa Trabzon'a geldi[777]. Buna karşın Ankara Hükümeti, önce Küçük Talat Bey'i tutuklatarak İstanbul'a gönderdi. Daha sonra da Hacı Sami ve Halil Paşa'nın Trabzon'u terk etmesini sağladı[778]. Ancak İttihatçıların Trabzon'daki faaliyetleri nihayet bulmadı, bu nedenle Ankara Hükümeti de yerel yöneticiler eliyle daha sıkı tedbirler almaya başladı. Özellikle Sami Sabit Bey'in 15 Kasım'da Trabzon'a gelmesiyle şehirde asayişin sağlanması ve Ankara Hükümetine muhalif İttihatçıların desteklediği hareketlere karşı önlemler arttırıldı.

3.2.2. Ardahan Mebusu Hilmi Bey Olayı

Yeni görevine başlayan Hazım Bey, İttihatçıların örgütlendiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hesaplarını resmi olarak olmasa bile gizlice araştırmaya başlamıştı[779]. Bu sıralarda Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Kasım 1921'de Batum'a gitmek üzere Ankara'dan Trabzon'a geldi. Hilmi Bey, kendisinin Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı izinle geldiğini ve Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa'ya verilmek üzere 3 Kasım 1921 tarihli bir tavsiye mektubu[780] taşıdığı iddiasındaydı. Hilmi Bey önce Sami Sabit Bey ile bir görüşme gerçekleştirdi. Enver Paşa meselesi ile ilgili ve gayet sert geçen bu görüşme Hilmi Bey'in mektubu göstermesine rağmen Sami Sabit Bey'in kendisini Enver Paşa ile

---

[775] Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık,* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2006, s.110.

[776] Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1984, s.171.

[777] Mesut Piyale, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992, S.117.

[778] Uğur Üçüncü, *a.g.e.,* s.84-107.

[779] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.235.

[780] Bu mektubun içeriği şöyledir: *"Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa Hazretlerine- Aziz kardeşim, Büyük Millet Meclisi azasından Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Enver ve Halil Paşalarla rüfekasına vaziyeti hakikiyeyi izah ve sureti hareketlerine dair bazı nokta-i nazarlar beyan etmek üzere seyahat eylemektedir. Kendisine teshilât-ı lâzimede bulunmanızı rica eder, muhabbetle gözlerinden öperim kardeşim. 3 Teşrinisani 1337 M. Kemal" Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.341.

buluşturamayacağını söylemesiyle bitti[781]. Bunun üzerine Hilmi Bey, daha sonra Vali Hazım Bey'i evinde ziyaret etti. Yanında ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet Bey vardı. Bu ziyaretteki amaç Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın direktifi ile soruşturulan Kayıkçılar Kâhyası Yahya hakkındaki takibatı durdurmaktı. Hazım Bey ile görüşen Hilmi Bey *"İstesem, Karabekir Paşa'yı kolundan tutup atarak yerine Enver Paşa'yı oturtabilirim* " diyordu[782].

Bunun üzerine Kazım Karabekir ile haberleşen Hazım Bey, ondan gelen haberde Hilmi Bey'in Trabzon yolu ile Moskova'ya gideceğinden cephenin bilgisi olmadığını, bu nedenle yanıt gelene kadar Hilmi Bey'in Trabzon'dan yola çıkarılmamasını bildiriyordu[783]. Kazım Karabekir Paşa, meseleyi 19 Kasım 1921'de Fevzi Paşa'ya da iletti. Fevzi Paşa'nın verdiği cevapta bu konuda bir bilgisi olmadığı anlaşılıyordu. Kazım Karabekir Paşa ayrıca Hilmi Bey'in Trabzon'da, Enver Paşa lehindeki faaliyetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi[784]. Hazım Bey ve Sami Bey'in karşı çıkmalarına rağmen yine de Hilmi Bey, o sırada Batum'da olan Enver Paşa'nın yanına gitmeye kalktı. Ancak 20 Kasım günü iskeleye geldiğinde, yolculuğuna izin verilmediğini dair valilik emrini bir polis memurundan teslim aldı[785]. Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle gidişi engellenen Hilmi Bey ise Trabzon ve çevresindeki idarenin Doğu Cephesi'nin bir bürosu haline geldiğini, hukuka, yasadan doğan yetkisini uygulayışına karşı gerçekleşen bu saldırıyı sadece protesto etmekle yetinmeyeceğini, bu saldırıyı Büyük Millet Meclisi'nde anlatacağını ifade ediyordu[786].

Hilmi Bey, seyahatten alıkonulması üzerine sadece Hazım Bey'i protesto etmekle yetinmedi. Ayrıca Trabzon'da izlendiğinden şikâyet ederek durumu Dâhiliye Vekâlet'ine de bildirmişti. Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Hilmi Bey adına çektiği telgrafta izlenme ve gözlenmesi için kesinlikle hiçbir emir verilmediğini, durumun vali beye de yazıldığını, ayrıca Enver Paşa, Almanya'ya hareket ettiğinden boş yere yorulmaması için geri gelmesinin uygun olduğunu bildiriyordu[787]. Ayrıca TBMM İkinci Reisi Adnan, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Mahmut Esat, Hüseyin Avni, Hafız Mehmet Bey'lere

[781] Uğur Üçüncü, *a.g.e.,* s.120-121.
[782] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor,* s.235.
[783] Mesut Piyale, *a.g.e.,* s.118.
[784] Uğur Üçüncü, *a.g.e.,* s.122.
[785] Kâmil Erdeha, *a.g.e.,* s.203.
[786] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor,* s.236.
[787] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor,* s.237.

gönderdiği telgrafta Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'in tecavüzkâr müdahalesiyle engellendiğini bildirdi ve 22 Kasım 1921'de ise Kazım Karabekir'e yazdığı yazıda bu hareketin Büyük Millet Meclisi'ni tanımamak olduğunu belirterek kendisine yapılanları protesto etmişti[788]. Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşerek Ardahan'a geçeceğini ve orada emirlerini bekleyeceğini ifade etmişti. Fakat bu seyahat Batum yoluyla yapılacağından ve Enver Paşa ile görüşme tehlikesi mevcut olduğundan talebi reddedildi ve Hilmi Bey Ankara'ya döndü[789].

3.2.3. İstanbul'dan Tahran'a Elçilik Heyeti

Yine bugünlerde Hazım Bey, Dâhiliye Vekili Fethi Bey'den bir şifre telgraf aldı. 23 Kasım tarihli bu telgrafta İstanbul Hükümeti tarafından Tahran'a elçi olarak gönderilen Ahmet Reşit Bey ile elçilik kurulunun İran'a gitmesini Vekiller Heyeti tarafından alınan karar gereği engel olunmasını istiyordu. 27 Kasım'da İran elçi kurulunu taşıyan vapur Trabzon'a geldi. Kurul ile görüşen Hazım Bey, onlara nazik bir dille ve Ankara Hükümeti tarafından kendilerine bazı bildirimler yapılacağı için Trabzon'da kalmalarını istedi[790]. İran'a gitmek için yola çıkan Reşit Bey ve diğerleri Ankara Hükümeti'nin emriyle iki ay Trabzon'da alıkonuldu. Bu süreçteki kurulla Fethi Bey arasındaki yazışma Hazım Bey aracılığıyla sağlandı. Nihayetinde Ankara Hükümeti tarafından 29 Ocak 1922'de alınan bir kararla Reşit Bey ve arkadaşlarının İstanbul'a geri dönmelerine izin verildi. Karar tezkiresinde yurtdışında milleti ancak TBMM Hükümeti temsil edebileceğinden Reşit Bey ve arkadaşlarının Tahran'a gidemeyeceğinden bahsediliyordu[791]. Bunun üzerine Reşit Bey ve arkadaşları İstanbul'a döndüler.

3.2.4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Soruşturması ve Kâhya Yahya

Trabzon'da Ankara Hükümeti ve yerel idare açısından en önemli mesele uzun zamandır devam eden İttihatçılık ve Enver Paşa taraftarlığıydı. Bu durumun denetim altına alınması ve Enver Paşa'nın Trabzon yolu ile Türkiye'ye girmesine engel

[788] Uğur Üçüncü, *a.g.e.*, s.123.
[789] Uğur Üçüncü, *a.g.e.*, s.125.
[790] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.242-243.
[791] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 4-46-9.

olunması gerekliydi. Bu amaçla Trabzon'da Enver Paşa taraftarı ve yerel olarak güçlü kimselerin etkisizleştirilmesi gerekiyordu. Gerek Hazım Bey ve gerek de Sami Sabit Bey koordineli olarak bu amaçla soruşturma yürütüyorlardı. Trabzon'da Enver Paşa taraftarı olarak bilinen en güçlü kişi Kayıkçılar Kâhyası Yahya idi. Hazım Bey'in Yahya Kâhya'nın ününü duyması Samsun'dan Trabzon'a gelirken oldu. Bu sırada orada bulunan Kütahya Mutasarrıfı Rahmi Bey, vapurun güvertesinde kırmızı bir otomobili Hazım Bey'e göstererek *"Trabzon Kayıkçılar Kâhyası için götürülüyor. Koca Trabzon'da iyi kötü birkaç kira otomobili varsa da, kâhya hazretlerinden başka kimsenin özel otomobili bulunmadığı gibi, valilik makamının da yoktur."* diyerek Hazım Bey'in dikkatini çekti[792].

Hazım Bey, görevine başlar başlamaz kayıkçıların aldığı yüksek ücretler ve alım-satımlarda Müdafaa-i Hukuk payı adı altında alınan *"vergi"* konusunda kendisine şikâyetler gelmeye başladı. Ancak bu şikâyetler yakınma şeklindeydi ve resmi bir şekle dönüşmüyordu. Çünkü Yahya Kâhya'nın Trabzon'a gelen malları gümrüğe sokmadan ve vergi vermeden piyasaya sürdüğü biliniyor ve hakkında soruşturma yapamayacağı söyleniyordu[793]. Yahya Kâhya, ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin danışman üyelerinden biriydi ve cemiyetin sağladığı gücü nüfuzunu arttırmak için kullanıyordu. Bunlara ek olarak Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirmek için Küçük Talat Bey ile beraber gizli bir teşkilat da kurmuştu[794]. Hatta iddiaya göre Yahya Kâhya, cemiyet namına toplanan paraları Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirmek için kullanıyordu. Yani Trabzon'da Yahya Kâhya, oluşturduğu kuvvetler itibariyle askeri idarenin ve diğer faaliyetleri itibariyle de mülki idarenin bir paraleli gibi faaliyet gösteriyordu. Hatta buna *"İskele Hükümeti"* deniyordu.

Yahya Kâhya'nın bu etkinliğine son verme girişimi Ekim 1921'de Kazım Karabekir'in emriyle Sami Sabit Bey ile başlamıştı. Sami Bey, Yahya Kâhya'yı tutuklayamamış ancak kardeşini ve adamlarından sekiz kişiyi yakalamıştı. Yahya Kâhya da firari durumdaydı[795] ve zaten Hilmi Bey'in de Yahya Kâhya hakkında soruşturmanın bitirilmesini istemesinin nedeni buydu. Bütün bu gelişmeler ve iddialar ışığında Hazım Bey'in ilk işlerinden biri 22 Kasım'da belediye, ticaret odası ve vilayet idare meclisi

[792] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.245.
[793] Recep Çelik, *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2013, s.60.
[794] Mesut Piyale, *a.g.e.*, s.120.
[795] Mesut Piyale, *a.g.e.*, s.121.

üyelerini toplayarak uzun incelemelerle liman nakliyatı için yeni bir tarife uygulamaya koyması ve kayıkçıları da bu tarifeye uymaya mecbur tutması olmuştu[796]. Ayrıca yine Hazım Bey'in başkanlığında Vilayet Meclisi, iskelelerde kontrolü sağlamak için gümrük ve yolcu iskelelerinin tamiri konusunda harekete geçmiş ve bu iki iskele için gerekli olan parayı belirleyerek bir sonraki yılın bütçesine koymuştu[797]. Bundan sonra Hazım Bey, cemiyetin hesaplarını incelemeye başladı. Zaten dernekler yasası gereği cemiyet hibe ve vasiyetle kendisine verilecek malları hükümetin özel izni olmadan kabul edemeyeceği gibi böyle vergi almaları tamamen kanun dışıydı. Dolayısıyla bunu yasaklamak valiliğin göreviydi. Ancak on yedi aydan beri Trabzon valileri bunu görmezden gelmişti. Bu nedenle Hazım Bey, Ankara Hükümeti'nin bu konuda tavrının ne olacağından endişeliydi. Gizlice yaptığı soruşturma neticesinde hükümete bu konunun açık ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin gerekli olduğunu bildirdi[798].

Halktan gelen şikâyetler ve Hazım Bey'in uyarısı üzerine Ankara Hükümeti, araştırmanın derinleştirilmesi ve hesapların incelenmesi için, Elviye-i Selase araştırmasıyla görevlendirilen ve Trabzon'a uğrayacak olan Ali Said Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmasına karar verdi. Komisyonun diğer üyeleri Hazım Bey, Gümüşhane Muhasebecisi Kamil Efendi ve Kütahya Mebusu Rahmi Bey'di[799]. Ali Sait Paşa, 18-19 Aralık'ta Trabzon'a geldi. 20 Aralık'ta komisyon cemiyetin merkezine giderek cemiyet başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi'ye[800] soruşturma ile görevlendirildiklerini, evrak ve hesap defterlerini istediler. Ahmet Efendi bu soruşturmadan habersiz değildi. Nitekim Dâhiliye Vekili'nden Hazım Bey'e gönderilen şifre telgrafı çözen memur bunu Ahmet Efendi'ye bildirmişti. Bunun tespiti yapıldı ve memur cezalandırıldı[801]. Ahmet Efendi itiraz ederek soruşturmayı engellemeye çalışsa

[796] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.245-246.
[797] Muzaffer Başkaya, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014, s.70.
[798] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.247.
[799] Mesut Piyale, *a.g.e.*, s.122. 1922 Elviye-i Selase Tahkikat ve Tetkikat Heyeti fotoğrafı için bakınız, Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, Ek 41.
[800] 1863-1938 yılları arasında yaşamış Trabzon siyasî tarihinde ünlü isimlerindendir. Faik Ahmet Barutçu'nun babasıdır. 1910'dan 1923'e dek Trabzon belediye reisliği yaptı. Kurtuluş Savaşı sırasında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı ve başkanlığını üstlendi. Cumhuriyet döneminde Türk Hava Kurumu ve Kızılay Trabzon Şubesi reisliği yaptı. Ülkü Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015, s.313-314.
[801] Mesut Piyale, *a.g.e.*, s.123.

da Dernekler Yasası'nın 7. Maddesi gereğince gelir- gider defterlerini Vali tarafından incelenmesine izin vermek zorundaydı[802].

Cemiyetin hesaplarının incelendiğini öğrenen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Trabzon'a geldi. Ali Şükrü Bey daha sonra Meclis'te yaptığı bir konuşmada, Trabzon'da olduğu bu süreçte Ali Sait Paşa ile görüştüğünü iddia etmişti. Bu görüşmede Ali Şükrü Bey'in iddiasına göre; Ali Sait Paşa bu soruşturmada iki tarafı da memnun etmek için Ali Şükrü Bey'in cemiyetin merkez heyetini istifaya ikna etmesini buna karşılık kendisinin de Sami Sabit Bey'i Trabzon'dan göndermek için uğraşacağını söylemişti[803]. Yine Ali Şükrü Bey'in iddiasına göre merkez heyeti istifa etmiş ancak istifaları kabul edilmemişti. Şükrü Bey bu ifadesine kanıt olarak Sami Sabit Bey'in Kars'a tayin edildiğini gösteriyordu. Ancak Sami Sabit Bey'in bu sefer de vali vekilliği görevine getirilerek Trabzon'da bırakıldığını belirtmişti. Ali Şükrü Bey'in, Vali Hazım Bey ile ilgili açıklamaları da dikkate değerdi. Şükrü Bey, bir tutukluyla ilgili Hazım Bey'in Sami Sabit Bey'e sorarak hareket ettiğini, Vali'nin bu zaafının cemiyet ile ilgili soruşturmadaki raporu yazarken de önemli bir etken olduğunu, Hazım Bey'in namuslu bir idare adamı olduğunu ancak son yaşadığı felaketlerin onun idare kabiliyetini azalttığını söylüyordu. Devam ederek Hazım Bey'in bunlarla uğraşmak istemediğini, felaketlerden henüz kurtulduğunu, ancak bir şoför maaşı aldığını ve bu maaşı da kaybetmekten korktuğunu söylediğini belirtiyordu[804]. Dâhiliye Vekili Fethi Bey, bu iddiaları reddederek Hazım Bey'in memlekette iyi yönetim ve doğruluğu ile dikkati çeken bir kişi olduğunu, bu zamana kadar birçok yerde valilikte bulunduğunu, böyle bir valinin beş on kuruş yüzünden vicdanını ve kanaatini feda edeceğine ihtimal vermediğini ifade etti[805].

Başlayan soruşturmada defterlerde bazı usulsüzlükler olduğu görülüyordu, karar ve hesap defterlerinin süresi aynıydı. Karar defteri epey eskimişti ancak hesap defteri yeni duruyordu. On yedi aydan beri tutulması gereken hesap defterinin tutulmadığı soruşturma haber alındığı için birkaç gün içinde hazırlandığı anlaşılıyordu[806]. Bu sırada cemiyeti belediyenin seçtiği bir heyet yönetmekle görevlendirilmişti. Soruşturma başladıktan bir ay kadar sonra Trabzon eşrafından bazı

[802] Ergün Aybars, *a.g.e.,* s.178.
[803] *TBMM ZC,* C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.283.
[804] *TBMM ZC,* C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.270.
[805] *TBMM ZC,* C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.297.
[806] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor,* s.248.

kimselerin komisyona verdikleri bir dilekçede, cemiyetin hiçbir kanuna dayanmadan hükümet içinde hükümet yapmak istedikleri, cemiyet adına, limana giren gemilerden çıkarılan mallardan vergi aldıkları, hesap defterlerinin sonradan hazırlandığı ve Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirmek için çalıştıkları ifade ediliyordu[807]. Hesap defterleri incelenirken Barutçuzade Ahmet Bey ve Yahya Kâhya'nın zimmetlerine para geçirdikleri iddiası ortaya atılınca, Yahya Kâhya 12 Ocak 1922'de defterlerini gösterip zimmetine para geçirmediğini ispat etmek için teslim oldu[808].

Soruşturma TBMM'de de tartışmalara neden oluyordu. Bu nedenle Dâhiliye Vekili Fethi Bey durumu yerinde incelemek için Nisan 1922'de Trabzon'a gitti. Burada komisyona çalışmalarını hızlandırma ve bir an önce sonuç raporunu hazırlamaları için talimat verdi. Bunun üzerine komisyon raporu hazırlamış ve hazırlanan raporu Ankara'ya gitmekte olan Ali Fethi Bey'e Samsun'da iken yetiştirmişti[809]. Bu rapor beş yüz sayfadan fazlaydı. Fethi Bey de Ali Şükrü Bey'in verdiği gensoruya cevap verirken bu raporu özetliyor ve Trabzon'da bir *"iskele hükümeti"* mevcut olduğunu belirtiyordu. Raporda hesap defterleriyle usulsüzlüğe yer veriliyor, Kâhya Yahya ve Barutçuzade Ahmet Efendi'nin zimmetlerine geçirdikleri paralar rakamlar verilerek açıklanıyordu[810]. Fethi Bey *"Şimdi yaptığım hareket nedir? Halkın kesesinden alınmış olan paranın hesabını istemektir. Bu hareketim de kanuna tamamen muvafıktır."* diyordu[811].

Raporda ayrıca Sivas Kongresi'nde her türlü particilik yasaklanmış olmasına rağmen Trabzon'da İttihatçılar ile Hürriyet ve İtilafçılar buna uymamışlardı. Bu da milli birliğe zarar veriyordu. Hükümet üstünde bir hükümet olmaya çalışan eski İttihatçılar da milletten topladıkları parayı Enver Paşa'yı Türkiye'ye getirmek için kullanıyordu. Ali Sait Paşa, belediye seçimlerinde cemiyetin adaylarının seçilememesinin cemiyetin, halkın arzu ve isteklerini temsil etmediğine kanıt olarak gösteriyordu. Paşa, memurların, cemiyetin baskısından kurtarılması için bağımsızlık savaşı bitene kadar cemiyetlerin kapatılmasını öneriyordu[812]. Trabzon meselesi bu raporla kapanmadı. Aksine TBMM'de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı daha büyük tartışmalara neden oldu. Tartışmalar TBMM'de devam ederken, Trabzon'da Cemiyet

[807] Mesut Piyale, *a.g.e.,* s.124.
[808] Uğur Üçüncü, *a.g.e.,* s.136.
[809] Sonay Üçüncü, *Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2012, s.17.
[810] *TBMM ZC,* C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.265.
[811] *TBMM ZC,* C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.266.
[812] Ergün Aybars, *a.g.e.,* s.181.

için seçimlere gidildi. Ancak yapılan seçimde usulsüzlük olduğu yolundaki şikâyetler nedeniyle Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Heyetinden iki kişi inceleme için Trabzon'a gönderildi. Nihayetinde Cemiyet Mayıs 1922'de polis vasıtasıyla kapatıldı[813]. Bu süreçte Yahya Kâhya, teslim olduktan sonra Sivas'ta yargılandı ve serbest bırakıldı. Trabzon'a döndükten sonra ise 3 Temmuz 1922'de öldürüldü.

3.2.5. Elviye-i Selase Tahkikat ve Tetkikat Heyeti

Batum Mebusu Ahmet Akif Efendi 7 Kasım 1921'de bir yıldır Elviye-i Selase'de yaptığı incelemelerin sonuçlarını TBMM'de anlatmış ve Meclis'in buraya bir heyet göndermesini istemişti. Yapılan oylama neticesinde bu mesele Dâhiliye Vekaleti'ne havale edilmişti[814]. Fethi Bey de bu görev için Ali Sait Paşa riyasetinde ve Hazım Bey'in de içinde bulunduğu bir komisyon görevlendirmişti. Ali Sait Paşa ile birlikte Elviye-i Selase araştırması için görevlendirilen Hazım Bey ve heyetin diğer üyeleri 12 Şubat 1922'de Trabzon'dan ayrıldılar. Hazım Bey yerine vali vekili olarak kendisinin yönetme ehliyetine dayanarak Sami Sabit Bey'i bıraktı[815]. Hazım Bey'in bu görevi Haziran ayının sonlarına kadar devam etti. 16 Mart 1920 tarihli Moskova Antlaşması ile Elviye-i Selase'nin Batum haricindeki kısmı Türkiye'de kalmıştı. 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile de TBMM Hükümeti, daha önce Moskova Antlaşması'yla egemenlik haklarından vazgeçtiği Batum'un Gürcistan'a bırakılmasını kabullenirken, Kars ve Ardahan'ın anavatana katılmasını karşı tarafa kabul ettirmişti[816]. Kırk yıl kadar sonra yeniden anavatana katılan Kars, Ardahan ve Artvin'de heyetin başlıca görevi mülki ve askeri incelemeler yaparak, orada uygulanacak yeni idarenin esaslarını belirlemekti. Uzun zamandır bu bölgede farklı bir idare tarzı uygulanmıştı. Şimdi yapılacak geniş kapsamlı incelemeler ile bölgenin yeniden anavatana bağlanması için gereken esaslar belirlenecekti[817].

Heyet önce Trabzon'dan Batum'a geçecek oradan trenle Kars'a varacaktı. Orada yaptığı incelemelerden sonra Ardahan'a geçecekti[818]. Heyet ancak 9 Mart günü

---

[813] Recep Çelik,, *a.g.e.,* s.85.
[814] Miraç Şentürk, *Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.87-88.
[815] Kâmil Erdeha, *a.g.e.,* s.205.
[816] Esin Derinsu Dayı, "Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, S. 64-65-66, 2006, s.118.
[817] "Elviye-i Selase'ye Heyet-i Tetkikiye Gönderiliyor", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kanun-ı evvel 1921.
[818] "Elviye-i Selase'ye Heyet Gönderiliyor", *Yeni Şark,* 21 Kanun-ı evvel 1921.

Kars'a varabildi[819]. Mevsimden dolayı havanın karlı ve tipili olması sebebiyle araç bulmakta zorlanmışlardı. Heyet, Kars'ta mızıka ile askerler tarafından karşılanmış ve onlar için bir tören yapılmıştı. İki gün Kars'ta kalacak heyet daha sonra Sarıkamış'a gidecekti[820]. Kars'tan hareket eden heyet, Kağızman ve Iğdır'da incelemeler yaparak Sarıkamış'a varmıştı. Daha sonra ise Kars'a geri dönerek incelemelerine burada devam edecekti[821] ve Heyet gittiği yerlerde okulları da ziyaret etmişti. Hazım Bey bu sırada verdiği bir beyanatta gezdikleri yerlerdeki başarıların Trabzon'da pek büyük şekilde aksettiğini, bunun bir abartı olduğunu düşündüğünü, ancak oraya gidince Kazım Paşa'nın tedbirleriyle kurulan müesseselerdeki ve hazırlanan şeylerdeki kıymeti daha fazla anladığını ifade ediyordu. Devam ederek bütün Anadolu'nun bu güzel başarıları taklit etmesini umut ettiğini, orada imkânların sınırı düşünüldüğünde her şeyin büyük bir başarı eseri olduğunu belirtiyordu[822].

Artvin Mutasarrıf Vekili, 24 Mayıs 1922'de Dâhiliye Vekâleti, Şark Cephesi ve Elviye-i Selase Tahkik ve Tedkik Heyeti'ne gönderdiği yazıda Artvin Livası'nda kurulan nahiye teşkilatı hakkında bilgi veriyordu. Burada nahiye teşkilatının tamamen halkın ihtiyaç ve isteklerinden doğan bir teşkilat olduğu, halkın görüşleri de dikkate alınarak birleşmek isteyen köylerin birleştirildiği, nahiye müdür ve üyelerinin, oradaki erkek nüfus tarafından seçildiği, nahiye teşkilatı ve nahiye bütçelerinin yerel idare tarafından onaylandıktan sonra Meclis ve Dâhiliye Vekâleti'nin tasvibine sunulacağı belirtiliyordu[823]. Ayrıca kurulan bu teşkilatın Rus idaresinden kalmadığı ve 7 Temmuz 1921 tarihinde anavatana katılan yerlerde uygulanacak mülki teşkilat hakkındaki kanunun *"Evliye-i Selâse'de Teşkilat-ı Esasiye kanununa tevfikan nevâhî teşkilatı icra edilinceye kadar nevâhî müdüranı kemâfi's-sâbık ahali tarafından intihab olunur"* maddesi uyarınca yapıldığı ifade ediliyordu[824].

Bu sıralarda bir Ermeni heyetinin Türkler ile Ermeniler arasında yapılacak mübadele için görüşmeye Kars'a gelecekleri haber alınmıştı[825]. Hazım Bey ve diğerlerinin Ermeni heyeti ile görüşüp görüşmediği tespit edilememiştir. Ancak Kars, Ardahan ve Batum'daki Ermeniler ile Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Müslüman halkın

[819] "Kars Havalisindeki Heyet-i Tetkikiye", *Anadolu'da Yenigün*, 10 Mart 1922.
[820] "Heyet-i Tetkikiye Kars'a Vasıl Oldu", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Mart 1922.
[821] "Anadolu Haberleri- Hazım Bey ve Said Paşa", *Vakit*, 12 Mart 1922.
[822] "Kazım Paşa'nın Eseri", *Akşam*, 9 Nisan 1922.
[823] Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Artvin" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.13, S.13 s.123.
[824] Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, Mayıs 2008, s.92.
[825] "Sarıkamış'ta Kurslar", *Akşam*, 20 Nisan 1922.

nüfus değişimi meselesini düzenlemek için 28 Haziran'da Kars Konferansı toplanacaktı ve Türkiye'nin baş temsilcisi Kazım Karabekir Paşa olacaktı. Bu konferans nedeniyle komisyon, Kars ve çevresindeki Ermeni emlakının değerini tespit etmeye başlamış[826] ve 8 Haziran'da heyet Artvin'e geçmişti[827]. Nitekim Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Meclis'in 8 Haziran'daki oturumunda Ali Şükrü Bey'e verdiği cevapta Trabzon Valisi Hazım Bey'in Elviye-i Selâse'de tahkikatla meşgul olduğunu, bu tahkikatın bitmek üzere bulunduğunu, heyetin şu sırada Artvin'de olduğunu ve vereceği rapora göre Elviye-i Selâse'de bazı şeylerin yapılmasının planlandığını ifade etmişti[828].

TBMM'de bu sıralarda Elviye-i Selase'de uygulanacak vergilendirme çokça tartışılıyordu. Mebus Edip Bey, 1 Temmuz'da Meclis'te yaptığı açıklamada Elviye-i Selase'den alınan vergiye yüzde elli zam yapılmasını eleştiriyordu. 1914'ten beri buradaki halkın hiç huzur bulamadığını, 1918'de gelen muhacirler ve 1919'da da İngiliz istilasına uğradığını, yine aynı sene Denikin Hükümeti'nin işgaliyle karşılaştığını ifade ediyordu. Edip Bey devam ederek I. Dünya Savaşı başladığından beri Elviye-i Selâse'de sekiz defa hükümet değiştiğini ve sekiz defa istilaya uğradığını da belirtmişti. Ayrıca burası Ermenilerin zalimliğine de uğramıştı. Özellikle Artvin halkı sahip oldukları küçükbaş hayvanlarının yüzde seksenini kaybetmiş, kırk bin koyun ve keçi, otuz iki bin sığır ve inek bırakıp kaçmıştı. 1919'da kaçmak zorunda kalan muhacirlerin dört hanesi ancak bir çift öküzle geçinebiliyordu. Bu bilgiler ışığında Edip Bey, buradaki halka biraz zaman vererek alınacak vergilerin ertelenmesini istiyordu[829].

Fethi Bey'in Meclis'teki konuşmasından kısa süre sonra heyet, incelemelerini tamamlayarak 28 Haziran'da Trabzon'a döndü[830]. Hazım Bey, bu gezi sonunda 16 Ağustos 1922'de Dâhiliye Vekaleti'ne *"Elviye-i Selâse'nin Şekli İdaresi ve Müstakil Livalar Hakkında Mütâlaât"* adlı bir rapor gönderdi. Rapora birçok sebepten ötürü birbirine bağlı bulunan Kars, Ardahan, Artvin ile Kulb ve Iğdır kazalarının tek merkezden yönetilmesinin gerekli olduğunu söyleyerek başlıyordu. Meşrutiyetten beri gerekli görüldüğü için sayısı arttırılan müstakil mutasarrıflıklar[831] memlekete oldukça

[826] "Kars Konferansı", *Akşam*, 12 Haziran 1922.
[827] "Vilayat-ı Selase'de Tetkikat", *İkdam*, 10 Haziran 1922.
[828] *TBMM ZC*, C.20, Devre I, İctima Senesi 3, s.267.
[829] *TBMM ZC*, C.21, Devre I, İctima Senesi 3, s.183.
[830] "Hazım Bey Heyeti", *Anadolu'da Yenigün*, 29 Haziran 1922.
[831] Mutasarrıflar tarafından yönetilen ve bir eyalete bağlı olmayan bu sancaklar doğrudan merkeze yani Dâhiliye Nezareti'ne bağlıydı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra bu sistem yaygınlık kazanmıştı. Müstakil mutasarrıfların yetkisi valilerinkiyle aynıydı. 1908'de yedi olan müstakil mutasarrıflıkların sayısı 1913'te yirmi biri bulmuştu. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mutasarrif, s.377-378.

zarar vermiş ve vermeye de devam etmekteydi. Bunun nedenlerinden biri memleketi böyle küçük parçalara ayırarak doğrudan Ankara ya da İstanbul'a bağlamak zararlı bir merkeziyetçilikti. İkinci olarak Dâhiliye Nezaret ya da Vekaleti'nin on üç vilayet yerine altmış kadar mutasarrıflığa hâkim olacak ve onları kontrol edecek teşkilatı yoktu[832].

Buna ek olarak çok büyük topraklara sahip ve farklı bir ülkeyi aynı kurallarla tek merkezden yönetmeye çalışmak iyi sonuçlanmıyordu. Nitekim Bağdat, Basra, Musul, Hicaz gibi yerlerin elden çıkmasında bunun da etkisi vardı. Özellikle imar işlerinde yeterince gelişim sağlanamaması vilayetlerin gelirlerinin tek elde toplanıp, en gerekli işlerin planlanamaması nedeniyleydi. Nitekim müstakil livalar doğrudan merkeze bağlanmaları nedeniyle gelişememişlerdi. Ancak bu demek değildir ki memlekette hiç müstakil mutasarrıflık teşkil edilmemeli. Bir yerde kurulacak idare iklim, iktisadi ilişkiler, yollar, nakliye araçları gibi faktörler dikkate alınarak kurulmalı ve merkezi idarenin yükü azaltılmalı. Ona göre Anadolu ve Elviye-i Selâse'nin yirmi idare bölgesi şeklinde örgütlenmesi daha yararlı olacaktı. Müstakil mutasarrıflık, birliğe ihtiyacı olan bir ülke için uygun değildi. Bütün bunlardan başka bir ülkede iyi bir yönetim sağlamanın anahtarı ülke yönetiminde görev alacak yeterli sayıda yetişmiş insandı, ancak memleket bundan mahrumdu. Bu nedenle idare mesleği ile ilgisi bulunmayan kişiler tayin ediliyordu. On üç vilayeti yönetecek yetkin kimse bulmak bile zorken altmışı aşan müstakil livayı yönetecek idareci bulmak mümkün değildi[833].

Uzun bir aradan sonra anavatana katılan Elviye-i Selase'de iyi bir yönetim kurmak ancak orada deneyimli idarecilerle mümkündü, fakat Poshof, Ardahan, Kars ve Kağızman'a atanan yöneticiler yetersizdiler. Yine müstakil mutasarrıflık olup sonra vilayet sayılan yerlerde memur kadrolarının birleştirilmesi işleri zorlaştırmıştı. Mesela Sivas on kazadan oluşuyor Trabzon altı kazadan oluşuyor ama memur sayıları aynıydı. Bütün bu gerekçelere dayanarak Elviye-i Selase bir merkezden idare edilmeli ve Kars merkez liva veya vilayet olmalıydı. Özellikle tahrip edilmiş olsa bile Rusların kurduğu idarede kurulan kasabalar, köyler, yollar, köprüler ve yönetim biçimi korunarak hızlı değişimin sakıncalarından kaçınılmalıydı. Elviye-i Selase'de kurulacak yeni idarede kanunsuz iş yapılmasına engel olunması en önemli meseleydi. Orada görüştüğü bazı kimseler Türkiye'nin Elviye-i Selase'yi uzun zaman elde tutamayacağını düşünüyordu.

[832] Nurşen Gök, "Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.42, 2007, s.204.
[833] Nurşen Gök, "Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri", s. 205.

Bunu bertaraf etmek için hızlı bir şekilde orada ebediyen kalıcı olduğumuzu gösterecek bir yönetim kurmak zorunluydu[834].

On beş yaşından itibaren memleketin her köşesinde ve mülki idarenin hemen bütün kademelerinde yer alarak tecrübe kazanan Hazım Bey'in önerilerinin sadece Elviye-i Selase için değil bütün ülkedeki mülki idare için olduğu görülmektedir. Onun bu raporu da dikkate alınarak 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. Maddesiyle Türkiye, coğrafi ve iktisadi durum dikkate alınarak vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalara, nahiyelere bölünmüştü, nahiyeler de kasaba ve köylerden oluşuyordu[835]. Böylece ülkedeki mevcut elli dokuz livanın tamamı vilayet olarak kabul edildi. Vilayetlerin alanlarının daralmasıyla taşradaki mülki idarenin daha seri bir şekilde çalışması sağlanacaktı[836].

3.2.6. İmar Faaliyetleri ve Trabzon'dan Ayrılış

Görev yaptığı yerlerde ve yazdığı raporlarında imar faaliyetlerine önem veren Hazım Bey'in, Trabzon Valiliği sırasında da siyasi meselelerden fırsat buldukça bazı girişimleri oluyordu. Bunlar arasında bütün faaliyetlerin yapılması için en önemlisi yol meselesiydi. Trabzon Vilayeti arazi yapısı nedeniyle çok zor bir coğrafyaydı. Rus hâkimiyeti döneminde deniz ve demir yolları ile ilgili çalışmalar yapılmış ve Trabzon limanı hızlı bir şekilde büyük gemilere uygun hale getirilmişti. Buna ek olarak Batum-Trabzon demir yolu hattının inşasına başlanmıştı[837]. 1918'de Rus işgalinin bitmesiyle yarım kalan projeler olmuştu ancak Trabzon ve Rize'nin kıyı bölgeleri Rusların yaptığı yol ve köprülerden yararlanabilmişti. Hazım Bey, vali olarak Trabzon'a geldiğinde Rusların yaptırdığı yolun Sürmene ilçesindeki bölümü kaya ve toprak kayması sonucu kapanmıştı. Bunun üzerine Hazım Bey, başmühendis ile önce Sürmene'yi gezerek durum tespiti yaptı. Yıkılan köprüler ve kapanan yolların açılması için faaliyet başlattı[838].

---

[834] Nurşen Gök, "Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri", s. 206-207.
[835] Nazım Kartal, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.4, S.1, 2013, s.21.
[836] Murat Burgaç, "İmparatorluktan Cumhuriyete Devreden Bir Sorun: Mülkî Taksimat", *History Studies*, C.11, S.1, 2019, s.79.
[837] Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)" *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.7, S.7, 2009, s.148.
[838] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.255.

Trabzon'da coğrafi yapı ve engebe nedeniyle köylerde evler arasındaki mesafeler çok fazlaydı. Bu nedenle yol, köprü ve okul gibi temel hizmetlerin yapımı imkânsız hale getiriyordu. Coğrafi yapı nedeniyle gasp, yaralama ve öldürme olaylarına da sık rastlanıyordu. Böylece kan davaları ortaya çıkıyordu. Bu ise bölgede devletin hâkimiyetini zayıflatıyor ve bilgiden uzak bir halk ortaya çıkarıyordu. Valilik bölgesindeki gezileri sırasında okulsuzluk meselesi dikkatini çeken Hazım Bey, bu konuda bazı girişimlerde bulundu. Polathane kasabasında yalnız köylü çocuklara özel olarak bir gece okulu yapmayı planlamış, okulun yönetimi, öğretmen kadrosu ve diğer giderler belirlenmişti. Ancak Hazım Bey, Trabzon'dan ayrıldığı için bu proje uygulanamamıştı[839].

Özellikle Elviye-i Selase görevinden sonra imar faaliyetlerine hız veren Hazım Bey, Fethi Bey'den 30 Kasım 1922'de bir telgraf aldı. Bu telgrafta kurulması düşünülen Şura-yı Devlet'e önceki tecrübelerine dayanılarak başkan olarak uygun görüldüğü belirtiliyordu. Devamla kuruluş yasal hale gelene kadar *"Trabzon ilindeki sınırları pek zorlayıcı biçime giren şimdiki uyuşmazlıklarla"* Hazım Bey'i daha fazla yormak istemediğinden, valilik maaşı ödenmek üzere, sağlık durumu nedeniyle altı aylık izin istemesini arzu ettiğini beyan ediyordu[840]. Burada Trabzon'daki uyuşmazlıklar diye tabir edilen mesele Müdafaa-i Hukuk soruşturması ile başlayan ve vali vekili Sami Sabit Bey'in faaliyetleriyle daha da artan muhalefetti. Trabzon'daki sorunların özellikle Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tarafından TBMM'de dile getirilmesi ve Sami Sabit Bey'in Trabzon'dan alınması isteğinin reddedilmesi üzerine 7 Mayıs 1922'de TBMM Başkanlığına bir gensoru önergesi vermesiyle had safhaya ulaşmıştı. Buna ek olarak Ali Şükrü Bey, 3 Temmuz 1922'de Yahya Kâhya'nın öldürülmesi ve katillerinin yakalanamaması ile ilgili olarak hükümeti suçluyordu[841]. Hazım Bey bunu *" Müdafaa-i Hukuk payı diye alınan vergilerden yararlanan ve içlerinde iki milletvekili de bulunan ve vilayet halkının çoğunluğunca da hiç sevilmeyen birkaç kişinin Ankara'daki*

[839] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.240.
[840] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.269.
[841] Mustafa Uslu, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2006, s. 125.

yaygaralarından başka bir uyuşmazlığın eseri de görünmüyordu." diye nitelendiriyordu[842].

Nihayetinde Hazım Bey, bir daha dönmemeyi düşünerek izin almayı kabul etti. Onun yerine 19 Aralık 1922'de Trabzon'u iyi bilmesiyle beraber tecrübeli ve yetkin olan Zonguldak Mutasarrıfı İhsan Bey vali vekili olarak atandı[843]. Bu değişiklik kamuoyuna sağlık sebebiyle geçici bir izin olarak duyurulmasına rağmen Hazım Bey'in istifa ettiği iddia edilmişti[844]. Böylece Hazım Bey'in *"Yorulmaz bir çaba ve benzeri ender görülen başarılarla ve hatta gerçek anlamıyla canımı siper edercesine özverilerle elli yıla yaklaşan bir memurluk yaşamının bu biçimde son bulması, herhalde acıklı bir sonuçtur."* diyerek tarif ettiği görevi son buluyordu[845]. Hazım Bey Trabzon'dan ayrılmadan hemen önce onunla tanışan Amerikan Donanmasına ait King (242)'in kaptanı H. G. Fulter, Hazım Bey'in *"sınıf ve milliyeti ne olursa olsun halk arasında hak edilmiş bir popülariteye sahip olduğunu"* ifade ederken[846] onu, iyi eğitimli, çekici, Fransızca konuşan, Fransızca ve Türkçe şiirler yazan ve ateşli bir briç oyuncusu olarak tarif ediyordu[847].

3.3. II. Dönem Niğde Mebusluğu 1923-1927

3.3.1. Mebus Seçilmesi ve İlk Faaliyetleri

İhsan Bey vali vekili olarak Trabzon'u yönetirken Hazım Bey ve ailesi 6 Ocak 1923'te İstanbul'a döndüler[848] ve İhsan Bey'in vekilliği Nisan'ın sonuna kadar devam etti. Bu sıralarda Fethi Bey, Hazım Bey'e yazdığı özel bir mektupta Trabzon'un uzun süre böyle yönetilemeyeceğinin anlaşıldığını, bu nedenle Şükrü Bey'in[849] asil olarak

---

[842] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.271.
[843] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 6-41-10.
[844] "Trabzon Valisi Hazım Bey İstifa Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Kanun-ı evvel 1922.
[845] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.272.
[846] Hazel Kul, "Milli Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.10, 2020, s.295.
[847] Hazel Kul, *a.g.e.*, s.293.
[848] "Dün Şehrimize Gelenler", *Akşam*, 7 Kanun-ı sani 1923.
[849] Ahmet Şükrü Bey, İttihatçılardandı. II. Meşrutiyet'ten sonra Maarif Nazırlığı yaptı. Eylül 1919'da Malta'ya sürgün edilenler arasındaydı. Malta'dan döndükten sonra kısa süreli Trabzon Valiliği yaptı. TBMM'nin ikinci döneminde mebus olarak yer aldı. Daha sonra Terakkiperver Partisi'ne katıldı. Haziran 1926'da İzmir Suikastı teşebbüsünde birinci derece alakalı olduğu düşünülerek tutuklanmış ve idam edilmiştir. Ersin Müezzinoğlu, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2012.

atanmasının zaruri olduğu ve Hazım Bey'in zararının karşılanacağını bildiriyordu[850]. Böylece 30 Nisan'da Hazım Bey'in hizmetten affıyla yerine Şükrü Bey'in tayinine karar verildi[851]. Lozan görüşmelerinin devam ettiği bu sıralarda İkinci Grubun muhalefeti nedeniyle Lozan Antlaşması'nın onaylanmama tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Nisan 1923'te TBMM'de seçim kararı alındı. Bu minvalde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Birinci Grup, seçimin çalışma ve yöntemini saptamıştı ve seçim kararı alındıktan sonra Birinci Grubun, Halk Fırkası olarak seçime katılması belirlenmişti. Buna ek olarak değiştirilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile muhalefeti temsil eden İkinci Grubun gücü kırılmıştı[852]. Bütün bu gelişmeler Halk Fırkası adaylarının seçilme şansını arttırmıştı.

Eski Trabzon Valisi Hazım Bey'in Niğde'den mebus adayları arasında olduğu Haziran ayında diğer adaylarla birlikte kamuoyuna duyurulmuştu[853]. Hazım Bey mebusluk meselesini *"Böylelikle benim maddi zararım giderilmişse de, bu işlemlerin ülkeye zararı kuşkusuz giderilememiştir."* diye değerlendiriyordu[854]. Haziran ayının sonunda Niğde'den Ata Bey, Galip Paşa, Halit Bey ile birlikte Hazım Bey'in mebus seçildiği kesinleşti[855] ve o, 8 Ağustos tarihinde Ankara'ya gitmek için İstanbul'dan ayrıldı[856]. İkinci dönem TBMM, 287 mebustan oluşuyordu ve ilk toplantısını 11 Ağustos 1923'te yapabildi. En yaşlı üye sıfatıyla açılış konuşmasını yapan Abdurrahman Şeref Bey, birinci meclisin vatanın kurtuluşunu sağladığını, ikinci meclisin de milli egemenliği hâkim kılarak devletin düzenini sağlayacağını söylüyordu. Ayrıca milletin ilerlemesi ve refahını sağlayacak yeni kanunları da yine bu meclis çıkaracaktı[857]. Seçim sonucunda Halk Fırkası meclise tam hâkimdi ve ilk toplantıda Ali Fuat Paşa, geçici olarak Meclis Başkanı seçildi.

TBMM'de 11 Ağustos'ta yemin edenler arasında Hazım Bey de vardı. Yemin metni *"Vatan ve milletin selâmet ve saadetinden başka bir gaye takibetmeyeceğime ve*

---

[850] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.281.
[851] BCA, Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 7-17-17.
[852] Huriye Karnap, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s.67.
[853] "Diyarbakır, Genç, Gümüşhane, Siverek, Ardahan, Bursa, Muş, Niğde Mebus Namzetleri", *Vakit*, 21 Haziran 1923.
[854] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.281.
[855] "Müdafaa-i Hukuk'un Namzetleri", *Vakit*, 29 Haziran 1923.
[856] "Gidenler, Gelenler", *Tanin*, 9 Ağustos 1923.
[857] Dursun Gök, *İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri (1923-1927)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1991, s.8.

milletin bilâkaydüşart hâkimiyeti esasına sadık kalacağıma... Vallahi" idi[858]. Tören sona erince mebusların şubelere ayrılması için kura çekildi. Hazım Bey, birinci şubeye seçilen mebuslardan biriydi[859]. Daha sonra ise mazbata tasdiki işlemine geçildi ve böylece birinci toplantı sona erdi[860]. Vekiller heyeti seçilirken Hazım Bey de Dâhiliye Vekâleti için aday olmuş, Fethi Bey'in 181 oyuna karşılık o sadece iki oy alabilmişti[861]. 19 Ağustos'ta ise Memurin Muhakemat Heyeti'ne seçilen mebuslar arasındaydı[862] ve 29 Ağustos'ta da Memurin Muhakematı Tetkik Heyeti başkanı oldu[863].

Mecliste, 13 Eylül'de muhtaç köylülere tohumluk, çift hayvanı ve tarım aletleri verilmesiyle ilgili İktisat Vekâleti bütçesine ilave edilen beş yüz bin lira ile ilgili kanunun müzakeresi sırasında Hazım Bey de söz almıştı. Hazım Bey, bu tür yardımların ekin zamanında yapıldığına hiç şahit olmadığını, bütün yazışmalar tamamlanana kadar tarım mevsimin geçeceğini bu yüzden yardımın bir an önce yapılması gerektiğini ifade ediyordu. Ayrıca tren yolu güzergâhında kalan yerlerin bile ekili olmadığını, çünkü hayvan ve saban bulunmadığını, beş yüz bin liranın da gayet az olduğunu, daha fazla para ayırarak süratle üretimi arttırmak gerektiğini ekliyordu[864]. Ancak bu öneri kabul edilmedi ve kanun maddelerinin müzakeresi ilerleyen toplantılarda devam etti.

Tarik-i Bedeli Nakdisi[865] hakkındaki kanunun müzakeresi sırasında 19 Eylül'de söz alan Hazım Bey, bu kanunun amacının, yollar ve köprüler yapılması için toplanan paranın buralara harcanmaması için olduğunu belirtiyordu. Paraların niçin başka yerlere gittiğini soruyordu. Devamında Niğde'nin bir livasında yaptığı incelemede yol yapımı için kullanılacak paranın okul için tahsis edildiğini tespit etmişti. Ona göre, yol yapılmazsa okula, camiye ve hatta mezara bile gidilemezdi. Konuşmasını sürdürürken Niğde'de kırk evli bir köye gittiğini, bunlardan yirmi yedisinin İslam, on üç tanesi de Hristiyan'dı. Müslümanların bir okulunun bile olmamasına karşılık Hristiyan

[858] *TBMM ZC,* C.1, Devre II, İctima Senesi 1, s.3.
[859] *TBMM ZC,* C.1, Devre II, İctima Senesi 1, s.5.
[860] Hazım Bey'in TBMM II. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatası için bakınız, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_594_1_2.pdf, Ek 42; Hazım Bey'in II. Dönem Niğde Mebusluğu münasebetiyle TBMM arşivlerindeki hal tercümesi için bakınız, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_594_1_2.pdf, Ek 43.
[861] *TBMM ZC,* C.1, Devre II, İctima Senesi 1, s.61.
[862] "Meclis'in Dünkü Ruzname-i Müzakaratı", *Vakit*, 20 Ağustos 1923.
[863] "Hazım Bey Memurin Muhakematı Tetkike Memur", *Tanin*, 30 Ağustos 1923.
[864] *TBMM ZC,* C.2, Devre II, İctima Senesi 1, s.97.
[865] Tarik-i Bedeli, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra 18-60 yaş aralığındaki erkeklerin, yol yapımında 5 yılda 20 gün çalışacak şekilde ödenen vergiydi. Bu vergi Türkiye Cumhuriyeti'nde de bazı değişiklikler yapılarak devam etti. Bu vergiyi, para olarak ödeme yapılan değişikliklerdendi. Cumhuriyet döneminde bir yıl içinde iki taksit olarak ödenebiliyordu. Alparslan Uğur- Ezgi Altundağ, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yol Vergisi Uygulamalarının Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.7, S.1, 2021, s.172.

halkın bir okulu ve üç öğretmeni olduğunu ifade ediyordu. Okulun yaygınlaşması için ne fedakârlık gerekirse yapılmasını savunuyordu. Tarik-i Bedeli yöntemi ile memleketin yol meselesinin çözülemeyeceğini, bunun bir hayat meselesi olduğunu belirtiyordu[866] ve tartışmaların sonunda kanun tasarısı encümene gönderildi[867].

3.3.2. Cumhuriyet'in İlanındaki Rolü ve Cumhurbaşkanının Yetkileri

Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun düzenlenmesi ve cumhuriyet meselesi o günlerde kamuoyunda tartışılıyordu. 5 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında istasyon binasında yapılan toplantıya vekiller heyeti ve mebuslardan bazıları katılmıştı. Toplantıda hazırlanan Kanun-ı Esasi projesi okunmuştu ancak Hazım Bey izinli olması nedeniyle toplantıya katılmayanlar arasındaydı. Toplantıda proje ile herkes kendi fikrini söyledi ve nihayetinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu düzenleyecek yeni bir tasarı hazırlanmasına karar verildi[868]. Bu sıralarda hükümet üyelerinin tek tek Meclis tarafından seçilme yöntemi bunalıma yol açmış, Fethi Bey, 23 Ekim'de istifa etmiş ve yeni hükümet de kurulamamıştı. Bunun üzerine Halk Fırkası yönetim kurulu Mustafa Kemal Paşa'dan krizi çözmesini istedi, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te meselenin ancak anayasadaki bazı maddelerin değiştirilmesiyle mümkün olduğunu söylediği bir konuşma yaptı. Tasarı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1.2.4.10.11 ve 12. maddelerinde değişiklik öngörüyordu[869].

Tasarının ayrıntıları Meclis'te okunduktan sonra mebuslar arasında tartışmalar çıktı. Bu tartışmalarda söz alan Hazım Bey, teklif edilen değişikliğe yetkimiz var mıdır diye söz başlıyordu. Devamında bence yoktur diyor ve bunun için bir kurucu meclis lazımdır diye ekliyordu[870]. Ayrıca yetki varsa bile bunun partide olmayacağını, partide görüşüldükten sonra oturumda kimsenin söz söyleyemediğini, milletin varlığı ile ilgili yasaların açık oturumda serbestçe görüşülmesi ve her şeyden önce hükümet bunalımının giderilmesi gerektiğini belirtiyordu. Hazım Bey'e cevap veren Yunus Nadi Bey, TBMM'nin anayasa yapmaya yetkili olduğunu, Başkan Paşa'dan hükümet bunalımı için yol göstermesini kendilerinin istediğini ve onun da bu öneriyi sunduğunu, önerilen

[866] *TBMM ZC*, C.2, Devre II, İctima Senesi 1, s.211.
[867] *TBMM ZC*, C.2, Devre II, İctima Senesi 1, s.212.
[868] "Cumhuriyet Meselesi Etrafında", *Vakit*, 6 Teşrin-i evvel 1923.
[869] Hamza Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyetinin İlânı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, S.56, 2003, s.448.
[870] "Halk Fırkası'nın Dün Akd Ettiği İki Mühim Celse ve Cumhuriyet Kararı", *Vatan*, 30 Teşrin-i evvel 1923.

biçimin eskiden beri var olduğunu ve bunu açıklayıp daha belirgin hale getireceklerini söylemişti[871]. Bundan sonra değiştirilmesi istenilen maddeler tek tek tartışıldı.

Hazım Bey, Meclis Başkanlığına verdiği teklifte 11. maddenin[872] daha sonra müzakere edilmek ve incelenmek üzere şimdilik ertelenmesini istedi[873] ancak bu önerisi kabul edilmedi. Hazım Bey, dünyadaki cumhuriyetlerde böyle bir usul olmadığı ve Cumhurbaşkanının hem yasama hem de yürütmeye başkanlık edemeyeceğini düşünüyordu. Kendisi bu konuda yalnız olmadığını Mustafa Kemal Paşa'nın *"Kabul edenler ellerini kaldırsın"* demesi üzerine kendisiyle beraber on mebusun da ellerini kaldırmadığını, hatta buna onay vermeyenler arasında Fethi Bey'in de bulunduğunu ifade ediyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın *"iyi anlaşılmadı"* diyerek tekrar sorması üzerine kendisi ve diğerlerinin kabul etmediklerini beyan ettiklerini belirtiyordu[874]. Ayrıca Hazım Bey, Cumhurbaşkanına bu yetkiyi vermeyi kabul eden ve bunun bütün dünyada garip karşılanacağını çok iyi bildiklerini düşündüğü Ağaoğlu Ahmet Bey ve Yusuf Kemal Bey'i eleştiriyordu. Buna ek olarak bu haklı ve iyi niyetli karşı çıkışının Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gücenmesine bir başlangıç olduğunu ifade ediyordu[875]. Hazım Bey'in muhalefeti, bütün maddelerin önce tek tek sonra da bir bütün olarak kabul edilmesine engel teşkil etmedi. Netice itibariyle alkış sesleri arasında TBMM'de 29 Ekim 1923'te saat 20.30'da Cumhuriyet ilan edildi ve Mustafa Kemal Paşa da Cumhurbaşkanı seçildi[876].

Cumhuriyetin ilanından sonra Hazım Bey ile Mustafa Kemal Paşa'yı karşı karşıya getiren bir diğer olay Cumhurbaşkanına Meclisi feshetme yetkisi verme konusunda oldu. Hazım Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra üyesi olduğu Anayasa Encümeni'nde (Teşkilat-ı Esasiye Encümeni) tesadüfen toplantıya denk gelmişti. Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey'in kendisini toplantıda görünce hoşnut kalmadığını ifade ediyordu[877]. Hazım Bey'in bahsettiği 1924 Anayasa tasarısının encümende görüşülmesiydi. Encümen toplantısında Hazım Bey, Cumhurbaşkanına fesih yetkisi

[871] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.1079.
[872] 11. Madde Türkiye Cumhurbaşkanı Devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Hükümete başkanlık edebilir. *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.90.
[873] *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.90.
[874] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.291.
[875] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.292.
[876] E.Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.15, S.44, 1999, s.596.
[877] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.293.

verilmesine karşı çıkmıştı. Toplantıdan sonra Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmış ve ancak Ayan Meclisi kurulması şartıyla bu yetkinin verilebileceğini belirtmişti[878]. Tasarı 26 Şubat 1924'te Meclis Başkanlığına sunuldu ve 9 Mart'ta da Genel Kurulda okundu[879].

Ayan Meclisi kurulmasını Bursa Mebusu Refet, Karesi Mebusu Süreyya ve Niğde Mebusu Hazım Beyler, encümende resmi olarak da teklif etmişler ancak kabul edilmemişti. Bu teklifte, Mecliste zaman zaman ortaya çıkan hislerle hareket etme eğilimine karşın daha ılımlı ve alanında uzman kişilerden oluşacak, yine millet tarafından seçilecek bir ikinci meclise ihtiyaç duyulduğundan bahsediliyordu. Devamla bu meclis olmazsa bir şahıs ya da bir makama seçimlerin yenilenmesi ve kanunların reddedilmesi hak ve yetkileri verilmesi millet hâkimiyeti sözünü manasız bırakan bir durum ortaya çıkarır denilmekteydi. Ancak bunun Meclise sunulması da encümenin çoğunluğu tarafından kabul edilmemişti[880]. Yine bu teklifle ilgili olarak Mecliste tasarı ile ilgili en çok tartışılan yirmi beşinci maddeydi[881]. Meclis Genel Kurulunda iki kere iki kabul, iki çekimser ve yüz yirmi yedi ret oyuyla Cumhurbaşkanına, seçimleri yenileme hakkı tanınmadı[882].

Cumhurbaşkanının görev süresi ile ilgili madde[883] tartışılırken Hazım Bey de söz aldı ve uzun bir konuşma yaptı. Konuşmanın başında anayasaların hazırlanışından bahseden Hazım Bey, Fransız İhtilali ve sonrasındaki anayasal çalışmalarında Cumhurbaşkanına verilen yetkileri tek tek sıralamıştı. Ancak bu maddeleri aynen kopya etmenin aleyhinde olduğundan da bahsediyordu. Bu maddeler arasında Cumhurbaşkanının orduyu bizzat kumanda edemeyeceği gibi kanunları onaylama hakkının da olmadığı ayrıca Milli Meclisi feshedemediği ve süresini de belirleyemediği gibi maddeler yer alıyordu. Bunları söyledikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bütün dünyada nadir görülen bir şahsiyet olduğunu ancak ona göre anayasa yapılamayacağını

---

[878] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.294.

[879] Hasan Türker, "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısı ile Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen "Tecdid-i İntihabat Hakkı" Üzerinde Yapılan Tartışmalar ve Sonuçları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.10, 2000, s.169.

[880] *TBMM ZC*, C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.217.

[881] Tecdidi intihabat: Madde 25. — Meclis kendiliğinden intihalbatın tecdidine karar verebileceği gibi, Reisicumhur da Hükümetin mütalâasını aldıktan sonra esbabı mucibesini Meclis ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir. *TBMM ZC*, C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.219.

[882] Hakkı Uyar, "1924 Anayasa Tartışmaları ve Mahmut Esat Bozkurt", *Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu*, 1 Aralık 2017, s.7.

[883] Madde teklifinde Cumhurbaşkanının yedi sene için seçileceği ibaresi yer alıyordu. Tartışmadan son maddenin son şekli şu şekilde oldu: Madde 31- Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından bir intihap devresi için intihap olunur. Tekrar intihap olunmak caizdir. *TBMM ZC*, C.8, Devre II, İctima Senesi 2, s.110.

da eklemişti. Ona göre kanunlar, Gazi Paşa gibi fevkalade yaratılmamış adamların da Cumhurbaşkanı olacakları ihtimali düşünülerek yapılmalıydı[884]. Hazım Bey ayrıca görev süresinin yedi sene olmasına karşı olduğunu da eklemişti[885].

3.3.3. Halifeliğin Kaldırılması ve Damatlar Meselesi

İstiklal Savaşı'nın sonunda saltanat ve halifelik makamı ayrılmış ve 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştı. 18 Kasım 1922'de Meclis tarafından Abdülmecid Efendi halife seçilmişti. Halife Abdülmecid Efendi bazı halifelik yandaşı hareketlerden de güç alarak kendisine hükümet tarafından verilen yetkinin dışına çıkıyor ve yabancı devlet temsilciliklerine görevliler göndererek ilişki kurmaya çalışıyordu[886]. Buna ek olarak Mecliste de halifelik lehinde bazı hareketler ortaya çıkmıştı. 5 Aralık 1923'te Emir Ali ve Ağa Han'ın Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'ya halifeliğin korunması ile ilgili mektuplarının onlara ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayınlanması gergin ortamı daha da arttırmıştı[887]. Mustafa Kemal Paşa, Ocak 1924'te İzmir'e gitmişti. Orada iken Başvekil İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile görüşerek halifeliğin kaldırılması fikrinde birleştiler[888]. Urfa Mebusu Şeyh Saffet ve kırk bir mebusun verdiği önergeyle, on üç maddelik yasa tasarısı kabul edildi ve 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı.

Hazım Bey tartışmalar sırasında ikinci maddenin[889] düzeltilerek halifenin, Osmanlı Hanedanının bütün erkek üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamak hakkından sonsuza kadar mahrum kalma durumunun değiştirilmesini talep etmişti[890]. Ona göre birinci madde[891] kabul edilmekle asıl amaç gerçekleştirilmişti. Kadınlar ve damatlar hak iddia etmeyeceklerini kabul etmişler, bununla beraber suç da işlememişlerdi. Dolayısıyla vatandaşlık haklarından mahrum kalacakları bir neden

---

[884] *TBMM ZC,* C.8, Devre II, İctima Senesi 2, s.1105-106.
[885] "Teşkilat-ı Esasiye Müzakaratı-Reis-i Cumhur Bir Devre-i İntihabiye İçin İntihab Olunacaktır", *Vakit,* 31 Mart 1924.
[886]Oğuz Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 21.
[887] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s.201.
[888] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt II,* s.1129.
[889] İkinci madde: Mahlû, Halife ve Osmanlı Saltanat münderisesi- hanedanının erkek, kadın bilcümle âzası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Âli Osman'dan addedilirler. *TBMM ZC,* C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.65.
[890] *TBMM ZC,* C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.66.
[891] Madde 1. — Halife halledilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır. *TBMM ZC,* C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.34.

yoktu. Ayrıca bu damatlar arasında ülkeye yararlı adamlar da vardı. Plevne kahramanı Osman Paşa'nın oğlu ve Arif Hikmet Paşa bunlardandı[892] ancak ikinci maddenin değiştirilmesi ile ilgili teklifi reddedildi. Falih Rıfkı Bey, Hazım Bey'in Damat Arif Hikmet Paşa'nın Padişah Vahdettin'e idamdan kurtulması meselesi üzerinde durarak *"Hazım Bey sonra İkinci Meclise mebus geldi. Cumhuriyetin ilanı kanunu konuşulduğu sırada, kürsüye çıktı, memleketten gönderilecek hanedan azalarından, damatların çıkarılmaması için birkaç söz söyledi: -Vay hanedancı… Vay mürteci… Sesleri arasında nutkunu tamamlayamadı. Nasıl bir borç ödemek istediğini yalnız ben biliyordum."* diyordu[893]. Neticede kanun kapsamında kadınların ve damatların da vatandaşlıktan çıkarılması kesinleşmişti.

Hilafetin kaldırılması için yapılan kanunda Hazım Bey bazı değişiklikler teklif etmiş ancak bu teklif kabul edilmemişti. Bu konuda 27 Aralık'ta Mecliste yeni bir teklifte bulunarak Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılan Osmanlı Hanedanı'nın sahip olduğu gayrimenkullerin satışı hakkındaki kanunun yedinci maddesinin düzeltilmesini talep etmişti. Bu teklif kendisinin de reisi olduğu Layiha Encümenine havale edilmişti[894]. Konu 5 Ocak 1925'te yeniden gündeme alındı. Hazım Bey yaptığı konuşmada Layiha Encümeninin teklifini neden reddettiğini anlayamadığını söylüyordu. Ona göre teklifinde hukuka ve kanunlara aykırı bir şey yoktur. Satılacak gayrimenkul malların içinde damatların kişisel emlakları da vardı ve bu emlâk babalarından kalmıştı. Hâlbuki bu damatlardan bir kısmının eşleri uzun zaman önce vefat etmiş ve hatta çocukları da yoktu. Kanuna göre hanedana mensup bir kadın ve ona bağlı olarak kocası de gidecekti. Kadın ölmüş olursa, o adam başkasıyla evlenmiş ise yine gönderilmekteydi ve şimdi malı da satılıyordu. Hazım Bey, 10-20-30-40 yıl önce bir kadınla evlenmenin nasıl bir suç sayılabileceğini sorarak, bu bir suçsa bile aradan bu kadar zaman geçtiğini ve genel aflar çıkarıldığını, bundan da yararlanamazlarsa zaman aşımının var olduğunu belirtiyordu[895]. Tartışmalar sonunda teklif Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine havale edildi[896]. 31 Ocak 1925 günü Hazım Bey tekrar bir takrir vererek Osmanlı Hanedanına ait gayrimenkullerin satılması için verilen süre bittiğinden sürenin

[892] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.289.
[893] Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s.269-270.
[894] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.245.
[895] *TBMM ZC*, C.12, Devre II, İctima Senesi 2, s.7-8.
[896] *TBMM ZC*, C.12, Devre II, İctima Senesi 2, s.9.

uzatılması için verdiği teklifinin acilen müzakere edilmesini talep etti, ancak bu teklifi kabul edilmedi[897].

3.3.4. Meclis'te Çeşitli Konulardaki Görüşleri ve Faaliyetleri

Bütün bu önemli meseleler dışında da Hazım Bey'in Mecliste aktif olduğu görülmektedir. Meclise verdiği bir önerge Şair-i Azam Abdülhak Hamid Bey'e şanına uygun bir maaş bağlanmasıyla ilgiliydi. Bu önergede yalnız Türklerin değil bütün İslam âleminin en büyük şairi olan, yarım asırdan beri milleti aydınlatan Hamid Bey'in aldığı emeklilik maaşının utanılacak bir düzeyde olduğu ve yokluk içinde yaşadığını belirtiyordu. Devamla millet, vatan ve hürriyet kelimeleri kitaplardan çıkarıldığı zaman milli hisleri kuvvetlendiren ve yazdıklarıyla ümit aşılayan ve istiklalsiz hayatın nasıl bir zulüm olduğunu anlatan en önemli isimin Abdülhak Hamid Bey olduğunu ifade ediyordu. Bu nedenle bağımsızlığın sağlandığı bu günlerde Hamid Bey'in layık olduğu refahı sağlayacak miktarda bir maaş bağlanması vatan hizmeti sayılacaktı. Hazım Bey'in konuşmasından sonra Meclis reisi, Mecliste oya sunarak bu konudaki kanunun tespiti ve gereğinin yapılması için konuyu Başvekâlete sevk etti[898].

Mütarekenin başlangıcından itibaren vatanın savunulması için suç işleyenlerin affedilmesi hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında Hazım Bey de kürsüye çıkarak söz alanlardandı. Yaptığı konuşmada kanunun mütarekeden 26 Ağustos 1923'e kadar verilen zararların suç sayılıp sayılmamasıyla ilgili olduğunu belirterek, 23 Nisan 1920'de milli hükümetin resmen kurulduğunu, her tarafa emirleri vererek halktan vergi alınmasını yasakladığını söyledi. Buna karşın bazı müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin yardım toplamaya devam ettiklerinden ve bu nedenle mahkemeye sevk edildiklerinden bahsediyordu. Yapılan bu kanunun bu kişiler için geçerli olup olmayacağını soruyordu[899]. Kanunun birinci maddesinin[900] kabul edilmesi üzerine Hazım Bey, otuz dokuz mebus arkadaşıyla beraber yeni bir teklif vererek kanuna vatan savunması

[897] "Millet Meclisinde Bütçe Müzakeresine Başlandı", *Tevhid-i Efkâr,* 1 Şubat 1925.
[898] *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.214.
[899] *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.280-281.
[900] Madde 1. — Mondros Mütarekesinin tarihi akdi olan 30 'Teşrinievvel 1334 tarihinden bilitibar sulhun Büyük Millet Meclisi tarafından tarihi tasdiki olan 23 Ağustos 1339 tarihine kadar geçen müddet zarfında müdafaai memleket maksat ve gayesiyle teşekkül etmiş olan her nevi cemiyet ve heyetlerle müfrezelerin kumandan ve efradı mensubini veya mumaileyhimin emirleriyle hareket etmiş bulunan ahar zevat taraflarından ika edilmiş olan memurini resmiye-i Devlet taraflarından müdafaai memleket uğrunda ihtiyar olunmuş bulunan efal ve harekât cürüm addolunmaz. Bunlar hakkında takibat icra edilemeyeceği gibi evvelce mahkûm olarak mahpus bulunanlar varsa derhal tahliye olunurlar. *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.270.

amacıyla uyuşmayan suçları kapsamayacağını belirten bir maddenin ilave edilmesini istiyordu. Ancak bu teklif daha önce görüşüldüğü ve reddedildiği gerekçesiyle oylanmadı[901]. İstanbul'daki su, elektrik, telefon, tramvay şirketleri ile ilgili olarak Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan şikâyet haberine dayanarak Hazım Bey, Meclis Başkanlığına bir soru önergesi verdi. Burada adı geçen şirketlerin I. Dünya Savaşı ve işgal yıllarında tarifelerini keyfi bir şekilde yükselttikleri malum olduğunu belirtiyordu. Ek olarak şirketlerin bir kat daha zamma ve özellikle su şirketinin on iki metre küp suyu on sekiz saymasının nedenini Nafıa Vekili'nden soruyordu. Ayrıca sözlü olarak cevaplanmasını da rica ediyordu[902]. Bu soru önergesi Mecliste gündeme alınmış ancak o gün Hazım Bey bulunmadığı için sonraya bırakılmıştı[903].

Dâhiliye ve Adliye Encümenleri 11 Aralık'ta Dâhiliye Encümeni Reisi Hazım Bey'in başkanlığında İstanbul İstiklal Mahkemesi'ne[904] verilecek yetkilerle ilgili ortak bir toplantı yaptı. Bu toplantıda İstanbul İstiklal Mahkemesinin 31 Temmuz 338 tarihli kanuna dayanarak yalnız Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu içeren suçları takip etmesi teklifi kabul edildi. Daha sonra mahkemenin bütün kararlarının Meclis tarafından onaylanmasından sonra cezaların uygulanması reddedildi. İstiklal Mahkemeleri Kanunu, olağanüstü durum nedeniyle idam cezasının uygulanmasına izin verdiği için bu konu tartışıldı. Çorum Mebusu Münir Bey, tarafından durumun olağanüstü olmadığından bahisle idam hükümlerinin uygulanmadan önce kararların Meclis'e arz edilmesi teklif edildi ve bu teklif Meclis tarafından kabul edildi[905].

Hazım Bey, 12 Aralık 1923'te söz alarak Maliye Vekili'ne iki ay önce bir soru önergesi[906] verdiğini ancak o zamandan beri cevaplanmadığını belirtiyordu. Reis başka bir konu tartışıldığını ve Maliye Vekili'nin dikkatinin çekileceğini söyledi. Hazım Bey iki aydır cevap verilmeyerek sorusunun küçümsendiğini ifade etti. Ancak itirazı Reis tarafından dikkate alınmadı[907]. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, 13 Aralık'ta Hazım

[901] *TBMM ZC,* C.3, Devre II, İctima Senesi 1, s.283.
[902] BCA, Fon Kodu 30-10-0-0 Yer No 6-32-23.
[903] *TBMM ZC,* C.4, Devre II, İctima Senesi 1, s.457.
[904] Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi'dir. Halifelikle ilgili olarak Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarının İstanbul gazetelerinde yayınlanması üzerine 8 Aralık 1923'te kuruldu. Aynı gün mektubu yayınlayan gazetelerin sahipleri ile sorumlu müdürlerini gözaltına alınmasına karar verdi. Çalışma süresi iki aydır. Seyfettin Aslan- Tahir Dündar, "Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri", *Mukaddime Dergisi*, C.5, S.1, 2014, s.29.
[905] "Muhakemenin Salahiyeti Hakkındaki Karar", *Vatan*, 12 Kanun-ı evvel 1923.
[906] Bu soru önergesinin konusu Seyr-i Sefain vapurları yerine yabancı vapurlarla seyahat etmek zorunda kalan memurların ödeneklerinin neden Seyr-i Sefain vapurlarına binmiş gibi verildiğiydi. Mücahit Özçelik, "I. ve II. Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.7, S.4, 2012, s.2493.
[907] *TBMM ZC,* C.4, Devre II, İctima Senesi 1, s.91.

Bey'e verdiği cevapta kendisinin de Hazım Bey ile aynı fikirde olduğunu, bu durumun Divanı Muhasebatın Seyr-i Sefain tarifesini esas almasından kaynaklandığını ve bu konuda adı geçen kuruma yazı yazıldığını, ancak bunun emir niteliğinde olamayacağını ifade ediyordu. Hazım Bey de aynı fikirde olduklarına göre daha fazla konuşmasına gerek olmadığını belirtiyordu[908]. Konuşmasını sürdüren Maliye Vekili, Divanı Muhasebatın amirinin Büyük Meclis olduğunu, Meclis Maliye Vekâleti ile hemfikir ise Divanı Muhasebatın bu emre uymak zorunda bulunduğunu da söyledi. Bunun üzerine bu uygulamanın kanuna aykırı olup olmadığı tartışıldı. Hasan Fehmi Bey'e göre, bu Harcırah Kanununu düzenlemek için sebep değildir ve düzenlenmesi gereken alınabilenin bedeldi. Hazım Bey ise Divanı Muhasebatın uygulamasının kanuna aykırı olduğunu ve ıslah edilmesi gerektiğini belirtiyordu[909]. Reis son olarak Hazım Bey'den bu konuda yeni bir takrirle karar verilmesi için talepte bulunasını söyledi[910].

Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmelerinde de söz alan Hazım Bey, İstanbul gümrüklerinde suiistimaller olduğunu, bunun gazetelerde de yer aldığını, ipekli kumaşı pamuklu kumaş diye gümrükten geçirerek az vergi ödediklerini söylüyordu. Konuşmasına devam ederek bu kumaşı satarken daha pahalı sattıklarını ifade ederken bunu önlemek için inceleme yapılıp yapılmadığı ve ne gibi tedbirler alındığını soruyordu. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey ise müfettişlerin konuyla ilgilendiklerini ve sonucunu bildireceğini söylüyordu[911]. Tuz vergisinin üç kuruştan dört kuruşa çıkarılmasıyla ilgili kanun görüşmeleri sırasında Hazım Bey, bir önceki sene Elviye-i Selase'yi dolaştığını ve her gittiği yerde tuz fiyatından şikâyet edildiğini söyledi. Burada Rus işgali döneminde tuzun fazla olduğunu ve halkın on para ile satın almaya alıştığını, tarımın az hayvancılığın fazla olması dolayısıyla çok fazla tuz almaya mecbur olduklarını belirtiyordu. Ayrıca üç kuruş iken tuz alamayan halkın dört kuruş iken nasıl satın alacaklarını soruyor ve oralar halkı için bir çare düşünülmesi gerektiğini ekliyordu[912]. Konuşmadan başka yazılı teklif olarak tuz fiyatı zammından Elviye-i Selâse ve Kulp ve Iğdır kazalarının istisnasını istemişti ancak bu takriri dikkate alınmayarak kabul edilmedi[913].

[908] *TBMM ZC*, C.4,, Devre II, İctima Senesi 1, s.131.
[909] *TBMM ZC*, C.4, Devre II, İctima Senesi 1, s.132.
[910] "Maliye Vekilinden Sorulan İki Sual", *Vatan*, 13 Kanun-ı evvel 1923.
[911] *TBMM ZC*, C.7, Devre II, İctima Senesi 1, s.101.
[912] *TBMM ZC*, C.8, Devre II, İctima Senesi 2, s.425.
[913] *TBMM ZC*, C.8, Devre II, İctima Senesi 2, s.429.

Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Artvin'in[914] uzun bir süre Rus egemenliğinde kalması ve azınlıkların da göç etmesi sonrasında bölgedeki arazi ve emlakın durumu ile ilgili Meclise kanun teklifi sunulmuştu. Hazım Bey, yaptığı inceleme gezisinde edindiği bilgilere dayanarak bölgedeki arazide, köylere ve meskenlere varana kadar şahsi mülkün kaldırıldığını ve hepsinin hükümete ait olduğunu iddia etti[915]. Ancak onun bu itirazı özellikle bölge mebusları tarafından dikkate alınmadı. Hazım Bey'e göre, bu araziler halkın tapu senetleri bulup ve bu senetleri Rus Hükümetine ibraz ederek onlardan Kopça edip almış oldukları arazidir. Buna dayanarak mülkiyet sözünün burada hiç yeri yoktu ve yalnız tasarruf kâfiydi[916]. Buna karşın Kars Mebusu Ömer Bey, 93 Harbi'nden sonra oradan kaçmak zorunda kalan Müslümanlar olduğu bu nedenle mülkiyetin kaldırılmaması gerektiği ve elinde tasarruf senedi bulunanların mülklerinin iade edilmesinin zorunlu olduğunu ifade ediyordu[917]. Uzun süren müzakere neticesinde kanun kabul edilerek tapu kayıtlarının mevcutta araziyi kullananlara ait olmasına karar verildi[918].

Antalya Mebusu Ahmet Sâki Bey ve arkadaşları tarafından teklif olunan Umum Memurun Kanunu layihası hakkında Hazım Bey, henüz tamamını okuyamadığını, bu kanunun memleketin asırlardır çok muhtaç ama ihmal edilmiş bir kanun olduğunu ifade ediyordu. Ona göre, memurin meselesi dünyada da çok önemlidir. Şimdiye kadar memurların ıslahı ve miktarlarının tespiti yapılamamıştır. Yüzyıllardan beri memurların görevden alınması gibi durumlar keyfi olarak gerçekleşmiştir. Meclis Reisinin uyarısı üzerine kanun hakkında konuşan Hazım Bey, acele olarak bütün encümenlerden oluşan ortak bir encümenin kurulması ve kanunun bir an önce çıkarılmasını talep ediyordu. Onun konuşması neticesinde Mecliste ortak bir encümen kurulması kabul edildi[919]. Milli Mücadeleye katılmayan ve milli sınırlar dışında kalan mülki memurlar hakkında kanun teklifi ile ilgili yaptığı konuşmada Hazım Bey, konunun emekli memurlarla ilgili olduğunu, her kurumun emekli memurlarının haklarının kanunen belirlendiğini söylüyordu. Ek olarak her vekâletin istihdam etme ya da etmeme yetkisi bulunduğunu ifade ediyor ve bu yetkinin özel heyetlere verilmesini

[914] Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Batum, Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Artvin, Türkiye'ye bırakılmış ve Elviye-i Selase'ye dâhil edilmişti. Mustafa Gül, "Elvîye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.15, 1995, s.380.
[915] *TBMM ZC*, C.8/1, Devre II, İctima Senesi 2, s.526.
[916] *TBMM ZC*, C.8/1, Devre II, İctima Senesi 2, s.527.
[917] *TBMM ZC*, C.8/1, Devre II, İctima Senesi 2, s.528.
[918] *TBMM ZC*, C.8/1, Devre II, İctima Senesi 2, s.525-529.
[919] *TBMM ZC*, C.10, Devre II, İctima Senesi 2, s.440.

teklif ediyordu. Dâhiliye Vekili Recep Bey, Hazım Bey'e verdiği cevapta her vekâletin istihdam etmeme yetkisi bulunduğu iddiasına karşı çıkıyor, bir heyetin denetlemesi olmaksızın bir vekilin bu kararı alamayacağını söylüyordu. Ayrıca başkanı Dâhiliyeden olmak üzere her vekâletten birer kişiden oluşacak bir heyetin en iyisi olacağını ekliyordu[920].

Memleketin diğer meselelerinin yayında Niğde mebusu olması hasebiyle Hazım Bey, Niğde Vilayeti'nin de sorunlarını Meclise taşımıştı. 22 Aralık'ta önce Meclis Başkanlığı aracılığıyla yazılı olarak Niğde Ulukışla'da yerleştirilen muhacirlerin açlık ve sefaletten, tabip ve ilâç bulunmamasından dolayı her gün on nüfusun vefat etmekte olduğu haberlerinin gerçek olup olmadığını Dâhiliye Vekaleti'nden sormuştu[921]. Daha sonra ise aynı sorusunu sözlü olarak tekrarlamıştı ve Meclis Reisi bu soruyu Dâhiliye Vekaleti'ne havale etmişti[922]. Dâhiliye Vekili Recep Bey buna karşın yaptığı uzun ve ayrıntılı açıklamada bu haberlerin gerçeği yansıtmadığını, Ulukışla'da 1006 muhacir bulunduğunu ve her gün 10 kişinin öldüğü haberinin bölgenin Sıhhiye Müdüriyeti tarafından tekzip edildiğini, Ulukışla'da bulunan muhacirlerin de bu haberi yalanladıklarını anlatıyordu. Dâhiliye Vekilinin konuşmasının devamı şöyledir: *"Orada bir Hilâliahmer Hastahanesi vardır. Bu hastane mensup olduğu kurum tarafından kapatılmış ve o kurumda ne kadar ilaç, iaşe, örtünecek malzeme vesaire, ne varsa o kazadaki muhacirlere verilmiştir. Ayrıca Ulukışla'da mevsim hastalığı olan malaryadan başka bir hastalık yoktur, yalnız malarya vardır ve malarya'ya karşı ilaç olarak ve muhacirlere verilmek üzere yeterli derecede kinin gönderilmiştir"*[923]. Bunun üzerine söz alan Hazım Bey, meselenin İstanbul basınına da yansıdığını belirtmiş ve açıklama için Recep Bey'e teşekkür etmişti[924].

Vilayetler için genel idare kanunu görüşmeleri sırasında Hazım Bey, bazı yetkilerin valilere bırakılmasını düzenleyen vilayetler kanunnamesini savunmuş ancak vilayetlerde yetkili maliye memurlarının bazılarının Maliye Vekili tarafından atanması maddesini eleştirerek kanunun ruhunun kaybolduğunu iddia etmişti[925]. Kanunla ilgili genel olarak yapılan ayrıntılı müzakerattan sonra oylamayla kanun kabul edildi. Kanunda vilayetlerdeki maliye memurlarının valilerin onayı alındıktan sonra vekâlet

[920] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.275.
[921] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.284.
[922] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.235.
[923] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.285.
[924] *TBMM ZC*, C.11, Devre II, İctima Senesi 2, s.286.
[925] *TBMM ZC*, C.24, Devre II, İctima Senesi 3, s.55.

tarafından tayini kararlaştırıldı[926]. Hazım Bey'in Mayıs 1926'tan sonra Meclisteki etkinliğinin azaldığı görülmektedir ve bu tarihten itibaren sağlık sorunları nedeniyle sık sık izin almaktadır[927]. Mecliste olduğu zamanlarda daha çok encümenlerdeki görevleri ile ilgili çalışmalarını sürdürüyordu. Beşinci yasama yılı boyunca da Hazım Bey için aynı şekilde bir çalışma yaşamı olduğu görülmektedir. Bu süreçte özellikle kanunların oylanması sırasında *"reye iştirak etmeyenler"* arasında adı sık sık geçmekteydi[928]. Yine izinli olarak İstanbul'a sık olarak gidip gelmekteydi[929]. 26 Haziran 1927'de beşinci yasama yılının son toplantısı yapılmış ve TBMM'nin ikinci dönemi tamamlanmıştı. Niğde Mebusu olarak TBMM'de yer alan Hazım Bey bu süreçte Dâhiliye, Nafıa, Kanun-ı Esasi, Memurin-i Muhakemat, Layiha, Nizamname-i Dâhili ve Hariciye Encümenlerinde çalıştı ve Genel Kurulda on altı farklı konuda konuştu[930].

3.4. 1927-1947 Yılları Arasındaki Hayatı ve Faaliyetleri

3.4.1. İngiliz Muhipler Cemiyeti Meselesi

Bir dönem Niğde mebusluğundan sonra Hazım Bey bir sonraki dönem için aday gösterilmedi. Bunun kamuoyuna duyurulan nedeni Temmuz 1927'den itibaren gündeme gelen haberlerdi. Bu haberlerde Hazım Bey'in Milli Mücadele sırasında Milli Harekete karşı olan İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılmış olduğu iddia ediliyor ve bu nedenle devlet hizmetinde yer almamasına karar verildiği belirtiliyordu[931]. Hazım Bey bu konuda basına verdiği demeçte İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin bir beyannamesinden bahsederek beyannameyi imzalayan isimleri söyledikten sonra beyannamenin yazılmasından sonra cemiyetten çıktığını ifade ediyordu. Cemiyet üyeleri arasında adı geçen eski Tahran Büyükelçisi Sadrettin Bey, cemiyete eski Selanik Valisi Nazım Paşa'nın başkanlık ettiği ve Hazım Bey'in de üyeleri arasında bulunduğunu iddia ediyordu. Sadrettin Bey'e göre Hazım Bey ile Nazım Paşa Kadıköy'deki evine yaptıkları ziyarette kendisini cemiyete davet ederek beyannamenin tercüme ve

[926] *TBMM ZC*, C.24, Devre II, İctima Senesi 3, s.59.
[927] *TBMM ZC*, C.29, Devre II, İctima Senesi 4, s.4.
[928] *TBMM ZC*, C.22-23-24-25-26, Devre II, İctima Senesi 3.
[929] "Gidenler Gelenler", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1926; "Gelenler Gidenler", *Vakit*, 29 Mayıs 1927.
[930] *Türk Parlamento Tarihi TBMM - II. Dönem 1933 – 1927*, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, s.637
[931] "İngiliz Muhipler", *Son Saat*, 26 Temmuz 1927.

düzeltilmesini istemişlerdi. Ayrıca cemiyetin amacının İngilizlerle iyi ilişkiler temin ederek bundan yararlanmak olduğunu sözlerine ekliyordu[932].

Sadrettin Bey'in verdiği demeçten bir gün sonra Hazım Bey kendisi ile ilgili Sadrettin Bey'in iddialarına cevap verdi. Hazım Bey'e göre cemiyet her şeyden önce vatanını seven ve bu meclisin memlekete faydası olduğu düşüncesiyle hareket eden insanların İngiliz severliği göstermesiydi. Fakat İngiltere veya herhangi bir başka devletin mandasına girmeyi istememiş ve istiklalimize dokunacak düzeyde bir müdahale taraftar olmamıştır, olamaz da. Ayrıca İngiliz severliği memleketimizde cemiyetimiz tarafından kurulan bir şey değildir. Bundan sonra ise Sadrettin Bey'in açıklamalarına değinerek kendisinin Nazım Paşa ile Sadrettin Bey'i ziyaret ettiğinin doğru olmadığını ve evini de bilmediğini belirtiyordu. Ayrıca beyannameyi Fransızca'ya tercüme etmek isteği olsaydı Sadrettin Bey'e zahmet vermek yerine kendisinin bu tercümeyi yapacağını ifade ediyordu. Hazım Bey, *"On bin mısra kadar Fransızca şiir yazan bir adam kendinin yazdığı birkaç satırlık bir yazıyı tercüme edebilir"* diyordu. Bundan sonra ise Nazım Paşa'nın kendisini cemiyete bir telgrafla davet ettiğini ve bu konuda bir mektup da yazdığını belirterek mektubu okumuştu ve konuşmasına devam ederek cemiyetin nizamnamesinden iki maddeyi açıklamıştı.

Bütün bu ayrıntılı açıklamasından sonra bu meseleyi inceleyen Heyet-i Mahsusa'ya birkaç söz söylemek istediğini belirtiyordu. Ona göre bu heyet Milli Mücadele ve Kuva-yı Milliye aleyhinde çalışan kişileri tespit etmek için kurulmuştu. Kendisi Kuva-yı Milliye aleyhinde bulunmamış, aksine Milli Harekete açık bir şekilde destek vermişti. Hatta bu nedenle idama mahkûm olmuş ve yedi aydan fazla türlü türlü işkencelere katlanmıştı. İngiliz Muhipler Cemiyeti, bir yabancı devlet mandasını savunmasından önce o cemiyette bulunmuştu. Hatta İngiliz, Amerikan ya da başka devlet mandasına açıkça karşı olduğundan başka herhangi bir müdahaleye de muhalif olduğunu gösterdiği için bazı kişiler tarafından hedef alınmıştı. Ve Heyet-i Mahsusa'da düşmanının değil aksine tanıdığı ve sevdiği dostlarının var olduğunu söyleyerek konuşmasını bitiriyordu[933].

Çanakkale Mebusu Samih Rıfat Bey de aynı konuda basına demeç verenler arasındaydı. Ona göre; cemiyetin kurulmasından bir süre sonra yazılan bir beyanname

[932] "Muhipler Cemiyeti", *Milliyet*, 26 Temmuz 1927.
[933] "Hazım Bey, Sadrettin Bey'e Cevap Veriyor", *Vakit*, 27 Temmuz 1927.

üzerine Ferit Paşa Hükümeti tarafından cemiyet basılmıştı. Bunun üzerine ikinci bir cemiyet kurulması hakkında Niğde Mebusu Hazım Bey'in gazetelere yaptığı açıklamalar kendisini ve Mehmet Ali Ayni Bey'i ilgilendirmekteydi. Cemiyette hizmet fikri daima temel amaçtı ve daha sonra buraya Hazım Bey'in de dâhil olduğu söylenmekteydi. Cemiyet İngiliz mandasını talep etmek için imza toplamaya başlamıştı ve buna bazı belediye müdürleri ile zabıta memurları da katılmışlardı. Çok vahim bir akıbete gidilmekteydi ve Nazım Paşa ile Hazım Bey'in bundan haberinin olmadığını ummaktaydı. O günlerde Hazım Bey'i görmüş ve Hazım Bey kendisine bir rivayet duyduğunu, doğru ise bunun bir cinayet olduğunu ve hemen Nazım Paşa'yı görmeleri gerektiğini söylemişti.

Bunun üzerine kendisi, Hazım Bey ve Mehmet Ali Ayni Bey ile Nazım Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Daha sonra ise Hazım Bey bir beyanname yazmış kendisi ve Mehmet Ali Ayni Bey okumuşlardı. Akabinde Ferit Paşa Hükümeti cemiyet merkezini basmış ve evraka el koymuştu. İki gün sonra gazetelerde İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin yeni idare heyetinin isimleri yazılmıştı ve yapılan teşebbüsün iki sonucu olmuştu. İlki manda talebi için imza toplama işinin suya düşmesi ve cemiyetteki namuslu adamların çekilmesiydi. Ayrıca cemiyet Anadolu'da Kuva-yı Milliye nezdinde de taraftar bulmuş, bu olayda Hazım Bey de çok üzülmüş ve o sağlamlığını bir daha göstermişti[934]. Heyet-i Mahsusa'nın bu konudaki soruşturmasında devlet hizmetine son verilecek olanların listeleri hazırlanmaya başlamıştı. Heyet-i Mahsusa Reisi Atıf Bey, Hazım Bey'in İngiliz Muhipler Cemiyeti'nde isminin yer almadığını sadece Said Molla'nın Emniyet-i Umumiye'deki mektubunda idare heyetinde bulunduğuna dair bir kaydın olduğunu açıklamıştı[935].

Bütün bu gelişmelerden sonra yeni mebus adayları açıklanırken Hazım Bey'in adı yeni dönemde aday gösterilmeyenler arasındaydı[936]. Hazım Bey durumu *"Yaklaşmakta olan genel seçimde Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar Paşalar ile bazı milletvekilleri ve ben, yeniden milletvekilliğine seçtirilmeyeceğimizi gazetelerde okuduk. Ben, bu seçim döneminde seçtirilmeyeceğimi iki yıl öncesinden biliyordum."* diye değerlendirmekteydi[937]. Hazım Bey ayrıca kendisi hakkında İngiliz Muhipler

[934] "Heyet-i Mahsusa'nın Kararları Etrafında", *Milliyet*, 27 Temmuz 1927.
[935] "Günün Tarihi", *Son Saat*, 28 Temmuz 1927.
[936] "Yeni Mebus Namzedlerimiz Kimlerdir?", *Vakit*, 31 Ağustos 1927.
[937] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.273.

Cemiyeti'ne üye olduğu ve bu nedenle Ankara'daki Heyet-i Mahsusa tarafından karar verilerek TBMM'ye bildirileceği iddiasıyla özellikle basında bir yaygara koparıldığını ifade ediyordu[938]. Kendisi adı geçen cemiyete Nazım Paşa'nın daveti üzerine katılmış, iki ay sonra bir tanıdığından cemiyetin İngiliz mandası istediğini duymuş ve onun önerisiyle hazırlanan bir bildiriyle hiçbir devletin mandasına taraftar olmadıklarını açıklamışlardı[939]. Bu gelişme üzerine Sait Molla dernek merkezinden bütün evrakı evine götürmüş ve yeni bir yönetim kurulu oluşturmuştu. Fakat derneğin şubeleri, telgraf ve mektuplar aracılığıyla yayınlanan bildiriye katıldıklarını ifade ediyorlardı[940]. Soruşturma sonucunda Nazım Paşa ve bazılarının emekli maaşlarının kesilmesine karar verilmiş ancak Hazım Bey hakkında bir yaptırımda bulunulmamıştı[941]. Böylece Hazım Bey'in aktif siyaset hayatı da bir süreliğine son buluyordu.

3.4.2. İctihad Dergisi'nden Yazdığı Yazılar

Hazım Bey mebusluğa devam ederken Ocak 1924'ten itibaren İctihad Dergisi'nde de yazmaya başlamıştı. Bu yazılarını 1932 yılına kadar sürdürdü. İctihad'ın Ocak 1924 sayısında Fransızca köşesinde Hazım Bey'in bir manzumesi yer almıştı[942]. Şubat'ta ise dergi kapağı olarak Hazım Bey'in fotoğrafı kullanılmış ve bir önceki sayıda yazdığı Fransızca yazısının Türkçe tercümesi yer almıştı. Bursa'da 1920 yılında yazdığı *"Bu Kıtal Ne Zamana Kadar?"* başlıklı şiirinde gündoğumu ve günbatımı doğadan öğelere yer verilerek betimleniyordu[943]. Ancak Şubat 1924'ten Nisan 1925'e kadar Hazım Bey'in İctihad'de şiir ya da yazısına rastlanılmamaktadır. Fotoğrafının kapak yapıldığı Nisan 1925'te itibaren *"Küçük Hatıralar"* adı altında memuriyet hayatında yaşadığı bazı olaylara yer vermeye başlamıştı. Bu konudaki ilk yazısında asırlardır memlekete zarar veren idari hatalardan bahsettiği yazılarını İctihad Dergisi'ne göndermeyi vaat ettiğini belirtiyordu. Genellikle valilik ve çeşitli memurluklarda

[938] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.275.
[939] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.276.
[940] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.277.
[941] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.278.
[942] "q'à gaand ce carnags! Nos idles directrices", *İctihad*, 1 Kanun-ı evvel 1924.
[943] "Bu Kıtal Ne Zamana Kadar?", *İctihad*, 1 Şubat 1924.

bulunduğu yirmiye yakın vilayetlerdeki gözlem ve incelemelerini aydınların dikkatine sunmak istediğini ifade ediyor ve Sinop'taki hatıralarından anlatmaya başlıyordu[944].

Derginin bir sonraki sayısında da Sinop hatıralarını anlatmaya devam ediyordu[945]. *"Küçük Hatıralar"* adındaki yazı dizisine bir süre sonra *"Memuriyet Hatıraları"* olarak değiştirdi. Hazım Bey ile ilgili dergide yer alan yazıda *"İctihad ailesinde ağabeyimiz değerli ve muhterem Ebubekir Hazım Beyefendi sabık Osmanlı İmparatorluğu'nun en mühim vilayetlerinde valiliğin en şamil bir şekliyle vali olmuştur."* deniliyordu. Devamında Hazım Bey'in hatıralarının çok önemli, doğru ve ibret dersleri içerdiğinden, inkılap ve ilerleme yoluna girmiş Türkiye için bu gözlemlerin çok değerli olduğundan bahsediliyordu. Bu nedenle kendisinden bütün hatıralarını yazması isteniyordu. Yazıya göre okuyuculardan gelen istekler üzerine Hazım Bey'den hatıralarını daha uzun yazması istenmiş, kendisi de daha kapsamlı bir isim altında -Memuriyet Hatıraları- daha uzun yazmaya karar vermişti. Bunun üzerine toplumsal ve ekonomik görüşlerini içeren bu kıymetli hatıraları önemli fotoğraflar ve krokiler eşliğinde yayınlama kararı almıştı ve bu değişiklikle yeni yazı dizisine Dedeağaç hatıraları ile başlamıştı[946]. Aynı hatıralarını Hazım Bey daha sonra kitap haline getirmişti.

İctihad Dergisi'nde ara sıra anılarından başka konularda da yazılar yazıyordu. Bunlardan ilki *"Tarihteki Güzel Kadınlar Hakkında"* başlığını taşıyordu. Bu makalesinde son günlerde yayınlanan aynı adı taşıyan kitabı görmediğini ancak o kitapla ilgili yazıyı okuduğunu ifade ediyordu. Makalenin devamında adı geçen kitaptan bağımsız olarak bu mesele ile ilgili bilgi vermeye devam ediyordu. Buna göre on beşinci asırda İngilizler tarafından yakılan Jeanne d'Arc isimli Fransız kızı için yüzlerce sene sonra birçok şair şiirler yazmış ise de Alexandre Dumas'ın şiiri en çok bilinendir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Alexandre Dumas, bu eserini 1838 senesinde başka bir kadın için yazmıştır. Voltaire'nin seçilmiş mektuplarını içeren eseri ve Profesör Brunel'in 1885'de yayınlanan kitabın girişinde Jeanne d'Arc'dan bahsederek ünlü fahişe tabirini kullanmaktadır[947]. Hazım Bey *"Memuriyet Hatıraları"* köşesinde ise Dedeağaç Mutasarrıflığı dönemini anlatmaya devam etmekteydi. 1926 yılının sonundaki

[944] "Küçük Hatıralar", *İctihad*, 15 Nisan 1925; İctihad Dergisi'nde anılarını yayınlayan Hazım Bey'in fotoğrafı için bakınız, *İctihad*, 15 Nisan 1925, Ek 44.
[945] "Küçük Hatıralar", *İctihad,* 1 Mayıs 1925.
[946] "Memuriyet Hatıraları", *İctihad,* 15 Temmuz 1925.
[947] "Tarihteki Güzel Kadınlar Hakkında", *İctihad*, 15 Eylül 1926.

yazılarında Dedeağaç hatıraları son bulmaktaydı[948]. 1927 yılının Ocak ayından itibaren mutasarrıflıktan azil sürecini ele almaktaydı[949]. Ancak 1927 yılında yazı dizisi Mayıs ayına kadar devam ediyordu.1927'nin Ocak, Şubat, Nisan ve Mayıs aylarında birer kez kaleme aldığı anılarında azil sürecinden sonraki gelişmeleri ve son iki sayıda ise köpeği Fram'ı anlatıyordu[950].

Hazım Bey'in Mayıs 1927'den itibaren dergideki yazı dizisine son verdiği görülmektedir. Kasım 1929'a kadar Hazım Bey'in İctihad Dergisi'nde herhangi bir yazısı ya da şiirine rastlanılmamaktadır. Bu tarihten itibaren hem Fransızca hem Türkçe şiirlerini yayınlamaya başlamıştı[951]ve bu şiirlerinde konular genellikle doğaydı. Fatma Abdullah Cevdet'e ithaf ettiği *"Göl Gicesi"* şiirinde canlı betimlemeleriyle dikkati çekmekteydi[952]. Derginin Aralık sayısında ayrı ayrı yer alan Fransızca iki şiirinde ise doğanın soyut bir biçimde ayrıntılı betimlemelerine yer vermekteydi[953]. 1930 yılının ilk altı ayı yazı ve şiirlerini yayınlamaya ara vermişti ama iki dildeki şiirlerini yayınlamaya Haziran ayında tekrar başlamıştı, bu minvalde ilk şiiri *"Kırmızı Balık ile Kanarya"* hakkındaydı[954]. Başka bir şiirinde ise ateş böceklerinin geceleri aydınlatmasını betimliyordu[955].

Şiir dışında farklı konularda düz yazılar da yazıyordu ve bunlardan ilki örümcekler hakkındaydı. Ağustos ayında başladığı yazı dizisini 15 Eylül'e kadar sürdürmüştü. Dört hafta süren yazı dizisinde örümcekler hakkında bildiklerini ayrıntılı bir şekilde ve özellikle Avrupalı yazarları kaynak göstererek anlatmaktaydı[956]. Düz yazıyla birlikte derginin aynı nüshalarında yine Fransızca ve Türkçe şiirleri yer alıyordu, şiirler genellikle lirik özellikler taşıyordu ve bunlardan birinde iki sevgili arasındaki özlem duygusunu betimlerken[957] Fransızca olan başka bir tanesinde *"Kıskanılacak Tamirci"* diyerek bir tamirci ile bir memurun hayatını karşılaştırarak tamircinin daha mutlu olduğunu ifade ediyordu[958]. Düz yazıda ise örümceklerde sonraki ele aldığı konu turnalardı ve burada turnaların hangi kıtalarda yaşadıklarından

[948] "Memuriyet Hatıraları", *İctihad,* 1 Kanun-ı evvel 1926.
[949] "Memuriyet Hatıraları", *İctihad,* 1 Kanun-ı sani 1927.
[950] "Memuriyet Hatıraları", *İctihad,* 1 Nisan 1927; "Memuriyet Hatıraları", *İctihad*, 1 Mayıs 1927.
[951] "Après une dèmission", *İctihad*, 1 Kanun-ı evvel 1929. Ayrıca bkz. Ek 45.
[952] "Göl Gicesi", *İctihad*, 1 Teşrin-i sani 1929.
[953] "L'antente", *İctihad*, 1 Kanun-ı evvel 1929.
[954] "Kırmızı Balık ile Kanarya", *İctihad,* 1 Haziran 1930.
[955] "Ateş Böceği", *İctihad,* 15 Temmuz 1930.
[956] "Örümcekler", *İctihad*, 1 Ağustos 1930; "Örümcekler 2", *İctihad*, 15 Ağustos 1930; "Örümcekler 3", *İctihad*, 1 Eylül 1930; "Örümcekler 4", *İctihad,* 15 Eylül 1930.
[957] "Ali'den Fatma'ya", *İctihad*, 15 Ağustos 1930.
[958] "Uğursuz Bir Gezinti", *İctihad*, 15 Eylül 1930.

başlayarak Türkiye'de turnalarla ilgili doğru bilinen yanlışları Şemsettin Sami Bey'in kamuslarından örnekler vererek açıklıyordu. Ayrıca Musul'a giderken gözlemlediği turnalarla ilgili kendi deneyimlerini de paylaşıyordu[959].

Farklı konulardaki düz yazılarından sonra Hazım Bey 1931 yılından itibaren yeniden anılarını da yayınlamaya başlamıştı. Ancak bu sefer kaldığı yerden devam etmemiş ve *"Çocukluk Hatıralarından"* bahsetmeye başlamıştı. Aynı zamanda şiirlerini de yayınlamaya devam ediyordu[960]. Birkaç hafta sonra yeniden farklı konularda yazılarına yer veriyordu. Bunlardan ilki *"Mukaddes Hunfesa"* adı altında yine bir böcek türüyle ile ilgiliydi. Bu böcek türünün eski Mısır'da kutsal kabul edildiğinden bahsederek yaşayışları hakkında bilgi veriyordu[961]. *"Bir Tablo Taslağı"* yazısında ise yirmi seneden beri isimleri değiştirilen kasaba ve köylerden örnekler vererek bunlardan en uygunun Ayastefanos yerine Yeşilköy adının kullanılması olduğunu belirtiyordu. Devamında Yeşilköy konusunda yaptığı gözlemlere yer veriyordu ve orası ile ilgili hatıralarını anlatıyordu[962]. Ara sıra yeniden anılarına yer vermeye devam ediyordu ancak bu kronolojik bir şekilde değildi. Bir yazısında Kastamonu'da yaşadığı bir olaydan bahsederken[963] başka bir yazısında Musul'a giderken Tevfik Fikret'in babası ile karşılamasını anlatıyordu[964].

Hatıralarına 1932 yılında da ara ara devam etmişti, bu dergideki son yazısı ise derginin sahibi Abdullah Cevdet Bey hakkındaydı. Abdullah Cevdet'in vefatı münasebetiyle yazdığı bu yazıda 1932 senesinde en değerli Türk aydınlarından altısının hayatını kaybettiğini belirterek tek tek isimlerini sıralıyordu. Bu isimler; Tokadizade Şekip, Ahmet Rasim, Abdullah Cevdet, Samih Rifat, Musa Süreyya ve Dr. Sait Cemil'di. Yazıya göre Hazım Bey, Abdullah Cevdet'i yirmi senedir tanımakta ve her defasında kendisinden bir şeyler öğrenmektedir. Abdullah Cevdet'in yarım asıra yaklaşan milleti aydınlatmak için çabasına rağmen her devirde ihmal edilmiştir ve bu bütün Türkiye için utandırıcıdır. Yazının devamında yukarıda sayılan isimlerle ilgili tek tek duygu ve düşüncelerini de belirtiyordu[965]. Abdullah Cevdet'in ölümüyle İctihad

[959] "Turna", *İctihad*, 1 Teşrin-i evvel 1930.
[960] "Çocukluk Hatıralarından", "Si Je Revivais", *İctihad,* 1 Kanun-ı sani 1931. Ayrıca Fransızca şiir kitabını da yine bu yıl yayınlamıştı. Bkz. Ek 46.
[961] "Mukaddes Hunfesa", *İctihad,* 15 Şubat 1931.
[962] "Bir Tablo Taslağı", *İctihad,* 15 Mart 1931.
[963] "Kastamoni", *İctihad*, 1 Nisan 1931.
[964] "Hatıralarım- Tevfik Fikret ve Babası", *İctihad*, 15 Mayıs 1931.
[965] "Abdullah Cevdet", *İctihad,* 29 Teşrin-i sani 1932.

Dergisi de yayın hayatına veda ediyordu ve bu nedenle Hazım Bey'in de buradaki yazıları son buluyordu.

İctihad Dergisi'ndeki yazıları son bulduğu 1932 yılından yeniden mebus seçildiği 1939 yılına kadar Hazım Bey'in herhangi bir görev aldığı ya da yazılarını yayınladığı ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Sadece Türkçe şiir kitabını bastırmış[966] ve anılarını en başından Son Posta Gazetesi'nde yayınlamaya başlamıştı[967].

3.4.3. VI. ve VII. Dönemler Niğde Mebusluğu

Uzun bir süre sonra 1939 yılında Hazım Bey yeniden Niğde mebusu seçildi ve 3 Nisan'da yemin ederek göreve başladı[968]. 10 Nisan'da Kütüphane Encümenine üye olarak seçildi[969] ve 17 Nisan'da da mazbatası onaylandı[970]. 12 Haziran'da doktor raporuna dayanarak bir aylık izin talep etmiş ve isteği kabul edilmişti[971]. Hazım Bey bu mebusluk döneminde öncekinde olduğu gibi aktif değildi. İlerleyen yaşı ve sağlık durumunun bunda temel faktör olduğu düşünülmektedir. Altıncı dönem mebusu olarak TBMM'de yaptığı hiçbir konuşmaya rastlanmamıştır. Ayrıca hiçbir tartışmaya da katılmamıştır. Kanunların oylamaları sırasında ise adı sıkça reye iştirak etmeyenlerde geçmektedir. Bu durum bütün mebusluk dönemi boyunca aynı şekilde devam etmiştir.

Hakkı Tarık Us tarafından 6 Şubat 1943'te İstanbul'da Türk basınında ellinci yılını kutlayan yazarlar için düzenlenen jübileye katılan Hazım Bey[972] yeni dönemde de aday gösterilerek üçüncü kez mebus seçildi. Yedinci dönem mebusluğu için 15 Mart 1943 tarihinde seçim mazbatası onaylandı[973]. Hazım Bey'in bu dönemdeki görevi

---

[966] Hazım Bey'in Türkçe şiirlerini topladığı kitabının kapağı için bkz. Ek 47.
[967] "Devlet Kapısında Elli Yıl", *Son Posta*, 7 Haziran 1938; Hazım Bey'in TBMM VI. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatası için bakınız, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_594_1_6.pdf, Ek 48.
[968] *TBMM ZC,* C.1, Devre VI, İctima F, s.7.
[969] *TBMM ZC,* C.1, Devre VI, İctima F, s.19.
[970] *TBMM ZC,* C.1, Devre VI, İctima F, s.38; Hazım Bey'in TBMM VI. Dönem Niğde Mebusluğu münasebetiyle TBMM arşivlerindeki hal tercümesi için baknınız, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/HT_594_1_6.pdf, Ek 49.
[971] *TBMM ZC,* C.3, Devre VI, İctima F, s.89.
[972] Hazım Bey'in 1942'deki bir resmi için bakınız, Hakkı Tarık Us, *Elli Yıl*, 1943, Ek 50; Hazım Bey'in 1943'de katıldığı Türk basınında ellinci yılını kutlayan yazarlar için Hakkı Tarık Us tarafından düzenlenen jübileye ait fotoğraf için bakınız, Hakkı Tarık Us, *Elli Yıl*, 1943, Ek 51.
[973] *TBMM ZC,* C.1, Dönem VII, Toplantı F, s.14. Hazım Bey'in TBMM VII. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatası için bakınız, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/SM_594_1_7.pdf, Ek 52.

önceki dönemde olduğu gibiydi. Meclis'te herhangi bir tartışmaya katılmamış ve konuşmamıştı. Oylamalarda ise çekimser kalmış ve iştirak etmeyenler arasında yer almıştı. Bu süreçte sağlık durumu nedeniyle aldığı izinlerin tarihleri şöyledir: 2 ay 20 Kasım 1944'te[974]. 2 ay 16 Mart 1945'te[975] 2 ay 1 Haziran 1945'te[976] 2 ay 9 Kasım 1945[977] 2 ay 8 Şubat 1946[978] 2 ay 3 Mayıs 1946[979]'dır. 14 Haziran 1946'da yedinci TBMM döneminin sona ermesiyle Hazım Bey'in de son görevi bitmiş oluyordu ve bundan bir yıl sonra 5 Haziran 1947 tarihinde vefat etti[980].

3.4.4. Vefatı İle İlgili Basına Yansıyan Haberler

Hazım Bey'in vefatı gazete haberlerine de yansıdı ve bu konuda bazı köşe yazarları makaleler kaleme aldılar. Ulus Gazetesi'nde resmi hizmetleri ve eserleriyle tanınmış ilim adamı olarak tanıtılan Hazım Bey'in vefat ettiği haber veriliyordu[981]. Hazım Bey'in bir fotoğrafına ve kısa bir özgeçmişine de yer verilen ve *"Acı Bir Kayıp"* olarak yayınlanan başka bir haberde kendisinin vefat ettiği bildiriliyordu. Devamında *"Küçük Paşa isimli milli bir romanı, Eski Şeyler, adlı küçük hikâyelerden mürekkep bir kitabı, Sanihat, unvanlı idari ve içtimai makaleleri, Kar Çiçekleri adını taşıyan Türkçe şiirler mecmuası ve Les Fleurs Dégénerêes, isimli Fransızca şiir mecmuası kitap halinde basılmış eserlerindendir. Bunlardan başka gazetelerde tefrika edilmiş eserleri ve kitap haline getirilmemiş veya hiç basılmamış manzum, mensûr yazıları vardır. Resimle de uğraşmış ve epey tablo vücuda getirmiştir. Merhumun cenazesi yarın kaldırılacak, cenaze namazı, Nişantaşı Teşvikiye camiinde öğle namazını müteakip kılındıktan sonra Erenköy Sahray-ı Cedid'deki aile kabristanına defnedilecektir."* deniliyordu[982].

[974] *TBMM ZC*, C.14, Dönem VII, Toplantı 2, s.31.
[975] *TBMM ZC*, C.15, Dönem VII, Toplantı 2, s.149.
[976] *TBMM ZC*, C.18, Dönem VII, Toplantı 2, s.3.
[977] *TBMM ZC*, C.20, Dönem VII, Toplantı 3, s.21.
[978] *TBMM ZC*, C.22, Dönem VII, Toplantı 3, s.62.
[979] *TBMM ZC*, C.23, Dönem VII, Toplantı 3, s.3.
[980] Hazım Bey'in Sahrayı Cedid Mezarlığı'ndaki mezarının fotoğrafı için bkz. Ek 53.
[981] "Ebubekir Hazım Tepeyran Öldü", *Ulus*, 7 Haziran 1947.
[982] "Acı Bir Kayıp", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1947. Hazım Bey'in vefat haberi için bakınız, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1947, Ek 54.

Zahir Güvemli[983] *"Kaybettiğimiz Milli Değerler"* adlı köşesinde *"Ebubekir Hazım Tepeyran"* başlığı altında kaleme aldığı yazıda *"Üç ayrı devri kucaklayan gerek yıl, gerek faaliyet itibariyle zengin bir hazine halindeki hayatıyla Tepeyran, hakikaten bugünküler için meraka değer bir insandı. Yazık ki, onu seksen beş yıla yaklaşan ömrünün ancak son yıllarında tanımak ve tetkik etmek fırsatını buldum."* diyordu. Güvemli, uzun yazısının devamında Hazım Bey ile tanışması ve görüşmelerinden bahsederek, onun mutlaka şikâyet edecek bir şeyler bulduğunu, eski idare amiri için pek parlak bir başarı karşısında kalmadıkça memnun görünmemek başlıca siyasi özellikten olduğunu ve karakteri billurlaştığı için, Hazım Bey'in de bu hali gizleyemez bir duruma geldiğini ifade ediyordu. Onun evine ilk gittiği günü anlatan Güvemli, Hazım Bey'in yaptığı resimleri kendisine gösterdiğini, hiç ders almadan bunları yaptığını öğrenince hayret ettiğinde onun, memnuniyetini gizlemek için gayret sarf ettiğini ve hakikaten mütevazı bir adam olduğunu hatta halinden, bütün o tarihi hâdiselere karışmış, onca işi başarmış bir kişi olduğuna ihtimal verilemeyeceğini anlatıyordu[984].

Onu bir otodidakt olarak tanımlayan Güvemli, yazdığı kitaplardan ve çektiği yüzlerce fotoğrafın tarihi öneminden ayrıntılı bir şekilde bahsediyor, idari hayatında hiçbir zaman masa başı adamı olmadığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu: *"Halk içinde devamlı bir hareket ve faaliyet halinde bulunmuştu. Bu hareketli karakteri, son günlerine kadar devam eden bir nevi ıztırar halini alınca, esef verici kazalara sebep olmaya başladı. İki sene evvel, sık sık sokağa çıktığı için, Kadıköy'ünde, İş Bankası şubesinin önünde oynayan iki küçük çocuktan birini çiğnememek isteyen seksenlik ihtiyar, çocuğun üzerinden atlayım derken düşerek diz kapağını zedeledi. Çok uzun bir müddet yatağa bağlı kaldı ve acısını çekti. O zamanlar, gözleri de zaafa uğradığı için, okuyamamaktan büyük bir ıstırap duyduğunu, her gidişimde yana yakıla söylerdi."* Daha sonra bahçesinde gezerken düşüp kalçasını kırdığını ve hastaneye kaldırıldığını, bunu öğrendiğinin üçüncü günü ise ölüm haberini okuduğunu belirtiyordu[985].

Vakit Gazetesi'nde hayatının son dönemine ait bir fotoğrafıyla birlikte vefatının bildirildiği haberde kısaca özgeçmişinden bahsedildikten sonra Hakkı Tarık

[983] 1913-2004 yılları arasında yaşayan Türk yazar, karikatürist ve araştırmacıdır. 1934 yılında Yeni Adam dergisinde karikatür çizerek başladığı sanat yaşamını hikâye, tiyatro, tercüme, makale, resim, sanat tenkitleriyle devam ettirmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız: *https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zahir-guvemli*
[984] "Kaybettiğimiz Milli Değerler- Ebubekir Hazım Tepeyran", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1947.
[985] "Kaybettiğimiz Milli Değerler- Ebubekir Hazım Tepeyran", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1947.

Us'un[986] Hazım Bey hakkında görüşlerine yer veriliyordu. Burada Hakkı Tarık Us, *"Bir şiirinde kendisini 'ak saçlı müptedi' diye tarif eden bu içli şair belki de İç Anadolu'yu hikâyelere alan ilk duygulu kalemin sahibidir. Siyasi hayatı ise kendisi için, kendisini yetiştiren topraklar için gerçekten heyecan veren ve göğüs kabartan bir destan vücuda getirmektedir."* diyordu. Devamında Hakkı Tarık Us, Hazım Bey'in idama mahkûm edilme sürecine ve idamdan nasıl kurtulduğuna değiniyordu[987]. Mithat Cemal Kuntay[988] köşesinde kaleme aldığı yazısında Hazım Bey'in biyografisinden kısaca bahsettikten sonra onun 83 yılın değil beş olayın ihtiyarı olduğunu ifade ediyordu. Bu beş olayı, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın velinimetliğine lâyık olması, Tevfik Fikret'in büyük şair olduğunu Fikret'in babası Hüseyin Efendi'ye haber vermesi, tahtından indirilen II. Abdülhamit'in boş ve kimsesiz sarayını en ufak dedikoduya yer bırakmadan temiz ellerle tasfiye etmesi, ölüm cezasına mahkûm olduğunun dehşetini evlat sevgisinin darbı mesele olacak bir sebeple hissetmemesi ve Abdurrahman Paşa'dan gördüğü iyiliği mütemadiyen unutmaması ve idam sehpasının dibinde, bu sayede idamdan kurtulması olarak açıklıyordu[989].

Feridun Ankara[990] da Küçük Paşa'yı ilk kez sadeleştirme çalışmaları yapan ve akabinde Hazım Bey ile tanışan biri olarak o da Hazım Bey'in vefatı üzerine bir yazı kaleme almıştı. *"Ebubekir Hazım'ın ölümü ile memleket, değerli evlatlarından birini daha kaybetti. Ebubekir Hazım, Türk Milletinin yetiştirdiği gerçek değerlerden biri idi. Bütün hayatı boyuna çeşitli devlet hizmetlerinde başarı ile vazife görmüş, daima temiz ve namuslu kalmasını bilmiş bir insandı, Aynı zamanda mütefekkir, duygulu bir kalem sahibi idi. Şairdi, edipti. Adını işittiğim, eserlerini okuduğum bu büyük adamı dört yıl önce yakından tanıdım."* diyerek yazısına başlıyordu. Devamında Hazım Bey'in en önemli özelliğinin mütevazılığı olduğunu, yarım asırlık hizmetlerinden dolayı övünmediğini, bütün olayları hatırlayan canlı bir tarih olduğunu anlatıyordu. Hazım

[986] 1889-1956 yılları arasında yaşamış gazeteci, yazar ve milletvekilidir. Muallimler Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti ve Türk Basın Birliği başkanlıklarında bulundu. Yeşilay ve Türk Maarif Cemiyeti (Türk Eğitim Derneği) kuruluşunda, Türk Ocağı başta olmak üzere Çocuk Esirgeme Kurumu ve daha birçok hayır kuruluşunun idare heyetlerinde yer aldı. İşgal yıllarında Milli Mücadeleyi destekleyen cemiyetlerde çalıştı. Anıl Dincel, "Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us'un Hayatı İle Eğitim Ve Hukuk Üzerine TBMM'deki Konuşmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.69, 2021.

[987] "Ebubekir Hazım Tepeyran Dün Aramızdan Ebedi Olarak Ayrıldı", *Vakit*, 6 Haziran 1947. Hazım Bey'in vefat haberi için bakınız, Vakit, 6 Haziran 1947, Ek 55.

[988] 1885-1956 yılları arasında yaşamış Türk şair, yazar ve milletvekilidir. Sultan II. Abdülhamit'i, Meşrutiyet ve Mütareke yıllarını, toplumun hemen hemen her yönüyle çöküşünü büyük bir başarıyla anlattığı Üç İstanbul adlı romanı en ünlü eseridir.

[989] "Ebubekir Hazım Tepeyran", *Son Posta*, 9 Haziran 1947.

[990] 1914-1974 yılları arasında yaşamış öğretmen, gazeteci, bürokrat, avukat, şair ve oyun yazarıdır. Daha fazla bilgi için bakınız: https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/feridun-ankara.

Bey'in kendisine gönderdiği mektuplarda uzun zamandır dizindeki iltihaptan rahatsız olduğundan dem vurduğunu anlatıyor ve artık bu dost sesini ebediyen kaybettiğini ifade ediyordu. Ancak Hazım Bey'in bıraktığı ölmez eserlerle ve şerefli hizmet yılları ile adının Türk çocuklarının hafızasından silinmeyeceğinden emin olduğunu da ekliyordu. 83 yaşına rağmen durup dinlenmeden yazdığını ve çalıştığını, doktorların tavsiyelerinin aksine kitaplarını yanlışsız ve iyi bastırabilmek için uğraştığını söylüyordu. Feridun Ankara yazısına *"Ne yazık ki arzularını yerine getiremeden hakkın rahmetine kavuştu. Kıymetli oğlu Celal'in babasının son vasiyeti olarak bu arzularını yerine getireceğine emin olabiliriz. Tepeyran ailesinin başı sağ olsun."* diyerek nihayet veriyordu[991].

[991] "Acı Bir Kayıp Ebubekir Hazım", *Ulus*, 12 Haziran 1947.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM-EDEBİ YÖNÜ VE ESERLERİ

4.1. Hazım Bey'in Edebi Yönü ve Edebi Eserleri

Hazım Bey idareciliğinin yanında birçok farklı alanla ilgilenmiş ve eser vermiştir. Edebiyat da bunlardan biridir ve edebiyatın çeşitli dallarında hayatı boyunca eserler kaleme almıştır. Türkçe ve Fransızca şiirleri, hikâyeleri ve romanları bunlara örnektir. Edebiyata Konya'daki görevi sırasında vilayet gazetesinde Türkçe şiirler yazmakla başlamıştır. Ancak şiirlerinin Konya Kadısı tarafından eleştirilmesi ve Konya Valisinin de şiir yazmak yerine bir yabancı dil öğrenme tavsiyesi üzerine Türkçe şiir yazmayı bırakmıştır. Fransızca öğrendikten sonra ise bu dilde şiirler kaleme almaya başlamıştır. Daha sonra 1927 yılında bir Fransızca şiir kitabı da çıkarmıştır[992]. Hazım Bey edebiyatta asıl Küçük Paşa adlı romanıyla tanınmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra köye ve köylüye yöneliş akımıyla birlikte roman sonradan önem kazanmıştır. Küçük Paşa romanında olduğu gibi Eski Şeyler adlı hikâyelerini içeren eseri için de aynı durum söz konusudur. Yani Hazım Bey'in edebi eserlerinin değeri, uzun süren görevleri sırasında gözlemlerine dayanan gerçekçi konular olmasından ileri gelmektedir.

4.1.1. Küçük Paşa

Yeni Şeyler- Küçük Paşa romanı Hazım Bey'in edebiyat alanında dikkati çekmesini sağlayan eseridir ve ilk olarak 1910 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Küçük Paşa'da istibdat döneminde Orta Anadolu'da bir köyde cereyan eden olaylar anlatılmıştır. Mukaddimesinde yani önsözünde Hazım Bey, Eski Şeyler'in ilk cildinin basılmasına karar verildiği gün bundan sonra yazacaklarını Yeni Şeyler genel başlığı altında yayınlayacağını ifade ediyordu. Mukaddime'ye göre bu amaçla Küçük Paşa'yı Yeni Şeyler'in ilk cildi olarak yazmıştı. Eski Şeyler'in eskiliğini söylemeye gerek olmadığı gibi yenilere de Yeni Şeyler demeye lüzum yoktu. Fakat İnkılap'tan evvel yazılanlara Eski Şeyler denilmiş bulunduğu için sonrakilere de Yeni Şeyler demek uygun görünmüştü. Eski Şeyler'in içinden bir iki satır okunursa 10 Temmuz'dan önce yazıldıkları yalnız sözlerle değil, söyleyecek hatta bağıracak yerlerde sessizliklerle de

[992] Serpil Hayber, *Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hikâyeleri ve Romanları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s.5.

anlaşılır. Yeni Şeyler'in Küçük Paşa'sının 10 Temmuz münasebetiyle açılmış dilin ürünü olduğu haber verilmektedir[993].

Kitabın asıl konusu Anadolu köylerinin, bütün Osmanlı köylerinin, bütün Osmanlı vatanının durumunu betimlemesidir. Bu nedenle Küçük Paşa'nın bir köylü çocuğun macerasından ziyade bu şekilde okunması ve anlaşılması ümit edilmektedir. Hakikatle hiçbir zaman yüz yüze gelmek istemediğimiz, toplumsal facialarımıza karşı göz yummak, doğru sözlere karşı kulaklarımızı tıkamakla sanki her türlü tehlikeli yerden kaçmak istediğimiz zamanlar geçmiştir. Hastalığı ya da hastalık belirtilerini bilmemek de, bilmek istemeyerek hasta olmak, ölmek tehlikesini bilmek tedbir almak ve tedaviyi elde ederek sıhhat ve selameti sağlamak da tercihlerimizin sonuçlarıdır[994].

Küçük Paşa'da köylü sözleri mümkün mertebe kendi şive ve dilleri ile düşünülüp yazılmaya çalışılmıştır. Fakat hayli zor ve ilk defa ortaya çıkan bu teşebbüste Hazım Bey kendini başarılı bulmamaktadır. Bu kitap bu yolda muhtaç olunan eserler için bilirkişiler ve iktidara bir muhtıra görevini yaparsa yazar, hizmet ettiğini düşünerek memnun olacaktır. Küçük Paşa'daki köylü sözlerinin şivesine bütün Anadolu'nun şivesi, kelime ve tabirlerine Anadolu'nun her tarafında aynı şekilde kullanılmış denilemez. Bu şive olsa olsa küçük bir kıtada olan bir kaç yüz köyün şivesi olabilir. Mahalli şivelerde benzer olmakla beraber hiç bir zaman harfiyen aynı değildir. Anadolu'da çeşitli kavimlerin ağızlarında şekilde şekle giren Türk dilinin şivesi, kelimeler ve tabirler, Anadolu âdeti özellikle düğüne dair adetlerin garipliği ve zararları görülmektedir. Bir vilayete hatta bir livaya ait iki kasabada aynı kelimeler farklı anlamlara gelmektedir[995].

Anadolu'da yalnız Türkçe değil, adeta Arap, Acem kelimeleri de her yerde farklı anlamlara gelmektedir. Mesela Anadolu kasabalarının birinde sokaklar arasında 'Karacanlı' diye bağıran bir köylünün önündeki kar yüklü eşeğe nazaran kar sandığı anlaşılarak 'kar hacetli' yani 'kara ihtiyacı olanlar' demek istediğini tahmin etmek çok güçtür. Bir horoz sesi işitilecek kadar yakın iki komşu kasabanın şivelerinde o kadar fark vardır ki; bunların halkı birleştirilip karıştırılırsa uzmanlar şiveleriyle hemen hatasızca ayırabilirler. Bu kitapta Anadolu faciasının hepsi değil, en önce söylenmesi

[993] Ebubekir Hazım, *Yeni Şeyler- Küçük Paşa*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1326, s.6-7.
[994] Ebubekir Hazım, *Yeni Şeyler- Küçük Paşa*, s.8.
[995] Ebubekir Hazım, *Yeni Şeyler- Küçük Paşa*, s.9-10.

gereken bazıları söylenmiştir. Anadolu'nun, bütün memleketin bütün kötü durumlarından bahsedilecek olsa yazan da okuyan da yorgun düşer, onlar yine de tükenmez. Bu facialarının son perdesini meşrutiyet idaresine özel olan ilerleme başarısıyla mümkün olan en hızlı şekilde köy sefaletleri yerlerine birer huzur ve mutluluk yerleri yaratacaktır[996].

Kitabın konusu kısaca şöyledir: Romana adını veren Küçük Paşa diğer adıyla Salih, İstanbul'da bir konakta sütannesi aranması üzerine annesiyle beraber konağa gelir. Babası da yine aynı yerde askerlik görevini yapmaktadır. Salih bu konakta yedi buçuk yıl yaşar. Roman *'Anadolu'da bir köy…'* diyerek 1312 yılının Şubat ayından başlar ve Salih'in yedi buçuk yıl sonra köye döndükten sonraki halini anlatır. Daha sonra ise dokuz yıl öncesine dönerek bebek Salih'in annesiyle beraber köyden Nişantaşı'ndaki konağa gidişini anlatmaya başlar. Salih, sütkardeşi Haldun ile büyürken Haldun'un konağın sahibi Suat Paşa'ya paşa baba demesi üzerine Salih de aynı şekilde hitap etmeye başlar. Kendi çocuğu olmayan Paşa da Salih'i evlatlık almaya karar verir ve bütün ev halkına da bunu açıklar. Böylece Salih konakta küçük paşa olarak anılır ve öyle yetiştirilir. Salih konakta evlatlık olarak büyürken babası Ali tezkere alır ve annesi Selime ile köylerine geri dönerler. Suat Paşa vefat ettikten sonra Paşa'nın karısı Naime Hanım, Salih'i köyüne geri gönderir. Salih, köye gönderilmeden önce anne ve babası ayrılmıştır. Salih köye döndükten sonra babası ve üvey annesiyle yaşamaya başlamıştır. Babasının yeniden askere alınarak köyden ayrılması üzerine Salih, üvey annesinin kötü muamelesine maruz kalmaya başlar. Üvey annesi Salih'i bir gece evden atar ve Salih kurtlar tarafından parçalanarak öldürülür. Salih'i köyüne geri gönderen Naime Hanım ise aklını kaybeder[997].

Eser 1910 yılında yayınladığında dönemin basınında da yer bulmuştu. Bu tanıtımlardan birinde eserin, Anadolu'daki toplumsal hayatı, Türkçe'de şimdiye kadar görülmemiş bir tasvir gücüne sahip olduğundan bahsederek, ayrıca birçok senelik tecrübenin sonucu olarak çok kıymetli ve bir kütüphanede bulunması gereken en önemli eserlerden olduğu ifade ediliyordu[998]. Başka bir yazıya göre Küçük Paşa'da Anadolu'nun herkes için meçhul olan facia zamanları ve bütün gizli noktalarıyla köy hayatı anlatılmaktadır. Bu köy hayatı, hiçbir noktası saklanmayarak ayrıntılı bir gözle

[996] Ebubekir Hazım, *Yeni Şeyler- Küçük Paşa*, s.10-11.
[997] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2018.
[998] "Eski Şeyler", *Musavver Salname-i Servet-i Fünun,* 14 Kanun-ı sani 1911.

uzun senelere dayanan tecrübenin bir ürünü olarak aynı bir fotoğraf gibi derin ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Bütün manasıyla milli olarak ilk defa yazılan bu eser, bütün Osmanlı okuyucularını, edebi, toplumsal hatta siyasi ve mülki noktalardan ilgilendirmektedir ve baştan sona okunmalıdır[999].

Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra köye yönelimle beraber önem kazanan eserin, sadeleştirilmesi Hazım Bey ve torunu Oktay Akbal tarafından yapılmış ve ikinci kez 1947 yılında basılmıştı. Sadeleştirme sürecini eserin üçüncü baskısının önsözünde Oktay Akbal şöyle anlatmaktadır[1000]: *"Sadri Ertem'in Unutulmuş Bir Eser: Küçük Paşa adlı yazısıydı beni ilk uyaran. Yıl, sanırım 1938 ya da 1939. Son Posta gazetesinde çıkmıştı. Bir yerlerde saklamıştım, aradım bulamadım ne yazık ki!. Ertem'in bu yazısı Küçük Paşa'nın gerçek değerini bana anlatıvermişti. Biliyordum, duyuyordum, Mustafa Nihat Özön'ün kitabında övgüyle adı geçiyordu bu romanın. Ama yeni harflerle basılmamıştı. Kulaktan dolmaydı bildiklerim. Bir de kitabın yazarı büyükbabam Hazım Bey'den bu roman üstüne dinlediklerim... Bir akşam kitabın önsözünü, sonra da bir bölümünü okumuştu yazıhanesinin başında. Ağdalı bir dili vardı, kolay anlaşılmıyordu. Bugünkü Türkçeye çevirmek gerekliydi. Bunu söyledim, karşı çıktı. Kendisine Halit Ziya'nın bu 'sadeleştirme' işini yaptığını anımsatmıştım. Konu orada kapanmıştı."*

Oktay Akbal'a göre daha sonra Feridun Ankara adlı genç bir öğretmenin sadeleştirdiği metin Hazım Bey'in eline ulaşmış ancak Hazım Bey bu metni beğenmemişti. Bunun üzerine kendisi Oktay Akbal ile beraber kitabı sadeleştirmeye başlamıştı ve 1945 yılında sadeleştirmeyi tamamlamışlardı[1001]. Eser 1947 yılında ikinci kez basıldı ancak ikinci basım sürecinde çeşitli aksaklıklar yaşanmıştı. Eserin ikinci baskısında yazdığı yazıda Hazım Bey, Feridun Ankara'ya teşekkür ederken, iki yıldan beri devam eden talihsizliklerden dolayı ancak okuyucu ile buluştuğunu söylüyordu. Ayrıca kitabın her suretle çirkinliğinin uğursuz tesadüflere bağlanmasını rica ediyordu[1002]. Eser ile ilgili Mustafa Nihat Özön, betimlemelerin kuvveti ve kahramanların hayatlarını anlatmada Türk edebiyatında daha önce görülmemiş bir tarafsızlıktan bahsederken Fethi Naci, eserin okumaya değer olacak tek yanının Türk köyü ve köylüsü üzerindeki gözlemleri olduğunu ifade ediyordu. Fethi Naci ayrıca

[999] "Yeni Kitaplar- Yeni Şeyler", *Servet-i Fünun*, 14 Teşrin-i sani 1910.
[1000] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, De Yayınevi, İstanbul 1984, s.6.
[1001] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, De Yayınevi, s.7.
[1002] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılap Yayınevi, 1947, s.142.

eserin bürokrasiyi eleştirdiğini ancak köy insanının psikolojik gerçekliğinin eserde yer almadığını belirtiyordu[1003].

Sadri Ethem eser hakkında, üslubunun yazıldığı devire ait olmasına rağmen kendisinden hala bahsettirecek kadar kuvvetli olduğunu, içeriğinin kuvvetinin kendisini hissettirdiğini söylüyordu. Ayrıca köylünün mantığını anlatmakta orijinalliğini, tazeliği ve heyecanını ve köy hayatını anlatmaktaki gerçekliğinin eserinin güncelliğini koruduğunu belirtiyordu[1004]. Eser, Osmanlıca olarak ilk yayınlandığında üç yüz sayfadır[1005]. Sadeleştirme sürecinde eserin on bir sayfa olan önsözü ve bazı bölümlerinin yazar tarafından çıkarılmasıyla eser yüz otuz sekiz sayfa olarak basılmıştır. Üçüncü baskısı Oktay Akbal tarafından 1984 yılında yapılan eser, o zamandan beri güncelliğini korumakta ve Türk Edebiyatı klasiklerinden biri olarak basılmaya devam edilmektedir..

4.1.2. Eski Şeyler

Eski Şeyler- Birinci Cilt adıyla Hazım Bey'in öykülerinden oluşan ilk kitabıdır ve önsözü 18 Ağustos 1909'da Beşiktaş'ta yazılmıştır. Eserin, birinci baskısı 1910 yılında İstanbul'da yapıldı ve kapağında *"Eski Şeyler'in ikinci cildinin teşkil eden 'Nevvar'(Aydınlık) ve Yeni Şeyler'in birinci cildi olan 'Küçük Paşa' namındaki iki büyük roman basıma hazırdır"* ibaresi yer almaktaydı[1006]. Küçük Paşa yayınlanmıştır ancak Nevvar adlı romanı yayınlanmamıştır. Eser, Feride, Model Sami, Mozole, Nasıl Anlatmalı, Topçu ve Fırtına adlı altı öyküden oluşmaktadır. Hazım Bey önsözünde Eski Şeyler adı altında yayınlamak istediklerinin birkaç küçük hikâyeden ibaret olduğunu söyleyerek söze başlıyordu. Bu mukaddimeye göre basın-yayın dünyasına ilk defa adım atmaya cesaret eden bir yazarın eserine rağbet olursa ve II. Meşrutiyet ilanından önce yazılmış hikâyeleri şimdi okuyacaklar bulunursa çeşitli zamanlarda gizli kalmış olan karışık eserlerin gün yüzüne çıkmasını sağlamış olacaktır. Eski Şeyler bu ciltte ve bunu takip edecek ikinci cildindeki hikâyeler tarihe göre sıralanmış değildir. Bunun nedeni II. Meşrutiyetten bir ya da bir çeyrek asır önce yazılmış şeyler arasında bir fark

[1003] Mahir Ünlü-Ömer Özcan, *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, s.58.
[1004] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılap Yayınevi, 1947, s.139.
[1005] Ayla Pirimoğlu, *a.g.e.*, s.72.
[1006] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1326.

olmamasındandır. II. Meşrutiyet inkılap mucizesinin önce her şey aynı eski, perişan, eksik, korkunç kasırgalar geçirmiş bir ağaçlık gibidir[1007].

Eserde az sözle çok şey anlatılmaya çalışılmış ve eksikliklerini tamamlamak sonraya bırakılmıştır. Ancak böyle bir vakit bulunamadığı için bu şekilde yayınlanmıştır. Çeyrek asır önce belalar ve meşguliyetler arasında küçük fırsatlardan istifade ederek yazılmış şeyleri bu kadar zaman sonra düzeltmek, o zamanki çevre ve şartları hatırlamak ve tasvir etmeye çalışmak boş bir çaba olacaktır. Mevsiminde olgunlaşmamış ve ağaç dalları üzerinde kalıp buruşmuş bir meyve için ne baharın bereketi geri döner ne de gelecek senenin baharından yeniden hayat bulur. Zaten o zamanlar Eski Şeyleri daha iyi yazmaya imkân yoktu çünkü bütün vatan evlatlarının ve düşünen insanların sansür ve hafiye korkusu altında en saf bir dil ile yazılmış bir aile mektubundaki *'Allah sonumuzu hayretsin'* duası bile aile için değil vatan için zannedilerek o ailenin başına çeşitli belalar getirmiştir. Bir şey yazmak ve yayınlamak şöyle dursun yazabilmek yeteneğini bile öldüren salgın bir hastalık gibi saklanmak zorundaydı. Vatan, hürriyet, eşitlik gibi kelimeler kullanılmaz, adaletin lehinde zulmün aleyhindeki ayetler namazda dahi okunamazdı. Hayali bir hikâyedeki karakterler mesela güzel bir kızın yüzündeki organlar yazılmayarak tarif edilir yani bütün ruhları alınarak adeta bir mezarlığa çevrilirdi[1008].

Sarı, cılız, bilgili gördükleri her kişiyi sihirbazlık ve dinsizlikle suçlayan engizisyon hâkimleriyle Midhat Paşa lehinde bir sözün söylendiğini melekleri şahit göstererek insanları suçlamak sıradan olaylardı. Bunun için eseri yayınlamaya gerek yoktu yazmak yeterliydi. Casusların ve polislerin her zaman rahatça girebildikleri bir yerde bulunacak yazılar ister hadis tercümesi isterse sure-i yusuf tefsiri olsun fark etmezdi. Bu bir evin temeline sokulmuş ve bilinmeyen bir zamanda patlayacak bir bomba gibiydi. İşte amaç ve konudan ziyade suya sabuna dokunmayan temiz ve pak şeylere değil sansürlerin, hafiyelerin kirli gözlerine dokunacak bir şey bulunmamasına çalışılarak yazılmış olan Eski Şeyler hava ve ışıktan mahrum olmasına rağmen büyümeye çalışmış ancak büyüyememiş çiçekler gibiydi. Gerek bu ciltte yazılan gerek bundan sonra yazılacak Eski Şeyler'de okuyanları güldürecek şeyler, yazıldıkları

[1007] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.5-6.
[1008] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.7-10.

zamanda gülünecek şeyler değildi. Bu nedenle gülmek ve eğlenmek isteyenlerin bu kitapları karıştırmamaları gerekirdi[1009].

Kitapta yer alan hikâyelerden ilkinin ismi *"Feride"*'dir ve hikâye altmış beş sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca hikâyenin sonunda dört sayfalık bit ithaf yazısı da mevcuttur. 1894 senesinin kışında başlayan hikâyenin ana kahramanı hikâyeye de ismini veren Feride, Trabzonlu bir ailenin kızıydı. Bu tarihten bir buçuk sene önce dört yüz kuruş maaşlı bir memur olan Makbul Efendi ile Trabzon'da evlenmişlerdi. Feride'nin babası öldükten sonra Makbul Efendi'nin memleketi Edirne'ye taşınmışlardı. Ancak Edirne'de kayınvalidesi Feride'yi sevmemişti çünkü bu evlilik onun izni alınmadan yapılmıştı. Bir süre sonra Makbul Efendi de annesi Cemile Hanım gibi Feride'ye kötü davranmaya başlamıştı. Aslında Cemile Hanım oğlunun Feride'yi boşamasını sağlayarak onu, kız kardeşinin kızıyla evlendirmek istiyordu. Hatta bunu sağlamak için Feride'ye iftiralar atmaya da başlamıştı. Feride'nin başka erkeklerle ilişkileri olduğunu Makbul Efendi'ye söylüyordu. Makbul Efendi'nin Feride'yi feci bir şekilde dövmesi üzerine Feride kendini Tunca Nehri'ne atarak intihar etmeye karar verir ve buz tutmuş nehirde buzları kırarak nehrin içine sığmaya çalışır. Ancak sıkışır bunun üzerine oradan geçmekte olan bir subayla er onu bulur ve subayın evine götürürler. Feride iyileştikten sonra subay ile evlenir ve bir de çocukları olur. Daha sonra Makbul Efendi, Feride'nin annesinin söylediği gibi bir kadın olmadığını anlar ve onun yokluğuna dayanamayarak ölür[1010].

Hazım Bey, Cenap Şehabettin'e ithaf olarak yazdığı yazıda Manastır'da iki cuma sabahında yazarken daima Cenap Şehabettin'in hayaliyle aydınlandığını belirtiyordu. Bu ithafa göre gerçeğe dayanan Feride hikâyesinin meydana geldiği yıl Cenap Şehabettin'in Edirne'de bulunuyordu. Bu anlamda Cenap Şehabettin'in *"Kış Şiirleri"* adlı eserinin büyüklüğü altında ezilmemek mümkün değildir. Feride'yi eceline susamış olarak Tunca Nehri'nin buz tabakalarını kırarak ölümü arayan ümitsiz bir kadını, bu tiksindirici yere dönmeye ikna edebilecek hassas bir şair büyüleyici bir bakış, cazip bir ruh lazım olunca bu etkili nitelikler ile yardıma koşan Cenap Şehabettin, yazarı zor bir duruma düşmekten kurtarmıştır. Hazım Bey'e göre belki bu hikâyeyi yazması konusunda kendisine ısrar eden Doktor Yanko Bey'e de ithaf edebilirdi ancak hayali olarak onun Feride'yi intihar girişiminden sonra muayene ettiğini ve yüzde

[1009] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.11-13.
[1010] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.14-78.

doksan dokuz yaşayamaz teşhisi koyduğunu ifade ediyordu. Fakat Hazım Bey, Cenap Şehabettin gibi şerefli bir şairin şefkatli ruhundan bir mucize vererek Feride'yi yaşatmaya karar verdiğini belirtiyordu. Bu nedenle de Yanko Bey'e ithaf edemediğini söyleyerek yazısını bitiriyordu.[1011].

Eserin ikinci hikâyesinin adı *"Model Sami*""dir ve yirmi altı sayfadan oluşmaktadır ve bu hikâyeyi Doktor Nizamettin Bey'e ithaf etmiştir. Hikâyenin 1906 yılında Sarı Saltuk Manastırı'nda yazıldığı notu düşülmüştür. Hikâye ana karakterlerden Sami'nin model lakabını nasıl aldığını anlatarak başlamaktadır. Sami sadece endamı ile değil zarafeti, yüz güzelliği, ahlakı, yüksek zekâsı ile yalnız okulda ve orduda değil, her yerde seviliyordu. Yunan Savaşı'nda aldığı madalya ile yüzbaşı rütbesini de kazanmıştı ancak son dört buçuk aydır hastaydı. Eşi Nihal ise güzel ahlak ve terbiyesiyle mükemmeldi. Sami'nin hastalığın pençesinde en büyük umudu doğmasını beklediği çocuğuydu. Ancak karısı Nihal de aynı hastalıktan mustaripti ve doğum sırasında Sami'nin adını Şehabettin koymayı hayal ettiği bebek dünyaya gelmiş fakat Nihal hayatını kaybetmişti. Aynı dakikalarda herkes doğumla ilgilenirken Sami de son nefesini vermişti[1012].

"Mozole" eserde yer alan üçüncü hikâyedir, Feride gibi bu hikâye de Hazım Bey'in yaşadığı bir olaya dayanmakta ve elli beş sayfadan oluşmaktadır. Hikâye Abdullah Sabri Bey'e ithaf edilmiş ve 1901 yılında Ortaköy'de yazılmıştır. Bu olay Hazım Bey Musul'da vali iken yol yaptırdığı sırada gördüğü bir mezarın hikâyesidir[1013]. Hazım Bey, yol yapımı sırasında bir leylek yuvasında renkli bir bez parçasını görmüş ve yanındakilerden bunun bir sevda bayrağı olduğunu ve leyleklerin bunu mezarlıktan aldığını öğrenmişti. Bunun üzerine mezarlığa giden Hazım Bey, orada süslü bir mezar görür, bu mezarı süsleyen Zehra, mezar ise Zehra'nın askerden dönerken haydutlar tarafından öldürülen nişanlısı Ali'nindir. Zehra daha sonra kayınpederinden bir dilekçe getirir ve bu sayede yazar ile tanışır. Bu konuşmada Zehra'nın kayınpederi dışında kimsesi olmadığını öğrenir. Yazar, Zehra'da yardım etmek için onu yanında götürmek ister ancak Zehra, kayınpederine bakmak zorunda hissettiği için onu reddeder.

[1011] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.79-83.
[1012] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.84-110.
[1013] Serpil Hayber, *a.g.e.*, s.45.

Hikâyenin sonunda kayınpederi öldükten sonra Zehra da nişanlısının mezarının başında intihar eder ve kayınpederi ile Zehra, Ali'nin mezarının yanına defnedilirler[1014].

"Nasıl Anlatmalı" hikâyesi Edirne'de 1895 yılında yazılmış ve Hazım Bey'in Fransız asıllı ikinci eşi Hidayet Hanım'a ithaf edilmiştir. *"Her çocuk validesini sever, fakat Belkıs kadar validesine düşkün çocuklar nadiren görülür."* cümlesiyle başlayan hikâye mutlu bir çekirdek ailenin hayatını anlatmaktadır. Belkıs annesi Perizad ve babası Sami ile mutlu bir hayat yaşayan bir çocuktur. Belkıs'ın yedinci yaş gününü kutlamaya hazırlandıkları gün Perizad vefat eder. Annesinin vefat ettiği Belkıs'tan saklanır ve ona annesinin Edirne'ye teyzesinin yanına gittiği söylenir. Üç ay sonra Belkıs'ın ısrarla annesini görmek istemesi ve onu sorması üzerine babası Belkıs'a gerçeği anlatmaya karar verir. Babası annesinin öldüğünü anlatır ve mezarını da gösterir. Bu haber üzerine hastalanan Belkıs bir hafta sonra vefat eder[1015].

"Topçu" eserdeki diğer bir hikâyedir, dokuz sayfadan oluşur ve 1907 yılında Bağdat'ta yazılmıştır. Eserdeki en kısa hikâyesi olan Topçu'nun konusu Feyzullah Efendi ve ailesinin Ohri'deki hayatıdır. Feyzullah Efendi, ramazan, bayram ve benzeri günleri topla haber vermek için görevlendirilir. Bir gün yine bayramı haber vermek için topu patlatmaya giden Feyzullah Efendi, topun barutu hazmedemeyerek parçalanması ve kendisini kaleden atması üzerine vefat etmişti. Bu olaydan sonra ailesine her ay olmak üzere iki yüz elli kuruş maaş bağlanmıştı. Yeni bağlanan maaşla eskisinden daha rahat yaşayan aile, Feyzullah Efendi'nin yokluğunda eskisi kadar mutlu olmadıklarını hikâyenin sonunda *"Sahih her şeyimiz var, lakin babamız yok..."* diyerek ifade ediyorlardı[1016].

"Fırtına" eserin son hikâyesidir ve yine 1907 yılında Bağdat'ta kaleme alınmıştır. Otuz sekiz sayfadan oluşan hikâyeyi Hazım Bey, Dedeağaç mutasarrıfı iken şahit olduğu bir olaydan yola çıkarak yazmıştır. Söze Dedeağaç kasabasının nasıl ortaya çıktığını anlatarak başlayan Hazım Bey, buraya bağlı Semadirek Adası'nı anlatarak devam ediyordu. Hikâyenin devamı şöyledir: Dedeağaç önünde dört büyük gemi vardır. Gece yarısına doğru çok şiddetli bir lodos esmeye başlamıştır. Fırtınanın başlamasıyla dört gemi birden görünmez olurlar ve küçük gemiler birbirine çarparak parçalanırlar. Fırtına çok şiddetli bir şekilde beş gün devam eder ve Elizabeth adlı gemi karaya oturur.

[1014] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.111-166.
[1015] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.167-189.
[1016] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.190-199.

Geminin kumandanı ve on askeri demir alarak batıya doğru ilerlemeye çalışırlar. Yüz elli ya da iki yüz metre ilerledikten sonra birdenbire dururlar. Gemi taşa oturmuştur ve batmaya başlamıştır, bunun üzerine gemi mürettebatı sahildeki halktan yardım isterler. Ancak bu yardım mümkün olmaz ve gemicilerden dokuzu denize atlarlar. Bir süre sonra diğer üç geminin mürettebatları da kurtarılır[1017].

Hikâyelerin tümünde zaman Sultan II. Abdülhamit döneminden başlayarak II. Meşrutiyet'e kadar olan bir süreyi kapsar. Anlatımda betimleme ve çözümlemelere geniş yer verilmiştir, bu nedenle diyaloglar çok az yer almaktadır. Kullanılan dil sade ve anlaşılır olmaktan uzaktır. Hazım Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse her bölgesinde görev yaptığı için hikâyelerdeki mekânlar da bu nedenle farklılık göstermektedir. Kendi gözlemlerine dayanarak toplumun farklı kesimindeki insanları kahraman olarak seçmiş ve onların hayatlarını gerçekçi bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Hikâyeleri birleştiren noktalardan en önemlisi başkarakterlerin yaşadığı ve hikâyelerin olağan akışını değiştiren bir trajedinin meydana gelmiş olmasıdır. Hikâyelerde yer alan insanlardan iyilerin çok iyi kötülerin de çok kötü olması durumu Tanzimat dönemi öykü ve roman özelliklerindendir[1018]. Eserin en önemli özelliği, edebi kıymetinden başka yazarın gözlemlerine dayanması nedeniyle Osmanlı toplumu ve yaşayışı ile ilgili verdiği bilgilerdir.

4.1.3. Les Fleures Degenerees I

Hazım Bey'in Fransızca kaleme aldığı yirmi yedi şiirinden oluşan ve 1931 yılında İstanbul'da yayınlanan eseridir. Fransızca şiirlerini 1912 ile 1928 yılları arasında kaleme almıştır. Dörtlüklerden meydana gelen, nazım şekillerinden soneyi kullanan Hazım Bey'in bu eserinin Türkçe adı *"Yozlaşmış Çiçekler"* dir[1019]. Kitabın önsözüne *"Asil Fransızlara"* diyerek başlayan Hazım Bey, Fransızların iyi öğrenilmiş bir sistemle, dillerinin, kendi vatanlarında olduğu gibi her yerde el üstünde tutulduğunu, ama güzel çiçeklerinin tohumlarının başka yerlerde aynı parlaklığa sahip olmadığını, çünkü rüzgârın bazen onları savurup attığını ifade ediyordu. Önsöze göre; hiçbir bitkinin yetişmediği topraklarda tahıllar tesadüfen yetişirse, çiçekleri donuk ve soluk

[1017] Ebubekir Hazım, *Eski Şeyler- Birinci Cilt*, s.200-238.
[1018] Haz: İbrahim Özen- Tuğba Özen, *Ebubekir Hazım Tepeyran, Eski Şeyler- Birinci Cilt,* Dby Yayınları, İstanbul 2017, s.20
[1019] Haz: İbrahim Özen- Tuğba Özen, *a.g.e.*, s.14.

renkleriyle hüzün verir. Hazım Bey, bu yüzden şiirlerinin bu çiçeklerin çirkin kaderine sahip ve daha da üzücü olduğunu söylüyordu. Hazım Bey, Fransızcayı çok geç öğrenmeye başladığından hayıflanarak o sıralarda sadece baykuşun aralıklı çığlıklarının ve arabanın gıcırtısının duyulduğu bir yerde ne yaşadığını belirtiyordu[1020].

Yazısının devamında Fransızca alfabeden Racine'e, Hugo'ya, Musset'ye ve Lamartine'e kadar hepsini okumayı öğrendiğini, büyüleyici dizelerini evren kadar uçsuz bucaksız olduğunu gördüğünü anlatıyordu. Ona göre; bu yazar ve şairlerin her biri sihirli bir alev gibi ruhunu kamaştırmış, sonunda ihtişamlarının çekiciliği, dipsiz derinlikleri kafasında güzel bir gün doğurmuştu. Bu kör, patavatsız arzu, ansızın onu yeterince dil bilmeden Fransızca kafiye aramaya çalışırken engeller ve 'craiute'lerle dolu muazzam bir labirente itmişti. Ve *"İlham perisini bu şekilde onurlandırarak, umarım bu kısa hikâye beni bu naif cürete sahip olma lütfuna layık kılar. Basit papatyalar gibi mütevazı çiçekler içeren bu koleksiyon için çok hoşgörülü bir karşılamayı reddetmeyin. Bu yüzden tatlı kokuyu aramayın, ya da güzel, canlı rengi, ya da esnek, tomurcuklanan yaprağın keyifli tazeliğini. Elli yaşından sonra kimse baharın dinçliğine sahip olamaz."* diyerek bitiriyordu[1021].

Eserdeki ilk şiirinin adı *"Apres Une Demıssıon"* dur ve anlamı *"İstifadan Sonra"*'dır. Şiirlerinin çoğunun sonunda hangi tarihte yazdığını belirtmesine rağmen ilk şiirinde böyle bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu nedenle hangi istifadan sonra bu şiiri yazdığı tespit edilememiştir. *"Hâlâ pişmanlıkla söz ettiğim bu meslek, uzun ve acı dolu bir ıstıraptan başka bir şey değildi."* dedikten sonra hayatın ve doğanın ne kadar tatlı olduğunu yeniden keşfettiğini anlatıyordu. Hayvanları, doğayı, güneşi ve yıldızları betimliyor ve *"Her şey sırası gelince yok olur, hayatın tadını çıkarın!"* diye bitiriyordu[1022]. Bir sonraki şiirini 1916 yılında kaleme almış ve Hz. Muhammet'i gördüğü bir rüyasını anlatmıştı. Asıl adı *"Un Songe"* olan şiir uzunluğu açısından adeta bir nesir görünümündedir[1023]. Evlat Sevgisi olarak çevrilen *"Amour Paternel"* şiirini 1912 yılında oğlu Hasan Hazım için Beyrut'ta görev yaparken kaleme almıştı[1024]. *"Echange De Perles" "İnci Değişimi"* anlamına gelen şiirini ise kızı Nesrin için yine

[1020] Eboubekir Hazım, *Les Fleurs Degenerees*, Imprimerie Milli Medjmoua, Stamboul 1931, s.3-4.
[1021] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.5-6.
[1022] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.7-9.
[1023] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.10-14.
[1024] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.18-19.

1912 yılında Beyrut'ta yazmıştı. *"Amour Paternel"* serbest biçimde yazılmış iken *"Echange De Perles"* dörtlü mısralar şeklinde kaleme alınmıştı[1025].

"Pelerınage Nocturne" *"Gece Yolculuğu"* ya da *"Hasan'ın Ruhuna"* adlı şiirini 1924'te çok sevdiği oğlu Hasan Hazım'ın ölümü üzerine neşretmişti. *"Her yenibaharda ve her zaman akşama doğru, dolaşıyorum, daha da yaşlı, aynı çayırda. Her çiçekli bitkinin bana seni anlattığı yerde…"* diye başladığı şiirini *"Sonunda güzel gökyüzünü bırakarak, görkemli, uçsuz bucaksız, yukarıdan, uzaktan küçük çiçeklerini izleyerek, ağır kederlerimin altında ezilerek gidiyorum."* diye bitiriyordu. Eser dört kıta olup ilk iki kıtası dörtlü son iki kıtası da üçlü satırlar şeklindedir[1026]. 1922 yılında serbest biçimde kaleme aldığı *"Changement Lugubre"* adlı şiiri Kasvetli Değişim şeklinde Türkçeye çevrilmektedir. Şiirin başında göz alabildiğine güzel bir doğayı betimlerken devamında aynı manzaranın kış mevsimindeki durumunu anlatıyor ve *"Ne kasvetli bir değişim! Hiçbir şey kalmamıştı, ne çiçekli dalda öten kuşlar, ne çayırda dolaşan beyaz kelebekler, ne de güzel bir melek gibi gülen çocuk, sallanan yalnız bir selvi ve çok mutsuz bir babanın hüzünlü iç çekişlerinden başka bir şey yoktu."* diyerek bitiriyordu[1027].

Beyrut'ta görev yaparken 1912 yılında kaleme aldığı *"Le Fonctionnaire"* şiiri serbest biçimde yazılmış ve *"Memur"* anlamına geliyordu. *"Şikâyet etmeden ve zevk almadan, şehirden şehre koşarak, köle bir zenci gibi sürekli insanlara kendi mallarını sevdirmeye çalışarak, onlara hayatlarını ve mutluluklarını feda ederek…"* diye başladığı eserinde kendisinin de bizzat deneyimlediği memuriyet hayatının zorluklarından bahsediyordu. Daha sonra emekli olmayı ise umduğun her şeyden tamamen yoksun, sefalet içinde acımasız bir dinlenme olarak tanımlıyordu. Ve sonunda *"Ah! Böyle trajik bir sonun korkunç azabı, Ah! Suçun unutulması, ah! Halkın korkaklığı; Eğer sefaletten ölmezse, insan çaresizlikten ve derin kederden ölür."* diyerek nihayet veriyordu[1028]. Yine 1914 yılında yazdığı *"Ce Qu'on Exige D'un Haut Fonctionnaire"* yani *"Kıdemli Bir Devlet Memurundan Beklenenler"* anlamındaydı. Serbest biçimde yazılan şiir şöyle başlıyordu: *"Sevgili okuyucu, üst düzey bir devlet memurundan ne istendiğini bilmek ister misin: Her şeyi kadere bırakan, kaygısız ve çabasız, zavallı, inatçı bir zihin. Duyarsız bir kalp ve vicdansızlık, her şeye karşı*

[1025] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.20-22.
[1026] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.26-27.
[1027] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.33-35.
[1028] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.36-39.

kayıtsızlık ve sonsuz sessizlik…" Devamında meslek hayatında gördüğü aksaklıkları ayrıntılı bir şekilde anlatıyordu[1029].

"Mon Ingratıtude" "Nankörlüğüm" şiirinde memuriyetindeki hayal kırıklığından bahsederken *"Le Cheval Abandonne" "Bir Atı Terk Etmek"* adlı eserine *"Hasta, yaşlı bir at, sakat, terkedilmiş, çorak bir arazide tek başına; kuru gözlü, belirsiz bakışlı ve cılız vücutlu, ayakları zincirsiz ve başı dizginsiz; bu şekilde gerçekten özgürdü, ama ne yazık ki!"* diyerek başlıyordu. Sonunda ise *"Kuyruğundan başına kadar soyulan hayvan, aç köpeklerin ve kuzgunların derisiz cesedini beklediği bir çukura atıldı. Tıpkı ülkemizdeki her onurlu memur gibi tam bir yoksulluk içinde yaşadı ve öldü."* diyordu[1030]. *"Sur Le Banc Rustıque" "Rustık Bankta"* adlı 1920'de kaleme aldığı şiiri adeta bir kısa otobiyografisi gibidir. Nitekim *"Bahçede, dallarını yere doğru son derece zarif bir şekilde eğen çam ağacının altında, bin bir güçlükle yaptığım bankta, yorgun ve terden ıslanmış bir halde otururken, neden bilmiyorum, birden kendimi düşündüm. Kendi kendime dedim ki: Hayatın korku ve duygularla, üzücü tiksinti ve kıskançlığın kötülükleriyle dolu karışık bir rüyadan başka bir şey olmadığı bu dünyada ben neyim?"* diyerek başladığı şiirini *"Ne zordur böyle keder içinde yaşamak, ta ki kaçınılmaz ana kadar, var olmanın ve ölmenin nedenini kavramadan, bir süreliğine, bir mezarın otlarını döllemek için."* diyerek bitiriyordu[1031].

"Venus Noıre" "Kara Venüs" adlı şiiri Hazım Bey'in bu eserinde yer alan son şiirdir. 1925 yılına tarihlenen eserde, Mekke'de görev yaparken şahit olduğu zenci bir köle kadının durumunu anlatıyordu. Kitabın bitiminde *"birinci cildin sonu"* notu da eklenmişti[1032]. Hazım Bey'in *"Les Fleures Degenerees I"* kitabının ikinci cildini hazırladığı ve basıma hazır hale getirdiği 1947 yılında yayınladığı Küçük Paşa'nın ikinci baskısında belirtiliyordu[1033]. Yukarıda içeriklerinden örnekler verilen *"Les Fleures Degenerees I"* de yer alan şiirlerde ele alınan konular genellikle ölüm, acı, yaşlılık, savaşın etkileri ve memurların hayatıdır. Şiirlerde doğa tasvirlerine sıkça yer verildiği görülmektedir ve şiirlerin başında doğaya ait ögeler canlı bir şekilde betimlenirken şiirlerin sonuna doğru bu canlılık yerini solgunluk ve ölüme bırakmaktadır.

[1029] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.40-42.
[1030] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.43-47.
[1031] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.51-53.
[1032] Eboubekir Hazım, *a.g.e.*, s.108-109.
[1033] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılap Yayınevi, 1947, arka kapak.

4.1.4. Kar Çiçekleri I

Hazım Bey'in Türkçe kaleme aldığı, yirmi şiirinden oluşan ve 1932 yılında İstanbul'da yayınlanan eseridir. Şiirlerin tamamı 1929 ile 1932 yılları arasında ve genellikle hece vezniyle kaleme alınmıştır. 15 Ekim 1931'de Erenköy'de kaleme aldığı *"Okuyanlara"* adlı şiir adeta bir önsöz niteliğindedir. Burada, bu satırları şiir diye yazan kişinin ak saçlı bir acemi ve şiirlerin de kar çiçekleri olduğunu bu nedenle şiirlerden iyi bir şey beklenilemeyeceğini belirtiyordu. Devamında bu şiirlerin bir hevesten doğduğunu, mutsuz bir ruh haliyle yazıldığı için kimseye hoş gelecek bir şey yazamadığını ifade ediyordu. Ayrıca bu kubbede kalan şeyin sadece bir hoş sada olmadığını, herkesin birer birer ölümle tanışacağını ve bütün o acılarla inlemelerin kaybolacağını söylüyordu[1034].

"Okuyanlara" dan sonra gelen *"Çöl Gecesi"* şiiri 20 Eylül 1929 tarihinde kaleme alınmış ve her biri altışar satırdan mürekkep on üç kıtadan oluşmaktadır. Bunlardan yalnızca son kıtası sekiz satırdan oluşması sebebiyle bir istisna teşkil etmektedir. Gayet sade bir dil ile yazılmış olan şiir, çölü ve çöldeki hayatı tasvir ederken sık sık gökyüzü ile çölün karşılaştırılmasına yer vermektedir[1035]. *"Eşrefi Mahlûkat"* adıyla yer alan eseri yedi kıtadan oluşurken, ilk ve son kıtalar hariç diğerleri altışar satırdan oluşmaktadır. İnsanı felsefik olarak ele aldığı bu şiirinin başlığının aksine içeriğinde insanın en şerefli yaratık olmadığını ifade ediyor ve *"... Sen ve ben ikimiz aynı hayvanız; İşimiz, gücümüz ibaret şerden, Meleklik taslayan azma şeytanız."* diyerek bu konudaki fikrini anlatıyordu[1036].

"Şair" adını verdiği ve 12 Mayıs 1931 tarihinde kaleme aldığı şiiri, sekiz kıtadan oluşur ve kıtaların her biri altışar satırdır. *"Herkesin eleminde şairin payı vardır; Kim ki şair değildir, şüphesiz bahtiyardır."* diye başladığı eserinde kendi fikrince şairlerin ne olduğu ve ne istediklerini betimlemiştir. Sonunda *"Şu boğuşan insanlar birbirine yar olsun, Hırslar, kinler, zulümler yıkılıp gitsinler hep, Gelmesin asla hazan sonsuz bir bahar olsun."* diyerek şiiri bitirmektedir[1037]. 26 Eylül 1929'da yazdığı *"Kırmızı Balık ile Kanarya"* da berber dükkânında gördüğü bir balık ve kanarya aracılığıyla insanın dünyadaki yerini sorguluyor ve *"Her ne varsa âlemde, dedim, güzel*

[1034] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul 1932, s.5-6.
[1035] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.7-11.
[1036] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.12-14.
[1037] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.15-17.

ve eyi, Kurbanıdır beşerin, o, pek hodgam hayvanın…" diyerek insanın kötü yönlerine vurgu yapıyordu[1038].

"Ne Olurdu?" başlığıyla 18 Ekim 1931 tarihinde kaleme aldığı şiirinin her bir kıtası dört satırdan oluşur ve toplam dokuz kıtadır. Bir insan olmaktan ziyade bir taş olmayı arzu ettiği eserinde *"…İnsanlardan çok uzak ıssız bir yere at; Taş olsam da düşmeyim onların arasına…"* diyordu. *"Kaplasın her yanımı yeşil, sarı yosunlar, Süslesin etrafımı çeşit, çeşit çiçekler, Sürü sürü uçsunlar her renkte kelebekler, Güzel kuşlar tepemde toplanıp uyusunlar;"* diye ekliyordu[1039]. Eylül 1929 yazarak *"Mütekait"* yani *"Emekli"* adını verdiği eseri, her biri altı mısradan müteşekkil dokuz kıtadan oluşmaktadır. Şiirine *"Kimdir, şu pek dalgın, yürüyüp giden, Yıpranmış vücudu sürüyüp giden? Saç, sakal ağarmış, kaşlar bile ak, Ölmeden bürümüş simayı kefen; İstemez gözleri kimseye bakmak, Sanki bir gölgedir hep gelen, geçen…"* diyerek başlıyordu. Emekli olduktan sonraki hayatını ve tecrübesini anlattığı bu şiirini *"Vaktiyle ondan çok şey bekleyenler, Gördükçe uzaktan geçer, giderler; Hürmetle eğilip etekleyenler, Şimdi bir selamı diriğ ederler; Çünkü o, kapanmış bir hesap olmuş; Yazısı eski harf bir kitab olmuş!"* diye bitiriyordu[1040].

Hazım Bey'in hayatında ve bu kitabında da çok önemli yer tutan konulardan biri çok sevdiği oğlu Hasan Hazım'ın genç yaştaki ölümüydü. Oğlunun çeşitli yaştaki fotoğraflarına da yer verdiği uzun adeta bir nesiri andıran şiirinin başlangıcı *"Ah! Hasanım nerdesin? Seni hiç unutamam; Gözümdesin göremem, yanımdasın tutamam"* dı. Devamında oğlundan ve onunla geçirdiği günlerden bahsediyor *"Ağlar, ağlar yanarım, yanar, yanar ağlarım, Ya, taş gibi susarım, ya durmaz sayıklarım. Sensiz yaşarım, güya müthiş bir cehennemde, İnanacağım gelir masal semenderine: -- Kurtulsam şu azaptan, derim, artık, ölsem de, Kavuşsam, çürümeden aziz kemiklerine…"* diyerek yaşadığı acıyı anlatmaya çalışıyordu[1041]. Yine bundan sonraki *"Kitabe 1903-1918"* adlı şiiri de 1918 yılında vefat eden oğlu Hasan Hazım ile ilgiliydi. Burada *" Hasanım, o dehâ ve hüsünle sen, Ah, ölmeli miydin on beş yaşında? Nasıl kan ağlatır babana bilsen, Adını okumak mezar taşında. Getirdim İzmir'den senin yanına*

[1038] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.18-20.
[1039] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.25-27.
[1040] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.28-31.
[1041] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.37-43.

muhterem babamın kemiklerini; O buldu şüphesiz mutlu yerini; Ben imrendim sana ve mihmânına." diyordu[1042].

"Maşallah" adlı eseri sekiz sayfa olması nedeniyle manzum bir hikâye gibi görünmektedir. Aralık 1930'da kaleme aldığı eserde babaları öldükten sonra parasız kalan ve kendilerine maaş bağlanmayan bir memur ailesinin dramı anlatılmaktadır. Hazım Bey'in anlatış tarzından bizzat yaşadığı düşünülen olay 1914 ya da 1915 senesinde İstanbul Karaköy'de meydana gelmişti. Kendisi Karaköy'de vapurdan inerken dikkatini Cemil adlı 5-6 yaşlarında bir erkek çocuğu ve 14-15 yaşlarında olan ablası Nimet çekmişti. Çocukların durumuna üzülen Hazım Bey, çarşıya birlikte arabayla gitmeyi teklif etmiş ve bu sırada babalarının adının da Süleyman Muammer olduğunu öğrenmişti. Ayrıca yolda sohbet ederken çocuklar, babalarının kaymakam olduğunu ve çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra vefat ettiğini de söylemişlerdi. Çocukların anlatımından Süleyman Bey'in namuslu bir memur olduğu ancak vefat ettikten sonra hizmet süresi yeterli görülmediğinden ailesine maaş bağlanmadığı anlaşılıyordu[1043].

Kendilerine maaş bağlanmayan aile bireyleri, aç kalmamak için değerli eşyalarını satmaya başlamışlardı. İşte Hazım Bey ile karşılaştıkları o gün çocuklar, kendilerine ait en son değerli eşya olan elmaslarla süslenmiş nazarlığı satmak için çarşıya gidiyorlardı. Çarşıda nazarlığın beklediklerinden daha az fiyat etmesi sonucunda Hazım Bey, çocukların istediği beş lirayı vererek nazarlığı kendisi almak istedi. Ancak yanında o kadar para olmadığını görerek paranın kalanını yarın ödeyeceğini söyleyerek çocuklara yardım etmek istedi. Ancak Nimet'in mezatta belirlenen fiyattan daha yüksek bir meblağı kabul edemeyeceğini söylemesi üzerine Hazım Bey, gizlice Cemil'e bin lira verip oradan hızlıca uzaklaşmıştı. Eserin son kıtasında *"Bulunsaydı beş liram, ah! Ne eyi olurdu, Maşallahı alarak göndermek İhsan Beye[1044], «Tekaüt kanunu» nun başına taksın deye; Bu (kötü göz-siperi) tam yerini bulurdu."* diyerek bu olaydaki kızgınlığını ifade ediyordu[1045].

"Unutulmaz Bir Yolculuk" adlı şiiri altı sayfa olması hasebiyle tıpkı bir önceki eseri gibi manzum bir hikâye sayılabilir. 27 Kasım 1931'de kaleme aldığı şiirinde I.

[1042] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.44.
[1043] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.47-51.
[1044] O zamanların Muhassasat Müdürü. Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s. 51.
[1045] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I,* s.52-54.

Dünya Savaşı sırasında Konya'ya yaptığı gezideki gözlemlerini konu almaktadır. *"Her nereye bakılsa bu belanın eseri, Zehirli diken gibi incitirdi gözleri."* diyerek savaşın cephe gerisine olan etkilerini anlatmaya başlıyordu. Tarımda tam hasat zamanı olmasına rağmen pek az kişinin çalıştığından, köylerde sağlam insan ve hayvanların hepsinin savaşa gönderildiğinden bahsederek *"(Son zafer!) yaygarası kulağımda çınladı; Binlerce Türk beyhude yad ellerde ölürken, Yaklaşan bozgunluğun (Zafer) olmuştu adı!"* diyordu[1046]. Trenin durduğu bir zamanda penceresinde etrafı seyrederken kocası şehit olmuş bir kadının ağlaması dikkatini çekmişti. Bunun akabinde duran trene su satmak için koşturan çocuklarla birlikte yaşlı bir su satıcı adamla konuşurken satıcıya, neden bu işi yaptığını sormuştu. Satıcı da *"Harbe giden üç oğlum, torunumla damadım, Nerde öldüler bilmem haber bile almadım; Toprağım var tohum yok, tohum bulsam hayvan yok, Bu işleri görecek köyde benim kimsem yok; Evvelki gibi içi para dolu kesem yok; Kocadım çalışamam, kollarımda derman yok."* cevabını vermişti[1047].

"Alâ Garson Saçlar" Hazım Bey'in eserde yer alan son şiiridir ve Eylül 1931'de kaleme alınmıştır. Yukarıda içeriklerinden örnekler verilen *"Kar Çiçekleri I"* de yer alan şiirlerde ele alınan konular genellikle ölüm, acı, yokluk, din duygusu, savaşın etkileri ve memurların hayatıdır. Eserde ağırlıklı olarak toplumsal konular tema olarak kullanılmış olmakla beraber bireysel konulara da yer verilmiştir. Son şiiri *"Alâ Garson Saçlar"* ve *"Eminenin Düşü"* eserleri bireysel konulara yer verdiği şiirlerine örnektir. Tema olarak doğaya ve hayvanlara yer verdiği şiirlerinde doğada güzel bulduğu her şeyi kullanması Servet-i Fünun şairlerinden etkilenmesinin bir sonucudur[1048]. Hazım Bey'in *"Kar Çiçekleri I"* kitabının ikinci cildini hazırladığı ve basıma hazır hale getirdiği 1947 yılında yayınladığı Küçük Paşa'nın ikinci baskısında belirtiliyordu. Ayrıca yine bu eserde *"Aşkın Zaferi"* adlı bir roman, Arapçadan tercüme ettiği *"Güzel Sözler"* isimli bir eser, *"İstanbul'dan Ankara'ya"* ve *"Hasan Hazım"* adlarında iki hatıra kitabının da basılmak üzere olduğu haber veriliyordu [1049]. Ancak şimdiye kadar bu sayılan altı eserin yayınlanmadığı görülmektedir.

4.2. Hazım Bey'in Tarihçiliği ve Eserleri

[1046] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.61-62.
[1047] Ebubekir Hazım, *Kar Çiçekleri I*, s.63-66.
[1048] Ayla Pirimoğlu, *a.g.e.*, s.78.
[1049] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılap Yayınevi, 1947, arka kapak.

Hazım Bey, idareciliği ve memuriyet görevlerinin yanı sıra fotoğrafçılık ve ressamlık gibi birçok farklı alanla ilgilenmiş ve eserler vermiştir. Hatıra türünde ve idarecilik ile ilgili eserleri de bunlar arasındadır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde görev yapması nedeniyle kaleme aldıkları tarih bilimi açısından önemlidir. Bahsedilen eserlerden ilki Hazım Bey'in 1915 yılında Beyrut Valiliği sırasında kaleme aldığı toplumsal ve yönetimle ilgili konuşmalar olarak çevrilebilecek *"İdari- İctimai Sanihat"* tır. Bundan başka çeşitli zamanlarda bazı gazete ve dergilerde memuriyet hatıraları olarak yayınlanan ve ilk olarak 1944 yılında *"Canlı Tarihler"* adıyla kitaplaştırılan anıları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi açısından önemli bir eser niteliğindedir. Yine ilk olarak 1946 yılında okuyucu ile buluşan *"Zalimane Bir İdam Hükmü"* adlı kitabı Hazım Bey'in idama mahkûm edildiği süreçte gerçek zamanlı olarak kaleme aldığı bir eseridir. *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı"* ise *"Zalimane Bir İdam Hükmü"* kitabının bir devamı niteliğindedir ve Hazım Bey'in idamdan kurtulduktan sonra Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluşu sırasındaki görevlerini anlatmaktadır. Elli yıla yaklaşan devlet adamlığı tecrübesi ve bunun sonucunda kaleme aldığı bütün bu eserleriyle Hazım Bey, üç devrin toplumsal bir portresini sunmaktadır.

4.2.1. Canlı Tarihler

"Canlı Tarihler" Hazım Bey'in 406 sayfadan oluşan, ilk olarak 1944 yılında kitap haline getirdiği ve çocukluğundan başlayarak Manastır Valiliği'ne atandığı 1903 yılına kadar olan hayatını anlattığı eseridir[1050]. Tahsin Demiray[1051] tarafından yayına hazırlanan ve bir serinin ilk kitabı olan eserin önsözünde Demiray, bu ismin verilme nedeni olarak halkın, kendi üstünden ve günün kaynaşan kalabalığının ötesinden bakan ve zamanın olayları dışında durabilen bu insanları bir tarih, canlı bir tarih gibi görmesi olarak nitelendiriyordu. Devamında bunun bütün dünyada böyle olduğunu ancak Türkiye gibi resmî tarihler, vak'anüvis tarihleri bile tamam olarak basılmamış bir yer için canlı tarihlerin hâlâ canlı, fakat pek çok yıpranmış ve eksilmiş olarak durduğunu

[1050] Aslında Hazım Bey anılarını çok daha önce ilk olarak Nisan 1925'ten itibaren *"Küçük Hatıralar"* adı altında İctihad Dergisi'nde yayınlamaya başlamış ancak bu yayın uzun soluklu olmamıştı. *İctihad,* 15 Nisan 1925. Daha sonra Haziran 1938'de Son Posta Gazetesi'nde *"Devlet Kapısında Elli Yıl"* adı altında doğumundan başlayarak tefrika etmeye başlamış ancak bu yayın da beş ay kadar sürmüş ve Ekim 1938'in sonunda nihayete ermişti. *Son Posta,* 7 Haziran 1938.

[1051] Tahsin Demiray, 1903-1971 yılları arasında yaşamış olan öğretmen, yazar, fikir adamı, cemiyetçi, yayıncı, siyasetçidir. Türk fikir hayatında 1940'ların ikinci yarısından başlayıp 1960'lara kadar yer alan bir şahsiyettir. H. Aliyar Demirci, "Prens Sabahaddin Yolunda Bir Türk Milliyetçisi: Tahsin Demiray ve Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Süreci İçinde Ziya Gökalp Eleştirisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, S.71, s.187.

ifade ediyordu. İşte bu bakımdan, bu işin bir kazanç olmasından ziyade millî bir vazife olarak üzerine aldığını ve canlı tarihleri basarak ebedî ömre kavuşturmak istediğini belirtiyordu[1052].

Tahsin Demiray, kullandıkları metodu *"Bu seri yayınlamaya canlıyı yani yaşayanı, yaşamakta olanı; tarihi yani geçmişi, artık yaşamayanı ele alıyoruz. Daha doğrusu her ikisini bir arada ve iç içe görmek, yaşayanın yakın mazisini ve yakını, tarihin devamını bir arada göstermek istiyoruz."* diyerek açıklıyordu. Çalışma programları konusunda ise; zamanının en yaşlı insanlarını ön plâna aldığını ve vakit kaybetmeden en yaşlı olanların hâtıralarını toplamağa başladığını, yaşlılar arasında âlim, hekim, hâkim, idareci, asker, diplomat, sanatkâr vs. içinden şöhret ve otorite sahibi olanların hâtıralarına özellikle en geniş yeri verdiğini anlatıyordu. Bunu yaparken şahsî hayatların, biyografilerinden ziyade sadece toplum ve Türk tarihi için faydalı bilgileri göz önünde tuttuğunu ve hâtıra sahiplerinden her hâtıra için belge ve delil istediğini ifade ediyordu[1053].

Kitapların hangi sırayla yayınlanacağı ile ilgili olarak hâtıra sahibinin notları çok uzun olduğu ve birkaç kitap devam ettiği takdirde arka arkaya hep aynı kişinin hâtıralarını çıkarmayacağını yazıyordu. İlk kitap kendisine ayırılan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın hâtıralarının birkaç kitap tutacağından ikinci sayıda başka hâtıralara yer verilecek ve üçüncü kitapta tekrar Hazım Bey'in hâtıralarına devam edilecekti. Son söz olarak ifade ettiği bölümde Demiray'a göre, saltanat, meşrutiyet, ihtilâl, cumhuriyet gibi büyük ihtilâlleri, sarsıntıları, çöküşleri ve kalkışları bütün çeşitleriyle bu kadar kısa bir zamana sığdırmış, tarihte başka hiçbir memleket ve millet yoktur, bu nedenle *"Canlı Tarihler"* böyle özel bir dönemin doğru belgeleri olmak amacındadır. Başlangıcı böyle olan eser, bu amaçla şimdi olmasa bile sonraki kuşakların devam edecek çalışmalarıyla ebedîleştirilecektir[1054].

Fasiküller şeklinde basılmasına karar verilen *"Canlı Tarihler"* kitaplarının tek seri numaralı yani 1,3,5,7,9 ve 11. fasikülleri Hazım Bey'in hatıralarına ayrılmıştır[1055]. Hatıraların tamamı yayınlandıktan sonra bu fasiküllerin bir kitap olarak birleştirildiği tahmin edilmektedir. Hatıraların fasiküller şeklinde yayınlandığı piyasada yer alan

[1052] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944, s.4.
[1053] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları, s*.5.
[1054] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları, s*.6.
[1055] *Canlı Tarihler II, Profesör Mehmet Ali Ayni Hatıraları*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944, s.3.

örneklerden ve onların sayfa sayılarından, bahsedilen bütün fasiküllerin yayınlandığı da yine bu örneklerin sayfa sayılarının toplamından anlaşılmaktadır. Eserin ikinci fasikülünün başına konulan *"Bir İzah"* başlığında hatıraların, Hazım Bey'in edebi üslubuyla neşredilmediğinden bahsedilerek, yazarın isteği doğrultusunda kendisinin kaleme aldığı notlar ve makalelerin sadeleştirildiği belirtiliyordu. İkinci olarak da bazı imla hatalarının yine Hazım Bey'in onayı alınarak düzeltildiği ifade ediliyor ve bir *"Düzeltmeler"* listesi veriliyordu[1056]. Eserin başında Hazım Bey'in bir fotoğrafı ile beraber hayatı altı sayfada kısaca özetlenmiş ve bu özetin sonunda onunla ilgili başka yerde bulunmayan şu önemli bilgilere yer verilmiştir: *"Ebubekir Hazım, dapre natür yağlı boya resimlerle de uğraşmıştır. Musul valiliğinden sonraki zamana ait tabloları ve natürmortları evinde bulunuyor. Hâfızası fevkalâde kuvvetli olmakla beraber gayet muntazam çalıştığı için uzun ömrüne ait hâtıralarını günü gününe not etmiş, Beyrut vakasında batırılan Fransız gemisinin batışına ait muhtelif pozda fotoğraflar çekerek hâdiseleri bizzat vesikalandırmaktan da geri durmamıştır. Bu değerli vesikalar hâtıralarının sıhhatini ispata vesile olarak ilgili yerlerde verilecektir"*[1057].

Canlı Tarihler serisi altında yayınlanan bu hatıralarına son vermek zorunda kalışı hakkında Feridun Ankara'ya, *"Canlı Tarihler adı altında basılmakta olan hatıralarımın basılmasına nihayet vermek mecburiyetinde kaldım. Çünkü pek kötü yanlışlarla melâmal."* diyordu ve ekliyordu *"Bunlardan sonra basılacak üç kitap daha var. Bence yazılarımın en mühimi bu hatıralarım olacaktır"*[1058]. Buradan da anlaşıldığı gibi Canlı Tarihler serisinde hatıralarının tamamının yayınlanmaması kendi isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Hazım Bey'in bahsettiği bu üç kitaptan ikisinin *"Zalimane Bir İdam Hükmü"* ve İstanbul'dan Ankara'ya diye duyurulan ancak *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları"* adıyla yayınlanan eserler olduğu düşünülmektedir. Üçüncüsü ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır ancak bu eserin de yine *"Hasan Hazım"* adıyla duyurulan oğluyla ilgili hatıralar olduğu sanılmaktadır. Hazım Bey'in daha sonra tekrar yayınlanan aynı hatıralarının sunuşunda torunu Oktay Akbal, birkaç cilt tutacak anıların büyük bölümünün daha sonra yayınlanacağını haber vermektedir[1059]. Ancak en son 2020 yılında yeniden yayınlanan hatıraları da diğer iki baskıdan farklı olmamıştır. Herhangi bir farklı sunuş bulunmayan üçüncü baskıda Oktay

[1056] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları*, s.81.
[1057] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Canlı Tarihler - Hatıraları,* s.7-12.
[1058] *Ulus*, 12 Haziran 1947.
[1059] Yay. Haz. Faruk Ilıkan, *Ebubekir Hazım Tepeyran- Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s.V.

Akbal'ın ikinci baskı için yazdığı önsöz arka kapak yazısı olarak kullanılmış ve ikinci baskıdan farklı bir yönü tespit edilememiştir[1060].

4.2.2. Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları

"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları" Hazım Bey'in 160 sayfadan oluşan ilk olarak Sadi Borak[1061] tarafından yayına hazırlanarak 1982 yılında yayınlanan ve dâhiliye nazırlığından başlayarak ikinci dönem TBMM mebusluğunun sonuna yani 1927 yılına kadar olan hayatını anlattığı eseridir[1062]. Sadi Borak *"Anıların Önemi Üzerine"* adlı önsöze *"Tepeyran deyince «tarih» gelir usuma... Tarihle öylesine yoğurulmuş, iç içe yaşamış ve kaynaşmış."* diyerek başlıyordu. Devamında kendi yorumuyla Hazım Bey'in biyografisine yer verirken onu, *"Gelir kaynakları kurutulmuş yoksul bir ülkenin her türlü uygarlık aracından yoksun bir halka tamtakır devlet haznesinden hizmet götürmek sadece «zor» değil, olanaksızdır da. Buna karşın Ebubekir Hazım Tepeyran, çevresini ve bölgesini memnun edecek yararlı hizmetleri gerçekleştirmek başarısını göstermiş olan ender valilerden biridir."* diye tarif ediyordu[1063].

Hazım Bey'in Kurtuluş Savaşı'ndaki rolüne de değinen Borak, Kurtuluş Savaşı'nda birçok defa perde arkası kalmış bulunan Hazım Bey'in o dönemle ilgili anıları henüz okuyucu ile buluşmadığını, torunu Oktay Akbal'ın bu anıların sadeleştirilmesi ve düzenlenmesi işini kendisine verdiğini belirtiyordu. Buna ek olarak Borak, kırk yıla yakın bir süreden beri özellikle Kurtuluş Savaşı dönemi üzerinde inceleme yapan bir araştırmacı olarak Tepeyran'ın bu anılarının, Kurtuluş Savaşı'nın karanlıkta kalmış birçok yönlerine yeni bilgiler ve belgelerle ışık tutacağını ve Kurtuluş Savaşı tarihinin önemli bir boşluğunu dolduracağını ifade ediyordu[1064]. Ayrıca yazıldığı dönem itibariyle ağdalı bir Osmanlıca ile yazılmış olan anıları sadece anlaşılır hale getirmeye çalıştığını ancak bazı sözcüklerin nüansını koruması ve anlam değişikliğine uğramaması için, bazı belgeleri de, tarihsel özelliği bakımından aynen aktardığını

[1060] Yay. Haz. Faruk Ilıkan, *Ebubekir Hazım Tepeyran- Hatıralar*, Elips Kitap, İstanbul 2020.
[1061] 1911-1997 yılları arasında yaşamış olan Türk gazeteci ve yazardır. 1936'da PTT' de görev alarak Yalova kaplıcalarında Atatürk ve çevresinin telgraf yazışmalarını yürüttü. Atatürk ve dönemi ile ilgili yaptığı çalışmalarıyla tanındı.
[1062] Bu eserin Küçük Paşa'nın ikinci baskısının arka kapağında basılmak üzere olduğu belirtilen ancak basılmayan *"İstanbul'dan Ankara'ya Hatıralar"* adlı kitap olduğu sanılmaktadır.
[1063] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s.5-6.
[1064] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.7-8.

anlatıyor, buna karşın, belgelerde ve metinlerde geçen yabancı sözcükler için «Sözlük» eklediğini ilave ediyordu[1065].

Eser, 2009'da *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları- Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor"* adıyla yeniden 360 sayfa olarak yayınlanmıştı. Bu baskısında, idam cezasıyla yargılandığı tutuklanmasıyla başlayarak ikinci dönem TBMM mebusluğunun sonuna yani 1927 yılına kadar olan zamanı anlatıyordu. Bu eser, *"Zalimane Bir İdam Hükmü"* ve *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları"* adlı iki kitabın birleşiminden oluşmuştur ve eserin başında *"Büyükbabam Ebubekir Hazım Tepeyran"* başlığı altında torunu Oktay Akbal bir önsöz yazmıştır. *"Ebubekir Hazım Tepeyran, 1864'te Niğde'de doğdu, Haziran 1947'de öldü. Devlet adamı, vali, bakan, milletvekili. Romancı, şair, ressam… Benim dedem, annemin babası. Koskoca bir tarih yaprağı gibidir, Hazım Bey'in seksen üç yıllık yaşantısını yazmak. Hele ayrıntısıyla yazmak, yazabilmek.."* diyerek başladığı yazısında okumaya ve öyküler yazmaya onun yüreklendirmesiyle başladığını anlatıyordu. Akbal'a göre Hazım Bey, o zamanlar yetmişlerindeydi ve emekliliğin sıkıntıları içerisindeydi. Türkçe ve Fransızca şiir kitaplarını yayınlamıştı, buna ek olarak Erenköy'deki evinde anılarını yazıyor, romanlarını düzeltiyordu. Oktay Akbal da dedesine yardım etmiş ve Hazım Bey'in eski yazıyla yayınlanmış eserlerini daktilo ile yeni yazıya aktarmaya başlamıştı[1066].

Oktay Akbal yazısının devamında Hazım Bey'in 1939'da yeniden milletvekili olmasına değinerek, vefat edene kadar Erenköy'deki evinde ziyaretine gelen Kazım Karabekir, Fail Ali Ozansoy ve Faik Öztoprak gibi dostlarıyla yaptığı sohbetleri anlatıyordu. Dedesinin vefatından sonra ondan kalan binlerce eski yazı, defterler ve dosyaları ne yapacağı ile ilgili dayısı Celal Hazım Tepeyran'a sorduğunu onun da bütün arşivi kendisine bıraktığını ifade ediyordu. Sakladığı bu belgeleri ve eserleri 1950'de İçişleri Bakanlığı'nın daha sonra da Türk Tarih Kurumu Başkanı Afet İnan'ın basmak istediğini ancak kendisinin vermediğini belirtiyordu[1067]. Akbal, *Yirminci Asırda İdam Kararı* ve *Kurtuluş Savaşı Anıları* kitaplarının hiç yayımlanmamış belge ve fotoğraflarla zenginleştirilerek kitaplaştırıldığını ve bunun devamının geleceğini, Hazım Bey'in Makedonya, Arabistan, Anadolu anıları da yayınlanacağını anlatıyordu. Hazım

[1065] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.9.
[1066] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.11.
[1067] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.12.

Bey'in Niğde'de özel çalışmasıyla kendini yetiştirdiğini, şiirler okuyarak yazmaya başladığını, Halit Ziya'yı tanışarak ondan Fransızcanın önemini öğrendiğini ve bu dilde şiirler yazacak kadar ustalaştığını açıklıyordu[1068].

Daha sonra Hazım Bey'in Manastır'dan Bağdat'a İstanbul'dan Ankara'ya hayatını kendi kaleminden ayrıntılı bir şekilde anlatan Akbal, özellikle Küçük Paşa ile Anadolu'nun köy gerçeklerinin ilk kez bir roman olarak gün ışığına çıkarılmasının, edebiyat tarihimizde bir dönüm noktası sayıldığını ifade ediyordu. Ve yazısını *"Şimdi yepyeni bir kitapla karşı karşıyasınız. Daha önce okuyanlar belki vardır, tanıyanlar da. Ama Gürer Yayınları'nda okuyacağınız belge, mektup ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş bu kitap, genç kuşaklara bir tarihsel dönemi, kişileri, olayları, sorunlarıyla bir ayna gibi yansıtarak öğretecektir. Daha çok şeyler var anlatacak! Torun olarak benden bu kadar... Şimdi iş gerçek tarihçilerde, gerçek araştırmacılarda, gerçek edebiyatçılarda..."* diyerek noktalamaktadır[1069].

Kitabın editörü Hürriyet Yaşar[1070] *"Dün Değil, Bugün Gibi"* başlıklı yazısına *"Tepeyran'in baştan sona yaşadığımız günleri çağrıştıran anlatısındaki dilli sadeleştirmeye başlamadan önce şu soru yanıt bekliyordu: Amaç yalnızca belgelemek mi, yoksa belgelenmiş olanı yaygın biçimde okutmak mıydı?"* sorusunu sorarak başlıyordu[1071]. Yazının devamında Yaşar, 80-100 yıl önce Türkiye'de yaşanan Kurtuluş Savaşı'nın bu değerli anılarını, sadece Osmanlıca bilen tarih meraklılarının anlayacağı bir ölü dil yerine, bugün konuşulup yazılan Türkçe ile anlatmanın daha yararlı olacağını belirtiyordu. Ona göre, anıları okudukça bugün Türkiye'de neler olduğunu anlayabilecek, bir şeyler yapma gücü olan genç okur sayısını artırabilmek için, Osmanlıca tamlamaların, yerine bugünün Türkçesini kullanmak daha yerinde olacaktır[1072].

Yaşar, üst düzey bir devlet memurunun anılarını yayınlarken önemli olanın dil değil, metnin anlaşılması olduğundan bahsederek *"Öyleyse yazarın bu*

[1068] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.13.
[1069] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.14-16.
[1070] 1961 yılında İstanbul'da doğan öykücüdür. Aynı zamanda çeşitli dergi ve gazetelere yazılar yazmış, serbest editörlük yapmıştır. İstanbul'da yaşamakta ve çalışmalarını burada sürdürmektedir.
[1071] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.17.
[1072] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.17.

hesaplaşmasında, zamana yenilmiş olan dili kitapta onun yaşadığı günlerdeki gibi bırakmak, elinizdeki anılarla bugüne uzanmak istemiş olan yazara el uzatmamak, hiç hak etmediği halde onu zayıflatarak, kendi silahının eskimişliğiyle (Osmanlıcayla) onu güçten düşürmek olmayacak mıydı?" diyerek dili sadeleştirme nedenini açıklıyordu. Yazısını Hazım Bey'in anılarının sinema ve televizyon için çok ilginç bir malzeme olacağını söyleyerek bitiriyordu[1073]. Toplamda üç bölüm olan eserde birinci bölüm *"Zalimce Bir Yargılama"* ikinci bölüm *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları"* ve üçüncü bölüm *"Türk Sovyet İlişkileri Belgeleri"* olarak yer almaktadır. İkinci bölümün sonunda yer alan *"Belgeler"* başlığındaki yirmi dört sayfada Kurtuluş Savaşı ile ilgili önemli resmi vesikalara yer verilmektedir[1074]. Buna mukabil *"Tepeyran Aile Albümünden"* başlığında yayınlanan özel fotoğraflar eseri zenginleştirmiştir[1075].

4.2.3. İdari- İctimai Sanihat

"İdari- İctimai Sanihat" Hazım Bey'in 88 sayfadan oluşan Beyrut Valiliği sırasında 1913 yılında Osmanlıca ve Arapça olarak bastırdığı eseridir. Yönetim ve toplumla ilgili konuşmalar anlamına gelen ve yeni harflere çevirisi yapılmayan eserin geliri Niğde İnas (Kız) Mektebi'ne bağışlanmıştı[1076]. Önsözünde Hazım Bey, daha önce Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan uzun bir makalesini, arkadaşlarının isteği üzerine bir kitap haline getirdiğini ve Türkçe ve Arapça olarak iki dilde bastırdığını ifade ediyordu. Yazıya göre Hazım Bey, ıslahat hakkında bir sene önce hükümete gönderdiği rapor ile Beyrut'taki birinci ve ikinci valiliklerinin başlangıcında söylediği nutukları da bu esere eklemeyi uygun bulmuştu. Kendisinin bu konuda uyarıldığını belirterek, ancak bu ilavelerini yapmaktaki amacının vatana hizmetten başka bir şey olmadığını, çünkü görevdeyken de görevden alındığı zaman da ıslahat taraftarı olduğunu resmi ve gayrı resmî olarak iki dilde ifade ettiğini anlatıyordu.

Buna ek olarak bu eserdeki bilgilerin herkes için yararlı ve lazım olacak bir şey olmadığını fakat Osmanlı vatanının sefalet ve saadetinde payı olan herkesin bilmesi gereken şeyleri yani vatanın kronikleşmiş ve ölümcül hastalıkları için deneyimli ve

[1073] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.17-18.
[1074] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.7-9.
[1075] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.333-338.
[1076] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, kapak sayfası.

tesirli bir tedaviyi içerdiğini ifade ediyordu[1077]. Eserde yer alan konular arasında "*memurlar, kaht-ı rical ve sebepleri, ıslahat, merkeziyet, adem-i merkeziyet, ıslahat ve ıslahat programının esas maddelerinden bazıları"* vardı. Esasen eser dokuz bölümden oluşmaktadır ve bu dokuz bölüm altmış sayfadan ibarettir. Burada bölümleri adlandırma yoluna gidilmemiş ve sadece numara verilmekle yetinilmiştir. Geriye kalan yirmi sekiz sayfada Beyrut'tan 15 Mart 1913'te Sadrazama gönderdiği rapor ve Beyrut'ta yaptığı iki ayrı valilik döneminin başlangıçlarında yaptığı konuşmalar yer alıyordu.

Birinci bölüme layık olduğu kadar dikkatle incelenmeyen toplumsal ve idari konulardan en önemlisinin memurlar meselesi olduğunu söyleyerek başlıyordu. Türkiye gibi halkının genellikle kendi kendisine bir şey yapabilecek bilgi ve sermayeden yoksun olan ülkelerin, refah ve rahatını sağlayacak tek kuvvet ve yol göstericisi hükümettir[1078]. Hükümet adına bu kuvveti iyiye ya da kötüye kullanacaklar memurlar olduğundan, bu mesele bir hayır ve şer meselesidir. Kaymakam, mutasarrıf ve vali gibi yüksek memurlardan ne istendiği ve istenilen şeyleri yapmak için hangi araç ve yetkilere sahip oldukları kendilerine açıklanmalıdır. Hizmette başarı sağlamaları ve onları teşvik etmek için görevlerini layıkıyla yaparlarsa ödül, yapmazlarsa ne olacağını memurlar bilmedikçe bir şey yapmak mümkün olmayacak ve bu kör döğüşü devam edecektir. Bu durumda çeşitli unvanlarla vatana hizmet amacıyla her türlü fedakârlığı yapan memurlar sefil bir hayat sürmek zorunda kalmaktadırlar[1079].

İkinci bölüme göre ülkede her nereye gidilirse gidilsin düşünürler ve servet sahiplerinden cahil, fakir bir köylüye kadar kiminle konuşulsa konuşulsun memurlar hakkında güvensizlik ve hatta onlardan nefret ettikleri gözlenmektedir. Bunun nedeni irdelendiğinde ise herhangi bir zamanda hükümete işleri düştüğünde hayal kırıklığına uğradıkları, halka ait bir meselede yerel memurların ihmalinden kaynaklandığı görülmektedir. Memurlar ne kadar iyi hal ve ahlak vasıflarına sahip olarak görevlerini yapmaya çalışırlarsa çalışsınlar yine de azarlanmaktan kurutulamazlar. Ülkede çoğunlukla rastlanılan memurların seçiminde bunların mutlaka görevlerine uygun olmalarından başka şeyler düşünülmüş olanları da bulunmaktadır[1080]. Bununla beraber yine de çoğunluğu görevlerini yapmaktan aciz değildir ve ıslah edilmeleri mümkündür. Buna dayanarak çoğu görevlerin başarılı şekilde yapılamaması memurların ehliyetsiz

[1077] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.3-6.
[1078] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.7.
[1079] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.8.
[1080] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.12.

olmalarından değildir. Memurlar seçilirken liyakate önem verilir ve akrabalardan ziyade bu konuda daha ehil olan adaylar görevlendirilirse azınlıkta bulunan ehliyetsiz memurlara rastlamamak mümkün olacaktır[1081].

Islahat konusunda Hazım Bey, *"Ülkenin içinde bulunduğu durumdan hızlı bir şekilde kurtulması için tek çare olarak bahsedilen ancak şimdiye kadar bu konuda hiçbir şey yapılmayan ıslahat nasıl olmalıdır? Islahata en önce nereden ve hangi kurumdan başlamalı?"* sorularını sorarken bu konudaki cevaplarında ülkede ıslah ve düzenlemeye muhtaç olmayan hiçbir şey yoktur. Elifbadan başlamak üzere dil, ahlak ve adetlerden aile hayatına, çocuk terbiyesine ve adab-ı muaşerete varıncaya kadar her hal düzeltilmeye muhtaçtır, fakat burada asıl konu idare ıslahatıdır. Meşruti bir yönetime sahip olan ülkenin mülki idaresi, ya merkeziyet ya adem-i merkeziyet ya da genişletilmiş yetkiler olarak tercüme edilen deconcentration şekillerinden biriyle olur. Buna dayanarak yapılacak ıslahat bu şekillerden birinin kabulüyle ona göre uygulanmak gerekeceğinden öncelikle memlekete bunlardan hangisinin uygun olduğu belirlenmedir. Toprakların genişliği nedeniyle ülkeye en uygun olan idare şeklinin merkeziyet olmayacağı için herhalde genişletilmiş yetkilere dayanan bir idareyi tercih etmek yerinde olacaktır diyordu[1082]. Bundan sonra merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçiliği tartıştığı yaklaşık on sekiz sayfa tutan bir metin daha yer alıyordu[1083].

Beyrut'tan 10 Mart 1913 tarihinde Sadrazama gönderdiği raporda meşrutiyetin ilanından beri gündemde olan bütün devlet kurumlarının muhtaç olduğu ıslahatın henüz yapılamadığından bahsederek haklı, haksız herhangi bir sebeple çoğunluğun meşrutiyetten soğumaya başlamasının hükümet için çok zararlı olduğunu anlatıyordu. Bu memnuniyetsizlik özellikle taşrada halkın her kesiminde görülmektedir ve bu nedenle acil olarak vilayetlerde ıslahat sürecine başlanmalıdır. İstibdat devrindeki kötü idarenin asırlarca devam etmesi nedeniyle ülkenin rahatlığı ve ilerlemesi engellenmiştir. Arzu edildiği gibi bir ilerlemeye kavuşmak ve felaket zamanlarını geride bırakmak için milli kuvvetlerin, hedefe doğru nasıl hareket edeceğini bilen, emir ve yasakları belirlenmiş bir hükümetin sevk ve sürekli yol göstermesine bağlıdır[1084].

[1081] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.13.
[1082] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.33-34.
[1083] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.35-47.
[1084] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.62-63.

Bunu sağlamak için vilayetlerin nüfuz ve yetkileri genişletilmelidir, ayrıca bu nüfuz ve yetkileri iyiye kullanılabilecek memurlar seçilmesi ve bunların tayinlerinin zorunluluğunu açıklamak bile gereksizdir. Hükümet ve nezaretlerden verilen emirleri dairelere bildirilmek ve vilayet dairelerinin İstanbul'daki merkezleri ile olan iletişimine aracılık etmekten başka bir yetkisi bulunmayan valilerden, ülkenin ıslahatı ve hükümetin şerefini arttıracağı başarılar ümit etmek mümkün değildir[1085]. Mevcut ihtiyaçların karşılanması için yetkilerini iyi bir şekilde kullanacak birçok valiler ve mutasarrıfların derhal bulunması biraz zor ise de bunların tespit edilmesi hükümet tarafından güvenilen müfettişler ile sağlanacaktır. Rumeli ve Anadolu için gündeme gelen ıslahata ülkenin diğer kısımları da muhtaçtır. Genel müfettişlere verilecek geçici yetkiler ile vilayetlerin işleri yoluna konulacak, valilerin işleri ve yetkileri bu suretle belirlendikten sonra müfettişlerin yetkileri sona erecektir. Bu müfettişlere verilmiş olan yetkilerin bir kısmının uygun görüldüğü takdirde vilayetlere terk edilmesi, fazla görülecek miktarın hükümete devredilmesi vilayetlerin gelişmesinin yolunu açacaktır[1086].

Ülke için gerekli olan ıslahat ve ilerlemenin sağlanması için valilerin durumları da iyileştirilmelidir. Hudutsuz görevlerine karşılık birer yardımcıları bile bulunmayan valiler, kendilerine başvuranların istek ve şikâyetlerini dinlemeye ve bütün dilekçeleri okumaya mecburdurlar. Mevcut durumda valiler sadece merkez vilayetinin valisi olmayıp, merkeze bağlı köylerin nahiye müdürlüğünü, merkez vilayetin kaza kaymakamlığını merkez sancağının mutasarrıflığı görevini de üzerlerine almışlardır. Vilayetin önemli ve önemsiz bütün işlemlerinin yapılması özellikle ve birkaç konsolos bulunan bir vilayette ise bunların başvurularını da bizzat incelemekle mecbur olan bir valinin işlerindendir. Bu minvalde bir valinin gerekli olan ıslahat ve işleri yapmaya nasıl vakit bulacağı meçhuldür. Bu valilerin yetkileri nispetinde olsun ülke ve devlete yararlarını temin edecek önemli hususlardaki başarıları için iş yüklerinin azaltılması gerekmektedir[1087].

Beyrut'a vali olarak ilk atandığında Beyrut'ta yaptığı konuşmasında bütün Osmanlı vatanının muhtaç olduğu kalkınma ve ilerlemeyi sağlamak için çalışmanın memurların en temel görevi olduğunu ifade ediyordu. Buna göre Beyrut gibi nazik ve

[1085] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.64-66.
[1086] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.68-69.
[1087] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.70.

önemli bir vilayette layık bir şekilde hizmet etmeye çalışacaktır. Her sınıf memurların yardımlaşması, her birinin görevlerinde başarı kazanması için gereklidir. Buna dayanarak herkesin başarısına daima muhtaç bulunulmaktadır ve görevlerini yaparken kanunun çizdiği sınırlardan ayrılmamalıdırlar. Kendisinin de dâhil olduğu bütün memurların bilerek ya da bilmeyerek kanuna aykırı davrandığında uyarılması teşekkür edilecek şeylerdendir. Buna göre bir günü bile harcanmaksızın başlanması gereken işlerden biri ve hatta birincisi Beyrut şehrinin meziyetleri ve doğal yetenekler ile her türlü ilerleme ve olgunlaşmaya eskiden beri aday olan diğer kasabaların düzenlenmesi ve ıslahıdır. Bunu sağlamak için her yerde mevcut olan ilerleme karşıtı durumlarının bertaraf edilmesi maddesinin en önce düşünülmesi gerekmektedir ve bu amaçla herkesin gayretini arttırması lazım gelmektedir[1088].

İkinci kez Beyrut'a vali olarak atandığında da bir konuşma yapan Hazım Bey, burada Kanun-i Esasi'nin 108. maddesinde belirlenen genişletilmiş yetkiler veren ve vazifeleri içeren kanuna dayanarak vali ve vilayetin genel meclisine verilen yetkiler Padişahın fermanında belirtildiğini ifade etmiştir. Bununla beraber bu yetkilerin fiili olarak uygulandığında yeterli olmadığı tespit edilirse eksik kısımların tamamlanması yolunda çalışmalar yapılacaktır. Çünkü ıslahat arzusu bir mahal ya da bir kısım halka özel olmayıp bütün Osmanlılarla beraber Bab-ı Âli, özellikle Padişahın ve Meclisi Mebusan'ın özel arzularıdır[1089]. Vilayet gazetesinde yazıldığında görülecek olan yetkiler, yalnız valilere değil genel meclislere de ilk defa olarak verilmiştir. Yalnız valilerin yetkilerinin genişletildiği yolundaki söylentiler gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim yedinci maddede valinin bu yetkileri yerel meclis-i umuminin kararı ile uygulayacağı ifadesi de buna delildir. Ülkenin ıslahı için yapılan bu ilk büyük teşebbüs demek olan bu kanunun bazı eksikleri bulunsa da çok kıymetlidir[1090]. Bundan sonra Hazım Bey, ıslahatın hangi şartlar altında yapılabileceğini uzun bir şekilde açıkladıktan sonra eserine son veriyordu.

Sanihat, yayınlandığı dönemde basında da yer almış ve tanıtılmıştı. Bunlardan birinde Ebubekir Hazım Bey tarafından kaleme alınan bu eserin kendisinin memleket yönetimine ait teorilerini içerdiği ve seksen sekiz sayfadan oluştuğu ifade ediliyordu[1091]. Başka bir yazıda ise yeni çıkan eserlerden Sanihat başlığı altında Beyrut eski valisi

[1088] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.72-78.
[1089] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.82-83.
[1090] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.84-85.
[1091] "Sanihat", *İşhad*, 25 Eylül 1913, S.80, s.29.

Ebubekir Hazım Bey tarafından kaleme alınan bu kitabın pek derinlemesine bir şekilde düzenlenmiş ve yazılmış, idari ve toplumsal makalelerden oluştuğu ve okunması her seviyede bulunan okur için faydalı ve aydınlatıcı olacağı ifade ediliyordu[1092]. Hazım Bey'in bu eseriyle Baha Tevfik Bey[1093] de ilgilenmiş, Felsefe-i Ferd adlı eserinde buna yer verirken ve Hazım Bey ile girdikleri ufak çaplı bir polemikten bahsediyordu. Aslında mesele Baha Tevfik Bey'in *"Bireyi Memur Yapan Yasadır"* makalesinde Osmanlı memurunun bolluk içinde ve rahat, bir takım vergilerden muaf ve daima amir olduğunu yazmasıyla başlıyordu[1094]. Bunun üzerine Hazım Bey, eserinin dördüncü bölümünde *"Güya kalem erbabından olan birinin son olarak yayınlanan makalesinde: 'memur müreffehtir, müsterihtir birtakım vergilerden muaftır ve daima amirdir' dediğine bakılırsa memurun zahmetli ve aşağılanmış hayatını yaşamış olan irfan erbabımızın da memurlar hakkında gerçeğe yakın düşünmedikleri tam bir şaşkınlıkla anlaşılıyor. Memurların kazanç vergisinden başka muaf oldukları vergiler yoktur."* diyerek itiraz ediyordu[1095].

Baha Tevfik Bey ise bu sözlerin mutlak gerçek değil, görece ve gerçekte memurların talihsiz olduğunu, halkın toplumsal durumuna göre söylendiğini belirtiyordu. Ayrıca kendisinin de Mülkiye Mektebi'nden mezun ve memur olmak üzere iken vazgeçtiğini bu nedenle Hazım Bey ile fikir ayrılığı olmadığını aksine düşünce birliği içinde bulunduğunu ekliyordu[1096]. Hazım Bey'in bu eseri ile ilgili bahsedilebilecek belki de son husus Mustafa Kemal Paşa ile ilgilidir. Hazım Bey, Dâhiliye Nazırı olduğunda Mustafa Kemal Paşa ile gizlice yazışmaya başlamıştı. Bu yazışmanın şartlarını tespit etmek üzere akrabası Maruf Bey'i Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gönderirken bu eserinin bir kopyasını da vermişti. Mustafa Kemal Paşa

[1092] "Sanihat: Beyrut Vali-yi Sabıkı Ebubekir Hazım Bey", *Karagöz*, 27 Eylül 1913.
[1093] 1884-1914 yılları arasında yaşamış Türk gazeteci ve yazarıdır. 1913'te çıkardığı Türkiye'nin ilk felsefi dergilerinden olan Felsefe Mecmuası'nda materyalizmi savunun yazılar yazdı. Türkiye'de materyalist felsefeyi ilk savunan yazarlardan biridir. Ölümüne kadar Rehber-i İttihâdı Osmânî Mektebi'nde felsefe hocalığı yapmıştır. Tuncay Saygın, "Baha Tevfik ve Bilimsel Felsefe Olarak Materyalizmin Bir Savunu Denemesi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22, s.266.
[1094] Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1982, s.58-59. Baha Tevfik Bey'in bu eseri ilk olarak 1916 yılında basılmıştır. Hazım Bey'in içerisinde Baha Tevfik Bey'i de eleştirdiği Sanihat adlı eseri ilk 1913 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştı. Bu minvalde Baha Tevfik Bey'in makalesinin daha önce basında yayınlandığı ve Hazım Bey'in de bunu okuduğu tahmin edilmektedir.
[1095] Ebubekir Hazım, *İdari-İctimai Sanihat*, s.20.
[1096] Baha Tevfik, *a.g.e.*, s.60.

mektubunda eseri baştan sona okuduğunu ve ileri sürülen düşüncelere katıldığını ifade etmişti[1097].

4.2.4. Zalimane Bir İdam Hükmü

"Zalimane Bir İdam Hükmü" Hazım Bey'in İstanbul işgal edildikten sonra tutuklanıp idam ile yargılandığı süreci anlattığı ve ilk olarak 1946 yılında basılan eseridir[1098]. Diğer eserlerine ayrıntılı ve uzun önsözler yazan Hazım Bey'in bu eserinin ilk baskısında böyle bir şeye yer vermemesi dikkat çekicidir. Yalnız ilk sayfanın dipnotunda Hazım Bey, kitabı yirmi yıl önce hapishanede geceleri küçük kâğıtlara yazıp yatağının altında saklayarak, ziyarete gelen akraba ve dostlarına verip dışarıya kaçırarak oluşturduğunu anlatıyordu. Buna ek olarak yazıldığı dönemden beri epey değişen yeni imla kurallarına uymak yerine aynı şekilde muhafaza etmeyi uygun gördüğünü ifade ediyordu[1099]. Aradan elli bir yıl geçtikten sonra yeniden yayınlanan eserde torunu Oktay Akbal kısa bir önsöz yazmıştı. Akbal, yazısına *"Bu kitap bir belgedir. 1920 yılında yaşanmış gerçek bir olay…"* diye başlıyordu. Akabinde Hazım Bey'in bu süreçte yaşadıklarına değinen Akbal, eserin belgesel bir roman olarak, ibretle, aynı zamanda bir edebiyat yapıtının verdiği lezzetle okunacağını umduğunu belirtiyordu[1100].

Eser üçüncü kez 2009 yılında *"Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor"* adlı kitabın *"Zalimce Bir Yargılama"* isimli birinci bölümü olarak yayınlanmıştı. İkinci baskısında metin içinde yer verilen fotoğraflarla ve gerekli yerlerde yapılan açıklamalarla zenginleştirilen eser, önemli bir belge niteliğindedir. Yine ikinci baskının sonunda yer alan açıklamalar ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış dizin metin içinde merak edilen kişi ya da olayları tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır. Hazım Bey, eserine 24 Mayıs 1920 tarihinde Erenköy tren istasyonunda gözaltına alınması ile başlamaktadır. Kendisine ilk başta Yıldız Meselesi dolayısıyla gözaltına alındığı söylenmiş hatta ilk sorgulamadan sonra serbest bırakıldığı ifade edilmişti. Ancak İstanbul Muhafızlığı'nda tutuklandığını öğrenmiş ve tutuklanarak geceyi oradaki bir barakada geçirmişti[1101]. Duruşmalarda suçlamalar için kanıt aramak

[1097] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor*, s.174.
[1098] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1946.
[1099] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, Milli Mecmua Basımevi, s.9.
[1100] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.5-6.
[1101] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, s.18-19.

amacıyla Hazım Bey'in bütün meslek hayatı irdelenmişti. Eser bu nedenle sadece 1920 yılı için değil diğer görevleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Beş kısma ayrılmış kitapta bölümler; *"Gözaltı ve Tutukluluk", "İlk Duruşma", "İkinci Duruşma", "Üçüncü Duruşma", "Dördüncü Duruşma"* ydı. Eserin belki de en önemli yönü günü gününe tutulan notlardan oluşması nedeniyle güvenirliliği arttırmasıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada çok yönlü bir kişi olan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın hayatı, faaliyetleri ve eserleri incelenmeye ve ortaya konmaya çalışılmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminden başlayarak ölümüne kadar birçok önemli görevde bulunan Ebubekir Hazım Bey'in 84 yıllık hayatı ve faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Niğde'de doğan Hazım Bey'in çocukluğu ve gençliği babasının bir memur olmasından dolayı Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde geçmiştir. On dört yaşında Niğde'de memuriyet hayatına başlayan Hazım Bey'in hayatının dönüm noktalarından biri Müşir Mehmet Sait Paşa ile tanışmasıdır. Onun isteğiyle Konya'da memuriyetine devam etmiş ve Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Konya görevi gazete muharrirliği dolayısıyla sonraki yazarlık tecrübesinde başlangıç yapması açısından da ayrıca önemlidir. Daha sonra Kastamonu'da memuriyetini sürdürürken tanıdığı Abdurrahman Paşa ise onun hayatındaki en etkili kişi adeta bir akıl hocası olmuştur. Onun çalışma disiplini altında Hazım Bey kısa sürede önemli görevler üstlenecek bir memur haline gelmiştir. Özellikle Abdurrahman Paşa'nın vali olduğu Edirne vali muavinliği görevi Hazım Bey'in daha sonra üstleneceği valilik görevleri için bir staj olmuştur.

Dedeağaç Mutasarrıflığı görevi ise mülki idarede yönetici olarak yer aldığı ilk görevidir. Farklı etnik yapılı, çok dilli ve ticaret açısından canlı bir yer olan Dedeağaç'taki bu görevinde yaşadığı sorunlar sonraki memuriyet yılları için büyük bir tecrübe olmuştur. İmparatorluğun Rumeli'sini ve Dedeağaç'taki konsolosluklar eliyle Avrupa kültürünü de öğrendiği bu görevinden Sultan II. Abdülhamit'e sunulan bir jurnal nedeniyle azledilmiştir. Bunun üzerine Dedeağaç'ta inşa ettirdiği hizmet binalarının fotoğraflarını çekerek bir albüm oluşturmuş ve Sultan II. Abdülhamit'e sunmuştur. Padişah, bu albümü beğenerek kendisini Musul Valisi olarak tayin etmiştir. Bu ilk valilik tecrübesinde İmparatorluğun en sorunlu bölgelerinin başında gelen Kuzey Irak'ta şeyhlerin başını çektiği ve aşiretlerin kuvvetlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın yol açtığı asayişsizlik Hazım Bey'in uğraştığı en önemli meseledir. Ancak Sultan II. Abdülhamit'in yerel şeyhleri gücendirmek yerine gerekli görüldüğünde idarecileri değiştirerek mevcut siyasi durumu muhafaza etme politikası nedeniyle istediği başarıyı sağlayamamıştır.

Musul'da iken ayrıca petrol şirketi kurma girişiminde bulundu ve bayındırlık işlerine de önem verdi. Özellikle köylüler ve aşiretlerden sağlanan ameleler ile Zaho Boğazındaki şose yol yapımı, yolların düzeltilerek, vilayetin ulaşım şartlarının elverişli

hale getirilmesi bu bayındırlık faaliyetlerindendir. Buna ek olarak memurların yolsuzlukları ile kötü idareden kaynaklı problemlerle mücadele etmiş ve özellikle eşkıya karşısındaki başarısıyla padişahın da takdirini kazanmıştır. Bütün bu başarısına rağmen aşiret liderlerinin hakkında İstanbul'a gönderdiği şikâyetler sonucunda ve Sultan II. Abdülhamit'in politikası gereği olarak Musul Valiliği'nden azledildi. İstanbul'a döndükten sonra 21 Kasım 1902 tarihine kadar bir yıldan uzun bir süre boyunca herhangi bir memurlukla görevlendirilmedi. Bu dönemde ailesi ile birlikte İstanbul'da ikamet etti ve sık sık Abdurrahman Paşa ile oğlu Arif Hikmet Bey'lerle görüşüyordu. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığına atanması ancak 21 Kasım 1902 tarihinde oldu. Hazım Bey, Şura-yı Devlet'e bağlı Tanzimat Dairesi'nin kırktan fazla üyesinden biriydi ve görevi dokuz ay sürdürdü.

Bir sonraki görevine 11 Ağustos 1903 'te iki yıldan sonra yeniden vali olarak atandı. Bu sefer görev yeri asayişsizlik konusunda Musul'u aratmayan Balkanların en önemli şehirlerinden olan Manastır'dı. Bölgenin coğrafi yapısı asayiş sorununu beraberinde getirmiş, asayişsizlik arttıkça nüfus da buna bağlı olarak azalmıştı. Komitacılık faaliyetleri genel olarak Balkanlar, özel olarak da Manastır şehri için en önemli meseleydi. 2 Aralık 1906'a kadar sürdürdüğü Manastır Valiliği'ndeki başarısı nedeniyle nişan ve rütbe ile ödüllendirilen Hazım Bey, hizmetine daha muhtaç bir vilayete gönderilmesinin gerekli olduğu içerikli bir yazıyla Bağdat Valiliği'ne tayin edilmiştir. Valilik görevi kısa sürmesine rağmen Bağdat'taki imar faaliyetleri ile yakından ilgilenmiş ve bu vesileyle Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Mustafa Nazım Paşa ile yetkileri konusundaki anlaşmazlık başarıyla sürdürdüğü görevinden ayrılmak istemesine neden olmuş ve 27 Haziran 1908 tarihinde Sivas'a tayin edilmiştir.

II. Meşrutiyet'in gerçekleştiği o günlerde bu görevi kısa sürmüş ve yeni görev yeri önce Ankara Valiliği sonra da İstanbul Şehreminliği olmuştur. Beş ay süren bu görevi boyunca en önemli meseleler 31 Mart Olayı ve bunun akabinde Yıldız Sarayı'ndaki bütün eşyaların, evrakların tespiti ve sayımı için 29 Nisan'da oluşturulan komisyona başkanlık etmesidir. 25 Temmuz 1909'da istifa eden Hazım Bey, Eylül 1909'dan Şubat 1911'e kadar devamlı bir görevde bulunmadı. Bu bir buçuk yıl içerisinde İstanbul'da ikamet ederken, hikâyelerini topladığı Eski Şeyler ve Yeni Şeyler-Küçük Paşa adlı kitaplarını yayınladı. 25 Şubat 1911'de Hicaz Valiliği'ne tecrübeli ve yetkin olduğu belirtilen Hazım Bey'in tayinine karar verildi. Hazım Bey bu görevi 11 Ekim 1911 tarihine kadar sürdürdü. Hem Hicaz'ın imarı hem de bölgeyi

merkeze bağlama çalışmalarında başarılı olamadı. Şerif Hüseyin'in bölgede nüfuzu arttırma girişimleri ve Osmanlı memurları üzerindeki baskıları nedeniyle altı aydan biraz daha uzun süren sonuçsuz bir görev süresinin ardından Hazım Bey Beyrut'a tayin edildi.

Hazım Bey'in bu görevi boyunca gündemin ana meselesi reform talepleri ve İtalya'nın Beyrut'u bombalaması neticesinde yaşananlardır. Hazım Bey, Beyrut'ta görev yaptığı on ay boyunca ve özellikle bombardımanda aklı ve fedakârlığı sayesindeki yararları herkes tarafından takdir edilmiştir. Ancak hükümetteki değişiklik onun görevinden azledilmesiyle sonuçlanmıştır. 13 Şubat 1913 tarihinde yeniden Beyrut Valisi olarak atanan Hazım Bey, hükümetle yerel güçler arasında denge kurmaya ve asayişi sağlamaya çalışırken adeta istenmeyen adam ilan edilmiştir. Arap liderlerinin etkisiyle Hazım Bey ikinci kez Beyrut Valiliği'nden azledilmiştir. 30 Nisan 1914'de ise Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi reisliğine tayin edildi. Bu görevini Mayıs 1918'e kadar sürdürdü ve 16 Aralık 1918 tarihinde ise yeni görevi Bursa Valiliği oldu.

İlki 5 Aralık 1918 ikincisi de 11 Ekim 1919 olmak üzere iki kere Bursa Valiliği'ne getirildi. İlk valiliği yaklaşık üç ay sürdü ve görevinden azledildi. Aradan altı ay geçtikten sonra ikinci kez aynı göreve atandı. Hazım Bey'in Bursa'da ikinci valiliği beş ay sürmesine rağmen bölgedeki asayişsizlik, işgaller ve devlet otoritesinin zayıflaması gibi nedenlerle epey hareketli geçti. Özellikle Haziran 1919'da itibaren Bursa'da teşkilatlanmaya başlayan Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele Bursa'nın istikrarına olumlu katkılar yapmıştır. Her ne kadar İtilaf Devletleri tarafından asayişi sağlayamamakla itham edilerek şehrin işgali ile tehdit edilse de onun valiliği döneminde böyle bir şey olmamıştır. Şubat 1920'de Dâhiliye Nazırı olan Hazım Bey akabinde İstanbul'un işgaliyle tutuklanmış ve idamla yargılanmıştır.

Dönemin siyasetinin hayatını tamamen değiştirdiği bu süreçte serbest kaldıktan sonra Milli Mücadele'ye katılmak için 1921'de Ankara'ya gitmiştir. Bu tarihten 1923 yılına kadar Ankara ve Trabzon Valiliklerinde bulunmuştur. 1923 yılında Niğde'den milletvekili seçilmiş ve bu görevini 1927'e kadar sürdürmüştür. 1927'den sonra 1939'a kadar yeniden aday gösterilmeyen Hazım Bey, emeklilik dönemini anılarını kaleme almak ve daha önce yayınladığı kitaplarını yeni harflere aktarmakla geçirmiştir. 1939'dan 1946'a kadar iki dönem Niğde milletvekilliği yapmıştır. Hazım Bey İlerleyen yaşı ve sağlık durumu nedeniyle bu iki mebusluk döneminde öncekinde olduğu gibi

aktif değildir. Nitekim bundan bir yıl sonra 5 Haziran 1947 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e çekirdekten yetişme bir devlet adamı olan Hazım Bey, bulunduğu görevler, öğrendiği diller ve verdiği eserlerle nev-i şahsına münhasır bir kişiliktir. İdari anlamda en küçük memuriyetten başlayarak tecrübe kazandığı görevleri onu önemli bir bürokrat haline getirmiştir. Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve akabinde Cumhuriyet dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuştur. İmparatorluğun birbirinden çok farklı yapıya sahip bölgelerinde görev alması onun tecrübesinin daha da önemli kılmıştır. Hazım Bey'in bir devlet adamı olarak en önemli özelliği yaşadığı ve edindiği tecrübeleri her fırsatta kaleme almasıdır. Görevi başındayken yazdığı raporlar ve makalelerle yönetimdeki aksaklıklara dikkat çekmeye çalışmıştır. Buna ilave olarak kaleme aldığı anıları ve bunlara eklediği vesikalar tarih bilimi açısından önemli eserler olmuştur. Ayrıca çok yönlü bir otodidakt olan Hazım Bey, fotoğrafçılıktan, şiire, ressamlıktan, piyano çalmaya, roman ve hikâye yazarlığına kadar sanatın çeşitli dallarına ilgi göstermiş ve bu alanlarda eserler vermiştir. 84 yıllık yaşamında her daim faal olan Hazım Bey, yaşarken yazmayı, yazarken yaşamayı ihmal etmeyen, eserleri bugün hala okunan önemli bir devlet ve sanat adamı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1-Arşiv Vesikaları

A- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

A.MTZ.04: Sadaret Eyâlât-ı Mümtaze-Bulgaristan Evrakı

BEO : Bâb-ı Ali Evrak Odası

DH.EUM.6.Şb: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube

DH.EUM.AYŞ.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi

DH.EUM.SSM : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyr-ü Sefer Müdüriyeti

DH.İ.UM: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

DH.İD: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

DH.KMS : Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri

DH.MB..HPS.: Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti

DH.MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.MTV: Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı

DH.MUİ : Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

DH.SAİDd.: Dahiliye Defterler

DH.SYS : Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

DH.ŞFR .: Dâhiliye Şifre Kalemi

DH.TMIK.M : Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat

DH.UMVM : Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı

HR.H.: Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı

HR.ŞFR .: Hariciye Şifre Kalemi

HR.TH :Hâriciye Nezâreti Tahrîrât-ı Hâriciye Odası

İ. MBH.: İrade Mabeyn-i Hümayun

İ..DH..: İrade Dahiliye

İ. TKS: İrâde Tekaüd Sandığı

İ..HUS.: İrade- Hususi

İ..TAL.: İrade- Taltifat

İ.DUİT: Dosya Usulü İradeler Tasnifi

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

ŞD : Şûra-yı Devlet Evrakı

TFR.I..MN..: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı

TFR.I.A.: Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı

Y. MTV.: Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri

Y..PRK.UM..: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umumi Vilayetler Tahriratı

Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Evrakı

Y.PRK. ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabet Dairesi Maruzatı

Y.PRK.DH.. :Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Evrak-ı Umumi

ZB: Zabtiye Nezareti Evrakı

B- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 1-16-7.

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 3-18-4

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 2-33-10.

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 2-38-20.

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 3-31-5

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 4-46-9.

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 6-41-10.

Fon Kodu 30-18-1-1 Yer No 7-17-17.

Fon Kodu 30-10-0-0 Yer No 6-32-23.

C- Zabıt Cerideleri:

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: I Cilt: 5 İçtima Senesi: I.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: I Cilt:3 İçtima Senesi: I.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1 Cilt: 2 İçtima: 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Devre II, İctima Senesi 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Devre VI, İctima F.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Dönem VII, Toplantı F.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, Devre II, İctima Senesi 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 11, Devre II, İctima Senesi 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 12, Devre II, İctima Senesi 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, Dönem VII, Toplantı 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Dönem VII, Toplantı 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 18, Dönem VII, Toplantı 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, Devre II, İctima Senesi 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, Devre I, İctima Senesi 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, Dönem VII, Toplantı 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 21, Devre I, İctima Senesi 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 22, Dönem VII, Toplantı 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 22-23-24-25-26, Devre II, İctima Senesi 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 23, Dönem VII, Toplantı 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 24, Devre II, İctima Senesi 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 24, Devre II, İctima Senesi 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 29, Devre II, İctima Senesi 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, Devre II, İctima Senesi 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, Devre VI, İctima F.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 4, Devre II, İctima Senesi 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, Devre II, İctima Senesi 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, Devre II, İctima Senesi 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8/1, Devre II, İctima Senesi 2.

2-Süreli Yayınlar: Dergi ve Gazeteler

Akşam

Alemdar

Anadolu'da Yenigün

Beyanü'l-Hak

Beyrut

Bursa

Cenin

Cumhuriyet

Dersaadet

Gramafon

Hadisat

Hâkimiyet-i Milliye

Hukuk-ı Beşer

Hukuk-ı Umumiye

İctihad

İfham

İkdam

İleri

İstiklal

İstişare

İşhad

İttihad ve Terakki

İzmir

Karagöz

Konya

Manastır

Memleket

Mecmua-i Fünûn-ı Askerî

Millet

Milliyet

Musavver Muhid

Musavver Salname-i Servet-i Fünun

Osmanlı

Peyam

Sabah

Sebilü’r-Reşad

Senin

Servet

Servet-i Fünun

Siper-i Saika-i Hürriyet

Son Posta

Son Saat

Söz

Şura-yı Ümmet

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tanzimat

Tarik

Tasvir-i Efkâr

Tevhid-i Efkâr

Türk Dünyası

Tuna

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yeni Gazete

Yeni Şark

Zaman

3-Kitaplar:

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, BAYRAM, Sebahattin, YILDIZTAŞ, Mümin, *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2019.

AHMETBEYOĞLU, Ali, CENGİZ, Hayrullah, BAŞKAN, Yahya, *Irak Dosyası*, Tatav Yayınları, İstanbul 2003.

AKŞİN, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1 Mutlakıyete Dönüş 1918-1919, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 2 Son Meşrutiyet 1919-1920, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

ALAÇAM, Sabih, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler,* Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1939.

AL-AMR, Saleh Muhammad, *The Hıjaz Under Ottoman Rule 1869-1914: Ottoman Valı, The Sharıf Of Mecca, And The Growth Of Brıtısh Influence*, Rıyad Unıversıty Publıc, 1978.

ARGUN, Ed: Selim, *Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı,* Milletlerarası İlmi Toplantı 04-06 Kasım 2015 İstanbul 2016, Ensar Neşriyat, 2016.

ATATÜRK, M. Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

BABANZÂDE, İsmail Hakkı, *Irak Mektupları Beyrut'tan Kuveyt'e*, Yay. Haz.: Murat Çulcu, Büke Yayıncılık, İstanbul 2002.

Bahriye Nazırı ve 4 Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat, Arma Yayınları, İstanbul 1996.

Bir Devrin Tarihi- Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

BURDETT, Edited by A.L.P, *Records of the Hijaz 1798-1925 Volume 7: 1910-1918*, Archive Editions, Oxford 1996.

CANDEMİR, Murat, *Son Yıldız Düşerken,* Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011.

Canlı Tarihler II, Profesör Mehmet Ali Ayni Hatıraları, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944.

ÇAĞLAR, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal),* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010.

ÇAKMAK, Aydın, *Sürgünde Bir Hakan Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi Günleri,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

ÇETİNSAYA, Gökhan, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi,* Küre Yayınları, İstanbul 2020.

ÇETİNTAŞ, Cengiz, *TBMM Tutanaklarında Koçgiri Ayaklanması ve Milli Mücadelede Dersim (1920-1922),* TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 26, Ankara 2018.

ERDEHA, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1996.

EROĞLU, Cengiz, BABURÇUOĞLU, Murat, ÖZDİL, Orhan, *Osmanlı Vilayet Salnameleri'nde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006.

ERTUR, Esat K., *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları*), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Fransa'ya Seyahat Talimatnamesi, İstanbul 1910.

GEDİKLİ, Fethi, *Şura-yı Devlet- Belgeler, Biyografik Bilgiler ve Örnek Kararlarıyla*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2018.

HALLAK, Yay. Haz. Hassan Ali, *Arap Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremini'nin Anıları Selim Ali Selam*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.

HARTMANN, Martin, *Reisebriefe aus Syrien*, Berlin 1913.

HAYBER, Abdülkadir, Ebubekir Hazım Tepeyran, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

HAZIM, Eboubekir, *Les Fleurs Degenerees*, Imprimerie Milli Medjmoua, Stamboul 1931.

Eski Şeyler- Birinci Cilt, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1326.

İdari-İctimai Sanihat, Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut 1913.

Kar Çiçekleri I, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul 1932.

Yeni Şeyler- Küçük Paşa, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1326.

ILIKAN, Yay. Haz. Faruk, *Ebubekir Hazım Tepeyran- Hatıralar*, Elips Kitap, İstanbul 2020.

Ebubekir Hazım Tepeyran- Hatıralar, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar, c.3*, İstanbul 2013.

İZZEDDİN, Kasım, *Hicaz'da Teşkilat ve Islahat-ı Sıhhiye ve 1330 Senesi Hacc-ı Şerifi Senevi Rapor*, İstanbul 1914.

Karesi Livasıyla Hüdavendigar Vilayetinin Temin-i Asayişine Müteallik Talimatname, İstanbul 1334.

KARTAL, Serpil Sevim, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923),* İksad Yayınevi, Ankara 2019.

KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

KEMAL, Gazi Mustafa, *Nutuk Cilt I,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Nutuk Cilt II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Nutuk Cilt IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

KOCAHANOĞLU, Yay. Haz. Osman Selim, İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devletinin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

KODAMAN, Bayram*, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Konya Vilayeti Salnamesi, 1884-1885 Konya Yıllığı, cilt 18, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

Konya Vilayeti Salnamesi, 1885-1886 Konya Yıllığı, cilt 19, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

OKTAY, Tarkan, *İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ORHA, Zafer, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi (1887-1909),* Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2022.

ÖNDER, Mehmet, *Konya Maarif Tarihi,* Ülkü Basımevi, Konya 1952.

ÖNDEŞ, Osman, *Vapur Donatanları ve Acenteler Tarihi*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZEN, Yay. Haz. İbrahim – ÖZEN, Tuğba, *Ebubekir Hazım Tepeyran, Eski Şeyler-Birinci Cilt*, Dby Yayınları, İstanbul 2017.

ÖZTUNÇ, H. Baha, *Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.

SATAN, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008.

SEDAT, *Bursa Vilayeti Tarihçesi*, Bursa Bizim Matbaa, 1934.

SELVİ, Haluk – ÇAĞ, Galip, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2011.

ŞAŞMAZ, Ed: Musa, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor, Gürer Yayınları, İstanbul 2009.

Canlı Tarihler - Hatıraları, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944.

Küçük Paşa, De Yayınevi, İstanbul 1984.

Küçük Paşa, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018.

Küçük Paşa, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1947.

Zalimane Bir İdam Hükmü, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1946.

Zalimane Bir İdam Hükmü, Pera Turizm Ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997.

TEVFİK, Baha, *Felsefe-i Ferd*, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul 1982.

TOROS, Taha, *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1996.

Türk Parlamento Tarihi TBMM - II. Dönem 1933 – 1927, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

US, Hakkı Tarık, *Elli Yıl*, 1943.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

ÜNLÜ, Mahir - ÖZCAN, Ömer, *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987.

YÜKSEL, Ayşe Ersay, *II. Abdülhamid: Sanatkâr ve Sanat Hamisi Bir Sultan,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

ZEİNE, Zeine N., *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu,* Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.

4- Makaleler:

ABDULKADİROGLU, Abdulkerim, "Abdurrahman Nureddin Paşa", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, 2002.

AKANDERE, Osman, "Damat Ferit Paşa'ya Karşı Düzenlenen Bir Suikast Girişimi Nedeni ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 25, 2000.

"Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 70, 2008.

"Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 43, 2009.

AKARCA, Halit Dündar, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)" ,*Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009.

AKCAN, Erol, Geçikli, Recep Murat, "Milli Mücadele'de "Artin" Cemal ve Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 15, 2017.

AKIN, Rıdvan, "İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2014.

AKKUŞ, Turgay, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk Ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", *OTAM,* Sayı 23, 2008.

AKPINAR, Turgut, "Aksüt, Ali Kemali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/aksut-ali-kemali.

AKYILDIZ, Ali, "Şûrâ-yı Devlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sura-yi-devlet.

ALTINTAŞ, Ahmet, "Makedonya Sorunu Ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.72.

ASLAN, Seyfettin – DÜNDAR, Tahir, "Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri¬", *Mukaddime Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2014.

ATA, Ferudun, "Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, 2004.

AYBARS, Ergün, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1984.

AYDIN, Mithat, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *Journal of History Studies,* Volume 6 Issue 5, September 2014.

AYDIN, H. Veli "Rumeli Demiryolları Ege Denizi Bağlantı Hattında Yeni Bir Liman Kenti: Dedeağaç (1872-1912)", *Humanitas*, cilt 9, sayı 17, 2021.

AYNA, Bayram, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı 5, 2018.

AYTEPE, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, "Ahmed Tevfik Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-tevfik-pasa.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008.

BİRİNCİ, Ali, "Hürriyet Ve İtilâf Fırkası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hurriyet-ve-itilaf-firkasi.

BOZASLAN, Neslihan Bolat, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920-4 Nisan 1920)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2017.

BURGAÇ, Murat, "İmparatorluktan Cumhuriyete Devreden Bir Sorun: Mülkî Taksimat", *History Studies*, Cilt 11, Sayı 1, 2019.

CANATAR, Mehmet – BAŞ, Yaşar, "Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi." *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri,* Sayı 5, 1997.

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Artvin" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 13.

ÇAVDAR, Necati, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı'na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2011.

ÇETİN, Emrah, "Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918)" *History Studies,* Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016.

DAYI, Esin Derinsu, "Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 22 Sayı 64-65-66, 2006.

DEMİRCİ, H. Aliyar, "Prens Sabahaddin Yolunda Bir Türk Milliyetçisi: Tahsin Demiray ve Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Süreci İçinde Ziya Gökalp Eleştirisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 71.

DEMİRYÜREK, Halim, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 16, Sayı 3, 2018.

DİNCEL, Anıl, "Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us'un Hayatı İle Eğitim Ve Hukuk Üzerine TBMM'deki Konuşmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 69.

DURSUN, Davut, "Beyrut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beyrut.

EKİCİ, Yunus, "Osmanlı Yönetiminden Fransız Manda İdaresine Kadar Lübnan'da Dürzî-Marunî Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 2, Temmuz 2020.

EKİNCİ, Mehmet Rezan, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2.

EROĞLU, Hamza, “Türkiye Cumhuriyetinin İlânı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt 19, Sayı 56.

ERSEVİNÇ, Mine, “Mondros Mütarekesi’nin Bursa’da Uygulanması ve İşgalin Bursa Yereline Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 22, Sayı 41.

ERŞAN, Mesut, “I. Dönem Bolu Milletvekili Mirliva Yusuf İzzet Paşa”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 9, Sayı 1, 2009.

ERTUĞRUL, Özkan, “Dedeağaç (Alexandropolis) Ve Etnoloji Müzesi”, *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayı 70.

EYİCİL, Ahmet, "Nâzım Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/nazim-bey.

GÖK, Nurşen, “Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 41, Mayıs 2008.

“Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, Sayı 42, 2007.

GÖR, Emre, “II. Abdülhamid Dönemi’nde (1876-1909) Rumeli’de Komitelere Karşı Yürütülen İstihbarat Faaliyetleri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches,* Aralık – 2018 Yıl: 2 / Sayı: 2.

GÜL, Mustafa, “Elvîye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.15, 1995.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Journal of Turkology*, Cilt 32, sayı 1.

GÜMÜŞSOY, Emine, “19. Yüzyıl Sonu Ve 20. Yüzyıl Başlarında Manastır Hapishanesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 25, 2021.

HALİL, Harun, “Sultan II Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Dedeağaç”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi,* sayı 2, 2018.

HAZIM, Ebubekir, “Hatıralarım- Niğde Hafız Osman Mektebi, *İctihad Dergisi*,26. Sene, 15 Nisan 1931.

HUT, Davut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları" *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* cilt 13 sayı 25, 2008/2.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü" *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu,* 7-9 Kasım 2008 Bağlarbaşı Kültür Merkezi, Üsküdar.

"Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, 2016.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, "Yalçın, Hüseyin Cahit", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/yalcin-huseyin-cahit.

HÜLAGÜ, Orhan, "Anzavur İsyanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 40, 1998, s.56-57.

"Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Milli Mücadele Hazırlıkları ve Kuva-yı Millîyenin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 14, 1998.

İNALCIK, Halil, "Bursa", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/bursa#1.

KAHRAMAN, Kemal, "LOTI, Pierre", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/loti-pierre.

KARAKÖK, Tunay, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 6, Sayı 11, 2010.

KARTAL, Nazım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* Cilt 4, Sayı 1, 2013.

KAŞTAN, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati" ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2016.

KAYALI, Hasan, "Hicaz Vilayetinde II. Meşrutiyet: Değişim Ve Devamlılık", *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek* Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

KELEŞ, Zülal, "Cafer Tayyar Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.15, 1999.

KIRPIK, Cevdet, “Hanedân-ı Saltanat Nızamnaması ve Uygulanması”, *Belleten*, Cilt 74, Sayı 15.

KÖKSAL, Osman, ”Adliye Örgütünün Problemleri Ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II.Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* Sayı: 9, 1998.

KUL, Hazel, “Milli Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, 2020.

KUNERALP, Sinan; Çev. ATALAR, Münir, “Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac Ve Kolera”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* sayı 7, 1996.

KURŞUN, Zekeriya, "Hicaz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Hicaz#2-Osmanli-Donemi.

KÜÇÜK, Cevdet, "Bâbıâli Baskını", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini.

"Balkan Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi.

"Damad Ferid Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ferid-pasa.

KÜSKÜ, Fırat, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı: İdari, İktisadi ve Demografik Yapıya Dair Tespitler”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu, 5-7 Ekim 2018*, Sinop.

MENEKŞE, Metin, “İzmir’de Kolera Salgını Ve Etkileri (1893)”, *TAD*, C. 39/S. 67, 2020.

METİN, Nurcan Yazıcı, “Osmanlı’nın Son Döneminde Bir Kasaba Hastanesi: İnşa Süreci Ve Mimarisiyle Dedeağaç Gurebā Hastanesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, Ekim| October, 2020.

OĞUZ, Mustafa, “Ebubekir Hâzim Tepeyran’ın Hatıralarında Niğde’de Mahalle Mektepleri*”, Zeitschriftfürdie Welt der Türken*, Vol. 5, No. 1 (2013).

OLGUN, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 79, 2011.

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Mutasarrıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mutasarrif.

ÖZÇELİK, Mücahit, “I. ve II. Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, 2012.

ÖZDEN, Erhan, “Arşiv Belgeleriyle Dârülelhan”, *Konservatoryum,* Cilt 5, Say 1, 2018.

ÖZEY, Ramazan, “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 6, Temmuz-2002.

ÖZKARCI, Mehmet, "Niğde", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/nigde#2-mimari.

POLAT, Hasan Ali, Akandere, Osman, “Gümülcineli İsmail Bey’in Bursa Valiliği” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, Güz 2019.

POLAT, Hasan Ali, Akandere, Osman, “Yıldız Sarayı’nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi”, VAKANÜVİS*, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 5, Sayı/No. 1, Bahar/Spring 2020.

SAPAN, Süheyl”Osmanlı Döneminde Hicaz'ın İdari Ve Mali Yapısı İlgili Bazı Mülahazalar 1840-1916” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 11-13 Ekim 2012.

SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina.

SAYGILI, Hasip, “1903 Makedonya’sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Güz 2013, Sayı 39.

“Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, s.149.

SAYGIN, Tuncay, “Baha Tevfik Ve Bilimsel Felsefe Olarak Materyalizmin Bir Savunu Denemesi”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Takvim-i Vekayi'de Ermenilerle İlgili Haberler (1908-1915)", *Belleten*, C.55, S.255, Aralık 1991.

SIRIM, Veli, “Sultan II. Abdülhamid’in Petrol Politikası”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Volume/ Cilt 6 Issue/Sayı 12.

SOFUOĞLU, Adnan “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı 55, Ankara, 2003.

"Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele’ye Karşı Girişimleri Ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askerî Birlik Oluşturma Çabası". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 52, 2002.

STROHMEİER, Martin, “Die Erfahrungen Zweier Osmanischer Valis in Bilad aş-Şam”, *Archivum Ottomanicum,* vol. 21 pp, 2003.

ŞAHİN, Gürsoy, “XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya’da ABD’nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler”, *International Journal of History Studies,* Volume 11 Issue 1, February, 2019.

ŞENER, Mehmet, "Mina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mina.

ŞİMŞEK, Suat, “Ermeni Malları (Emval-İ Metruke) Hakkında Yapılan İlk Düzenlemelerin Hukuki Açıdan Tahlili”, *Adalet Dergisi*, Sayı: 65, 2020.

ŞİMŞİR, Sebahattin, “Yusuf Akçura'nın Mektupları Işığında Birinci Dünya Savaşı Öncesi Beyrut Medrese-İ Osmaniyesi'nin Ortaya Koyduğu Siyasi Ve Sosyal Gerçekler”, *Sykes-Pıcot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu Ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu 1-2 Aralık 2016*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

TUNA, Pınar, “İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68, 2021.

TUNALI, Ayten Can, “Hasan Fehmi Paşa’nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 1, 2006.

TUNCER, Seral, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı”, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul.

TÜRKER, Hasan, “1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısı ile Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen “Tecdid-i İntihabat Hakkı” Üzerinde Yapılan Tartışmalar ve Sonuçları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 3, Sayı 10, 2000.

UĞUR, Abdullah, “Aydın Şehrinin Kuruluşu Ve Gelişme Evreleri” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı 1, 2003.

UĞUR, Alparslan, ALTUNDAĞ, Ezgi, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Yol Vergisi Uygulamalarının Sosyo-Ekonomik Sonuçları”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2021.

UMAR, Ömer Osman, “Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya’nın Beyrut’u Bombardımanı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 51, 2001.

UYAR, Hakkı, “1924 Anayasa Tartışmaları ve Mahmut Esat Bozkurt”, *Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu*, 1 Aralık 2017.

YALÇIN, E. Semih, “Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt 15 Sayı 44, 1999.

YILMAZ, Cevdet, “Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 22.

YÖRÜKOĞLU, Fuat, “Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı 135, Mart 2009.

YÜRÜK, Hüseyin, “Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi Ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa”, *Adalet Dergisi,* Sayı 65, 2020.

AKTAŞ, Esat, “18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 54, Haziran 2015.

SOMEL, Selçuk Akşin, "Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu". *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt 18, Sayı 29, 1996.

SAYLAN, Gürkan Fırat, “İstanbul’un Resmen İşgali (16 Mart 1920)”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Sayı 41, 2014.

ACAR, Hasan, GÖK, Gökmen, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", *Journal of Awareness*, Cilt / Volume:5, Sayı / Issue:3, 2020.

5- Tezler:

AGRAS, Nurdal, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri Ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri,* Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

AKÇAKOCA, Cemil, *20. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası,* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1997.

AYCAN, Azmi, *Osmanlı'da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

BAŞKAYA, *Muzaffer, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923-1950),* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014.

BİLGENOĞLU, Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

ÇELİK, Kürşat, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918),* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010.

ÇELİK, Recep, *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950),* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2013.

DEMİRCİ, Mahmut, *1871 Vilayet Nizamnamesinin II. Abdülhamid Dönemine Yansıması,* Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2016.

DÜVENCİ, Fulya Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyaset Ve Modernleşme (1860-1914),* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2011.

GÖK, Dursun, *İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri (1923-1927),* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1991.

GÜMÜŞ, İsmail, *Şerif Hüseyin İsyanı,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

HAYBER Serpil, *Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hikâyeleri ve Romanları,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.

HUT, Davut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî Ve Sosyal Yapısı (1864-1909),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

KARNAP, Huriye, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

KESKİN, Özkan, *Orman Ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu Ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

KIZILDAĞ SOİLEAU, Dilek, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi,* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

KÖKSAL, Ülkü, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950),* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.

MAHDİ YOUSİF, Farhad, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908),* Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2017.

MARMARA, Cüneyt, *31 Mart Vak'ası,* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

MERCAN, Nurdan, *Abdurrahman Nureddin Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2012.

ÖZGEN, Asuman, *1272h/1855-6 İle 1328h/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz Ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı,* T.C Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001.

PİRİMOĞLU, Ayla, *Ebubekir Hazım Tepeyran Hayatı- Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1988.

PİYALE, Mesut, *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.

ŞABAN, İbrahim, *19. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi Ve Kültürel Çevre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

ŞENTÜRK, Miraç, *Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Milletvekilleri,* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

TAN, Hakan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafof,* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013.

TAŞ, Necati Fahri, Nurettin Paşa'nın Biyografisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Yozgat 1988.

TİLBE, Özgür, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumî Müfettişliği (1902-1908),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2018.

USLU, Mustafa, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri,* Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006.

UYGUN, Süleyman, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2013.

ÜÇÜNCÜ, Sonay, *Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Tbmm'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri,* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2012.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık,* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2006.

ÜNLÜ, Sarı Mucize, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

YİĞİT, Mustafa, *Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hayatı ve Tarihçiliği,* Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 1999.

6- İnternet Adresleri:

https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/feridun-ankara.

https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zahir-guvemli

Murat Bardakçı, *"Şurá-yı Devlet, kaymakam tokadını taltif etmişti"*, https://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-sur-yi-devlet-kaymakam-tokadini-taltif-etmisti-39115940.

EKLER

EK 1: Konya Valisi Mehmet Said Paşa (Son Posta, 12 Temmuz 1938)

EK 2: Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa (Son Posta, 1 Temmuz 1938)

EK 3: Hazım Bey 1890'da Sinop Mutasarrıf Vekili İken (Son Posta, 4 Ağustos 1938)

EK 4: 28 Şubat 1894 Edirne Vali Muavinliği (Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor, s.335.)

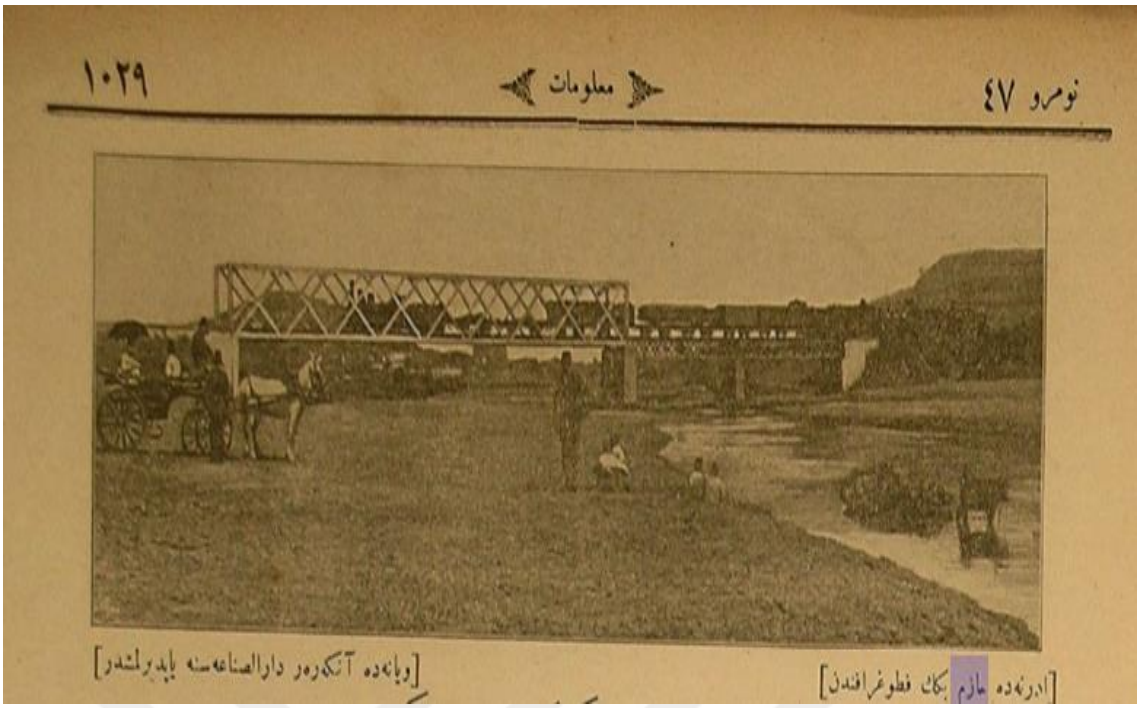

EK 5: *"Edirne'de Hazım Bey'in fotoğrafından"* (Malumat, 13 Ağustos 1896)

EK 6: Dedeağaç Mutasarrıfı iken (Ebubekir Hazım Tepeyran, Canlı Tarihler - Hatıraları, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944)

EK 7: Dedeağaç Mutasarrıfı iken (Ebubekir Hazım Tepeyran, Canlı Tarihler - Hatıraları, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1944)

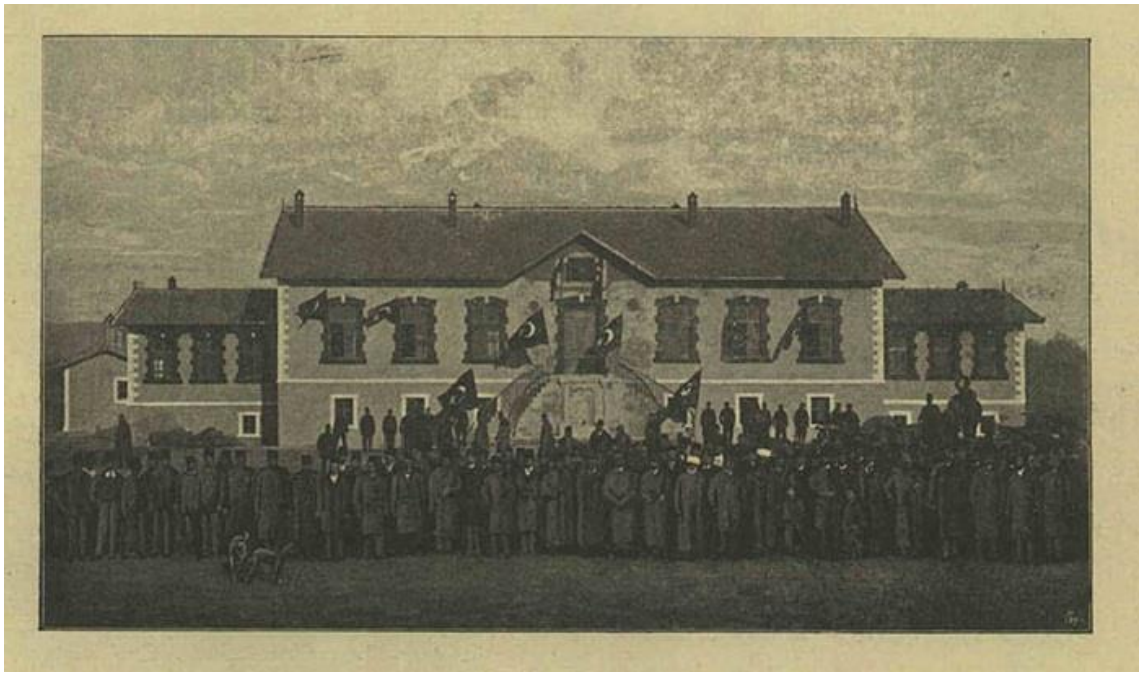

EK 8: Dedeağaç'ta Hazım Bey tarafından inşa ettirilen Gureba Hastanesi açılış töreni (Servet-i Fünun, 2 Şubat 1899)

EK 9: Hazım Bey'in Sultan II. Abdülhamit'e sunduğu albümdeki ilk fotoğraftır. *"İskelesi müceddeden inşa ve yolları ıslah ve imarı esbab-ı istikmal kılınan Enez Kasabasının resmidir."* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0001.jpg)

EK 10: *"Dedeağaç'taki Avusturya Konsolos memurînin hanesi ile altındaki Reji Dairesi'nin resmi."* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0002.jpg)

EK 11: *"Hükümet Bahçesi dâhilindeki caddelerden biri"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0003.jpg)

EK 12: "*Dedeağaç Hükümet Bahçesi'nin Daire-i Adliye pişgâhına müsadif kısmı"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0004.jpg)

EK 13: *"Dedeağaç Hükümet Bahçesi'nin resm-i küşâdındaki menâzırdan"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0005.jpg)

EK 14: *"Dedeağaç Hükümet Bahçesi'nin Mülkiye Dairesi önünden görünüşü"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0006.jpg)

EK 15: *"Suret-i mükemmele de tamir ve telvin olunan Hükümet Konağı ile Bahçesinin bir kısmı"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0007.jpg)

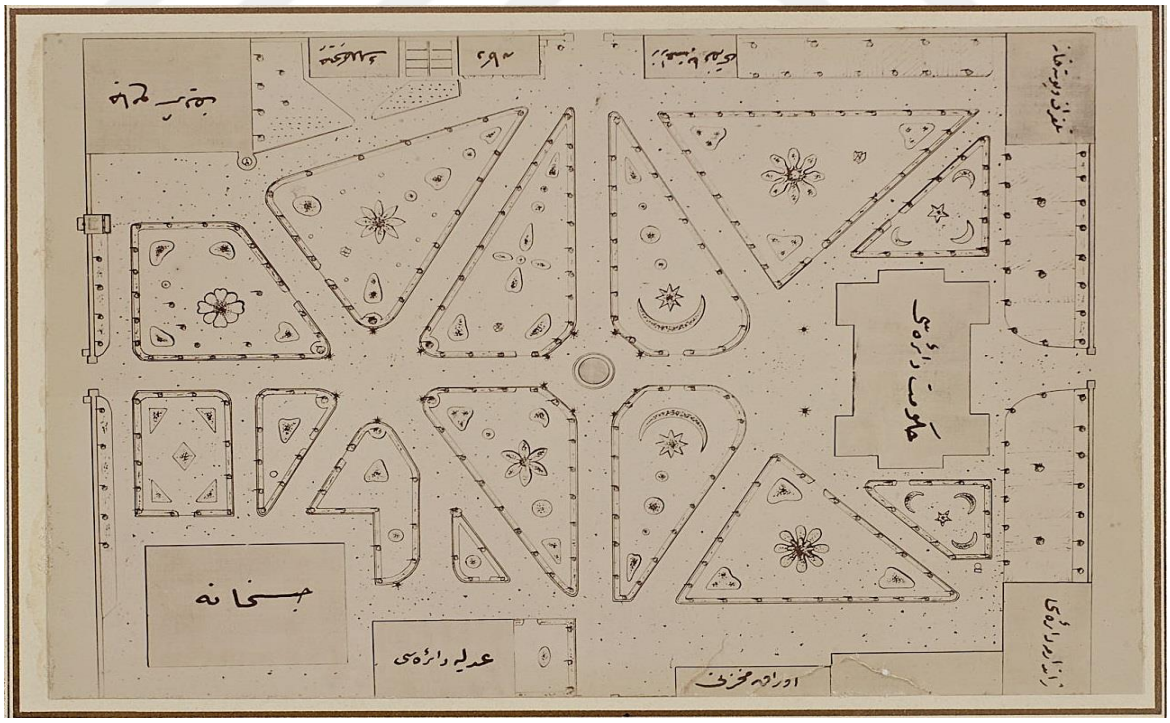

EK 16: *"Dedeağaç devâir-i hükümet ile bizzat taraf-ı bendegânemden tersîm ve tarh olunan bahçenin umumi planıdır"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0008.jpg)

EK 17: *"Karaılıcası'nda yeniden yapılan misafirhaneler ile atik hamam ve han harabelerinin uzaktan görünüşü"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0009.jpg)

EK 18: *"Karalıcası Misafirhanelerinin arka taraftan görünüşü"* (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90581---0010.jpg)

روت فنون

موصل والیسی جدیدی

[عطوفتلو حازم بك افندی حضرتلری]

Son Excellence Hazim Bey, le nouveau Gouverneur général de Moussoul.

غیرت وفعالیت وفطانت وحصافتلری مظهر تقدیر عالی اولەرق بوکره عهدهٔ علیەلرینه موصل والیلکی توجیه بیوریلان عطوفتلو حازم بك افندی حضرتلری بولندقلری خدمتلری پك چوق موفقیات عمرانپرورانه تأمین ایلمش همکاران اجلهٔ مأمورین عثمانیه‌دندر . کندیلری قسطمونی مکتوبی قلمنده خلفالقدن باشلیوب تدریجاً ، مذکور قلم مدیریتنه، بعده آیدین مکتوبجیلغنه اورادن ادرنه والی معاونلکنه ودها سوکره دده اغاج متصرفلغنه ارتقا ایلمشلردر . اورادن ترفیعاً موصل والیسی نصب وتعیین بیورلدیلر . دده اغاجده پك چوق اثر نافع براقمشلردر ، بونلردن بر قاچنی ثروت فنون درج ایلدیکی کبی اخیراً اوراده انشا قلنان بر خسته‌خانه‌نك رسمنی ده پیشکاه قارئینه وضع ایتمشدی . بو دفعه‌کی مأموریت مهمه‌لرنده میدان موفقیته وضع ایلیه‌جکلری انشا آت نافعه واجرا آت جدیده‌یه ترجمان اولەیی کندیسنه شرف‌عدایده‌جك اولان ثروت‌فنون میرمشار الیه حضرتلرینه عرض تبریکات ایلر .

EK 19: *"Musul yeni valisi atufetlü Hazım Beyefendi Hazretleri"* (Servet-i Fünun, 16 Nisan 1898)

EK 20: Hazım Bey'in Musul Valiliği döneminde Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. Senesi münasebetiyle yapılan sebildir. (Servet-i Fünun, 17 Teşrin-i evvel 1900)

یکرمی بشنجی سنهٔ دوریهٔ جلوس همایون مناسبتیله
موصلده انشا اولونان سبیلك حکومت قوناغی طرفندن کوروشی

EK 21: *"Manastır yeni valisi atufetlü Hazım Beyefendi Hazretleri"* (Malumat, 19 Eylül 1903)

EK 22: Ayaktaki kişi Hazım Bey'dir. İki numara ile gösterilen kişi Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dır. (https://www.bitmezat.com/urun/928695/huseyin-hilmi-pasa)

EK 23: "Şehremini Hazım Beyefendi Hazretleri"

(Nevsal-i Osmani, 27 Mart 1909)

EK 24: Yıldız'da Şale Köşkü'nün kapısının mühürlenmesi- Aşağıdaki merdiven başında Şehremini Hazım Beyfendi kapıyı mühürleyen Dr. Muhittin Bey, (Musavver Muhit, 20 Mayıs 1909)

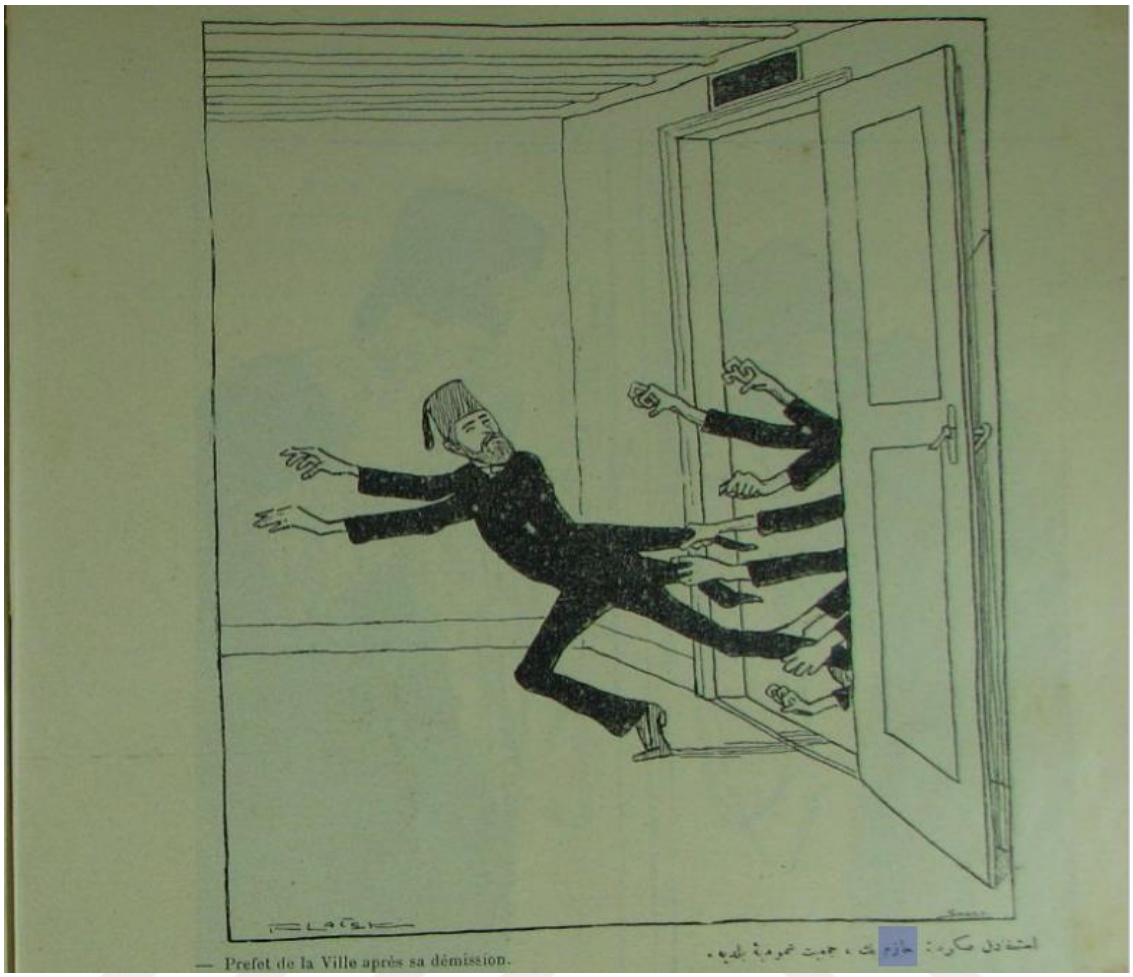

EK 25: *"İstifasından sonra Şehremini Hazım Bey, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"* (Kalem Dergisi, 5 Ağustos 1909)

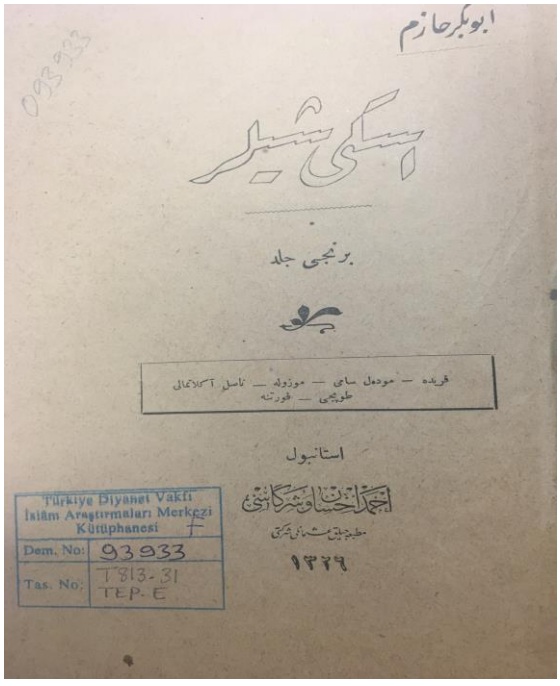

EK 26: Hazım Bey'in yayınlanan ilk edebi eserinin kapağı *"Ebubekir Hazım, Eski Şeyler- Birinci Cilt, Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326"*

EK 27: Hazım Bey'in edebiyat dünyasında tanınmasını sağlayan romanının ilk baskısı *"Ebubekir Hazım, Yeni Şeyler- Küçük Paşa, Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326"*

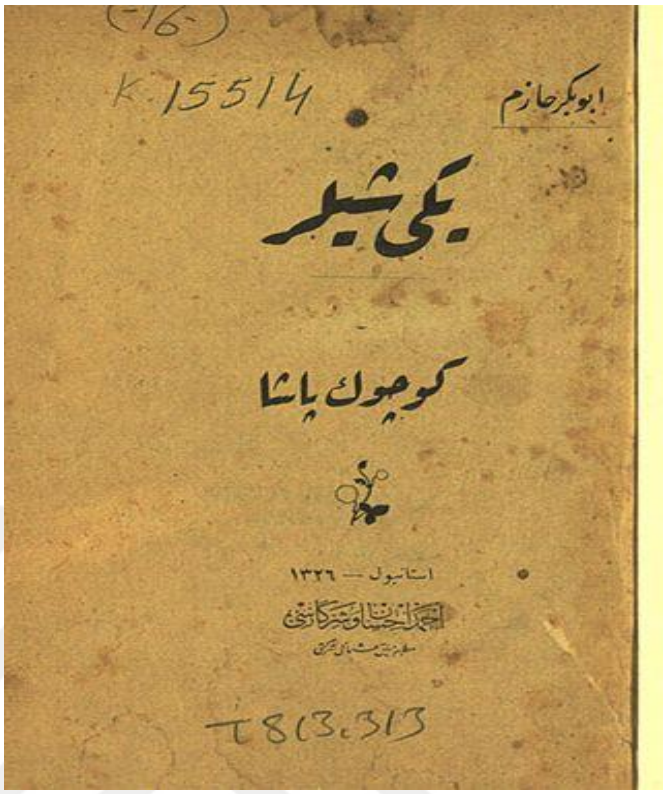

بیروت والیسی ابو بکر حازم بك
ایتالیالیلر طرفندن یکن شباط ایچنده بیروت شهری طوپه طوتوادیغی زمان حازم بك کوستردیکی اعتدال ، متانت وفداکارانی یرلی واجبی هرکسك تقدیر وستایشی جلب ایتشدر .
ساحهٔ حادثاتده مرتسم سیمالردن

EK 28: "*Beyrut Valisi Ebubekir Hazım Bey- İtalyanlar tarafından geçen Şubat ayında Beyrut şehri topa tutulduğu zaman Hazım Bey'in gösterdiği itidal, metanet ve fedakârlık yerli ve ecnebi herkesin takdiri ve sitayişini celp etmiştir. Saha-i hadisatta mürtesem simalardan"*(Şehbal, 14 Mart 1912)

سالنامهٔ ثروت فنون ٣٨٥

بیروت والیٔ ذی اقتداری حازم بك افندی

[بیروت بومباردمانی اوزرینه آلنان خبرلر بومباردمان اثناسنده بیروت والیسی حازم بك افندینك جداً شایان تقدیر وشکران خدمات فداکارانه‌سنی تصدیقده متفقدرلر . حازم بك ذکا وعرفانی وسلامت محاکمه واداره‌سیله تمیز ایتمش رجالمزدن اولدیغندن بیروت کبی نازك برموقعده بویله بروقعه اثناسنده بولنمالری مملکته پك چوق فائده تأمین ایتمشدر . حتی دول اجنبیه قونسلوسلری طرفندن منسوب اولدقلری سفارتلره کوندریلن راپورلرك دخی حازم بك افندینك وقعه‌ده کوستردیکی اعتدال دم ، متانت وفداکارلق حقنده غایت ستایشکارانه فقره‌لری حاوی اولدیغی ایشیدلمشدر .

کرك حازم بك افندینك . کرك ژاندارمه‌نك وقوهٔ عسکریه‌نك تأمین انتظام امرنده‌کی همت وفداکارلقلری معاذاه بیروتی پك وخیم برقتالدن تخلیص ایتمش اولدیغندن کیمسه‌نك شبهه‌سی قالمامشدر . دها بومباردمان وقوعندن اول بیروتك . باشده مشهور قاچاقچیلر اولدیغی حالده . یوتون آیاق طاقمی یغما کرلکله قتاله باشلامق تشبثنده بولنمشلرسه‌ده حازم بك افندینك وژاندارمه قوماندانلغنك حسن تدبیرلری وفداکارلقلری سایه‌سنده حادثه‌نك توسعنه میدان براقلمامشدر .]

٢٥

EK 29: İtalya bombardımanı karşısındaki tavrıyla herkesin takdirini kazanan Hazım Bey ile ilgili bir haber (Servet-i Fünun, 14 Mayıs 1912)

صوت نه، صداسی نه؟. بیروت مسئله‌سنك حقیقتی وتاریخچه‌سی

EK 30: İtalya bombardımanı karşısındaki tavrıyla herkesin takdirini kazanan Hazım Bey ile ilgili başka bir haber (Tasvîr-i Efkâr, 3 Mayıs 1913)

EK 31: Balkan Savaşı'nda Türk davasını savunan Pierre Loti İstanbul ziyaretinde bir kahraman gibi karşılanmıştı ve karşılayanlar arasında Hazım Bey de vardı. (Şelale, 28 Eylül 1913)

حازم بك افندی و بروسه

بروسه ولایتنه تعیینی تقرر ایدن حازم بك افندی مملکتمزك اك محترم سیمالرندن بریدر. فضل و عرفانی، کندیسنی طانیانلرجه معلومدر. کندیسنی یقیندن وجداً طانیانلر پرستشکار فضائلیدر. شرق و غربك علم و کمالنی ذاتنده جمع ایدن محترم، ممتاز و مملکتمزده نادر اولان ذواتدن بریدر. فرانسزجه لسانه تمامیله صاحبدر. بو لسانده قیمتدار آثار واشعاری واردر. بروسه والیلکنده دکل، قاپینده بر موقع اشغال ایتسه وجودندن، وقوفندن، معلومات واسعه‌سندن پك چوق استفاده ایدیلیر.

خداوندکار ولایتنك صوك زمانلرده ناصل بر غصب و غارته اوغرامش اولدیغی، انور پاشانك اقرباسندن اولدیغی سویله‌نن، حتی او وقتکی صدر اعظمك‌ده عزلنه مقدر اولامادیغی روایت ایدیلن بر والینك بر طرفدن احتکاراتی، دیکر جهتدن تسامحاتی یوزندن بوکوزل ولایت، بر شقاوت اوجاغی حالنی آلدیغی همان همان هرکسك معلومی اولمشدی.

بروسه والیٔ جدیدی

حازم بك افندی

حتی کولنج اولەرق، طلعت پاشانك صدارتی زماننده، بروسه‌ده شقاوتلرك، سرقتلرك، جنایتلرك عقله صیغماز بر درجه‌یه واردیغی، صانکه والی علیهنه، حکومت پروپاغاندا یاپدیریورمش کبی، غزته‌لره بالالتزام یازدیرلدیغی، بلکه بو نشریات والی ایچون سبب عزل طوتولمق ایسته‌نیلدیکی حالده ینه عزل ایدیلمه‌مشدی. شو حادثاته کوره، خداوندکار ولایتی، چکدیکی مصائبی تعمیر و تضمین ایده‌بیله‌جك، بو ولایته راحت و سکونتی، اسکی فیضنی اعاده ایلیه‌جك مقتدر براله اك زیاده محتاج اولان بر بریمزدر. ایشته بو اعتبارله بروسه‌لیلر ممنون اولمالیدر.

EK 32: *"Hazım Beyefendi ve Bursa"* (Yeni Gazete, 6 Kanun-ı evvel 1918)

مامورین معاشاتنه

یکی تنظیم ایدلکده اولان لایحه‌ده ضمانت

مالیه نظارتجه بغدای و اکمك ضملری نامیله مأمورین معاشاتنه اجرا ایدلمش اولان و اوچ آیده بر تبدیل ایدن ضملرك تعیین و حسابنده مشکلاته تصادف ایدلکده اولدیغی کبی، مأمورینك حقوق و منافعی‌ده لایقیله کوزه‌دیله‌مه‌دیکی نظر دقته آلنه‌رق موجود ضملرك الغاسی ایله ثابت و معین بر اساس دائره‌سنده مأمورین معاشلرینه مناسب و موافق ضملر اجراسی قصور اولونمش، بو اساس دائره‌سنده بر قانون لایحه‌سی قلمه آلنماسی مالیه ناظری بك طرفندن لازم کلنلره امر و حواله اولونمشدر.

تنظیم ایدیله‌جك لایحهٔ قانونیه‌ده مندرج بولونه‌جق اساساته دائر موثوق و صلاحیتدار بر منبعدن آلدیغمز معلومات بر وجه آتیدر:

مأمورینك معاش ضملرنده اوچ درجه قبول ایدلمشدر. بر نجی درجه بیك غروشه قدر معاشی اولان مأمورلره‌که، بونلرك معاشلری اوچ مثلی دها علاوه‌سیله درت مثلنه ابلاغ اولونمشدر. بو صورتله معاش اصلیسی بیك غروش اولان بر مأمور (٤٠٠٠) غروش معاش آله‌جق دیمکدر.

زواللیلرك یوزینی کول

دار الفنونك اوتوز غروشی دون استانبول

صلح و سلامت فرقه‌سی طرفندن استانبول نامزدلری کوسترلدی

خداوندکار والیسی حازم بك

فرقه اعضاسندن اولانلر:

حربیه ناظر اسبق فرید پاشا، تجارت و زراعت ناظر اسبق عبدالله بك، ارکان حربیه میرلوا افندی، مقاعد سرمد پاشا، لوتیه والیٔ اسبق سامح رفعت بك، علمادن احمد فاضل افندی.

مستقلردن نامزد کوسترلنلر:

پرنس صباح الدین بك، لبانی فکری بك، سفرادن صفا بك، معارف ناظری سعید بك، خداوندکار والیسی حازم بك.

یکی استانبول مبعوث نامزدلری

٣٠٥ رأیلی بر مضبطه ایله مالیه املاك امیریه مفتشی محی الدین بك استانبول مبعوثلغنه نامزدلکی وضع ایتمسی استدعا ایدیلرك هیئت تفتیشیه‌جه تصدیق ایدلمشدر. شورای دولت اعضای سابقه‌سندن نجیب افندی زاده وحید بك‌ده متعدد امضالی استدعالرله نامزدلکی طلب ایدلمشدر.

عینی زاده تحسین بك نامزدلکی

مالیه مستشار اسبق عینی زاده حسن تحسین بك بش بیك امضالی بر مضبطه ایله استانبول مبعوثلغنه نامزد کوسترلدیکی خبر آلنمشدر.

انتخابات مناسبتیله تظاهرات

منتخب ثانی انتخاباتی معامله‌سی اکمال ایدلمش اولان طوپ قپو، شهر امینی، حاجی اولیاء اوطه‌باشی منطقه‌لری انتخاب صندوقلری دون بر جم غفیر طرفندن داوولر و بایراقلرله تابع دائرهٔ بلدیه‌سنه نقل اولنمش و تظاهراتده بولونمشدر.

دون بك اوغلی دائرهٔ بلدیه‌سنده آرابلر اوزرنده و بایراقلر آره‌سنده اولارق برقاچ محله‌نك انتخاب صندوقلری نقل ایدلمشدر.

صباح الدین بك

صباح شهریمزه مواصلته انتظار اولنور

فریدون بك تکذیبی

EK 33: *"Sulh ve Selamet Fırkası tarafından İstanbul'un namzetleri arasında gösterilen Hüdavendigar Valisi Hazım Bey"* (Tasvîr-i Efkâr, 3 Kanun-ı evvel 1919)

EK 34: *"Kabineye Dâhiliye Nazırı olarak dâhil olan ve en faal nazırımız olacağı şüphesiz bulunan Hazım Beyefendi"* (Servet-i Fünun, 16 Şubat 1919)

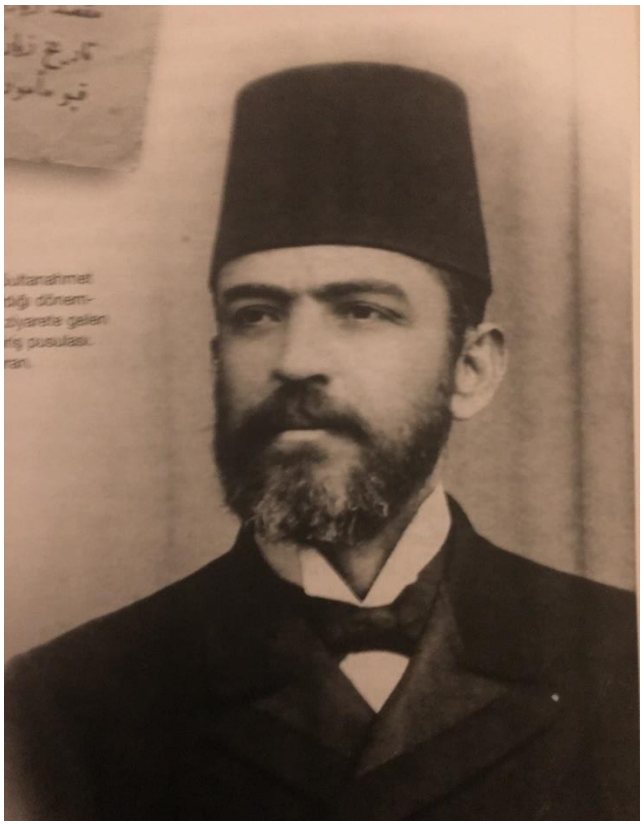

EK 35: Sultanahmet Cezaevi'nde tutuklu bulunduğu ve idamla yargılandığı dönemden.(Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor, s.95.)

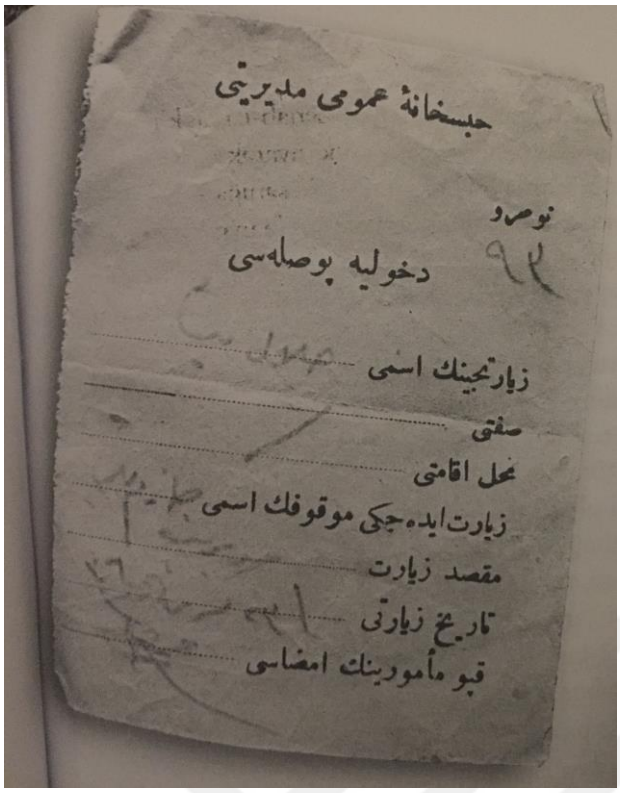
حبسخانهٔ عمومی مدیریتی

نومرو

دخولیه پوصله‌سی

زیارتجینك اسمی .....

صفتی .....

محل اقامتی .....

زیارت ایده‌جکی موقوفك اسمی .....

مقصد زیارت .....

تاریخ زیارتی .....

قپو مأمورینك امضاسی .....

EK 36: Sultanahmet Cezaevi'nde tutuklu bulunduğu sırada oğlu Celal Hazım'ın kendisini ziyaret ettiğinde cezaevine giriş belgesi.(Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor, s.95.)

EK 37: *"Yıldız Yağması mahkûmlarından Hasan Rıza Paşa, Hazım Bey, Hüseyin Hüsnü, Galip Paşalar"* (Vakit, 2 Kanun-ı evvel 1920)

يلديز يغماسى قرارى نقض اولوندى

مجلس تمييز يلديز يغماسى مقدمه‌كى مضابط صحيحك نقضنه وهكوميك تقديمنه قرار ويرمشدر . موقوفلر دونه آقشام تخلية ايدلمشلردر .

عرفى طرفندن ويرلن مضابط حكميه‌نك نقضنه قرار ويرمشدر .

بودعوايه عائد ٦٥٠ پارچه اوراق و ١٦٩ بوك صحيفه‌سى موجود اولمسى دولايسيله تداقى برهفته‌دن زياده سيورمش ومجلس تمييز اسباب نقضيه‌سيانندە مرور زمان ، عفو عمومى وذات مصلحتك جرم تشكيل ايتمسى وكا محاكمه بر چوق اسباب حاويه‌يى سرد وبيان ايلمشلر . دورت ، نقض صحيفه‌نك اولان نقض قرارى دون آقشام كيچ وقتلرى تبليغ ايدلمش وقراردن جان صيقنتيه محكوم حيردار ايدلمك وسئالدن دولايى اوزون زمانلدن برى محبوس بولونان اسبق داخليه ناظرى حازم بك واعيان اعضاسندن فريق حسن حسنى ، اسبق حديده بعوثى حسن رضا وسابق بحار والى وقوماندانى غالب پاشالر ايله ميرآلاى جودت ، قائمقام على و حمدى بكلر تخليه اولونمقدر .

نقض اولنان مضبطة حكميه‌لر ٩ آغستوس ٣٣٦ ده ديوان حرب عرفيده حازم بكك اعدامى محتوى اولوب طرف حضرت پادشاهيدن كورملك جراسه تحويل اولنان قرارى و ١٧ ايلول ٣٣٦ ده اعيان اعضاسندن حسين حسنى ، شوكت طورخود ، غالب ، حسن رضا وحسن عزت پاشالرك اوتر سنه كوزكه ، جودت وعلى بكلرك بشر و عى الدين وتوفيق بكلرى اوچر سنه قلعه‌بندلكه محكوم ايدوب طرف حضرت پادشاهيدن حسنى ، غالب وحسن رضا پاشالرك بشر سنه قلعه‌بندلكه ، شوكت طورخود و حسن عزت پاشالر ايله جودت وعلى بكلر حقنده بشر آى حبسه تحويل قرارى وو مسئالهايه اعيانندن احمد رضا واسبق

اولجه اعدامنه قرار ويرلش اولان

حازم بك

قائمقاملرندن حقى ، شاكر ، اعضاى عدلى غالب شوقى ، رفعت وكال بكلردن مركب اولدرقى اجتماع ايدرك محلل‌صوك جلسه‌لرنى اشغال‌ايدن يلديز يغماسى حقنده بر نوع‌ولو ديوان حرب

EK 38: *"Yıldız Yağması kararı nakız olundu"* (Vakit, 3 Kanun-ı evvel 1920)

حازم بك افندينك برائتى

« يلديز » دعواسنك سفوطى اوزرينه داخليه ناظر اسبق حازم بكك قواى ملّيه محاشات قطعندن طولايى عرفى دعواسنه قرار ويرلش ايدى .

محاكمه سنك يكيدن رؤيته بازار كونى پاشلاه‌رق حازم بكك قواى ملّيه‌يه مشاركت و معاونتى و قواى مذكوره‌نك حرب ومشوقلرندن اولديغى حقنده هيچ بر كونا دليل و اماره بولنمامش مشدر . حازم بكك برائتنه وكندينه اسناد اولنان خصوصات سائره‌نك قانون نظرنده جرم اولمادينندن عدم مسئوليتنه قرار ويرلش وحكم مذكور وجاهاً حازم بكه تبليغ ايدلمشدر .

حازم بك افندى

EK 39: *"Hazım Beyfendinin Beraati"* (İleri, 14 Kanun-ı sani 1921)

EK 40: Trabzon Valisi Hazım Beyefendi (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19876)

EK 41: 1922 Elviye-i Selase Tahkikat ve Tetkikat Heyeti (Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor, s.231.)

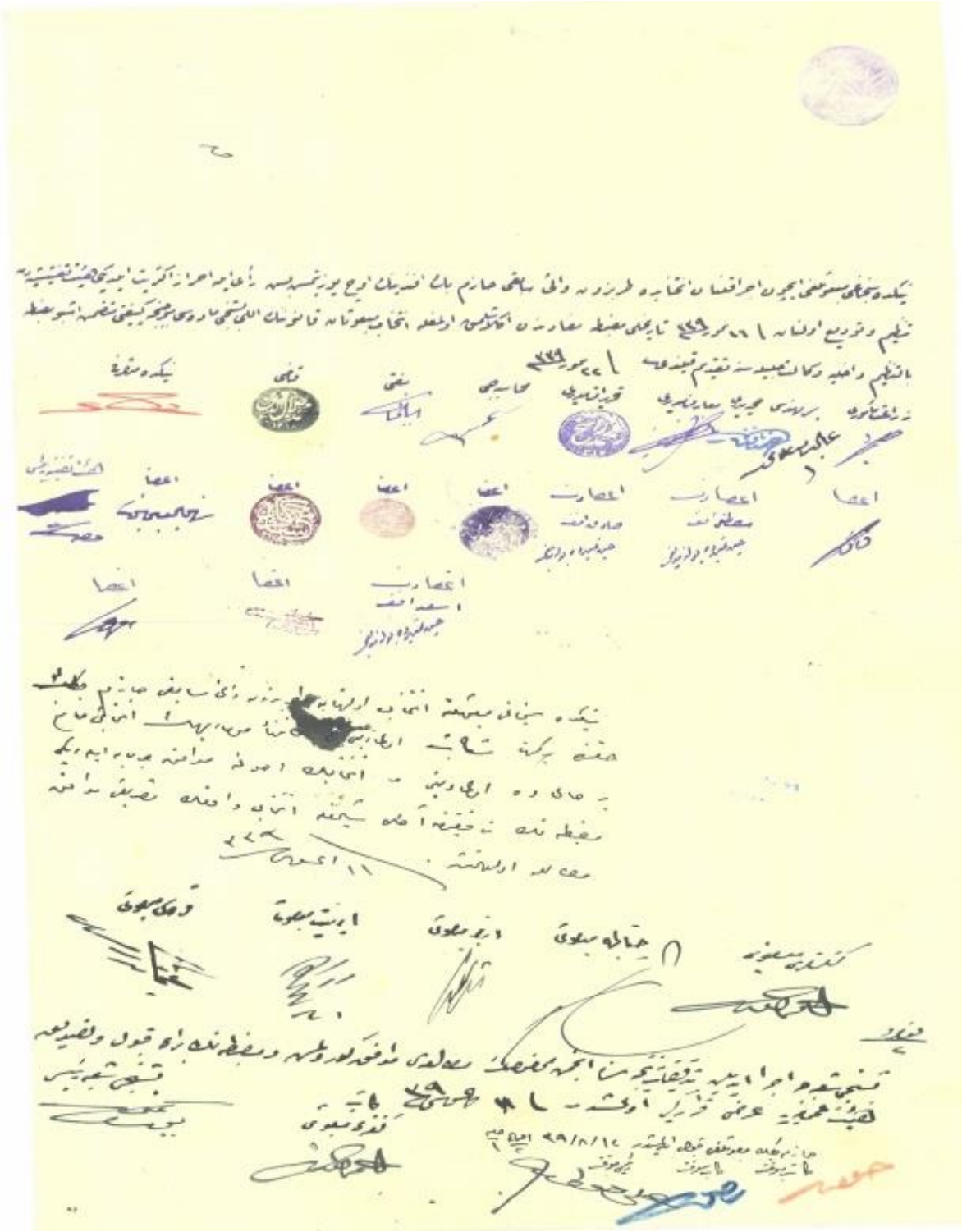

EK 42: Hazım Bey'in TBMM II. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatasıdır. (https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_594_1_2.pdf)

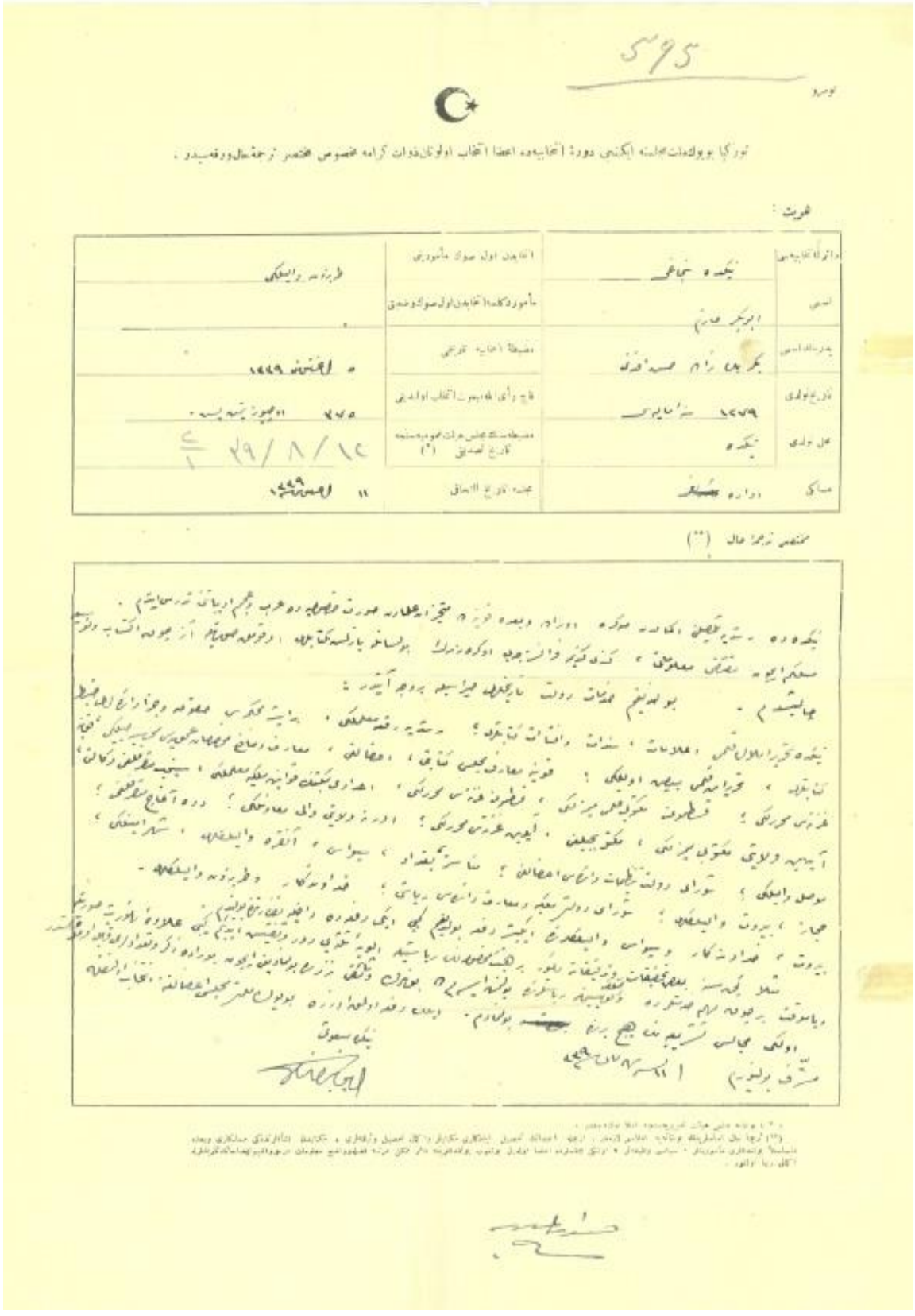

EK 43: Hazım Bey'in II. Dönem Niğde Mebusluğu münasebetiyle TBMM arşivlerine giren hal tercümesidir.
(https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_594_1_2.pdf)

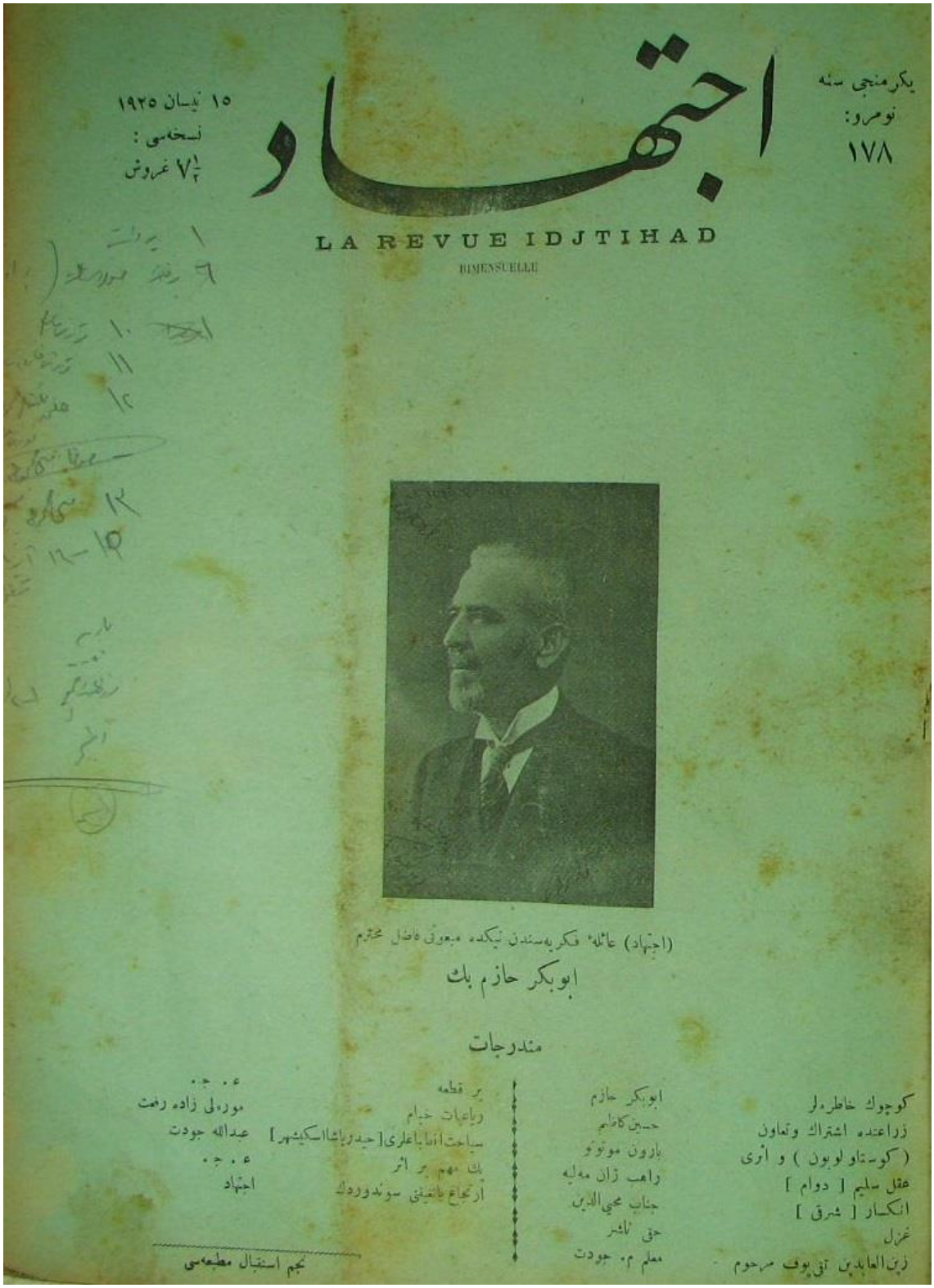

یکرمنجی سنه
نومرو:
۱۷۸

اجتهاد

LA REVUE IDJTIHAD

BIMENSUELLE

۱۵ نیسان ۱۹۲۵
نسخه‌سی :
۷½ غروش

(اجتهاد) عائله‌ٔ فکریه‌سندن نیکده مبعوثی فاضل محترم
ابوبکر حازم بك

مندرجات

کوچوك خاطره‌لر — ابوبکر حازم
زراعتده اشتراك وتعاون — حسین کاظم
(کوستاولوبون) و اثری — بارون موتونو
عقل سلیم [دوام] — راهب ژان مه‌لیه
انکسار [شرق] — جناب محیی‌الدین
غزل — حقی ناشر
زین‌العابدین تقی‌یوف مرحوم — معلم م. جودت
بر قطعه — ع. ج.
رباعیات خیام — موره‌لی زاده رفعت
سیاحت انطباعلری [حیدرپاشا اسکیشهر] — عبدالله جودت
یك مهم بر اثر — ع. ج.
ارتجاع یاتغینی سوندوردك — اجتهاد

نجم استقبال مطبعه‌سی

EK 44: İctihad Dergisi'nde anılarını yayınlayan Hazım Bey'in fotoğrafı 15 Nisan 1925'de ikinci kez kapak yapılmıştı.

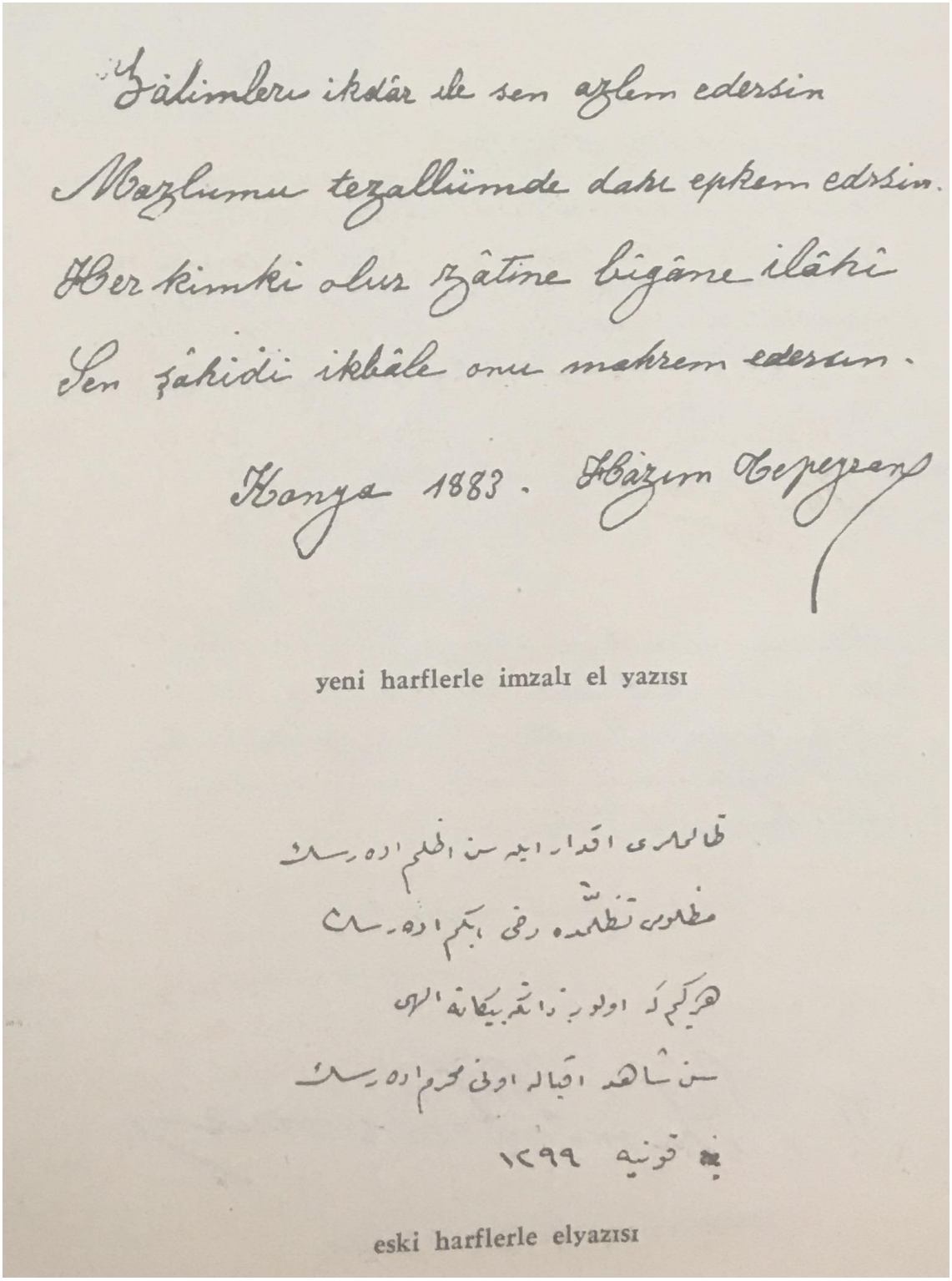

Zâlimleri ikdâr ile sen azlem edersin
Mazlumu tezallümde dahi epkem edrsin.
Her kimki olur zâtine bîgâne ilâhî
Sen şâhidi ikbâle onu mahrem edersin.

Konya 1883. Hâzım Tepeyran

yeni harflerle imzalı el yazısı

ظالملری اقدار ایله سن اظلم اده رسك
مظلومی تظلّمده رضی ایکم اده رسك
هر کیم که اولور ذاتکه بیگانه الهی
سن شاهد اقباله اونی محرم اده رسك
قونیه ۱۲۹۹

eski harflerle elyazısı

EK 45: Hazım Bey'in eski ve yeni harflerle el yazıları (Hakkı Tarık Us, Elli Yıl, 1943, s.31.)

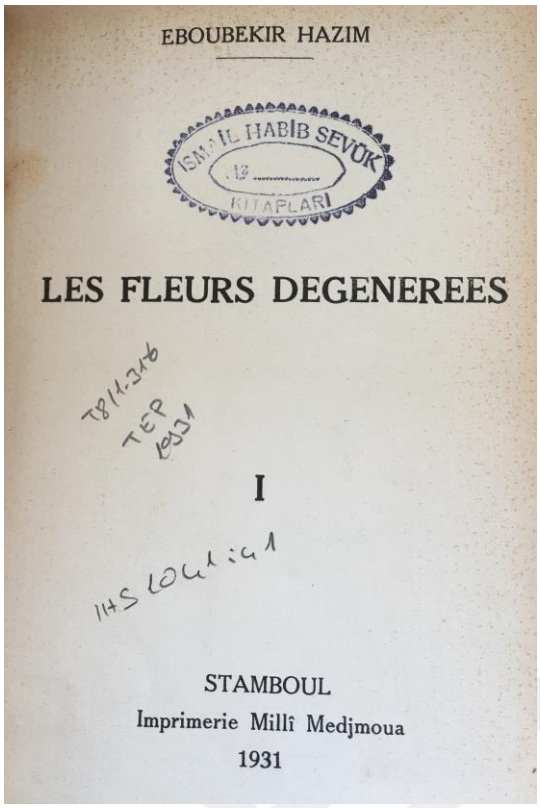

EK 46: Hazım Bey'in Fransızca şiirlerini topladığı kitabı.

EK 47: Hazım Bey'in Türkçe şiirlerini topladığı kitabı.

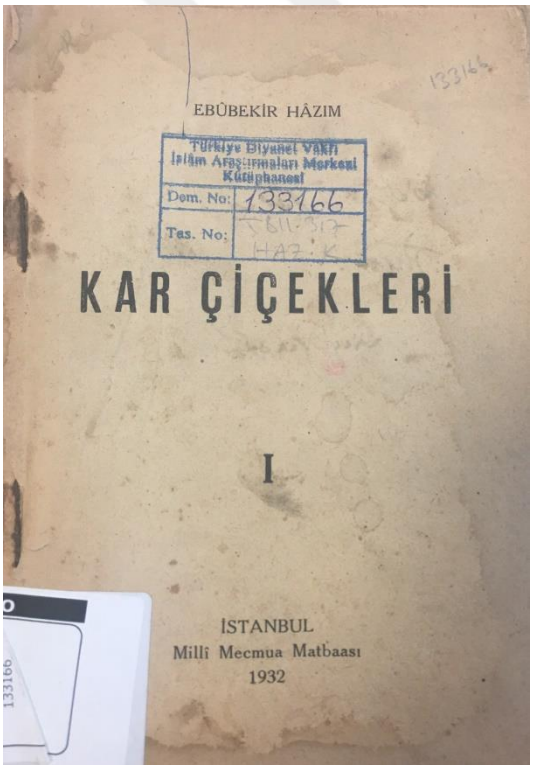

EK 48: Hazım Bey'in TBMM VI. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatasıdır. (https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_594_1_6.pdf)

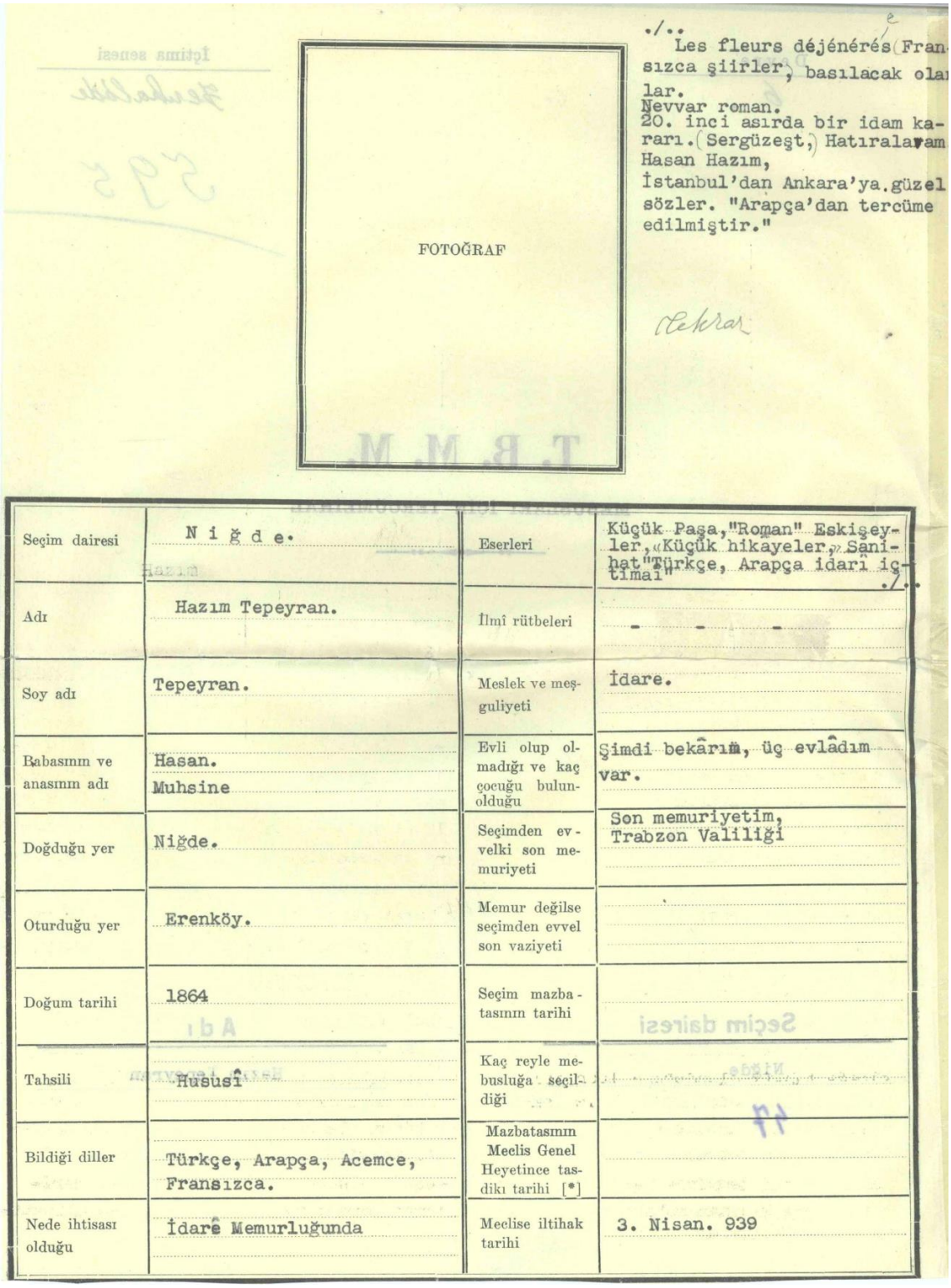

./..
Les fleurs déjénérés (Fransızca şiirler, basılacak olanlar.
Nevvar roman.
20. inci asırda bir idam kararı. (Sergüzeşt,) Hatıralarım
Hasan Hazım,
İstanbul'dan Ankara'ya güzel sözler. "Arapça'dan tercüme edilmiştir."

Mükerrer

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	Niğde.	Eserleri	Küçük Paşa,"Roman" Eskişeyler,«Küçük hikayeler,» Sanihat"Türkçe, Arapça idari içtimai"
Adı	Hazım Tepeyran.	İlmî rütbeleri	- - -
Soy adı	Tepeyran.	Meslek ve meşguliyeti	İdare.
Babasının ve anasının adı	Hasan. Muhsine	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Şimdi bekârım, üç evlâdım var.
Doğduğu yer	Niğde.	Seçimden evvelki son memuriyeti	Son memuriyetim, Trabzon Valiliği
Oturduğu yer	Erenköy.	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	1864	Seçim mazbatasının tarihi	
Tahsili	Hususî	Kaç reyle mebusluğa seçildiği	
Bildiği diller	Türkçe, Arapça, Acemce, Fransızca.	Mazbatasının Meclis Genel Heyetince tasdiki tarihi [*]	
Nede ihtisası olduğu	İdarê Memurluğunda	Meclise iltihak tarihi	3. Nisan. 939

EK 49: Hazım Bey'in TBMM VI. Dönem Niğde Mebusluğu münasebetiyle TBMM arşivlerine giren hal tercümesidir. (https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/HT_594_1_6.pdf)

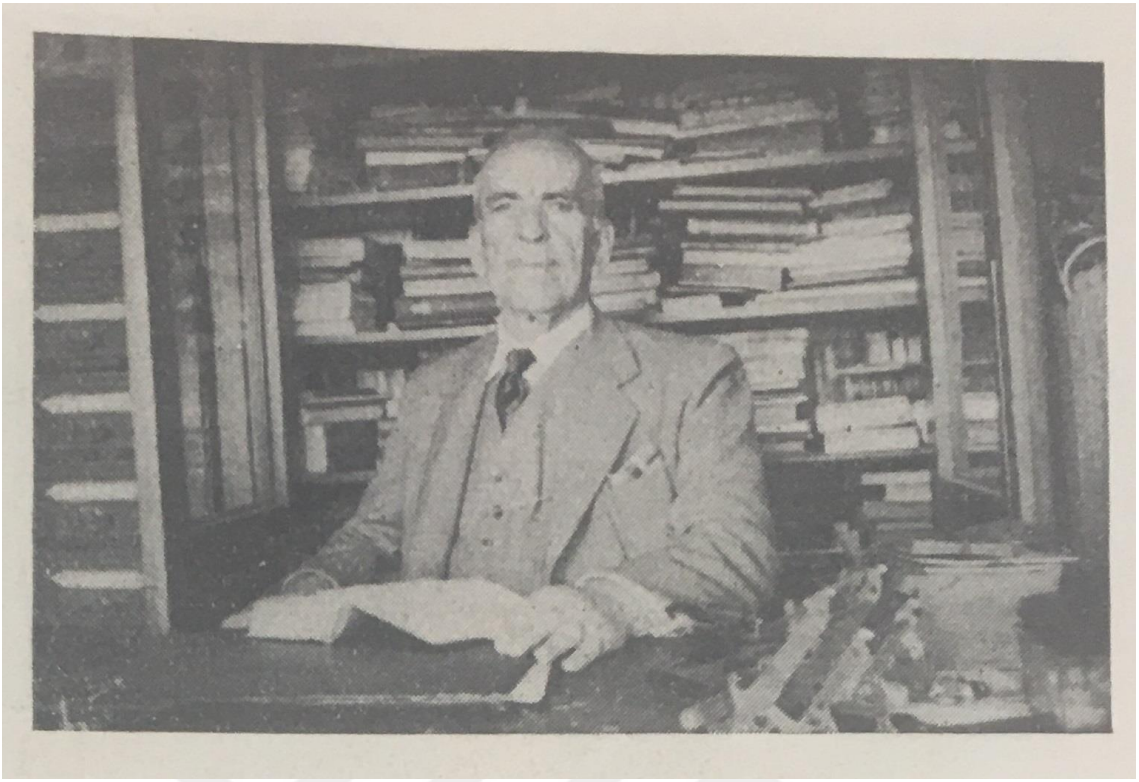

EK 50: Hazım Bey'in 1942'deki bir resmidir. (Hakkı Tarık Us, Elli Yıl, 1943, s.33.)

EK 51: Hazım Bey'in 1943'de katıldığı Türk basınında ellinci yılını kutlayan yazarlar için Hakkı Tarık Us tarafından düzenlenen jübileye ait bir fotoğraftır. 13 numara ile gösterilen kişi Hazım Bey'dir. (Hakkı Tarık Us, Elli Yıl, 1943, s.37)

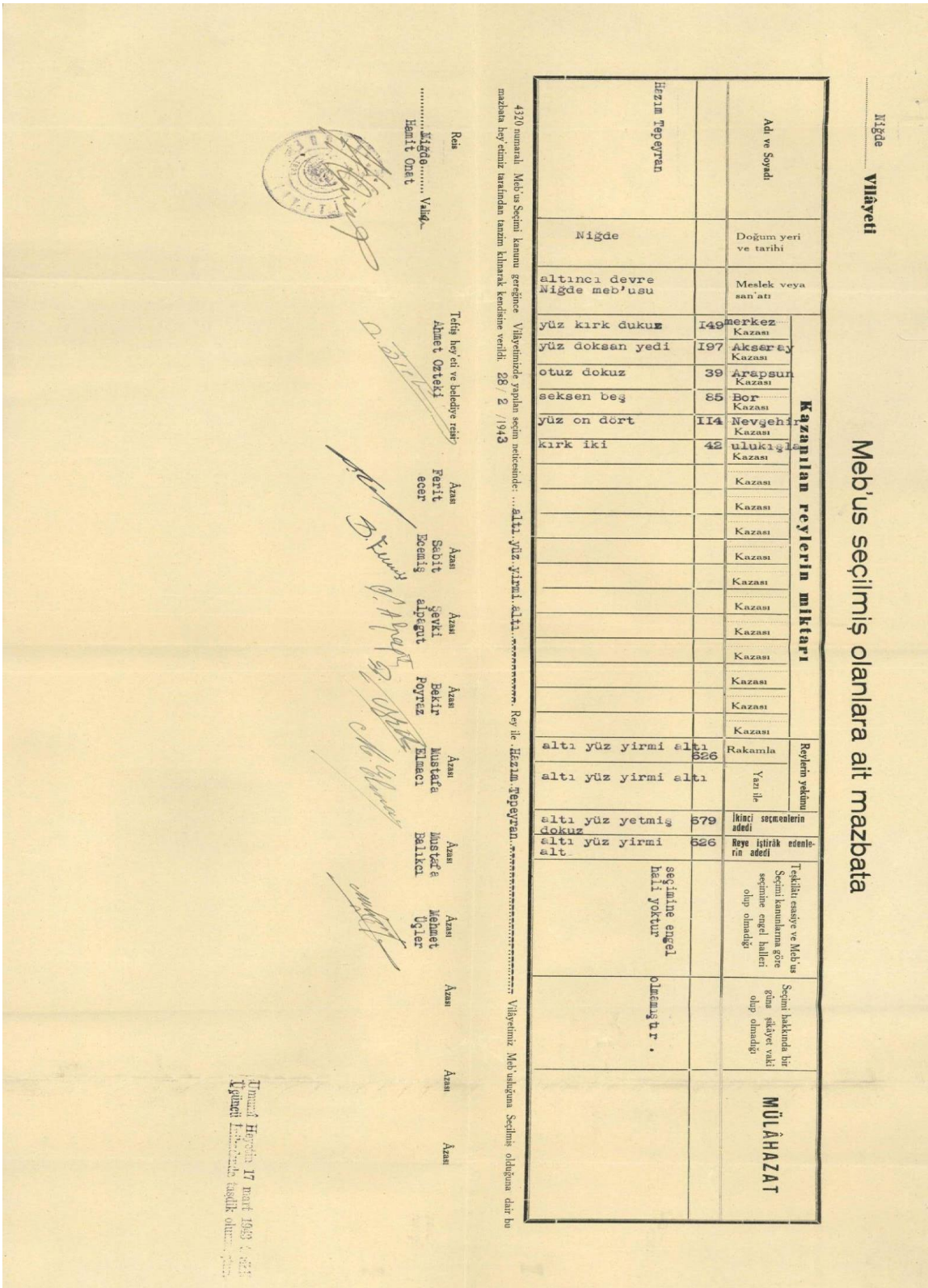

Niğde Vilâyeti

Meb'us seçilmiş olanlara ait mazbata

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	Kazanılan reylerin miktarı		Reylerin yekûnu		Teşkilâtı esasiye ve Meb'us Seçimi kanunlarına göre seçimine engel halleri olup olmadığı	Seçimi hakkında bir güna şikâyet vaki olup olmadığı	MÜLÂHAZAT
Hazım Tepeyran	Niğde	altıncı devre Niğde meb'usu	yüz kırk dukuz	I49	merkez Kazası	altı yüz yirmi altı	626		
			yüz doksan yedi	I97	Aksaray Kazası	altı yüz yirmi altı			
			otuz dokuz	39	Arapsun Kazası	altı yüz yetmiş dokuz	679		
			seksen beş	85	Bor Kazası	altı yüz yirmi alt	626		
			yüz on dört	II4	Nevşehir Kazası	seçimine engel hali yoktur			
			kırk iki	42	ulukışla Kazası			olmamıştır.	

4320 numaralı Meb'us Seçimi kanunu gereğince Vilâyetimizde yapılan seçim neticesinde: ...altı yüz yirmi altı..... Rey ile Hazım Tepeyran..... Vilâyetimiz Meb'usluğuna Seçilmiş olduğuna dair bu mazbata hey'etimiz tarafından tanzim kılınarak kendisine verildi. 28 / 2 /1943

Reis
.....Niğde..... Valisi
Hamit Onat

Teftiş hey'eti ve belediye reisi
Ahmet Ozteki

Âzası
Ferit ecer

Âzası
Sabit Ecemiş

Âzası
Şevki alpagut

Âzası
Bekir Poyraz

Âzası
Mustafa Elmacı

Âzası
Mustafa Balıkcı

Âzası
Mehmet Üçler

Âzası

Âzası

Umumî Heyetin 17 mart 1943 [illegible]
Üçüncü [illegible] tasdik olunmuştur.

EK 52: Hazım Bey'in TBMM VII. Dönem Niğde Mebusluğu Seçim mazbatasıdır. (https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/SM_594_1_7.pdf

EK 53: Hazım Bey'in mezarı Sahrayı Cedid Mezarlığı'ndadır.

Acı bir kayıb

Eski Niğde milletvekili ve eski Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım vefat etti

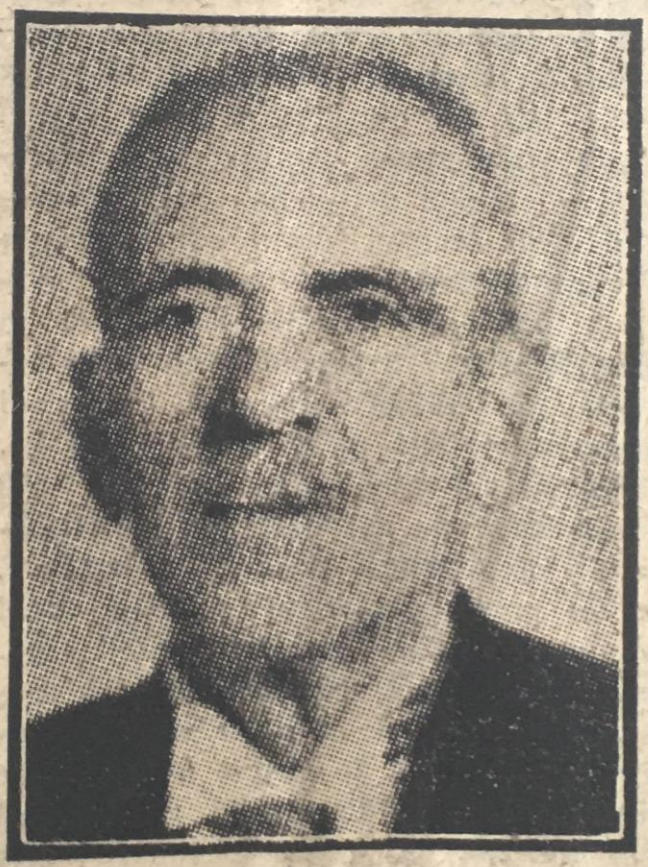

Merhum Ebubekir Hazım Tepeyran

Teessürle haber aldığımıza göre resmî hizmetleri ve eserlerile tanınmış fikir adamlarımızdan Ebubekir Hazım Tepeyran, dün vefat etmiştir.

Merhum, Niğdede 1864 senesinde doğmuştur; Niğdeli Murad Paşa sülâlesinden Bekir Beyzade Hasan efendinin oğludur. Niğde rüştiyesinden çıktıktan sonra hususî olarak arabca ve farsça okumuş, sonraları kendi kendine fransızca da öğrenerek, bu dili manzumeler yazacak kadar ilerletmiştir.

Idare hayatı, Niğdede kâtiblikle baş-

— *Arkası Sa. 4. Sü. 3 te* —

EK 54: Hazım Bey'in vefat haberi (Cumhuriyet, 6 Haziran 1947)

Ebubekir Hazım Tepeyran

Dün aramızdan ebedî olarak ayrıldı

Rahmetli Ebubekir Hâzım

Eski Niğde milletvekili ve eski Dahiliye nazırı Ebubekir Hâzım Tepeyran da nihayet ölümün pençesine düşmüş, aramızdan dün ebedî olarak ayrılmıştır.

Türk milleti Ebubekir Hâzım Tepeyran'a resmî sıfatlarının en yüksekslerini tevcih etmek suretiyle onun değerini tanımış olduğu gibi gelecek nesiller de ayrı ayrı cephelerinden üzerinde duracak ve belki

(Devamı 5 inci sayfada)

EK 55: Hazım Bey'in vefat haberi (Vakit, 6 Haziran 1947)